

ს ვ ე ტ ი ს ხ ო ვ ე ლ ი

სამეცნიერო საისტორიო ჟურნალი

Svetitskhoveli

Scientific Historical Journal

ISSN: 1987 - 6874

№1, 2020

**საქართველოს საპატრიარქოს,
საქართველოს საინჟინრო აკადემიისა და
საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის
თეოლოგიის სასწავლო - სამეცნიერო ცენტრის
სამეცნიერო საისტორიო შურონალი**

მთავარი რედაქტორი: მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე

მთავარი რედაქტორის
მოადგილეები:

დეკანოზი ლევან მათეშვილი
მამუკა მაცაბერიძე

სარედაქციო საბჭო:

ზურაბ გასიტაშვილი
ივანე გორგიძე
დავით გურგენიძე
ვახტანგ გურული
ალექსანდრე გრიგოლიშვილი
გიორგი კოკოშაშვილი
თამარ ლომინაძე
შალვა ნაცყეზია
გივი ღამბაშიძე
არჩილ ფრანგიშვილი
ტარიელ ფუტყარაძე
მაკა ხართიშვილი
თემურ ჯაგოდნიშვილი
გურამ ჯაგახაძე

პასუხისმგებელი მდივანი:

ქეთევან მაზაშვილი

© სვეტიცხოველი

სამეცნიერო სტატიები რეცენზირდება სარედაქციო საბჭოს მიერ.
მასალის გადაბეჭდვა რედაქციის თანხმობის გარეშე დაუშვებელია.
ISSN 1987-6874

გამომცემლობა „ტექნიკური უნივერსიტეტი“, 2020.

ჟურნალ
„სვეტიცხოველის“, 1917 წლის დეკემბრის,
ყდის ფრაგმენტი

სვეტიცხოველი მუდმივი მოცემულობაა საქართველოს სულიერი აღორძინების ფუნდამენტისათვის

XX საუკუნის დასაწყისში (1917 წელს) წმიდამღვდელმონაწამე პატრიარქის კირიონ II-ის ხელდასმით დაიწყო ჟურნალ „სვეტიცხოველი“-ს გამოცემა, ეკლესიის ერთგულ შვილთა დარაზმვისათვის რათა დამოუკიდებელი საქართველოს სულიერი აღორძინებისა და ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ცნობიერების აღდგენის მკვიდრი საფუძველი შექმნილიყო.

დღეს, XXI საუკუნეში, საქართველოს არანაკლები სირთულის ამოცანები აქვს გადასაწყვეტი და გამძაფრებული ბრძოლა ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ცნობიერებისათვის კვლავ მოითხოვს იმ სულიერი ორიენტირების და გავლენების ახლებურ გააზრებას, რამაც საქართველო ათასწლეულების განმავლობაში გამოატარა ისტორიის გაავებულ ოკეანეში და წინამდებარე ჟურნალიც – საქართველოსათვის საკრალური სახელდებით – „სვეტიცხოველი“ ამგვარი მისიის შესრულებას პირდება მკითხველს.

უწმიდესისა და უნეტარესის, სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ილია II-ის ლოცვა-კურთხევით და მიტროპოლიტ ანანია ჯაფარიძის ხელდასმით ჟურნალი „სვეტიცხოველი“ განაგრძობს სიცოცხლეს მკითხველისათვის.

ჟურნალ სვეტიცხოველის რედაქცია

"მოწყალეების საქმი გადაარჩენს სრულიად საქართველოს" (თანადგომის დღედ 1 ივლისი დაწესდა)

არიან ადამიანები, რომელთა ზრუნვაც მარტოოდენ საკუთარი თავით, ეგოისტური სურვილებით შემოიფარგლება; მაგრამ, საბედნიეროდ, ასევე არიან ადამიანები, რომლებიც სხვებისათვის ცხოვრობენ, საკუთარ თავს სხვებს უძღვნიან. ქართველი ადამიანი ბუნებით სწორედ ამით გამოირჩევა: თუკი იგი ხელავს სხვა ადამიანის გაჭირვებას, აუცილებლად მიდის და ეხმარება მას. პავლე მოციქული ამბობს: "ურთიერთ სიმძიმე იტვირთეთ და ესრედ აღასრულეთ სჯული იგი ქრისტესი".

როგორ შეიძლება, ვიტვირთოთ სხვისი სიმძიმე, რით შეიძლება შევეწიოთ სხვა ადამიანებს? ზოგიერთი ფიქრობს, რომ არ შეუძლია სხვისი დახმარება, რადგან თვითონაც ხელმოკლედ ცხოვრობს. ყველა ადამიანს შეუძლია დაეხმაროს სხვას, თუნდაც არაფერი ეხადოს გასაცემი. ჩვენ უნდა ვიცოდეთ, რომ დახმარება მრავალი სახისა არსებობს: არსებობს სულიერი დახმარება, არსებობს სიტყვიერი დახმარება და, რაღა თქმა უნდა, მატერიალურიც.

დღეს ჩვენთან ბრძანდებიან საქართველოს საინჟინრო აკადემიისა და კომპანია "მედიანსერვის" წარმომადგენლები, რომლებმაც შემოგვთავაზეს, დაწესდეს "თანადგომის დღე". თანადგომა ეს იგივე დახმარებაა. ჩვენ ვამაყობთ იმით, რომ ჩვენს მოსახლეობას გაჭირვებული ადამიანების თანადგომის სურვილი აქვს. თანადგომის დღედ 1 ივლისი დაწესდა. სწორედ ამან გადაგვატანინა ის პრობლემები, რომლებიც ბოლო 18 წლის მანძილზე გვქონდა.

ღმერთმა დალოცოს ისინი, რადგან ზრუნავენ გლახაკებზე და ფიქრობენ, თუ რით შეეწიონ მათ. მინდა ყველას გისურვოთ: ამაზე ფიქრი ყოფილიყოს თითოეული ჩვენგანის საზრუნავი.

*უწმიდესისა და უნეტარესის, სრულიად საქართველოს
კათოლიკოს-პატრიარქის ილია II-ის ქადაგებიდან
სულთმოფენობის დღესასწაულზე*

*ყოვლადწმიდა სამების საპატრიარქო ტაძარი
ივლისი 2008 წელი*

სრულიად საქართველოს
კათოლიკოს-პატრიარქი

CATHOLICOS PATRIARCH
OF ALL GEORGIA

380005, თბილისი, მეფე ერეკლე II მოედ. №1
ტელ: 99 03 78, 98 95 41 ფაქსი: (995 32) 98 71 14

1 King Erekle II sq. . Tbilisi 380005, Georgia.

Tel.: 99 03 78, 98 95 41 FAX: (995 32) 98 71 14

ბრძანება № 76

სრულიად საქართველოს საპატრიარქოსადმი

10 ივლისი, 2009 წელი

XIX - XX საუკუნეებში საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმებისა და სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის გაუქმების პერიოდში მიზანმიმართულად ყალბდებოდა საქართველოს ისტორია და ენათმეცნიერების საფუძვლები.

ამასთან დაკავშირებით ვბრძანებ:

- I. საქართველოს საპატრიარქოსთან შეიქმნას საქართველოს რეალური ისტორიის დამდგენი მუდმივმოქმედი კომისია მისი მაღალყოვლადუსამღვდელოესობის, მანგლისისა და წალკის მიტროპოლიტ ანანიას (ჯაფარიძის) ხელმძღვანელობით;
- II. საქართველოს საპატრიარქოსთან შეიქმნას ქართული ენათმეცნიერების პრობლემური საკითხების შემსწავლელი მუდმივმოქმედი კომისია პროფესორ მანანა ტაბიძის ხელმძღვანელობით.

სრულიად საქართველოს
კათოლიკოს-პატრიარქი

2020 წლის 27 იანვარს საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის აკადემიური საბჭოს 2019 წლის 10 დეკემბრის დადგენილების შესაბამისად, უნივერსიტეტის აკადემიურ საბჭოში რექტორის თანამდებობის დასაბრუნებლად არჩევნები გაიმართა. ჩატარებული ფარული კენჭისყრის შედეგების მიხედვით, უნივერსიტეტის რექტორად სამშენებლო ფაკულტეტის დეკანი, პროფესორი დავით გურგენიძე აირჩიეს.

დ. გურგენიძე

სიყვარულით ვლოცავთ ბატონ დავით გურგენიძეს, რომელიც აკადემიურმა საბჭომ საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის რექტორად აირჩია.

საზოგადოებისათვის ცნობილია, რომ ის გახლავთ გამოჩენილი მეცნიერი და სახელმწიფო მოღვაწე, მაგრამ, ალბათ უფრო მნიშვნელოვანია, რომ ის ტკბილი და მოსიყვარულე პიროვნებაა. დაჯილდოვებულია კიდევ „საქველმოქმედო საქმიანობისა და კაცთმოყვარეობისათვის“. ეს მომენტი ჩვენთვის განსაკუთრებითაა სასიამოვნო. როგორც ჩვენი უწმიდესი პატრიარქი ბრძანებს „მეცნიერება სიკეთეა, მაგრამ ის საშიში გახდება, თუ არ დაეფუძნება კაცთმოყვარეობას“.

ქველმოქმედება და სიყვარული მოყვასისა, ის საუკეთესო თვისებებია, რომელზედაც, გვჯერა, რომ ის დააფუძნებს თავის გეგმას საგანმანათლებლო და სამეცნიერო საქმიანობისა.

ჩვენც, მისი უწმიდესობისა და უნეტარესობის ღოცვა-კურთხევით ვგეგმავთ მასთან ერთად აქტიურად ვიმუშაოთ სამეცნიერო და საგანმანათლებლო სფეროში ახალი ნაშრომების შესაქმნელად, რათა მაღალხარისხიანი გამოკვლევები მივაწოდოთ სტუდენტებსა და საზოგადოებას.

საქართველოს საპატრიარქოსა და, ასევე, საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის თეოლოგიის სასწავლო-სამეცნიერო ცენტრის სახელით, სიყვარულითა და პატივისცემით ვუსურვებთ ბატონ დავითს დიდ წარმატებას.

*საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა სინოდის წევრი,
თეოლოგიის სასწავლო-სამეცნიერო ცენტრის ხელმძღვანელი
მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე*

საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის რექტორის პროფესორ
დავით გურგენიძის სამოქმედო პროგრამის პრეზენტაცია

მარცხნიდან: დ. გურგენიძე, ლ. კლიმაშვილი, ი. კუტუბიძე.

მარცხნიდან: კ. კოპალიანი, დ. გურგენიძე, ლ. კლიმაშვილი.

მარცხნიდან: მიტროპოლიტი დანიელი, დ. გურგენიძე, მიტროპოლიტი ანანია, ი. გორგიძე.

მარცხნიდან: გ. სალუქვაძე, ი. გორგიძე, დ. გურგენიძე, ლ. კლიმაშვილი, შ. ნაჭყებია, კ. კოპალიანი.

მარცხნიდან: ი. გორგიძე, დ. გურგენიძე, შ. ნაჭყებია.

მარცხნიდან: ი. გორგიძე, დ. გურგენიძე, ლ. კლიმიაშვილი, შ. ნაჭყებია, კ. კოპალიანი.

სარკვევო

საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის რექტორის არჩევნები

მილოცვა მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე

მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე
საქართველოს ეკლესიის იურისდიქცია ჩრდილო კავკასიაში
(გაგრძელება, დასაწყისი 2017 №2, 2018 №1, №2; 2019, №1, №2)..... 14

ქართველთა ბაონება 14

ოსი ხალხის ჩამოყალიბება „ოსები – ორი ეთნოჯგუფის მემკვიდრე ხალხი“..... 18

ოსეთის სამეფო 22

დვალეების სარწმუნოება და მათი გაოსება ვახუშტის მიხედვით 28

ქართლის მთიანეთში დამკვიდრებული დვალეების გაოსება..... 38

მთიელ ქართველთა გაოსება..... 41

გაოსების რელიგიური მომენტი..... 50

ხიზნები და ქართველთა გაოსება XIX საუკუნეში..... 56

იოანე მანგლელის სამისიონერო მოღვაწეობა
მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე..... 71

1990 წლის საკატრიქო ღირსების აღიარების საკითხისათვის
დეკანოზი გიორგი კიკვაძე..... 79

საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუმჯობესება და საკატრიქო
ღირსების დაკარგვა
დეკანოზი გიორგი კიკვაძე..... 83

მაკრინე მონაზონის (იბივე მარიამ ბაბრათიონის) ჩანაწერები ბიორბი სააკაძეზე გ. თთარაშვილი, ე. კვანტალიანი, ლ. თთარაშვილი	90
კვარაციხე რაჭაში ნ. იაშვილი.....	105
ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობები რაჭაზე ი. გორგიძე, ქ. მახაშვილი, ნ. იაშვილი.....	109
ფურცლები ძალაქ ონის წარსულიდან მ. იაშვილი, ქ. მახაშვილი, ნ. იაშვილი.....	112
სახელმწიფო გადატრიალებების სათავეებთან საქართველოში დ. ჩუბინიძე.....	118

პროფესორი, მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე

საქართველოს ეკლესიის იურიდიული ჩრდილო კავკასიაში
(გაგრძელება, დასაწყისი იხ. ჟ. სვეტიცხოველი, 2017 №2; 2018, №1, 2; 2019 № 1,2)

ქართველთა ბაოსება

შესავალი

ზოგჯერ ისმის კითხვა: საჭიროა თუ არა წერა ქართველთა გაოსების შესახებ და, საერთოდ, არსებობს თუ არა ასეთი პრობლემა? ქართველთა გაოსების საკითხი ჩვენ ძალზე მნიშვნელოვნად და, ამასთანავე, სასწრაფოდ გადასატრეფ პრობლემად მიგვაჩნია. როგორც ცნობილია, ოსებს და ქართველებს ხშირად აქვთ ერთნაირი გვარები. სხვადასხვა კუთხის ქართულ მოსახლეობას ამ საკითხის არსში გაურკვევლობის გამო „ოსური“ გვარის მატარებელი ადამიანი, როგორც წესი, ოსური ეროვნების მქონედ მიაჩნია. ეს თაობათა მანძილზე ოსურ თვითშეგნებასაც კი უყალიბებდა „ოსური“ გვარის მატარებელ ქართველს, ზოგჯერ კი მძიმე ფსიქოლოგიურ შედეგსაც იწვევდა.

მაგალითად, თბილისთან ახლოს, სოფელ დიდ ლილოში, ცხოვრობენ „ოსური“ გვარის მატარებელი ქართველები: ცხოვრებაშილები, თიგიშილები და სხვანი.

ისინი თავის დროზე სამაჩაბლოდან გადასახლებულან ლილოში. სამაჩაბლოში დარჩენილი მათი მოგვარეები ოსური გარემოს ქვეშ მოექცნენ. მთებიდან ოსების ქართლში ჩამოსახლების შემდგომ ისინი გაოსდნენ, ამიტომაც ეს პრობლემა (კერძოდ ის, რომ მათ ოსებად მიიჩნევენ) გამოწვეულია აღნიშნულ საკითხში მათი მეზობლების გაუცნობიერებლობით. გულნაკლული რ. თიგიშიელი წერს: „წინაპართა გადმოცემით, დიდ ლილოელთა ჯილაგი და მოღმა წმიდა ქართულია, ასეთივე აზრია დამკვიდრებული სამაჩაბლოს

ქართული მოსახლეობის ნაწილში (ე.ი. მათში, რომელთაც აღნიშნული „ოსური“ გვარები აქვთ და შეიძლება პასპორტში „ოსიც“ უწერიათ – ეპისკოპოსი ანანია ჯაფარიძე). მართლაც, რომ ყველა ნიშნით ქართული ბუნებისაა, ადასტურებს შემდეგი შეუვალი საბუთები: მთელი სოფლის უხუცესებმა, მათმა წინაპრებმა არც ერთი ოსური სიტყვა არ იცოდნენ, ოსური სახელი არც ადრე და არც გვიან არავის რქმევია. ოს ეროვნებასთან გენურ-ნათესაობით კავშირებზე ლაპარაკიც ხომ ზედმეტია. არც ერთ ლილოელს არასოდეს არ ჰყოლია ოსი ნათესავი.

ისეთ კომპაქტურ, მრავალრიცხოვან სოფელს ოსურის ნასახიც რომ აღარ შემორჩა? პასუხი მხოლოდ ერთია: დიდი ლილო და მისი მოსახლეობა არასოდეს ყოფილა ოსური, თორემ ერთი ოსური ოჯახიც რომ გამორეოდა, მაშინ საქართველოს ზოგ რაიონში თუნდაც კანტიკუნტად მცხოვრები ოსების მსგავსად, ისინიც შემოინახავდნენ თავის თვითმყოფადობასა და ჯიშის ნაწილს მაინც.

ბუნებრივია, იბადება კითხვა: მაინც როდემდე უნდა იყოს დიდი ლილოს მკვიდრი მოსახლეობა გაბატონებული მცდარი შეხედულებით მონათლული? ჩვენ კარგად გვესმის, რომ ყოველივე ამის გასარკვევად დიდ ლილოელთა ეთნოლოგიით დაინტერესებულ ისტორიკოსთა ავტორიტეტული დასკვნებია საჭირო. ამიტომაც მოთმინებით ველით იმის საჯარ-

როდ გამოცხადებასა და აღიარებას, რაც ჩვენთვის ცხადზე უცხადესია.

საყურადღებოა ერთი გარემოება – ძველი გადმოცემების მიხედვით, თაობიდან თაობის ხსოვნას შემორჩა ლილოელთათვის უცილობელი ჭეშმარიტება: „ჩვენი წინაპრები გმირი ქართველები იყვნენ და სამაჩაბლოს დროშის ქვეშ იცავდნენ სამშობლოს“ (რ. თიგიშვილი, დიდი ლილოს ჭეშმარიტი სული, გაზ. „მამული“, №15, VIII, 90 წ.).

მიუხედავად დიდ ლილოელთა ასეთი ეროვნული სულისკვეთებისა, მეზობლები მათ თავდაჯერებით ოსებს უწოდებდნენ. ამიტომაც კითხულობს ავტორი: „აბა, მაშ რა გამართლება უნდა მოვუძებნოთ ისეთ აბსურდულობამდე თავდაჯერებულ ადამიანთა ახირებას, რომლებიც სისხლით, სულით-ხორცამდე ქართველებს არაქართველებად აცხადებენ?“ (იქვე, გვ. 4).

მართლაც, უცოდინარობა და სიმატლის გაგების უსურველობა წარმოშობით ქართველს არაქართველად აცხადებს საქართველოშივე! მადლობა ღმერთს, რომ სამაჩაბლოს ზემოთ აღნიშნული მკვიდრნი არ გაოსებულან, მაგრამ მათი თანამეცემების ნაწილი გაოსდა, სხვა ავტორები წერენ: „მრავალი ქართველი, რომელნიც ცხოვრობდნენ ქსნის, ლიახვის, მეჯუდას, ჭარებუდას თუ ელტურას ხეობებში, ისტორიულ სამაჩაბლოსა და ქსნის საერისთავოში – იღურბეები, ელბაქიძეები, მარიამიძეები, შვევარდნაძეები, ჯირკვალიძეები და სხვა მთიდან მოწოდებული ოსური მოსახლეობის ისეთ იზოლაციაში მოხვდნენ, რომ ნაწილობრივ დაკარგეს მშობლიური ენა, თვითშემეცნება და ბევრჯერ ჩვენ თვითონ დაგვიდასტურებია, რომ ერთი ძმა ქართველად იწერება, ხოლო მეორე – ოსად“ (ელ. ნადირაძე, ნ. შოშიტაშვილი, „კვიცი ვვარზე ხტის“, გაზ. „ახ. ივერიელი“, 26.VI. 1990 წ.).

უფრო მეტიც, ჩანს, ერთი-ორ „ოსად ჩაწერილ“ ქართველს მოუწადინებია მამაპაპეული ეროვნების აღდგენა, მაგრამ მას დიდ წინააღმდეგობას უწევენ. ამიტომაც, ზემოთ ხსენებული ავტორები ეკითხებიან მსგავს მოწინააღმდეგეს: „ამხ. მ. ბერელიძე, როგორ ფიქრობთ, ასეთ ხალხს უარი

უნდა ეთქვას თავისი ნამდვილი გვარის აღდგენაზე თუ ყველაფერი მოსკოვს უნდა შევეკითხოთ?“ (იქვე, გვ. 3).

უთუოდ უნდა იქნეს გათვალისწინებული ის გარემოება, რომ ისტორიულ სამაჩაბლოში მცხოვრები ქართველები იძულებულნი იყვნენ ოსებად ჩაწერილიყვნენ, როგორც XIX, ისე XX საუკუნეში. XX ს-ის 20-30-იანი წლებში მსგავსი იძულების გამომწვევი პირობები კარგად აქვს გადმოცემული მეცნიერ-მკვლევარს გ. ბოჭორიძეს, რომელიც ე.წ. „სამხრეთ ოსეთის ავტონომიურ ოლქში“ მოყოლილი 4 129 ქართული კომლის, ანუ 23 460 ქართველის შესახებ წერდა: „ოსეთში მოყოლილი ქართველები ყოველმხრივ საშინლად შევიწროებულნი არიან; ისინი აშკარა ტყვეებად გრძნობენ თავს, საქართველოდან სამსახურის საქმეზე მისულ კაცს ისინი თავს ევლებიან და თავიანთ ჭირ-ვარამს ოხვრითა და კვნესით შესჩვიან: „რა გვიყვეს ჩვენმა ძმებმა, ამათ (ე.ი. ოსების) ხელში რად ჩაგვყარეს, განა ჩვენ ქართველები არა ვართო? ...საბჭოთა ტერიტორიაზე, ვგონებ, არც ერთი მოსახლეობა არ უნდა იყოს ისე აბუჩად აგდებული და საზოგადო მოქალაქეობრივ უფლებებს მოკლებული, როგორც ეს ოსეთის ქართველობაა. მენშევიკების მიერ მიყენებული შევიწროების ნიადაგზე ოსები აშკარად შურს იძიებენ ქართველებზე. ამას სჩადიან ისინი საბჭოთა ხელი-სუფლების მთელ სიგრძეზე. მაგრამ აშკარაა, პირდია ქართველჭამიობას ოსები იჩენდნენ განკულაკების დროს. განკულაკება ოსეთში ისეთი ფორმით მოხდა, როგორც არსად მომხდარა: ისინი, ნაციონალისტები, განკულაკებას კი არ აწარმოებდნენ, არამედ თავიანთ ფარულ ნაციონალურ ზრახვებს ახორციელებდნენ: აშკარად ქართველებს ერეკებოდნენ, შემდეგ განკულაკებულთ ერთი ხელი ლოგინისა და იმის გარდა, რაც ტანზე ეცვათ, სხვა არაფერი დაანებეს და ყველანი შიშველ-ტიტველნი გამოდევნეს. ბოლოს, მრავალნი სომეხთაგანნი (განკულაკებულნი) უკანვე დააბრუნეს, ხოლო ქართველთაგანი კი – თითქმის არავინ. ქართული ენა იდევნებოდა ქართულ სოფ-

ლებში. მიწერ-მოწერა და სხვა, ჯერ რუსულად სწარმოებდა, ხოლო ახლა ოსურად, ქართული კი განდევნილია. სამართალი მიდგომითია. ყველაფერში აშკარა გადახრა არის ოსების მხარეს. თვალში ამოღებული კაცისთვის სამართალი არ არსებობს. 1929 წლიდან საქართველოში საქმის წარმოება, ჩვენების მიცემა და პროცესი ოსურად შემოიღეს... ქართველ ქალებზე თარეში და აღვირახსნილობა ფართო მასშტაბით სწარმოებდა. ქალებს იტაცებდნენ და აუპატიურებდნენ. თუ ვერ მოიტაცებდნენ, ოჯახს გადაეკიდებოდნენ და აიძულებდნენ ქალის მიცემას... ადგილ-მამულის მფლობელობის საქმეში უპირატესობა ოსებს ეძლევა (ეს ისეთი მიზეზია, რომლის გამოც ქართველის ოსად ჩაწერა უთუოდ შესაძლებელია – ეპისკოპოსი ანანია ჯაფარიძე), გადასახადს პირველ ხანებში მარტო ქართველებს ახდევინებდნენ, ხოლო შემდეგ კი აშკარად ქართველ გლეხებს ტვირთავდნენ. სკოლებს უხსნიან ოსებს, ქართველებს კი იშვიათად ... ბევრი მასწავლებელი იძულებული გახდა, სკოლისათვის თავი დაენებებინა და წასულიყო.

ამის შემდეგ სკოლაც იკეტებოდა. მოსახლეობა სკოლას თხოულობდა, ეუბნებოდნენ: თუ გინდათ, ოსურ სკოლაში ატარეთ შვილები, თუ არა და, თქვენთვის სკოლას ვერ გავხსნით“ ... ოსური ენა სავალდებულო საგანია ქართულ სკოლებში (შვიდწლედებში), ხოლო ქართულ ენას ოსურ სკოლებში ადგილი არა აქვს... მოსამსახურებად, მილიციიდან დაწყებული, სულ ოსებს იღებენ. სომხებს უფრო აძლევენ ადგილს, ვიდრე ქართველებს. ყველა ზემოთ ხსენებულის ფაქტიური მასალა უამრავია ოსეთის ქართულ სოფლებში. მოსახლეობის სტატისტიკური ცნობები ამოღებულია სს. ცაკის საორ. განყ. გამოცემიდან საქ. სსრ ადმინისტრაციული დაყოფა, 1930, ტფილისი“ (ლ. ფრუიძე, გ. ბოჭორიძის ცხოვრება და მოღვაწეობა „მნათობი“, №9, 1990 წ. გვ. 136).

გ. ბოჭორიძის მიერ მოყვანილი ფაქტები სხვა მასალებითაც დასტურდება, მაგალითად, ა. თოთაძე წერს: „ავტონო-

მიური ოლქის შექმნისთანავე სამხრეთ ოსეთის ცაკი იღებს ბევრ უკანონო გადაწყვეტილებას. მაგალითად, 1923 წელს სამხრეთ ოსეთის ცაკმა მიიღო დადგენილება „ოლქის ფარგლებში ოსურის, როგორც სახელმწიფო ენის, შემოღების შესახებ“. დადგენილებაში აღნიშნული იყო, რომ „შემოღებულ იქნას თანდათანობითი მშობლიური ოსური ენა ყველა სახელმწიფო და პარტიულ დაწესებულებაში სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქის შიგნით. მეზობელ რესპუბლიკებთან ურთიერთობის ენად დატოვებულ იქნას რუსული ენა და მოეთხოვოს რესპუბლიკას სამხრეთ ოსეთთან ხსენებულ რუსულ ენაზე ურთიერთობის წარმოება“. ამრიგად, საქართველოს ისტორიულ ნაწილში საერთოდ უგულვებელყოფილ იქნა ქართული ენა. ბევრ ასეთ ფაქტს „ვერ ვამჩნევდით“ (ა. თოთაძე, ოსები ქართულ მიწაზე, გაზ. „ცხოვრება“ 9.11. 1991 წ.).

სამახაბლოში ანტიქართული პოლიტიკა და ქართველთა შეუბრალებელი ხოცვა-ჟლეტა უფრო ადრეც – 1917–1920 წლებშიც მიმდინარეობდა. მაგალითად, გაზეთი „ალიონი“ წერდა 1918 წლის 29 მარტს სტატიაში „ცხინვალის ტრადედიის გამო“: – „გაბოლშევიკებულმა ჯარისკაცებმა უთხრეს გლეხებს: ხომ ჰხედავთ, მიწას არ გაძლეეთ, გასწყვიტეთ თავადაზნაურობა და წაიდეთ მიწებიო. გლეხები ასეც მოიქცნენ. თავადებსა და მათ ბავშვებს ბრბო შეუბრალებლად ჰხოცდა... „აბა ჩაუკვირდით ცხინვალის ამბებს. ცხინვალს იკლებენ, სძარცვავენ, მიცვალებულებსაც კი ჰხდიან ტანისამოსს...“

ქართული მოსახლეობის სასტიკი დევნის შესახებ წერს ლევან თოიძე „ქართველ და ოს ხალხთა ურთიერთობის ისტორიიდან 1917–1920 წლებში“ (მაცნე, ისტორიის სერია №3, 1990, გვ. 17-65).

საერთოდ, უნდა ითქვას, რომ რევოლუციამდეც ოსი მოსახლეობა, რომელიც მაშინ ხიზნების სახელით ცხოვრობდა შიდა ქართლში, ქართველ მოსახლეობაზე მეტი უპირატესობებითა და შეღავათებით სარგებლობდა სოციალურ სფეროებში.

„ტყით სარგებლობის პრაქტიკა გარკვეულ საბაზს ქმნიდა ქართველთა და ოსთა დაპირისპირებისათვის, მაგალითად, სოფელ ავლევეში მცხოვრებ ოსებს, რომლებიც ხიზნის უფლებებით იყვნენ აღჭურვილი, შეეძლოთ უფასოთ ესარგებლათ ტყით. აბორიგენი ქართველი გლეხები კი ამ უფლებას მოკლებული იყვნენ ... აღმასკომმა 1917 წლის ზაფხულში დაადგინა, რომ ტყით სარგებლობისათვის (მაგალითად, შეშის გამოტანისათვის) თითოეულ ქართულ კომლს 5 მანეთი უნდა გადაეხადა, ოსებს კი, როგორც ხიზნებს, გადასახადი არ დააკისრეს... (იქვე, გვ. 33).

ოსებს ქართველებთან შედარებით დიდ უპირატესობას ანიჭებდა რუსეთის ხელისუფლება XIX საუკუნეში, რაც წინასწარ იყო გამიზნული იმპერიის ინტერესებიდან გამომდინარე. შიდა ქართლის საბოლოოდ ოსებით დასახლება რუსეთის ხელისუფლებამ ვერ მოასწრო. მეფის მთავრობა დაემხო. – „მეფის მთავრობამ ერთი ასეთი პროექტიც შეიმუშავა, ქართველების აყრა-გადასახლების მიზნით; ტირიფონის ველის გარშემო მიმდებარე სოფლებიდან განზრახული იყო 40 000 ქართველი გლეხის აყრა და იქ სამხედრო პოლიგონის მოწყობა, ამას წინ უსწრებდა მთავრობის მიერ შედგენილი გეგმა, რომელიც ითვალისწინებდა ოსი ხიზნებისათვის ქართული მიწების სამუდამო მფლობელობაში გადაცემას.

კავკასიის ქედიდან მეჯვრისხევამდე (მდ. მეჯუდა) საციციანოსა და საჯავახოში ათიათასობით დესეტინა მიწა უფასოდ უნდა გადასცემოდა ოსებს, ეს მაშინ, როცა ქართველი გლეხები ბატონყმობის გადავარდნის შემდეგ ჯერ კიდევ გამოსასყიდ ფულს იხდიდნენ იმ მიწებისას, რომელზეც ესახლნენ“ (ნ. გრიგალაშვილი, „ისტორიის გზაჯვარედინზე“, გაზ. „სოფ. ცხ.“ 4.I.1990 წ.).

ყოველივე ზემოაღნიშნული მიზეზი იწვევდა ქართველი ადამიანის სოციალურ-ეროვნულ შეზღუდვას ოსი ეროვნების ადამიანთან შედარებით, რაც ედებოდა კიდევ საფუძვლად ქართველების გაოსებას საქართველოში.

„ქართველთა ისტორიული ბედუკუდ-მართობის ბრალია ყოველივე ეს, თორემ ჩვენს ქვეყანაში რატომ უნდა გაოსებულიყო, გასომხებულყო, გაათათრებულყო, გაფრანგებულყო, გალექებულყო, გააფხაზებულყო ჩვენი სისხლი და ხორცი? – წერს როლანდ თოფჩიშვილი (ისტორიის გამყალბებლებთან კამათს აზრი აქვს? გაზ. ლ.ს. 18.I.1991 წ.).

ღიას, ქართველები გაოსდნენ. საბედნიეროდ, ხშირად გაოსება იმით გამოიხატება, რომ გაოსებულს უყალიბდება ოსური ეროვნული თვითშეგნება, სხვა მხრივ კი, ის ინარჩუნებს ქართულ წესჩვეულებებს, ქართულ ენას, ქართულ ტრადიციებს და გვარსაც კი. მაგ. ასეთი გაოსებულის ქართული ფორმის მქონე გვარი უკვე აღარ მიიჩნევა ქართულად. ეროვნული თვითშეგნება სხვა ყველა თვისებას ფარავს. ასე იქცევა ხოლმე სისხლ-ხორცი, მამა-პაპით ქართველი ოსად, ანუ როგორც ამბობენ, „ალანად“.

ხშირად ასეთი კითხვა ისმის: ოსები და ალანები ერთი ხალხია თუ არა? თანამედროვე ოსური ისტორიოგრაფია მიიჩნევს, რომ ოსების წინაპრები ცნობილნი იყვნენ ალანებისა და იასების (ასების) სახელით, მაგრამ, თავის მხრივ, ალანებსა და ასებს (იასებს) ყარაჩაელი და ბალყარელი მეცნიერები მიიჩნევენ ყარაჩაელებისა და ბალყარელების წინაპრებად (კერძოდ, ენათმეცნიერი უ. ალიევი, ისტ. მეცნ. დოქტ. ე. ალექსეევა, ფილოლოგი მეცნიერი ს. ბაიჩიროვი).

როგორც ოსი, ასევე ყარაჩაელი და ბალყარელი მეცნიერების აზრი ალანების ენის (ეთნიკური კუთვნილების) შესახებ განსხვავებულია. პირველთათვის ალანები ირანულენოვანი ტომია, მეორეთათვის – თურქულენოვანი.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ ყარაჩაელები და ბალყარელები ალანებს არა მარტო თავიანთ წინაპრებად მიიჩნევენ, არამედ ამჟამადაც კი ისინი „ალანებს“ უწოდებენ, ზოგიერთი მეზობელი ხალხი ბალყარელებს – „ასებს“, ხოლო ყარაჩაელებს – „ალანებს“ უწოდებს, ამის შესახებ ქვემოთ მოწოდებულია ს. ბაიჩიროვის გამოკვლევიდან ერთი ნაწილი.

აღანები ჩრდილოკავკასიური ტომისათვის ისეთივე სახის წინაპარია, როგორც, ვთქვათ, ქართველებისათვის შუმერები თუ ქალდეველები, ანდა ხეთები.

აღანებისაგან ოსების წარმოშობას ესაჭიროება დამტკიცება, ეს ძალზე რთულია, არ არსებობს პირდაპირი დამამტკიცებელი ფაქტები.

აღნიშნულ საკითხზე ქართულ ისტორიოგრაფიას ჯერ კიდევ რამდენიმე საუკუნის წინ გააჩნდა თავისი აზრი (ვახუშტი ბატონიშვილი).

ქვემოთ განხილულია თანამედროვე ოსი, ყარაჩაელი, ბალყარელი, ძველი ქართველი ისტორიკოსების შეხედულებანი.

ოსი ხალხის ჩამოყალიბება „ოსები – ორი ეთნოჯგუფის მემკვიდრე ხალხი“

ოსთა ეთნოგენეზის შესახებ ვახუშტი ბატონიშვილისა და თანამედროვე ისტორიკოსთა დიდი ნაწილის შეხედულებანი ფაქტობრივად მსგავსია.

თანამედროვე ისტორიკოსების დიდი ნაწილის შეხედულება ასეთია: „ოსი ეროვნების ჩამოყალიბება ენობრივ, ნაწილობრივ ისტორიული და არქეოლოგიური მონაცემების შუქზე იხატება, როგორც ხანგრძლივი და რთული პროცესი, რომელშიც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ურთიერთქმედებასა და ურთიერთშედწევას ორი ეთნიკური ჯგუფისა: ჩრდილო-ირანულს (სკვითურ-სარმატულ-აღანურს), ერთი მხრივ, და ადგილობრივ, კავკასიურს – მეორე მხრივ. ამ ორი ჯგუფის ურთიერთქმედებისას ირანული ჯგუფის ირანული ენა იქცა გამარჯვებულ ენად, რომელმაც შეინარჩუნა თავისი გრამატიკული წყობა და ძირითადი სიტყვიერი ფონდი. ამავე დროს, ირანული ენის სიტყვათა მარაგი შეივსო ადგილობრივი აბორიგენების ენის ხარჯზე. ამავე დროს,

კულტურამ და ყოფამ ადგილობრივი მოსახლეობისა შეინარჩუნა თავისი ძველი ტრადიციული კავკასიური ფორმები“ („სამხრეთ ოსეთის ისტორიის ნარკვევები“, I, 1985, რუსულ ენაზე, გვ. 58).

სწორედ ასეთი თვალსაზრისი ოსთა ეთნოგენეზის შესახებ (ოსები, როგორც ორი ეთნიკური ჯგუფის შერევის შედეგად შექმნილი ხალხი) ვახუშტიმ გამოთქვა საუკუნეებით ადრე.

მიუხედავად იმისა, რომ ოსი ხალხის ეთნოგენეზისში ადგილობრივ კავკასიურ ეთნიკურ ჯგუფს ისეთივე წვლილი მიუძღვის, როგორც სტეპებიდან მოსულს, მაინც თანამედროვე მეცნიერების უმრავლესობა ოსი ხალხის წინაპრად ასახელებს არა კავკასიურ ჯგუფს, არამედ მოსულთ – აღანებს.

„ისტორიული წყაროების შესწავლამ საშუალება მოგვცა მივსულიყავით დასკვნამდე, რომ ის ხალხი, რომელსაც ქართველები „ოვსებს“ უწოდებდნენ, ბერძენი, რომაელი, ბიზანტიელი, სპარსი, სომეხი და სხვა ძველი ავტორები „აღანთა სახელით“ იცნობდნენ. ისტორიკოსებისათვის ცნობილი იყო, რომ აღანები მიეკუთვნებოდნენ სკვითურ-სარმატულ ტომებს, რომლებიც ძველ დროს რუსეთის სამხრეთ რაიონებში ცხოვრობდნენ. ამრიგად, გამოიკვეთა გზა ოსების წინაპრების გადაადგილებისა ჩრდილოეთიდან მათ თანამედროვე საცხოვრებელ ადგილებამდე“ (იქვე, გვ.56).

როგორც აქედან ჩანს, ოსთა წინაპრებად მიჩნეულია სკვითურ-სარმატული ტომი – აღანები. ოსების ამ წინაპრების თავდაპირველი საცხოვრისი და სამშობლო ყოფილა სამხრეთ რუსეთის ველები, საიდანაც ისინი გადმოსახლებულან კავკასიაში.

სად ბინადრობდნენ თავდაპირველად ოსთა წინაპრები?

ამ კითხვას პასუხი გასცა ვახუშტიმ. მან ოსების ჩამოყალიბება დასახა, როგორც მოსულ „ხაზართა“ ელიტისა და მკვიდრ „კავკასიელთა“ ურთიერთშერევის პროცესი (თუ რატომ უწოდებდა ჩრდილოკავკასიაში სტეპიდან მოსულ ხალხს

ვახუშტი „ხაზარებს“, ამას განვიხილავთ ქვემოთ). „ხაზართა ქვეშ ვახუშტი, ჩანს, გულისხმობდა ირანულენოვან ანდა თურქულენოვან ტომებს.

ვახუშტის შეხედულება ასეთია: ხაზარების სამშობლოა დონის წყლის მიმდებარე ქვეყანა. „ხაზარეთის მდინარე არის დონის წყალი და ხაზარეთი დონის წყლიდან დნესტრამდე, შავი ზღვის პირი ლიტვამდე და რუსეთამდე“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, გვ. 51).

ასევე მიაჩნიათ ოს ისტორიკოსებსაც, რამეთუ ისინი ოსთა წინაპრების პირველსაცხოვრისად სწორედ სამხრეთ რუსეთის ველებსა და ჩრდილო შავიზღვისპირეთს სახავენ: „ნართების ლაშქრობათა და გმირობათა არენას თითქმის მუდამ წარმოადგენს სტეპი, ძალზე ხშირად იხსენიება ზღვა, რაც, კერძოდ, ეთანხმება ისტორიულ მონაცემებს ოსთა წინაპრების (სკვითების, სარმატების და ალანების) ძველი სახლობის შესახებ სამხრეთ რუსეთისა და ჩრდილოკავკასიის სტეპებში“ („სამხრეთ ოსეთის ისტორიის ნარკვევები“, გვ. 60).

ალანებს თავდაპირველად უცხოვრიათ არა მარტო აღმოსავლეთ აზოვისპირეთსა და დონზე, არამედ ყირიმშიც, როგორც ამას ლინგვისტური მონაცემები უჩვენებენ (იქვე, გვ. 63).

როგორც ვახუშტის, ისე ოს ისტორიკოსთა თანახმად, ოსი ხალხის ჩამოყალიბებას საფუძვლად დაედო სტეპების ბინადართა კავკასიაში შემოსვლა. ეს მოხდა კავკასიურ ეთნიკურ ელემენტთან შერევის შემდეგ.

როდის შემოვიდნენ კავკასიაში ალანები? როგორც ჩანს, ეს მომხდარა ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისამდე. „საბჭოთა ენციკლოპედიური სიტყვანი“ მიიჩნევს, რომ ალანების სარმატული წარმოშობის ირანულენოვანი ხალხი I საუკუნიდან ცხოვრობდა აზოვისპირეთსა და კავკასიის მთისწინეთში. ალანთა ნაწილი მონაწილეობდა ხალხთა დიდ გადასახლებაში, ეს კავკასიელი ალანები ყოფილან ოსების (იასების) წინაპრები (გვ. 35, სტატია „ალანი“).

ვახუშტიც უძველესი დროით ათარიღებს ოსების ერთ-ერთი წინაპარი ტომის ჩრდილოეთ კავკასიაში შემოსვლას.

როგორც აღინიშნა, ჩრდილო კავკასიაში სტეპებიდან შემოსულ (ოსთა ერთ წინაპარ) ხალხს ვახუშტი „ხაზარებს“ უწოდებს. ჩანს, ეს შედეგია შემდეგი გარემოებისა:

– მართალია, ალანები ჩვენს წელთაღრიცხვამდე იყვნენ ცნობილნი, მაგრამ „ალანია“, ანუ „ალანეთი“ ეწოდებოდა მე-9 საუკუნის დასასრულიდან მე-13 საუკუნის დასაწყისამდე არსებულ სახელმწიფოს ჩრდილოკავკასიის ცენტრალურ ნაწილში.

ეს სახელმწიფო – „ალანია“ ხაზართა კაგანატს, ანუ ხაზარების სახელმწიფოს გამოეყო (ე.ი. მე-9 საუკუნის დასასრულს) და დაიშალა მონღოლთათართა შემოსევების გამო (იქვე, სტატია „ალანია“).

იმიტომ, რომ ალანების სახელმწიფო საუკუნეთა მანძილზე ხაზარების სახელმწიფოში შედიოდა, ვახუშტი ჩვენს წელთაღრიცხვამდე მცხოვრებ ალანებსაც ხაზარებს უწოდებს. ცხადია, ეს ანაქრონიზმია, მაგრამ ვახუშტის დროის მკითხველისათვის ასეთი სახელწოდება უფრო გასაგები იყო, რამეთუ ქართული ძველი ისტორიოგრაფია ტერმინ ხაზარებს იცნობდა, ხოლო ალანებს – არა.

ვახუშტი ასე ხატავს ოსი ხალხის ჩამოყალიბების პირველ ეტაპს: ხაზარები (ე.ი. სტეპების მკვიდრნი) მდინარე დონზე და დნესტრზე, შავი ზღვიდან ლიტვამდე, ცხოვრობდნენ ჯერ კიდევ ფარნავაზამდე, მცხეთაში მამასახლისობის ეპოქაში (ე.ი. ქრისტემდე ასწლეულებით ადრე). შემდგომ ისინი დაიძრნენ კავკასიისაკენ და შემოიჭრნენ კავკასიაში თარგამოსიანთა მიწებზე. ცხადია, ამ შემთხვევაში ხაზართა ქვეშ სკვითურ-სარმატული ტომები იგულისხმება. იქამდე ჩრდილო კავკასიის მთლიანი მიწა-წყალი დასახლებული იყო თარგამოსის ძეთა – ლეკანისა და კავკასოსის შთამომავალთა მიერ. ვახუშტის („ქართლის ცხოვრების“) თანახმად, კავკასიაში დასახლებული შვიდი ერთმანეთის სისხლით მონათესავე ტომი (ე.ი. თარგა-

მოსის ძეები: ქართლოსის, ბარდოსის, მოვაკანოსის, ჰეროსის, ეგროსის, ლეკანის, კავკასოსის შთამომავლები) ერთმანეთს ესმარებოდნენ საერთო მტრის გამოჩენისას.

მართლაც, სტეპის მკვიდრების („ხაზარების“) ჩრდილოკავკასიაში შემოჭრის შემდეგ შეიდივე კავკასიელი ხალხი გაერთიანებულია საერთო მტრის წინააღმდეგ.

„ხოლო შემდგომად განძლიერდნენ ხაზარნი და უწყეს ბრძოლა ძეთა კავკასოსთა;

არამედ ძეთა შორის კავკასოსათა უწარჩინებულესი იყო პირველად ძურძუკოს ძე ტინენისა, ესე ეზრახა ექვსთა ნათესავთა ძმათა (რამეთუ მაშინ იყვნენ სიყვარულსა ზედა ურთიერთისა და მორჩილებისა მცხეთელ მამასახლისისა), რათა მწე ეყვნენ.

მაშინ შეითქვნენ შეიდივე ნათესავნი ესე, შეკრბნენ და გარდავლეს მათა კავკასი, მოსრნეს და მოსტყვევნეს ხაზარეთი და აღაშენეს პირსა ხაზარეთისასა ციხე (ბერძულსა 3861, რამეთუ ხაზარეთის მდინარე არს დონის წყალი და ხაზარეთი დონის წყლიდამ დნესტრამდე შავი ზღვის პირი ლიტოვამდე და რუსეთამდე) და წარმოვიდნენ თვის-თვისად დასაბამითგან № 2302, ქართულსა 273. შემდგომად ამისა თავი იჩინეს ხაზართა მეფე და შეკრბნენ მის ქვეშე და გამოვლეს გზა დარუბანდისა.

ამათ ვერ წინა აღუდგენ თარგამოსიანნი, შემოვიდნენ, მოსრნეს მოსტყვევნეს თარგამოსიანნი დასაბამით 2310, ქართულსა 241, და დაისწავეს გზა დარუბანდისა და არაგვისა და განამრავლეს შემოსვლა თარგამოსიანთა ზედა და იყვნენ მოხარკედ მათდა ჟამ რაოდენმე“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, გვ. 51).

მაშასადამე, ვახუშტის აზრით, სტეპის მკვიდრთა კავკასიაში შემოჭრის დროს კავკასიის ყველა ტომი გაერთიანდა ქართველთა მეთაურობით მტრის წინააღმდეგ.

ამ დროს მათ ვერ შესძლეს მტრის დამარცხება, მაგრამ გარკვეული ხნის

შემდეგ სტეპის მკვიდრებში განვითარებულია სახელმწიფოებრიობა და ორგანიზებულ ხალხს დაუმარცხებია იბერიელ-კავკასიელები. ისინი დარუბანდის გზით შემოჭრილან ამიერკავკასიაში, აქაც მრავალჯერ დაუმარცხებიათ იბერიელ-კავკასიელთა საერთო ლაშქარი, ტყვედ წაუსხამთ ჩრდილოკავკასიაში ქართველ-ალბანელთა ერთი ნაწილი და დაუსახლებიათ იქ. აქამდე ჩრდილოკავკასიის ველები დასახლებული იყო ქართლოსის ორი ძმის – ლეკანისა და კავკასოსის შთამომავლებით.

საერთოდ, ვახუშტი იმეორებს ძველ ისტორიკოსთა ცნობებს, რომელნიც, თავის მხრივ, საინტერესოა ჩრდილოკავკასიის ეთნოგრაფიული სურათის აღქმისათვის უძველეს დროს. იმის გამო, რომ ვახუშტის მოსაზრება ოსი ხალხის ეთნოგენეზის შესახებ ფაქტობრივად გაზიარებულია თანამედროვე ისტორიოგრაფიის მიერ, მისი ყოველი ცნობა საინტერესოა.

იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის წევრების დასადგენად მეცნიერებს დიდი შრომა და ძიება დასჭირდათ უკანასკნელი საუკუნის მანძილზე, ქართველ მეცნიერებს კი ამ კითხვაზე თავიდანვე ჰქონდათ პასუხი გაცემული. მაგალითად, ვახუშტი ასახელებს შეიდ ტომს, რომელთაც აქვთ გენეტიკური ნათესაობრივი კავშირი. სისხლისმიერი ერთობის გარდა, მათ აქვთ თვითშეგნება ერთიანობის შესახებ, ამიტომაც ისინი ერთიანდებიან ხოლმე სამხედრო ძალითაც. ჩვენი ძველი ისტორიკოსები ხალხთა ერთ ოჯახში ათავსებენ ქართულ-ქართველურ და სხვა იბერიულ-კავკასიურ ტომებს. ესენია: ქართლოსის, ბარდოსის, მოვაკანოსის, ჰეროსის, ეგროსის, ლეკანის, კავკასოსის შთამომავლები. ეს უთუოდ დიდი და ხანგრძლივი დაკვირვების შედეგია.

მაშასადამე, როგორც აღნიშნული გვექონდა, საერთო სურათი ასეთია: ჩრდილოეთ კავკასიაში (არა მთებში, არამედ მთისწინეთის ველებზე) ცხოვრობს ორი მკვიდრი ხალხი (კავკასოსის შთამომავლები და ლეკანოსის შთამომავალი). მალე მათ გამოუჩნდათ საერთო მტერი –

„ხაზარები“, ანუ სკვიტ-სარმატები. მათთან ომში ეს ორი ხალხი ხშირად მარცხდებოდა. იმის გასაგებად, თუ როგორ წარიმართა შემდგომ ამ ხალხის ბედი, მოვიყვანოთ გენეალოგიური სქემა მათი ეთნარქებისა (ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, გვ. 633; გვ. 51):

„ხაზართა“ შემოსევის შემდეგ მოვლენები ასე განვითარებულა: ხაზართა ერთი ნაწილი დამკვიდრდა ლეკანის წილ ქვეყანაში (იგულისხმება ჩრდილოკავკასიის ველები), თავის მხრივ, ლეკთა მთავარს, ხოზონს აუყრია თავისი ხალხი, მიუტოვებია ძველი სამშობლო, შემოსულა კავკასიის მთიანეთში და იქ დასახლებულა (გვ. 633).

მეორე ხალხის კავკასიანელთა ერთი ნაწილი შემოსულ „ხაზარებს“ დაუხოცავთ, ხოლო გადარჩენილებს დურძუკოსის მთავრობით მიუტოვებია ძველი სამშობლო და აყრილა ჩრდილოკავკასიის ველებიდან, შემოსულან კავკასიის მთიანეთში და იქ დასახლებულან. როგორც ვთქვით, კავკასიის მთიანეთში ორივე ხალხის გადარჩენილი ნაწილი დამკვიდრებულა. კავკასიანელები დურძუკოსის მთავრობით დამკვიდრებულან მდინარე თერგის სანახებში. ამ „დურძუკოსის“ გამო მდინარის აღმოსავლეთ ნაწილს („კერძს“) ეწოდა ძურძუკეთი, ხოლო თერგის მარცხნივ მიმდებარე ქვეყანას – დვალეთი.

ვახუშტის აზრით, ჩრდილოკავკასიის არც ერთ ქვეყანას „ოვსეთი“ არ ეწოდებოდა, რამეთუ ეს მხარე თარგამოსის ძეთა შთამომავლებით იყო დასახლებული.

სტეპებიდან შემოსულ მტრებს ერთიანი ძალით წინ აღუდგნენ იბერიელ-კავკასიელები, მაგრამ დამარცხდნენ. მრავალი ტყვე წაიყვანეს „ხაზარებმა“ ჩრდილოეთში ამიერკავკასიიდან (კერძოდ ქართლ-სომხეთიდან, რანიდან და მოვაკანიდან). ეს ტყვეები შემდგომ ხაზარებმა ჩრდილოკავკასიაში დაასახლეს. ვახუშტის აზრით, სწორედ ჩრდილოკავკასიაში შემოსეული სკვიტებისა და მათ მიერ დატყვევებული მოსახლეობის ურთიერთ-

შერევა დაედო საფუძვლად ძველი ოსი ხალხის ეთნოგენეზისს.

„ხაზართა მეფემან მისცა ქვეყანა კავკასოსი ძესა თვისთა ურბანოსს და ტყვენი ქართლ-სომხეთისანი. ამან მოსწყვიდა ნათესავი კავკასოსი და დაეშენა აქა თვისითა და ტყვეთა მით და უწოდა ოვსეთი. ესე არს ხაზარულად „ზოგი თესვად“, ვითომ „ზოგი მოვსწყვიდე და ზოგი დავსხი თესვად“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, გვ. 632).

ამის შემდეგ ჩრდილოკავკასია გავლენის სფეროებად გაიყვეს ოვსებმა („ხაზარებმა“) და ქართველთა სახელმწიფომ („ფარნავაზიანებმა“), დვალეთი და დურძუკეთი, ესე იგი, ჩრდილოკავკასიის მთებში არსებული ქვეყნები ქართული სახელმწიფოს გავლენის სფეროში მოექცა, ხოლო მათ დასავლეთით მდებარე მთისწინეთი და ველები – სკვიტებისა („ხაზართა“ მეფისა). დვალეთის დასავლეთით მიმდებარე ვრცელ ქვეყანას უკვე ოვსეთი ეწოდებოდა, „ოვსთა მეფეს“ ერგო დვალეთის საზღვრის გარეთ (დასავლეთით) მიმდებარე ქვეყანა (გვ. 634). (დვალეთი, როგორც ვთქვით, ეწოდება მდინარე თერგის დასავლეთით მდებარე ქვეყანას).

„ხოლო შემდგომ ფარნაოზის გამეფებისა დარჩა ფარნაოზს ძურძუკი და დვალეთი, და სხვა ხევნი იგი დაშთენ მეფეთა ოსთასა და იწოდნენ ხევნი ივინი ოვსეთად, შემოსახლებითა და დამონებითა მათითა მათგანვე“ (გვ. 633). ე.ი. სხვაა ოვსეთი და სხვაა დვალეთი (ჩრდილოეთ კავკასიაში, თერგის ხეობის მარცხენა სანაპიროზე მდებარეობს დვალეთი, ხოლო დვალეთის საზღვრის გარეთ მდებარე მომიჯნავე ხევეები დარჩა ოსთა მეფეს („დარჩა ფარნაოზის ძურძუკი და დვალეთი და სხვანი ხევნი ივინი დაშთენ მეფეთა ოსთასა“). ამის მიზეზი ის იყო, რომ ხევეებში შემოვიდნენ ოსები, „დაიმონეს“ ხევეების მოსახლეობა და დასახლდნენ იქ („იწოდნენ ხევნი ივინი ოვსეთად, შემოსახლებითა და დამონებითა მათითა მათგანსავე“).

ვახუშტი ოსთა ცხოვრებას ორ ნაწილად ყოფს: – მონღოლებამდე და მონ-

დოღების შემდგომ. მისი აზრით, ძველი ოსი ხალხი ბარში ცხოვრობდა, როგორც აღინიშნა, იგი ორი ეთნიკური ჯგუფის შერევის შედეგად წარმოიქმნა, ცხოვრობდა დვალეთის მეზობლად, ჩრდილოკავკასიის მთისწინეთსა და ველებზე. მონღოლების შემდეგ ყალიბდება ახალი ოსი ხალხი, ანუ მთის ოსები. იგი ყალიბდება კვლავ ორი ეთნიკური ჯგუფის შეჯამებით. კერძოდ, მონღოლების შემოსევათა გამო დვალეთში ესახლებიან ბარის ოსები, რაც პირობას ქმნის დვალეთის გაოსებისა. ეს სათავეს უდებს ოსი ხალხის ახალ ცხოვრებას, რომელიც ახლა უკვე მთიელ ხალხად იქცა.

ოსეთის სამეფო

მონღოლების შემოსევამდე ოსეთის სამეფო ვრცლად იყო გადაჭიმული კავკასიის მთების იქით, დღევანდელ დასავლეთ იმერკავკასიის მიმდებარე ველებზე. მას მართავდა სამეფო დინასტია, რომელიც საქართველოში მიჩნეული იყო, როგორც ერთ-ერთი ღირსეული და სახელოვანი სამეფო სახლი.

ბრწყინვალეობითა და დიდებულებით ცნობილი ქართველი ბაგრატიონები თავიანთი ღირსებისათვის მისაღებად თვლიდნენ დამოყვრებას ოსეთის სამეფო სახლთან X–XII საუკუნეებში, რაც ოსეთის სამეფოს სიძლიერეზე მიუთითებდა.

საქართველოს სამეფოს გაერთიანების შემდეგ ბაგრატიონები საქართველოს თვითმპყრობელი მეფეები გახდნენ და, როგორც წესი, მათ სამეფო სახლში რძლებად უცხო მეფეთა ასულები მოჰყავდათ (საქართველოს დიდებულთა ასულების რძლად მოყვანა სამეფო სახლის ღირსებისათვის მიუღებლად მიიჩნეოდა).

მეფე დიდ გიორგი I-ს, რომელმაც საქართველოში შემოჭრილი ბერძენი იმპერატორი ბასილი ბულგართმმუსვრელი გააქცია, ცოლად ჰყავდა არშაკუნიანთა

(სომეხთა სამეფო სახლის) ასული, ეს ქალი გიორგი მეფემ შეირთო ოსთა მეფის ასულის შემდეგ – რომელთანაც ჰყავდა ძე – დიმიტრი – „ხოლო კვალად სხვა ძე ჰყვა გიორგი მეფესა ოსთა მეფის ასულისა თანა დიმიტრი“ (ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 145).

ბაგრატ IV-ს ცოლად შერთეს ბიზანტიის იმპერატორ რომანოზის ასული (ელენე), მისი გარდაცვალების შემდეგ ბაგრატ IV-მ შეირთო ოსთა მეფის ასული – „ხოლო მეფემან შეირთო ასული ოსთა მეფისა – ბორენა“ (გვ. 144).

თამარ მეფის დედაც ოსთა მეფის ასულია, ის გიორგი III-ს მამამისმა, დავით აღმაშენებლის ძემ დემეტრემ შერთო. – „მამასავე, სიცოცხლესა შინა თვისსა, მოეყვანა ამისთვის ოსთა მეფის ასული ბურდუხან ცოლად, სახით კეკელუც შევნიერებათა ზე აღმატებელი“ (გვ. 166).

თავის მხრივ, ამ ეპოქაში ოსეთის სამეფო სახლშიც შეჰყავდათ რძლებად ბაგრატიონთა ქალები (მაგ., გიორგი III-ის ოჯახიდან), დავით აღმაშენებლის ასული ოსეთში იყო გათხოვილი. სწორედ ამ მიზეზის გამო თამარს შერთეს ოსთა სამეფო სახლის შვილი დავით სოსლანი, რომელიც თავის მხრივ იყო ბაგრატიონთა შთამომავალი.

„ქართლის ცხოვრებას“ მისი გენეალოგია ასე აქვს წარმოდგენილი: – მეფე გიორგი I-ს (ბასილი ბულგართმმუსვრელის დამმარცხებელს) სხვადასხვა ცოლისაგან ჰყავდა ორი ძე – ბაგრატ IV და დიმიტრი. დიმიტრის შთამომავალია დავით სოსლანი, ბაგრატ IV-ისა კი – თამარი.

ვახუშტის აზრით, დავით სოსლანის გენეალოგია ასეთია (ვახუშტი ემყარება კასრის ეკლესიის (დეილეთშია) მხატვრობასა და წარწერებს, თუმცა გასარკვევია, რეალურად არსებობდა ეს წარწერები თუ ლიტერატურული მითითება არსებობდა ამ წარწერების არსებობის შესახებ).

„მოწამე არს მისი მცირე ეკლესია კასრის ხევსა შინა, დახატულ არიან და დაწერილნი ზედ დიმიტრი და ძე მისი

დავით, ძე დავითისა ათონ, ძე ათონისა ჯადარონ, ძე ჯადარონისა სოსლან. დავით, რომელიც იყო ქმარი თამარისა, არამედ ევრემის ძეობა ნუ გიკვირს, ვინაიდგან ოვსეთს მკვიდრობდნენ, გუნებური გვარი ახსენა და არღარა დიმიტრით ბაგრატიონობა“ (იქვე. გვ. 177, სქოლიოში).

დავით სოსლანი საქართველოში, სამეფო სახლშივე, გიორგი III-ის დასთან – რუსუდანთან იზრდებოდა – „იყო სახლსა შინა დედოფლისა რუსუდანისა მოქმე ევრემის ძეთაგანი, რომელ არიან ოვსნი კაცნი მძლენი, და ძლიერნი ბრძოლასა შინა“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 46).

ამ წინადადებიდან ჩანს, რომ თამარის ეპოქის საქართველოში ოსები ითვლებოდნენ მძლე და ძლიერ მეომრებად – „არიან ოვსნი მძლენი და ძლიერნი ბრძოლასა შინა“.

ამიტომაც, ოსთა ჯარის გამოყენებას საქართველოს სახელმწიფოს ინტერესებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. საქართველოზე ხვარასნის, ერაყის სულტნის, ბაღდადის ხალიფასა და სპარსეთის ათაბაგის ერთობლივი ლაშქრობის დროს „...გიორგი მეფემან, შემოკრიბნა სპანი თვისნი იმერ-ამერნი, ზემო-ქვემონი, გამოიყვანა ოვსნი დიდძალი...“ (ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 167) და ქართველ-ოსთა ლაშქარმა გააქცია მტერი.

მონღოლების შემოსევამდე საქართველოსა და ოსეთის სამეფოებს შორის კეთილი ურთიერთობა იყო, სრულიად იცვლება მდგომარეობა მონღოლთა შემოსევის შემდეგ.

„მაშინ იყო პაჭანიკეთი მოსაზღვრედ ოსეთისა, (I გვ. 156), მდინარესა მას ოვსეთისასა წიად, და ჯიქეთი მუნვე იყო, შემდგომად ჟამთა მრავალთა იოტნეს პაჭანიკნი და ჯიქნი თურქთაგან და წარვიდეს პაჭანიკნი დასავლეთით კერძო, ხოლო ჯიქნი დაემკვიდრნეს ბოლოსა აფხაზეთისასა“ (ქართლის ცხოვრება, I, 157).

მაშასადამე, აქედან გამომდინარე, V საუკუნეში ოსეთის მდინარის ხეობაში („წიად“) ოსები, პაჭანიკები და ჯიქები ერთმანეთს ესაზღვრებოდნენ, მრავალი

საუკუნის შემდეგ („ჟამთა მრავალსა“) თურქებმა განდევნეს ჯიქები და პაჭანიკები დასავლეთის მიმართულებით, ჯიქები დასახლებულან აფხაზეთის „ბოლოს“ (ჩრდილოეთით).

რომელ საუკუნეში უნდა მომხდარიყო ეს? ვინ იგულისხმება თურქების ქვეშ – ხაზარები, ყივჩაღები თუ მონღოლები? ყოველ შემთხვევაში, ეს მომხდარა VIII–XIII საუკუნეებში (ხაზარ-მონღოლთა ეპოქა).

„ოსეთის მდინარეს“ ქართველები უწოდებდნენ „დონს“. ოსები – ვახუშტის აზრით სკვითებისა („ხაზარების“) და კავკასიელების („კავკასიის ნათესავის“) ურთიერთშერევით წარმოშობილი ხალხია. ამიტომაც, ოსების საცხოვრისი ქართველი

ისტორიკოსების აზრით, არის დონეპრის ორისი (ის იყო მათი წინაპრების საცხოვრისი), კავკასიის იქით მიმდებარე ველები. აქ ოსებთან ერთად დავით აღმაშენებლის დროისათვის ცხოვრობდნენ ყივჩაღებიც. ყივჩაღთა და ოსთა შორის მუდმივი ომიანობა იყო. მათი მორიგება შესძლო დავით აღმაშენებელმა – „შევიდეს ოვსეთს და მოეგებნეს მეფენი ოვსეთისანი და ყოველნი მთავარნი მათნი და ვითარცა მონანი დადგეს წინაშე მისსა და აღიხენეს მძევალნი ორთაგანვე, ოვსთა და ყივჩაღთა და ესრეთ ადვილად შეაერთნა ორნივე ნათესავნი. და ყო შორის მათსა სიყვარული და მშვიდობა, ვითარცა ძმათა (ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 336).

მართალია, ოსთა და ყივჩაღთა შორის მუდმივი ომი იყო, მაგრამ ოსებმა წარმატებით შეძლეს თავიანთი ქვეყნის დაცვა ყივჩაღებისაგან. თუმცა ისინი საკმაოდ ძლიერი ხალხი იყო, რომელსაც რუსეთის სახელმწიფო და ბიზანტიაც ანგარიშს უწევდნენ. ოსეთის სამეფო მონღოლებმა გაანადგურეს, უფრო მეტიც, ვახუშტის აზრით, მონღოლთა შემოსევების შემდეგ ისე სასტიკად დაზარადა ოსეთის სამეფო, რომ მის არსებობას საფუძველი შეერყა, კერძოდ, ამ დროს ოსეთის უდიდეს ნაწილში ჩასახლებული იქნა სხვა ხალხები, ამის გამო ტერიტორიას, რომელსაც ადრე ოსეთი ეწოდებოდა – ეწოდა „ჩერქეზი“ და „ყაბარ-

დო“, ეს იმას ნიშნავს, რომ როცა ისტორიული ოსეთის სამეფო გაანადგურეს მონღოლებმა – ოსების დიდი ნაწილი, ალბათ, ასიმილირებული იქნა ისტორიულ ოსეთში დამკვიდრებულ სხვადასხვა ტომში, იგულისხმება „ჩერქეზ“ „ყაბარდო“. ხოლო ოს დიდებულთა ერთმა ნაწილმა თავი შეაფარა საქართველოს მთებში, კერძოდ, დვალეთში. დვალეთში ოსმა დიდებულებმა და, ჩანს, მასთან ერთად მყოფმა ოსმა სამხედრო არისტოკრატებმა შეძლო დვალეთის („ქართველური ტომის“) ასიმილირება, ამის შემდეგ სწორედ ამ ახალ ტერიტორიას (ისტორიულ დვალეთს) ეწოდა ოსეთი (ვახუშტის ამ მოსაზრების შესახებ იხ. ქვემოთ). ესაა ვახუშტის თვალსაზრისი.

ისტორიული ოსეთი სხვა ქვეყანა იყო, ხოლო დვალეთის ოსეთი – სულ სხვა.

ისტორიული ოსეთი მეტოქე იყო მონღოლებისა, მისი მეზობლებისა – ყივჩაღეთისა, ხაზარეთისა და რუსეთისა. ხოლო შემდგომში კავკასიის მთიანეთში მდებარე დვალეთის მომცველი მხარე – პატარა ოლქი.

ჩინგიზ ყაენმაო, ნათქვამია „ქართლის ცხოვრებაში“, „უხუცესსა შვილსა თუბისსა მისცა ღაშქარისა ნახევარი და წარავლინა დიდისა საყივჩაღეთსა ზედა, ოვსეთს, ხაზარეთს და რუსეთს, ვიდრე ბნელეთამდე“ (ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 196).

აქ „ბნელეთის“ ქვეშ იგულისხმება არქტიკული ტერიტორიები ჩრდილოეთ რუსეთისა, სადაც მართლაც 6 თვე მზე არ ამოდის).

ბათო ყაენს (ჩინგიზ ყაენის შვილს თუბის ძეს) – „...ჰქონდა ოვსეთი და დიდი ყივჩაყეთი, ხაზარეთი და რუსეთი, ვიდრე ბნელეთამდის და ზღვამდე დარუბანდისა“ (იქვე, გვ. 196).

მან ქვეყნის აღსაწერად კაცი „წარავლინა ყოველსა საბრძანებელსა მას მისსა რუსეთს, ხაზარეთს, ოვსეთს, ყივჩაყეთს, ვიდრე ბნელეთამდე, აღმოსავლით ვიდრე ჩრდილოეთამდე და ხატაეთამდე“ (იქვე, გვ. 234).

აქედან ჩანს, რომ ძველი ოსეთი ისეთივე მნიშვნელოვანი ქვეყანაა, როგორც დიდი ყივჩაყეთი, ხაზარეთი და რუსეთი. ცხადია, აქ კავკასიის მთიანეთში მდებარე დვალეთის მომცველი ტერიტორია არ იგულისხმება. ძველი ოსეთი ვრცელი ქვეყანაა, ამიტომ იხსენიება მძლავრი მეზობლების გვერდით, სწორედ ამიტომ გაანადგურეს ის მონღოლებმა. მონღოლებმა აღხოცეს სახსენებელი ხაზარებისა და ყივჩაყებისა, მათი ქვეყნები მოსპეს, ასევე გაანადგურეს ისტორიული ოსეთიც.

გარკვეული ხნის შემდეგ ასპარეზზე გამოჩნდნენ უკვე სულ სხვა პოლიტიკური ორიენტაციის ოსები, ისინი მეგობრობდნენ მონღოლებთან. თუ ძველი ოსები მონღოლებს მტრობდნენ, და ისინი ამის გამო გაანადგურდნენ, ახალი ხალხი – პირიქით მონღოლთა მეგობრობით გამოირჩეოდნენ.

საფიქრებელია, რომ ძველი ოსეთის ტერიტორიაზე მონღოლთა მიერ ჩასახლებულმა რომელიღაც ახალმა ხალხმა სახელი მიიღო თავისი საცხოვრისის მიხედვით, ანუ მონღოლთა მომხრე ამ ხალხს სახელი ოსები უწოდეს ტერიტორიის სახელის მიხედვით, მათ მონღოლებმა სამართავად გადასცეს დვალეთი – კავკასიის მთებში.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის, რომ მონღოლები, რომლებიც ისტორიულ ოსეთში ოსების არსებობას ვერ ითმენენ, ხელს უწყობენ ამ ახალი ოსების გაძლიერებას საქართველოში, ანუ მონღოლები შეეცადნენ ახალ ოსთა სამხედრო ძალა გამოეყენებინათ ქართველთა დასასუსტებლად საქართველოში. ისინი ოსებს აძლევდნენ საქართველოს გულში მდებარე გორის ციხეს, და იქ ოსთა სამხედრო ძალები ჰყავთ, როგორც მონღოლთა დამხმარე გარნიზონი.

მონღოლებს ახასიათებდათ მსგავსი ქმედება, მაგალითად, გაჰყავდათ ქართველთა სამხედრო ძალა და მისი საშუალებით ებრძოდნენ მახლობელ აღმოსავლეთსა და ეგვიპტეს. ამავე დროს, საქართველოს შიგნით სხვა ეროვნების სამ-

ხედრო ძალა (ამ შემთხვევაში ოსები) შემოიყვანეს. ჩანს, სხვა ქვეყნებშიც მსგავსადვე იქცეოდნენ.

საქართველოში მონღოლთა შემოსვლიდან ვიდრე გიორგი ბრწყინვალის გამარჯვებებამდე, ანუ მონღოლთა ბატონობის მანძილზე, როგორც წესი, მონღოლები ქართველთა სამხედრო ძალებს უცხოეთში აომებდნენ.

მე-13 საუკუნის მეორე ნახევარში წარმოიშვა ორი უძლიერესი სახელმწიფო: ოქროს ურდო, რომელიც მოიცავდა ჩრდილო კავკასიას, ყირიმს, სტეპებს ვოლგიდან დასამდე, ვოლგისპირეთს, ჩრდილო ხორეზმს, ციმბირის დასავლეთსა და ჰულაგიდების ილხანთა ირანის მონღოლური სახელმწიფო, რომელიც მოიცავდა ამიერკავკასიას, მცირე აზიის აღმოსავლეთს, ერაყს, ირანთან ერთად თურქმენეთსა და ავღანეთს. ეს ორი უძლიერესი სახელმწიფო სასტიკად მტრობდა ერთმანეთს.

მათ ჰქონდათ საერთო საზღვარი. ეს იყო კავკასიის ქედი. ამ ქედის უღელტეხილები იყო მათი ყურადღების უმთავრესი საგანი, ორივე ეს სახელმწიფო ცდილობდა კავკასიის გზით მოესპო და დაემარცხებინა ერთმანეთი, დაეცვა უღელტეხილები, ჰყოლოდა ერთგული ტომები.

ამ დროს ამიერკავკასია შედიოდა ილხანების (ირანის) მონღოლთა სახელმწიფოში.

ოსებს სურდათ, ილხანების ძალაც გამოეყენებინათ ოქროს ურდოს წინააღმდეგ და ისინი მიემხრნენ ჩრდილო კავკასიაში ოქროს ურდოს წინააღმდეგ შეჭრილ ილხანებს. ილხანების მონღოლური სახელმწიფო ოსებს უყურებდა, როგორც ერთგულ მეომარ ხალხს, რომელსაც შეეძლო კავკასიის უღელტეხილები (ანუ ილხანთა სახელმწიფო) დაეცვა ოქროს ურდოს ლაშქრის შემოსევისაგან.

„ოსებს სურდათ, ესარგებლათ ჩრდილო კავკასიაში ილხანების შეჭრით და მათი დახმარებით გადაეგდოთ მონღოლთა უღელი (აღსანიშნავი ფაქტია: ქართული მმართველი წრეები ილხანთა წინააღმდეგ ბრძოლისას ეძებდნენ ოქროს ურდოს მონღოლების დახმარებას. ორივე

შემთხვევაში მონღოლთა მიერ დამონებული ხალხები ცდილობდნენ გამოეყენებინათ მონღოლთა ურდოებს შორის წინააღმდეგობა“) (სამხრეთ ოსეთის ისტორიის ნარკვევები I, 1985, გვ. 85).

XIII საუკუნის 60-იან წლებში ილხანები შეიჭრნენ ჩრდილოეთ კავკასიაში. მათ ოქროს ურდოს წინააღმდეგ მიემხრნენ ოსები. ილხანები (ოსებთან ერთად) დაამარცხა ოქროს ურდოს ლაშქარმა. ოქროს ურდოს ხანმა დაიწყო ილხანთა მომხრეების დასჯა. ამ დროს, უამთააღმწერელის თანახმად, ოქროს ურდოს მიერ დევნილი ოსთა მეფე შევლას ეძებს ილხანთა სახელმწიფოში. ილხანთა ყაენმა ჰულაგუმ ის კარგად მიიღო, დაავალა სამხედრო სამსახური და დააჯილდოვა. ამის შემდეგ ის თავის მრავალრიცხოვან ამაღასთან ერთად შემოდის საქართველოში (ე.ი. ილხანთა ერთ-ერთ ქვეყანაში). ქართველი მეფეც კარგად ხვდება მას და ოსებს ასახლებს დმანისსა და ჟინვალში (ქართლის ცხოვრება, II გვ. 251, იქვე, გვ. 85). „ამრიგად, ეს არის წყაროების მიერ დადასტურებული პირველი ფაქტი საქართველოში ჩრდილო კავკასიიდან ოსების მნიშვნელოვანი რაოდენობის გადმოსვლისა“ (იქვე, გვ. 85).

შიდა ქართლში მონღოლებს მნიშვნელოვანი ძალები ჰყავდათ დაბანაკებული, კერძოდ, „მუხრანს მდგომი თათრები“ და ამ თათრების შემწეობით გორში მდგომი ოსები. მეფე დავით VI-ის დროს მათ დაემატა ქართველი ფეოდალი შალვა, ქსნის ხეობაში ცხრაზმის ერისთავი. ისინი ერთად ებრძვიან მეფეს – „რამეთუ წინარნი თათართანი იყვნეს ქუენიფლეველი შალვა და ოვსთა მთავარი ბაყათარ და მუხრანის მდგომი თათარი ბინთანადუთ“ (ქ.ც. იქვე, გვ. 305).

როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, გიორგი ბრწყინვალემდე საქართველოში მყოფი ოსები წარმოადგენდნენ მონღოლთა მოლაშქრეებს, პოლიტიკურ ემიგრანტებს, რომლებიც მონღოლის ხელისუფლების მიერ საქართველოს სამეფოს, ანუ მონღოლთა მოწინააღმდეგე ძალების დაუძღურება ჰქონდათ დაკისრებული, ამიტომაც, ცხადია, მონღოლების

უღლის გადაგდებისთანავე ოსურ მოლაშქრე-ემიგრანტებსაც უნდა დაეტოვებინათ საქართველო. გიორგი V ბრწყინვალეს წილად ერგო მონღოლთა უღლის გადაგდება და მისი მომხრე ოსთა ძალების გაძევება საქართველოდან. ოსები შემდეგ აღარ ცხოვრობდნენ საქართველოში.

მაშასადამე, გიორგი ბრწყინვალის შემდეგ საქართველოში ოსები უკვე აღარ სახლობდნენ.

სხვაა საქართველოში დვალთა ცხოვრების საკითხი. ამ დროს დვალები ჯერ კიდევ არ იყვნენ გაოსებულნი, დვალთა განსახლების ძირითადი რაიონი უწინდებურად ისტორიული დვალეთი იყო. აქ თემურ-ლენგის შემოსევის შემდეგ ჩრდილო კავკასიის ველებიდან შევიდა ოსების ახალი ტალღა, რამაც დვალთა გაოსების პროცესი დააჩქარა. თუმცა, დვალეთი კვლავ საქართველოს სამეფოში შედიოდა (იხ. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, III, გვ. 701).

მონღოლთა ბატონობისას საქართველომ ასე თუ ისე შესძლო შეენარჩუნებინა თავისი სახელმწიფოებრიობა. საქართველოს ქართველი მეფეები მართავდნენ, თუმცა მათ მონღოლები ამტკიცებდნენ ტახტზე. ასეთი მდგომარეობისასაც კი ქართველი მხედრები ქართველ მეფეთა თუ დიდებულთა წინამძღვრობით, შეიძლება ითქვას, რომ ძალზე ხშირად უცხო ქვეყნებში (საქართველოს მიმდებარე ტერიტორიებზე) ომობდნენ მონღოლთა სასარგებლოდ.

საფიქრებელია, რომ იმ 90 000 ქართველი მხედრიდან, რომელნიც მონღოლებს გაჰყავდათ, მონღოლები სხვა ქართული ლაშქრის თუ ციხესიმაგრეთა გარნიზონებს ჰქმნიდნენ საქართველოს ახლოს მიწებზე და ახლო აღმოსავლეთში. ქართველები დაზამდე და სუეცის ყელამდე იბრძოდნენ მთელი ორასი წლის მანძილზე – ალამუთში, ასურეთში, შამში, ჰემსში, იერუსალიმსა თუ დამასკოში. ამ ორი საუკუნის მანძილზე მონღოლების სასარგებლოდ გაუმართავთ 28 დიდი ბრძოლა. მეგრძოლ, ბრძოლის უნარის მქონე სამხედრო საქმეების მოყვარულ

ტომებს მონღოლები თავიანთ სასარგებლოდ იყენებდნენ სხვადასხვა ქვეყანაში. ასევე იყენებდნენ ოსურ (აღწერ) მეგრძოლ ტომებს ოსეთის სამეფოს განადგურების შემდგომ, ოღონდ გაუკაცრიელებულ საქართველოში.

როგორც აღინიშნა, ქართველები მისი მეზობლებისავე წინააღმდეგ აამხედრეს მონღოლებმა, ქართველ-სომეხთა ლაშქარს რამდენჯერმე დაულაშქრავს დამასკო (იხ. ზემოთ), ამ დროს კი, როგორც აღინიშნა, ოსების ლაშქრის ერთი ნაწილი მონღოლებს საქართველოს გულში – ქართლში ჩამოუყვანიათ და მის ცენტრში – გორის ციხეში გაუმაგრებიათ. აღსანიშნავია, რომ იმ დროს, როცა ქართველთა მრისხანე ლაშქარი ლაშქრავდა და ზედიზედ ამარცხებდა ზემოაღნიშნულ ქალაქებს, სიმაგრეებს (ჰელმსს, იერუსალიმს, დამასკოს) და ქვეყნებს, სწორედ მაშინ, საქართველოს გული ოსთა ჯარს ეჭირა და ქართველები მათგან სასტიკად იყვნენ შევიწროებულნი.

ცხადია, ეგვიპტესთან მეგრძოლ ქართულ ლაშქარს ადვილად შეეძლო გორში მსხდომი ოსების დამარცხება, მაგრამ ეს არ სურდათ მონღოლებს.

ოსები გორში სწორედ მათი სურვილით ისხდნენ. საქართველოდან მონღოლების განდევნის შემდეგ ოსებიც განდევნეს.

მემატიანეს ოსთა ლაშქრის მიერ გორის ციხის დაჭერა ასე აქვს აღწერილი – საქართველოს მეზობლად „საბერძნეთში“ (იგულისხმება მცირე აზია) მონღოლებს განუდგა ქალაქი „ტუნღუბალო“. მონღოლებმა ამ ქალაქის დასამორჩილებლად გაგზავნეს მეფე დიმიტრის ძე დავითი (VIII – 1293–1311), სწორედ ამ დროს, როცა ქართველთა ლაშქარი უცხოეთში იყო გაკრებილი, ოსებმა მონღოლების მხარდაჭერით ქართლის აოხრება დაიწყეს – „მუნ ყოფათა ფარეჯანისა იწყეს ოვსთა აოხრებად, ხოცად და რბევად და ტყვევნად ქართლისა და ქალაქი გორი წარტყუენეს და თვისად დაიჭირეს ოვსთა. მაშინ შეკრბეს ქართლის ერისთავისა ბეგასძესა ამადას წინაშე

ყოველნი ქართველნი და მოადგეს გორსა და მრავალგზის შეებნეს და ქალაქსა შინა მრავალი კაცი მოკვდა, ოვსიცა და ქართველიცა, და დაწვეს გორი სრულიად. და ვითარ მისჭირდა ოვსთა, ცხიხადამან გარდმოუშვეს საბლით კაცი და წარავლინეს მუხრანს მდგომთა თათართა თანა, რათა შეეწივნენ. ვითარცა ესმათ, ჩამოდგეს შუა, შველა ქმნეს და ზავი და მიერთგან შეიქმნა მტერობა შორის ქართველთა და ოვსთა, ვიდრემდის მეფეთა შორის ბრწყინვალემან დიდმან სახელგანთქმულმან გიორგი განასხნა და აღფხურნა“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. II. გვ. 296). ჩანს, ეს მომხდარა დავით VIII-ის გამეფების წელს (1293 წ.) (იქვე, გვ. 297).

აქედან ჩანს შემდეგი: გორში, საქართველოს შუაგულში, ქართველთა ქალაქში გარკვეული მიზეზების გამო (უცხოეთში ლაშქრობა) მონღოლებმა ოსები ჩააყენეს და ქალაქი ჩააბარეს. ქართველები შეებრძოლნენ ოსებს და შეძლებდნენ კიდევ მათ დამარცხებას, მაგრამ მუხრანს მდგომ მონღოლებს ამის ნება არ დაურთავთ.

გორი ოსთა ლაშქარს დარჩა. გიორგი ბრწყინვალემ (1314–1346) ოსები დაამარცხა და განდევნა ქვეყნიდან. მონღოლები ქართველ დიდებულებსაც ამხედრებდნენ ცენტრალური ხელისუფლების (მეფის) წინააღმდეგ. მაგალითად, შალვა ქუენიფნეველს მეფისათვის მონღოლთა შემოსევის დროს უღალატნია (ქართლის ცხოვრება, II. გვ. 305), გამოსძლია მტერს და შეუყვანია ისინი ცხავატსა, ცხრა ძმის ხევსა და ქართლის მთიულეთში. აღსანიშნავია, რომ მოღალატე ქართველები და ოსების დიდებულები გაერთიანდნენ ქართველი მეფის დასუსტების მიზნით, ადგილ-მამულების ხელში ჩასაგდებად. აქედან ჩანს, რომ მონღოლებმა საგანგებოდ მოიყვანეს ოსთა ლაშქარი, სწორედ ისევე, როგორც ქართველთა ლაშქარი მცირე აზიაში გაიყვანეს საომრად. საქართველოში მყოფ ოსთა ლაშქარი შედიოდა მუხრანს დაბინავებული ოსური გარნიზონის შემადგენლობაში, მისი მეურვეობის ქვეშ. როგორც ითქვა, გიორგი ბრწყინვალემ ოსები გაა-

ძევა ქვეყნიდან მონღოლთა ლაშქრის გასვლის შემდეგ, ხოლო რაც შეეხება ქართლის მთიულეთის ნაწილს – დვალეთს, მისი ისტორიული ცხოვრება სხვა გზით წარიმართა.

მონღოლთა ბატონობისას მოლაშქრე ოსები, დვალეთში შევიდნენ არა საქართველოს ბარიდან არამედ ჩრდილოკავკასიის ველებიდან. კერძოდ, მონღოლთა მიერ ოსთა სამეფოს განადგურების შემდეგ დვალეთში შევიდა და დამკვიდრდა „ოსური“ სამხედრო არისტოკრატია.

მონღოლების შემოსევის შემდეგ სრულებით შეიცვალა ოსეთისა და საქართველოს ჩრდილოეთ ტერიტორიების (დვალეთის) ბედი. „მონღოლ თათრებმა ალანების (რომელნიც მათ მტკიცე წინააღმდეგობას უწევდნენ) საწინააღმდეგოდ მოაწყვეს მთელი რიგი დიდი ლაშქრობები, რომელნიც შესვენებებით მრავალ ათწლეულს გრძელდებოდა, რის გამოც ალანიის მოსახლეობა კატასტროფულად შემცირდა, ოსების მნიშვნელოვანი ნაწილი ცენტრალური კავკასიის მთებისაკენ გარეკეს.

ბარის „ალანია“ სრულიად გააუკაცრიელეს, ... მაგრამ თათარ-მონღოლებმა ვერ შესძლეს მთლიანად დაემორჩილებინათ ალანები. ალანების იმ ნაწილმა, რომელმაც მთებისაკენ დაიხია, სადაც მანამდეც იყო ალანური მოსახლეობა, შეძლო შეენარჩუნებინა დამოუკიდებლობა. მდგომარეობის თანდათანობითი სტაბილიზაციის შემდეგ ალანები, საბოლოო ჯამში, შეჩერდნენ ცენტრალური კავკასიის მთისწინეთში და შეძლეს რაღაც ზომით თავიანთი პოლიტიკური ორგანიზაციის შენარჩუნება ... ალანიის ველი გარკვეული ზომით გაუკაცრიელდა და დასახლდა ყაბარდოელებით, მთიან ნაწილში იალბუზიდან დიგორამდე თემურის შემოსევის შემდეგ გამოჩნდნენ თურქულენოვანი „პოლოვცები“, აქ დღევანდელი ბალყარეთისა და ყარაჩაის ტერიტორიაზე მოხდა საბოლოო შერევა „პოლოვცებისა“ ალანებთან, რომელთაც მიიღეს შემოსულების ენა. ამ ტერიტორიაზე ალან-ოსების ყოფნის დამადასტურებელი წერილობითი წყაროების გარდა არის

მრავალი ადგილის სახელწოდებანი ყა-
ბარდო-ბალყარეთის მთიან ნაწილში, რო-
მელნიც აიხსნება ოსური ენით ... თათარ-
მონღოლთა იძულებით აღან-ოსების
ნაწილი გადავიდა კავკასიის ქედის ჩრდი-
ლო ფერდობებიდან სამხრეთში“ (სამხრეთ
ოსეთის ისტორიის ნარკვევები, I, 1985, გვ.
65-66).

მსგავსად ოსი ისტორიკოსებისა, რო-
მელნიც ვახუშტის დამოწმებით აცხადე-
ბენ, რომ ოსეთის (აღანის) ველებზე
(დღევანდელი ბალყარეთისა და ყარაჩაის
ტერიტორიებზე) მოხდა სტეპური ტომე-
ბისა („პოლოვცი“) და აღანების შერწყმა,
რის შედეგადაც წარმოქმნილმა ნარეგმა
ხალხმა მიიღო მოსულთა ენა (გვ. 66),
ასევე აცხადებს ვახუშტი, რომ ჩრდილო-
კავკასიის მთებსა და, კერძოდ, დვალეთში
დევნილი ოსების დამკვიდრების შემდგომ
ადგილობრივი ქართველური ტომი –
დვალეები გაოსდა, რაც იმით გამოიხატა,
რომ მათ მიიღეს მოსულთა ენა, ხოლო
თავისი დაივიწყეს.

დვალეების სარწმუნოება და მათი გაოსება ვახუშტის მიხედვით

დვალეთი თერგის მარცხნივ მდე-
ბარე ქვეყანა იყო, იქ მონღოლთა შემო-
სვების გამო ჩრდილოეთ კავკასიის ბა-
რიდან („ველიდან“) სახლდებიან ოსები,
რომელნიც იმონებენ მკვიდრ კავკასიელ
მცხოვრებლებს: „...იწოდნენ ხევნი იგინი
ოვსეთად, შემოსახლებითა და დამონე-
ბითა მათითა მათგანვე“ (გვ. 633), „ხოლო
შემდგომად ფარნაოხის გამეფებისა დარ-
ჩა ფარნაოხს ძურძუკი და ღუაღეთი, და
სხვა ხევნი იგინი დაშინენ მეფეთა ოს-
თასა, და იწოდნენ ხევნი იგინი ოვსეთად,
შემოსახლებითა და დამონებითა მათითა
მათგანვე“ (გვ. 633).

დვალეთი ქართულ სახელმწიფოში
შემავალი ტერიტორია იყო თემურ-ლენ-
გამდე.

დვალეთი ხევებად განიყოფებოდა,
ქართული ხევეები იყო: კასრი, ზრამაგა,
ქდელი, ნარა, ზროგი და ზახა, ჩრდი-
ლოეთ კავკასიის ბარიდან „ოსების“ შემო-
სახლების შემდეგ არაქართული (პოლიტი-
კური თვალსაზრისით) ხევეები გახდა:
ჩიმი, თაგური, ქურთაული, ვალაგირი,
ფაიქომი, დიგორი და ბასიანი.

„არამედ დაუღლეთიკა განიყოფების
ხევ-ხევად და იწოდების ხევნი ესრეთ
„კასრის ხევად, ზრამაგად, ქდელედ, ნა-
რად, ზროგოდ და ზახად, ხოლო რო-
მელნი დაშინენ მეფეთა ოვსთა, სახელნი
მათნი არიან ესენი: ჩიმი, თაგური,
ქურთაული, ვალაგირი, ფაიქომი, დიგორი
და ბასიანი...“ (გვ. 633).

როდის ეწოდა კავკასიის ხევეებს ეს
სახელები? ვახუშტის მიხედვით, ეს მოხდა
ბათო ყაენის (ე.ი. მონღოლთა) დროს.

ვახუშტის მიხედვით, ოსთა მთის
ხევეებში შემოსვლის შემდეგ მიმდინა-
რებოდა ამ მთის მკვიდრი მოსახლეობისა
(ე.ი. დვალეების) და ლტოლვილ ოსთა
ეთნიკური შერწყმა.

შემოსულები (ოსები) გაბატონდნენ,
ხოლო მკვიდრნი (დვალეები) „უგვაროები“
გახდნენ. ოსებისა და დვალეების ამ
ერთიან ქვეყანას უკვე ოსეთი ეწოდა.

თუ მონღოლთა შემოსევამდე ჩრდი-
ლო კავკასიის ბარის („ველის“) დიდ
ნაწილს „ოვსეთი“ ეწოდებოდა, მონღოლ-
თა შემოსევისას ამ „ოვსეთში („ველში“)
ესახლება არაოსური მოსახლეობა და
ისტორიულ „ოვსეთს“ ეწოდა ჩერქეზეთი,
ანუ ყაბარდო, სამაგიეროდ, ოსეთი ეწოდა
უკვე ახალ ქვეყანას – კავკასიის
მთიანეთს, დვალეთის ნაწილს.

– „...ჩიმი, თაგური, ქურთაული,
ვალაგირი, ფაიქომი, დიგორი და ბასია-
ნი, და სახელნი ესენი ეწოდნენ, ანუ
დაბებთაგან, გარნა უმეტეს შემოსულთა
ოსთაგან, რომელნი შემდგომად ჩინგიზ
ყაენისა მოსვლისა, ბათო ყაენმან მოსრნა
ოვსეთი და მოაოხრნა, ხოლო ოვსნი
შემოივლტოდნენ კავკასიათა შინა და
იწოდნენ სახელითა მათითა ხეობანი ესე-
ნი ესრეთ, ვითარცა აჩენს გვარნი მათნი,
რამეთუ უწარჩინებულესნი გვარით არიან

ოვსნი და გვარნი ოვსთანი ესენი არიან: ბასიანი, ბადელიძე, ჩერქესიძე, თაგაური, ქურთაული, სიდამონი და ჭახილაძე. ხოლო შემდგომად მოოხრებისა ოვსეთისა და შემოსვლისა მათისა კავკასიასა შინა, იწოდნენ: ოვსეთი ჩერქეზად, ანუ ყაბარდოდ და კავკასიასა შინა მყოფნი მათ შემოსულთაგან ოვსეთად, რამეთუ აწცა გვარიანთა მათ უწოდებენ ოსად, ხოლო სხვათა უგვაროთა – კვალად დვალადვე“ (გვ. 634).

მაშასადამე, ოსეთი ანუ როგორც ვახუშტი უწოდებს „აწინდელი ოვსეთი“ (გვ. 634) (განსხვავებით ისტორიული ოსეთისაგან, რომელიც ჩრდილოეთ კავკასიის ველზე დასავლეთით მდებარეობდა) მოსახლეობის შემადგენლობის თვალსაზრისით ორგვარია – 1. ეს არის ამ მიწა-წყალზე შემოსული ოსები, რომელნიც „გვარიანები“ (მაღალი სოციალური ფენა) გამხდარა და 2. ადგილობრივი მკვიდრი ქართველური მოსახლეობა – დვალები – „უგვარონი“ – დაბალი სოციალური ფენა. დვალეთის ძველი ქართული მაღალი სოციალური ფენა გამოკვეთილი ქართული გვარებით (ბასიანი, ბადელიძე, ჩერქესიძე, თაგაური, ქურთაული, სიდამონი და ჭახილაძე) ჩანს ოსებმა ამოწყვიტეს და მათი მამულების, ქონებისა და საზოგადოებრივი ადგილის მოსაკუთრების შემდეგ ეს გვარები გაითავისეს. ასე გადაიქცნენ ქართველი ბადელიძეები, ჩერქეზიძეები, თაგაურები, ქურთაულები, სიდამონიძეები, ბასიანები თუ ჭახელიძეები – ოსებად.

ასე იყო არა მარტო წარსულში, არამედ ვახუშტის დროსაც კი: „აწცა გვარიანთა მათ უწოდებენ ოსად, ხოლო სხვა უგვაროთა კვალად დვალადვე“ (გვ. 634).

მაშასადამე, ვახუშტის დროს ჯერ კიდევ არ იყო დამთავრებული მონღოლობის დროიდან დაწყებული ასიმილაცია ქართველური დვალების ტომისა, ოსების მიერ ანუ ოსები, როგორც ერთიანი ეთნიკური ერთგვაროვანი მოსახლეობა, ჯერ კიდევ არ იყო ჩამოყალიბებული.

შემდეგ კი აქ ოსურმა ენამ საბოლოოდ გაიმარჯვა, ანუ, როგორც ჩანს,

ორი სხვადასხვა წარმოშობის ტომების შერწყმა დამთავრდა.

ვახუშტის აზრით, ჩრდილოეთ კავკასიის ბარში მონღოლებამდე მცხოვრები ოსებიც ასეთივე ნარევი მოსახლეობა იყო. დონის ველებიდან ჩრდილოეთ კავკასიაში შემოსული ხაზარები (იგულისხმება თურქულენოვანი სკვითები) შეერივნენ აქაურ მკვიდრ მოსახლეობას (კავკასიურ ხალხს, იბერიულ-კავკასიური მოდემის ტომს, „კავკასოსის ნათესავს“) და ამ ურთიერთშერევის შედეგად წარმოიქმნა ბარის ოსები. მაშასადამე ძველი ოსები უფრო „ხაზარული“ წარმოშობის ანუ თურქულენოვანი ხალხი იყო, თუმცა მათში ძალზე მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ქართული გენი, ამიტომაც ამის შესახებ წერდა კიდევ ბიზანტიელი ავტორი იოანე ცეცე – „იბერები, აბაზგები და ალანები ერთი გენის ხალხია“. ხოლო მონღოლების მეგობარი ოსები იყვნენ ირანულენოვანი ხალხი. ჩანს, მათ ოსები იმის შემდეგ უწოდეს, როცა დაიკავეს ძველი თურქულენოვანი ალანების ტერიტორია. ალანების თურქულენოვნებას მიუთითებს ზოგიერთი არაბული წყარო, ხოლო ალანების ირანულენოვნების შესახებ ყველა წყარო დუმს. ამჟამინდელი მტკიცებანი მხოლოდ ვარაუდებია.

მართალია, დვალების ერთი ნაწილი ასიმილირდა შემოსულ ოსებში, მაგრამ მეორე ნაწილმა საცხოვრებელი ადგილი შეიცვალა, გადმოლახა დვალეთის ქედი და ქართლის მთიანეთში დასახლდა (ლიახვის სათავეებში).

ვახუშტის აზრით, ხევი და თრუსო ისტორიულ დვალეთში შემავალი ტერიტორიებია, „არამედ ხევი, ... არს დვალეთისვე“ (გვ. 634), უნდა ვიგულისხმოთ, რომ დვალების ენა (რომელსაც ვახუშტი ახსენებს) იგივე იყო, რაც მოხვევთა ენა, ანუ ქართული იყო (დიალექტი).

როგორც ამბობენ, ოსურ ენაში, ჩანს, მეგრულიზმის გარკვეული კვალი, ის დვალური ენიდან უნდა შესულიყო ოსურში.

ვახუშტის დროინდელი ოსეთის სამხრეთი საზღვარი გადიოდა კავკასიის ქედზე. „ხოლო აწინდელისა ამის ოვსეთი-

სა საზღვარის არს... სამხრით მზღვრის კავკასი, ხევის ყელიდამ წარმოსული დასავლეთად, რომელ არს ბრუც-საბძელამდე, და ზეკარა, კედელა და რაჭა-დიდგორ-ბასიანს შორისნი კავკასნი“ (გვ. 634).

მაშასადამე, მე-18 საუკუნის 50-იან წლებში (1742–1745 წლებში, როცა ვახუშტი ამ ნაშრომს წერდა (იქვე, გვ. 07), ოსთა განსახლების ძირითადი საზღვარი არ სცილდებოდა კავკასიის ქედს, თუმცა-კი დვალები უკვე გადმოცილებულნი იყვნენ ამ ქედს და ლიახვის სათავეებში ცხოვრობდნენ. საქმე ისაა, რომ ვახუშტი განასხვავებს ოსებსა და დვალებს. ისინი მას სხვადასხვა ეთნიკური წარმოშობის ტომებად მიაჩნია, თუმცა იმასაც მრავალგზის აღნიშნავს, რომ ოსებისა და დვალების ურთიერთთანაცხოვრების დროს ოსები მაღალ სოციალურ ფენას შეადგენდნენ, ხოლო დვალები დაბალ ფენად იქცეოდნენ ხოლმე, ანუ ოსები ბატონობდნენ დვალებზე, იმორჩილებდნენ მათ და საბოლოოდ აოსებდნენ კიდევ.

დვალთა გაოსება ვახუშტის დროს ჯერ კიდევ არ ყოფილა დამთავრებული (იხ. ზემოთ). იმ დროისათვის, როცა ვახუშტი აგროვებდა თავისი ნაშრომის მასალებს (XVIII ს-ის I ნახევარში, 1725 წლიდან ის მოსკოვშია), დვალებსა და ოსებს მკვეთრად ასხვავებდნენ ერთმანეთისაგან.

XVIII საუკუნეში, ჩანს, ოსთა დიდი ნაკადი შემოვიდა ქართლის მთიანეთში და დვალების ასიმილაციის ტემპი ძალზე დაჩქარდა.

ოსები აოსებდნენ არა მხოლოდ დვალებს, სხვა ქართველ მთიელებსაც, რასაც მიუთითებს გერმანელი მეცნიერი. XVIII ს-ის ბოლოს გიულდენშტედტი უკვე ოსურ გარემოში მოხვედრილი ქართველების დენაციონალიზაციის შესახებ წერდა.

მაშასადამე, ამ მეცნიერ-მოგზაურის დროს არა მარტო დვალები გაოსდნენ, არამედ უკვე დაიწყო ქართლის მთიანეთში მცხოვრები ქართველების (ქართლელი მთიელების) გაოსების პროცესი.

ისტორიულ „მადრან-დვალეთში“ მცხოვრებთ ვახუშტი უწოდებს ოსებს და არა დვალებს.

აქ, მადრან დვალეთში ვახუშტის დროს 1. ან გაოსების პროცესი დასრულებულია, 2. ანდა ადგილობრივი მკვიდრი მოსახლეობა (დვალები) ქართლის მთიანეთში გადმოსულან საცხოვრებლად და მათი ადგილი ოსებს დაუჭერიათ (მადრან-დვინეთის ტერიტორია ამჟამად შედის ჩრდილოკავკასიის იმ რაიონში, რომელშიც არის დასახლებული პუნქტი „ნიუ. ზარამაგ“, მის სიახლოვეს მდებარეობს დასახლებული პუნქტი „ბურონ“ და „ნიუ. ცეი“, იქვეა მდინარე არდონის სათავეები, ეს ტერიტორია საქართველოს სამეფოს შემადგენლობაში შედიოდა (ფარნავაზიდან ვიდრე XIX ს-მდე აქ მდებარეობდა პუნქტები კასრის კარი (კასრი) და ზრამაგა).

მადრან-დვალეთის (მადრან – უვალ, მიუდგომელ ადგილს ნიშნავს) მკვიდრ მოსახლეობას, ცხადია, დვალები წარმოადგენდნენ, მაგრამ ვახუშტის დროს აქ უკვე ოსები სახლობენ. მადრან-დვალეთის მკვიდრ მოსახლეობას ქართველებს უწოდებდნენ, ამიტომაც შეიძლება ვთქვათ, რომ ძველი ქართველები დვალებს ქართველებად მიიჩნევდნენ, ქართველი საქართველოს ყოველი ეთნოგრაფიული ჯგუფის ზოგადი სახელი იყო.

ვახუშტის აზრი ასეთია: მადრან-დვალეთის მკვიდრ ძველ მოსახლეობას შეადგენდნენ ქართველები, შემდგომ ეს ქართველები საქართველოს ბარში ჩამოსახლებულან.

ხოლო მადრან-დვალეთში ოსები დამკვიდრებულან. ის „მადრან-დვინეთის აღწერაში“ წერს – „ხოლო რაოდენნი ისინი დავსწერეთ ამ ადგილებთა შინა, პირველად სახლებულან ქართველნი გლეხნი, შემდგომად მეპატრონეთა მათთაგან გარდმოსახლებულან ოსნი და ქართველნი ბართა შინა ჩამოსულან, ვინაითგან მტერთაგან ბარსა შინა კაცნი შემცირებულან“ (გვ. 363–364). მადრან დვალეთშია ცნობილი სოფელი წეი (ამჟამინდელი ცეი), საიდანაც იყო წმ. ნიკოლოზ დვალი,

აქვეა ზრამავას ეკლესია და სხვა ქართული სამლოცველოები.

აქედან ჩანს, თუ როგორ გაჩენილა ოსური მოსახლეობა მაღრან-დვალეთში. აქ ადრე მკვიდრობდნენ ქართველნი გლეხნი და მათი მეპატრონენი (აღბათ, მემამულენი – მიწის მფლობელნი). შემდგომ ქართველნი გლეხნი ბარში ჩამოსულან, ხოლო მათ მეპატრონეებს, ჩანს, თავიანთ მამულებში გადმოუსახლებიათ ოსები – „... მეპატრონეთა მათთაგან გარდმოსახლებულან ოსნი“... ეს „მეპატრონენი“ ქართველ გლეხებთან კავშირში არიან მოხსენებულნი, მათი მეპატრონენი არიან.

როგორც ითქვა, ოსების დვალეთში შეღწევას გამოუწვევია დვალეების ერთი ნაწილის გადმოსახლება ქართლის მთიანეთში, ამიტომაც, მართალია, ადრე, ისტორიულად დვალეთი ეწოდებოდა ჩრდილო კავკასიაში მდებარე ქვეყანას მაგრამ ჩრდილოეთ კავკასიიდან ქართლის მთიანეთში დვალეების ეთნოგენეზის გადმოსახლების შემდგომ დვალეებით დასახლებული ქართლის მთიანეთიც უკვე დვალთა საცხოვრისად მიიჩნევა („კასრის ხეობა, რომელი იწოდების აწცა დვალეთად“ (644, „აქეს სივრძე დვალეთს ზეკარის კავკასიიდან ვიდრე ჩერქეზამდე“ (644).

ჩრდილოკავკასიიდან გადმოსახლების შემდეგ დვალეები დასახლებულან დიდი და პატარა ღიახვის, ჯეჯორასა და სხვა მიმდებარე მდინარეთა ხეობების სათავეებში: „დიდის ღიახვისა, პატარას ღიახვისა, ქსნის ხევისა და კუდაროს მოსახლენიცა არიან დვალნივე“ (გვ. 648).

როგორც აღინიშნა, ოსები და დვალეები ეთნიკური წარმოშობით სრულებით სხვადასხვა ტომები იყვნენ. ოსები – ირანულ ენათა ჯგუფს განეკუთვნებოდნენ, ხოლო დვალეები – იბერიულ-კავკასიურ ენათა ჯგუფს, დვალეები – კავკასიელი აბორიგენები იყვნენ, ხოლო ოსები – სტეპებიდან კავკასიაში მისულნი, მაგრამ ამ ორი ტომის თანაცხოვრების დროს დვალეები ოსდებოდნენ, განიცდიდნენ ასიმილაციას, რასაც, ცხადია, თავისი სოციალური საფუძველი ჰქონდა.

დვალთა გაოსება ქართლის მთიანეთშიც გაგრძელებულა, ამას მრავალ-

გზის აღნიშნავს ვახუშტი, ამიტომაცაა, რომ მისი დროისათვის ჩნდება ტენდენცია სინონიმად მიიჩნიონ სიტყვები „დვალი“ და „ოსი“. თუმცა ვახუშტი იცის, რომ ეთნიკურად ისინი სხვადასხვა ტომია, მაგალითად, ვახუშტი კუდაროს მოსახლეობას თავისი შრომის ერთ ადგილას ოსებს უწოდებს, ხოლო მეორე ადგილას – დვალეებს – „... კუდაროს მოსახლენიცა არიან დვალნივე“ (648); „არამედ ჯეჯორის მდინარეზედ, სამხრიდამ ჩრდილოეთად დინებულზედ, არს დაბნები ვენახოვან-ხილიანი და მოსავლიანი, მას ზეით მოსახლენი არიან ოსნი, და უვენახუხილო, ვითარცა სხვანი მათის ადგილნი. უწოდიან ამას კუდაროს“ (გვ. 767).

მაშასადამე, ვახუშტი კუდაროს ხან დვალეებით დასახლებულად მიიჩნევს, ხან კი – ოსებით. აქედან ჩანს, რომ მისთვის „დვალი“ და „ოსი“ სინონიმებად ქცეულა. მიუხედავად ამისა, ვახუშტი „ოსეთს“ უწოდებს მხოლოდ ჩრდილოეთ კავკასიაში მდებარე ქვეყანას და არა ქართლის მთიანეთს. მაგალითად, როცა ის წერს: „სვანეთი არს მოსავლითა და პირუტყვითა, ვითარცა აღწერეთ დუალი, ანუ აწინდელი ოსეთი“ (გვ. 788) ის „ოსეთის“ ქვეშ გულისხმობს „მაღრან-დვალეთს“ – ისტორიულ დვალეთს და არა ქართლის მთიანეთს.

როგორც ვთქვით, ვახუშტი ღიახვის, ქსნის, ჯეჯორას ხეობათა სათავეებში მცხოვრებთ ხან დვალეებს უწოდებს, ხანდახან კი – ოსებს, დვალეების გაოსების გამო. ისმის კითხვა, თუ დვალეები და ოსები სხვადასხვა ეთნიკური წარმოშობის ტომები არიან, იქნებ ამ ხეობებში სწორედ ოსები ცხოვრობენ, ანდა დვალეებიცა და ოსებიც ერთად? ამ კითხვას თვითვე ვახუშტი პასუხობს: – ქართლის (და იმერეთის) მთიანეთში ეთნიკური დვალეები ცხოვრობენ და არა ოსები, ვახუშტი წერს, რომ ხეობათა მოსახლენი დვალეთიდან (ე.ი. ჩრდილოეთ კავკასიის ისტორიული დვალეთიდან) არიან გადმოსახლებულნი, ეთნიკურად დვალეები არიან. ჩრდილოელი და ქართლის მთიანეთში დასახლებული დვალეები ერთმანეთის ნათესავეებიც კი არიან. ვახუშტი თრუსოს

აღწერაში წერს: – „არამედ ხეობანი ესენი, რომელნი აღვწერეთ მადრან-დვალეთითურთ, არიან დვალეთი. და კუალად დიდის ღიახვისა, პატარას ღიახვისა, ქსნის ხევისა და კუდუროს მოსახლენიცა არიან დვალნივე, ამ დვალეთიდან გარდასულნი, რჯულითა, წესითა და ზნითა ერთნი და დღესაც მონათესავენი ურთიერთთა“ (გვ. 648).

აქედან ჩანს, რომ ქართლის (და იმერეთის) მთიანეთში არა ოსები, არამედ დვალელები სახლობდნენ, ისინი ჩრდილოეთ კავკასიიდან იყვნენ გადმოსულნი და ამ დვალელებს შემდგომ ეწოდათ ოსები, ანუ დვალელები გაოსდნენ. რამ გამოიწვია ამ იბერიულ-კავკასიური (ჩანს, ქართული) ტომის გაოსება? ამ კითხვას თვითონვე პასუხობს ვახუშტი: როგორც ზემოთ აღინიშნა, თვით ისტორიული დვალეთის (ე.ი. ჩრდილოეთ კავკასიაში არდონის ხეობის სათავეებში) მიწა-წყალზე მცხოვრებ დვალელებს ვახუშტი ერთგან ქართველებს უწოდებს, „მადრან-დვალეთის აღწერაში“ – „ხოლო რაოდენნი ოსნი დავწერეთ ამ ადგილებითა შინა, პირველად სახლებულან ქართველნი გლეხნი, შემდგომად ... გარდმოსახლებულან ოსნი და ქართველნი ბართა შინა ჩამოსულან“, მაგრამ, ცხადია, მადრან-დვალეთს და, საერთოდ, დვალეთს ყველა დვალი (ე.ი. „ქართველნი გლეხნი“) ვერ მიატოვებდა, ცხადია, იქ დვალელების საკმაოდ რიცხვი დარჩებოდა, რომელსაც ახლა უკვე აქ „გარდმოსახლებულ“ ოსებთან ერთად უხდებოდა თანაცხოვრება. სწორედ მათ (ე.ი. მკვიდრსა და მოსულს) შორის დამყარებული ურთიერთობა ქცეულა, ვახუშტის აზრით, მიზეზად დვალელების გაოსებისა. კერძოდ, დვალელები სოციალური იერარქიის დაბალ ფენებს იჭერენ, ოსები კი – მაღალს. ამის გამო დვალელები ეუფლებიან ოსურ ენას და ოსურ წეს-ჩვეულებებს – ოსდებიან.

თავდაპირველად ოსები ბარში ცხოვრობდნენ (ჩრდილოეთ კავკასიისა), მონღოლების შემოსევისას ბარიდან შემოსულან კავკასიის მთებში – „ხოლო მოსვლასა თათართასა ჩინგიზ ყაენთაგან ... შემოივლტოდნენ ოვსნი ამ კავკასიათა

შინა“ (გვ. 654). ოსები მეორედ კავკასიის მთებში შევიდნენ თემურ-ლენგის მოსვლისა და კონსტანტინოპოლის (კონსტანტინეპოლის) თურქთაგან აღების შემდეგ (ე.ი. XV ს-ის შემდგომ): „და კუალად შემდგომად მოსვლისა ლანქ-თემურისა და აღებისა კონსტანტინოპოლისა, ემძღავრნენ ოვსთა იქით თათარხანნი და აქეთ ლანქთემურის ელნი მაჰმადიანნი და შემოივლტოდნენ კავკასიასა შინა და დაიპყრნეს კავკასთა ნათესავნი რომელ არიან დვალნი...“ (გვ. 654–655).

მაშასადამე, დვალეების (იბერიულ-კავკასიური ტომის) გაოსება გამოუწვევია იმას, რომ ოსებს დვალეთი „დაუპყრიათ“ (655), ეს მომხდარა თემურ-ლენგის ეპოქაში.

მართალია, ოსების პირველი ტალღა კავკასიის მთებში მონღოლებისას ასულა, მაგრამ დვალეთის „დაპყრობა“ ოსთა მიერ XV ს-ის ბოლოსათვისაა ნაგულისხმევი. ჩანს, სწორედ აქედან იწყება დვალეების გაოსება, „დაპყრობა“.

დვალეთის დაპყრობის შემდეგ ოსები აქ გაბატონებულან. დვალეთის საზოგადოების დიდგვაროვანი ფენა ოსები იყვნენ, ხოლო უგვაროები – დვალეები, ე.ი. საზოგადოება ორ ეთნიკურ ჯგუფად გაყოფილი, ერთი ეთნიკური ჯგუფი სოციალურად გაბატონებულა მეორეზე. გაბატონებულ ჯგუფს ოსები შეადგენენ: „რამეთუ აწცა გვარიანთა მათ უწოდებენ ოსად, ხოლო სხვათა უგვაროთა – კვლავად დვალადვე“ (გვ. 634). აქედან ჩანს, რომ დვალეების გაოსებას საფუძვლად დაედო სოციალური მიზეზი, კერძოდ, ოსებმა სოციალური პრივილეგიები მოიპოვეს, დვალეებმა – დაკარგეს. შეიქმნა ახალი ფსიქოლოგია, რომელიც, ჩანს, საფუძვლად დაედო კავკასიის ამ რეგიონის ეთნოფსიქოლოგიას, რომლის მიხედვითაც ოსობა სასახელოა, დვალობა კი – სათაკილო. ერთი ბატონია, მეორე მონა. ვახუშტი განაგრძობს ოს-დვალთა საზოგადოების აღწერას: – „უწყიან გვარნი და უწარჩინებულესნი გვარითა არიან ოვსნი“ (გვ. 639).

„არამედ დუალნი უმდაბლესნი არიან გვართა“... (გვ. 640). დვალი დარბია, ოსი მასზე მდიდარი. გაოსება მაღალ პრივილეგიურულ საფეხურზე ასვლას ნიშნავს, სოციალური გარემო ისეთია, რომ ყველა დვალს ოსობა უნდა. ტერმინებმა „ოსმა“ და „დვალმა“ სოციალური კატეგორიები შეიძინა.

როგორც აღინიშნა, ისტორიულად დვალები საქართველოს ერთ-ერთი პროვინცია იყო და ამიტომაც, ისტორიულად დვალები, ისე, როგორც საქართველოს მთიანეთში მცხოვრები სხვა ტომები, ქრისტიანები იყვნენ. როგორი სახის გახდა დვალების ქრისტიანობა დვალებში ოსთა დამკვიდრების შემდგომ? მართალია, ოსები ქრისტიანობას იცნობდნენ, მაგრამ ისინი ძირითადად მაინც წარმართულ (სკვითურ) რელიგიურ რიტუალებს ასრულებდნენ, მათ ქრისტიანობა შეთვისებული არ ჰქონდათ. ამიტომაც, დვალებში ოსების დამკვიდრების შემდეგ საზოგადოება სარწმუნოების თვალსაზრისით ორ ნაწილად იქნებოდა გაყოფილი: დაბალი ფენა, ანუ დვალები, ქრისტიანები იქნებოდნენ, ხოლო მაღალი ფენა, ანუ ოსები – არაქრისტიანები.

მართლაც, ვახუშტი დვალებს შესახებ წერს – დვალებს, ანუ „აწინდელი ოსეთის“ დაბალი ფენა (ე.ი. დვალები) ქრისტიანულია, ხოლო მაღალი ფენა (ე.ი. ოსები) – მაჰმადიანი. ოსური საგვარეულოები („გვარიანები“, წარჩინებულთა გვარები), რომელნიც ზემოთ ჩამოთვლილი ჰქონდა ვახუშტის, არაა ქრისტიანული, სამაგიეროდ დვალები („უმდაბლესნი გვართა“) ქრისტიანები არიან – „ხოლო თავაურნი, ქურთაულნი, ვალაგირი, ფაიქომი, დიდგორელნი და ბასიანელნი, რომელთა თავნი და წარჩინებულნი მათნი არიან მაჰმადიანნი და დაბალნი გლეხნი ქრისტიანენი...“ (გვ. 638). ოსეთის „დაბალნი გლეხნი“, რომელნიც „ქრისტიანენი“ არიან, ეთნიკურად დვალები არიან.

– „სარწმუნოებითა არიან ძველად ქრისტიანენი და სამწყსონი ნიქოზლისანი და უფროს დვალნი, არამედ აწინდელთა ჟამთა დვალნი სახელით ოდენ ქრისტიანენი, რამეთუ იმარსხვენ დიდმარხვასა,

ხატთა, ეკლესიათა და სამღვდელთა პატივსა უყოფენ და თაყვანსცემენ და სხვისა სრულიად უმეცარნი. არა უვისთ მღვდელნი და უნათლისღებონი არიან, თვინიერ რომელნი ქართლსა და რაჭასა მოინათლვიან“ (გვ. 638).

ვახუშტი ნიქოზის საეპისკოპოსოზე წერდა – „... გორგასალ ჰყო საეპისკოპოზოდ და დასვა ეპისკოპოზი. ზის დღესაც, მწყემსნი კაგკასიანთა, დვალთა და აწ ოსეთად წოდებულისა, გლოვადებითურთ“ (გვ. 370), ე.ი. ნიქოზელის სამწყსოში თავიდანვე (V ს-დან) შედიოდა დვალები, ხოლო დვალებს ოსეთად ქცევის შემდეგ (XV ს-დან) – ოსეთი.

დვალების გაოსების ერთ-ერთი მიზეზი სოციალურ ფაქტორთან ერთად უთუოდ იყო მათი თანდათანობითი გაწარმართება, დექრისტიანიზაცია, რომელსაც კარგად აღწერს ვახუშტი. დვალები, ძველი ქრისტიანენი, ოსების შემოსვლის შემდგომ თანდათან კარგავენ და ივიწყებენ ქრისტიანობის სულს, ინარჩუნებენ მხოლოდ მის გარეგნულ მხარეს. ეს ხელს უწყობს მათ სარწმუნოებრივ დაახლოებას მათი საზოგადოების მაღალი ფენების სარწმუნოებრივ შეხედულებებთან, საზოგადოების მაღალი ფენები, ანუ „ოსობა“, მატარებელი იყო სკვითურ-ალანური სარწმუნოებისა – წარმართობისა, თუმცა კი, წარჩინებულთა ერთ ნაწილს მაჰმადიანობა ჰქონდა მიღებული (უფრო სწორად, მაჰმადიანობის მხოლოდ გარეგნული მხარე). აქ აღარც ქრისტიანობა იციან და არც მაჰმადიანობა: „გარნა უმეცარნი ორივეს სჯულისანი, რამეთუ გარჩევა მათი არს ესე: რომელნი სჭამენ ღორსა, არიან ქრისტიანენი და რომელნი სჭამენ ცხენსა, ესენი არიან მაჰმადიანნი. გარნა ყოველთავე უწყიან მსგავსი კერპისა, რომელსა უწოდებენ ვაჩილას, რამეთუ შესწირვენ ელიას თხასა და ხორცსა შესჭამენ თვითვე, ხოლო ტყავსა გასჭიმავენ მაღალსა ძელსა ზედა და თაყვანისცემენ ტყავსა მას დღესა შინა ელიასასა, რათა არა მოუვლინოს ელიამ სეტყვანი და მოსცეს ნაყოფნი ქვეყნისანი“ (გვ. 639).

აქედან ჩანს, რომ დვალებმა დაკარგეს ძველი ქრისტიანობა და მიიღეს წარ-

მართობა – კერპთაყვანისმცემლობა. ეს კულტი აქ შემოიტანეს კავკასიის ბარიდან დვალეთში შემოღობილმა ოსებმა. უთუოდ ერთ-ერთი მიზეზი დვალთა გაოსებისა იყო მათ მიერ ოსური წარმართული სარწმუნოების აღიარება, ოსური სარწმუნოებრივი წეს-ჩვეულებების, თქმულებებისა და ლეგენდების გამშობლიურება. ვახუშტის დროს დვალელებს ჯერ კიდევ სცოდნიათ დვალური ენა, მიუხედავად ამისა, მაინც მათი სასაუბრო ენა ოსური იყო (ბილინგვიზმი). ვახუშტი წერს – „ენა აქვთ ძველი, დვალური და ან უბრობენ ოსურსა“ (გვ. 639).

დვალური ენა, რომელიც ვახუშტის დროს (ე.ი. XVIII ს-ში) ჯერ კიდევ არსებობდა, დღესდღეობით, რამდენადაც ცნობილია, მკვდარი ენაა, მეცნიერებს ისიც კი ვერ დაუდგენიათ, დამოუკიდებელი ენა იყო თუ დიალექტი ქართული, ქართველური თუ იბერიულ-კავკასიური ენებისა.

როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, დვალეები, იბერიულ-კავკასიური მოდგმის ტომი, გაოსდა. დვალეებმა შეითვისეს ოსური ენა და ოსური „სარწმუნოება“ – წარმართობა. ეთნიკური თვალსაზრისით, ეს ტომი კვლავ კავკასიურ ტომად დარჩა, ვახუშტის აზრით, ოსები ჯერ კიდევ კავკასიის მთებში (ე.ი. დვალეთში) შემოსვლამდე ნარევი მოსახლეობა იყო, კერძოდ, ხაზარებისა, კავკასოსის „ნათესავისა“ და „ქართლ-რანის ტყვეებისა“. აქ ხაზარების ქვეშ უნდა ვიგულისხმოთ თურქულენოვანი სკვითები, ხოლო „კავკასიელთა“ და ქართლ-რანელების ქვეშ – ქართველები ალბანელებთან ერთად. ეს ოს-ალბანები მონღოლებს ამოუწყვეტიათ, ხოლო თემურ-ლენგის შემდეგ სხვა წარმოშობის ირანულენოვანი ოსები დვალეთის საზოგადოების მხოლოდ „წარჩინებულები“ გახდნენ, ხოლო გლეხები და დაბალი ფენა აქ კვლავ დვალური იყო.

აქედან ჩანს, რომ ოსები დვალეთში შეადგენდნენ მხოლოდ თხელ ფენას, ისინი მცირერიცხოვანნი იყვნენ დვალეთთან შედარებით, მიუხედავად ამისა, მათ „დაიპყრეს“ დვალეთი და მოახერხეს მკვიდრი

მოსახლეობის დამორჩილება და გაოსება. უთუოდ ოსები გაცილებით მაღლა იდგნენ დვალეებზე თავიანთი სამხედრო ძლიერების თვალსაზრისით: ოსური ზედაფენა იყო კარგად ორგანიზებული სამხედრო არისტოკრატია. „უწყიან გვარნი და უწარჩინებულესნი გვართა არიან ოვსნი, ხოლო ესე ოვსნი განიყოფების ესოდენ გვარად: სიღამონად, ჭახილაძედ, თაგაურად, ქურთაულად, ბედელიძედ, ჩერქესიძედ, ბასიანად და არიანცა ესენი უწარჩინებულესნი სხვათა ზედა. და ამათ გვართა იციან გვართა თვისთა ნიჯადი, ერთმან მეორესა ზედა ლაშქრობა, შველა, მესისხლეობა, რამეთუ უკეთუ მოკლას ერთმან, არა დასცხრების მეორე იგი გვარი შვილით შვილადმდე უკუნისამდე, თუმცა არა მოკლას მანცა და მკვლელი მოკლულსა მათთვის გვარსა ჩასძახებს საფლავსა შინა: „მოგვკალო მკვლელი შენი“ და რწამთ ესე საცხონებლად მისად“ (გვ. 639).

მიუხედავად ამისა, ოსების შემოსვლის შემდეგაც დვალეთი კვლავ ქართული სახელმწიფოს შემადგენლობაში დარჩა და მას გარკვეული მოვალეობები ჰქონდა დაკისრებული ქართული ცენტრალური ხელისუფლების მიერ, რომელთა შეუსრულებლობისათვისაც ქართული ლაშქარი სჯიდა, მაგალითად, „... არა მოსცეს დვალეთი ბეგარა მოურავსა, გარდავლო სპითა მოურავმან ზეკარა, შთავიდა და მოსრნა ურჩნი და ყენა კვალად მებეგრედ და მოვიდა ქართლს“ (გვ. 434).

საქართველოს რომელი კუთხე იგულისხმება დვალეთის ქვეშ, ქართლის მთიანეთი თუ მაღრან-დვალეთი (ჩრდილოეთ კავკასიაში)? აქ იგულისხმება მაღრან-დვალეთი, რომელსაც ქართლიდან სწორედ „ზეკარას“ მთა ყოფს. ზრამაგა მაღრან-დვალეთის ციხეა. „ამ ზრამაგის – ხევის სათავიდამ გარდავალს ზეკარზედ გზა ქართლს დიდ-ლიახზედ“ (გვ. 647).

მაშასადამე, მიუხედავად ქართლის მთიანეთში ცხოვრებისა, მაინც XVIII ს-ში დვალეთი ეწოდება ისტორიულ მაღრან-დვალეთს. მასვე ეწოდება ოსეთი, ანუ „აწინდელი ოსეთი“.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ოსეთი ვახუშტის დროისათვის ჩრდილოკავკასიაში მდებარე ტერიტორიას ეწოდებოდა და არა ქართლის მთიანეთს – ლიახვისა და ქსნის სათავეებს. ვახუშტი ვახტანგ V-ს (1658–1675) ცხოვრებაში წერს: „მერმე არღარა მოსცეს დვალთა მეფესა ბეგარანი, ამისათვის მივიდა სპითა ქრცხინვალს შესვლად ოსეთად. მსმენელნი დუაღნი შეშინდნენ და მოერთენენ თაჳნი მათნი ქრცხინვალს, მოსცეს ბეგარანი და დაემორჩილნენ, ვითარცა პირველ“ (გვ. 455).

აქ შეიძლება მკითხველმა იგულისხმოს, რომ „ოსეთი“ ქრცხინვალის სიახლოვესაა, მაგრამ ეს ასე არ არის, ეს ჩანს ვახტანგ VI-ს (1703–1724) ცხოვრებიდან: „ხოლო ვახტანგ გამგე ქართლისა ... აღიმხედრა სპითა შესვლად ოსეთს და შევიდა და შემუსრნა 70-ნი კოშკენი, მოწვა და მოსტყვევნა ურჩნი, ჩავლო ზრამაგა და შევლო ჟღელის ხევი და გარდმოვლო კედელასა ზედა და მოვიდა კუდაროს და კუდაროდამ ქართლს გამარჯვებული ქორნიკონისა 1711. დაიპყრა დვალეთი და დასდგა ხარკნი“ (გვ. 491).

აქედან ჩანს, რომ XVIII ს-ის დასაწყისში ოსეთი ეწოდებოდა არა ქართლის მთიანეთს, არამედ მის გადაღმა, კავკასიის მთებში მდებარე ისტორიულ მაღრან-დვალეთის ტერიტორიას.

როგორც აღინიშნა, ვახუშტის თანახმად, ისტორიული ოსეთის მიწა-წყალს ეწოდა „ყაბარდო“ და „ჩერქეზი“. საინტერესოა, რომელ ქვეყანას გულისხმობს ვახუშტი „ჩერქეზის“ ქვეშ... ჩვენ ამჟამად ჩერქეზეთს ვუწოდებთ ჩრდილოეთ კავკასიის დასავლეთ ტერიტორიას, მაგრამ ვახუშტი „ჩერქეზის“ ქვეშ გულისხმობს მაღრან-დვალეთის ჩრდილოეთით მოქცეულ ტერიტორიას. „ჩერქეზი“ თერგის ხეობაშია. „მდინარე ესე ჩადის ჩერქეზსა შინა, მერე მიერთვის თერგის მდინარესავე“ (გვ. 651); დვალეთის ჩრდილოეთითაა „მთა ჩერქეზისა“ (651) „ჩიმი, თაგაური, ქურთაული, ვალაგირ-ფაიქომი და დვალეთი, ამათ ყოველთა მდინარენი ჩადიან ჩერქეზსა შინა და მიერთვიან ლომეკსა ანუ თერგს სამხრიდამ“ (გვ. 648) და ა.შ. აქედან ჩანს, რომ ისტორიული

ოსეთის დიდ ტერიტორიას „ჩერქეზი“ და ასევე „ყაბარდო“ ეწოდა: – „შემდგომად მოოხრებისა ოსეთისასა და შემოსვლისა მათისა კავკასიასა შინა, იწოდნენ: ოსეთი ჩერქეზად, ანუ ყაბარდოდ და კავკასიასა შინა მყოფნი მათ შემოსულთაგან ოსეთად...“ (გვ. 634).

მაშასადამე, ისტორიულ ოსეთს სხვა სახელი ეწოდა, ხოლო „კავკასიათა შინა მყოფთ“ – ოსეთი. ასე ეწოდა დვალეთს ოსეთი. მაშასადამე, ხდება სახელწოდების ტოპონიმის – „ოსეთის“ წანაცვლება. ის ჯერ ბარს ერქვა, შემდგომ ჩრდილოეთ კავკასიის ცენტრალურ ნაწილს (XIX ს-მდე). შემდგომ კი ქართლის მთიანეთსაც (XIX და განსაკუთრებით XX სს-ში).

აღსანიშნავია, რომ დვალეთში (საქართველოს სამეფოში) შემოსვლის შემდგომ ოსი წარჩინებულების გვარები ქართულად უღერს – სიღამონი, ჭახილიძე, თაგაური, ქურთაული, ბადელიძე, ჩერქესიძე, ბასიანი. არა მარტო ძეტი მთავრდება ზოგიერთი ოსური გვარი (ჭახილიძე, ბადელიძე, ჩერქესიძე), არამედ ქართული გვარებისათვის დამახასიათებელი დაბოლოებებით: ური (თაგური), ული (ქურთაული), ონი, იანი (სიღამონი, ბასიანი). (იანი დაბოლოება გააჩნდა ძველ ქართულ გვარებს, ასევე მთიელი ქართველების გვარებს (იხ. ქვემოთ), ონი იანის სახეცვლილებაა, ონი დაბოლოებაა უწარჩინებულესი ქართული გვარისა – ბაგრატიონი). მიუხედავად გვართა ქართული უღერადობისა, ვახუშტის აზრით, დვალეთის წარჩინებულები ეროვნებით ოსები იყვნენ, მათი გვარების ქართული უღერადობა, სხვას გვიჩვენებს. რომ ოსების დვალეთში გაბატონებამდე დვალეთის ადგილობრივი ზედაფენა ქართული გვარების მატარებელი იყო. ამ საგვარეულოს წევრების დამარცხების ამოწვევა-გაძეგების შემდეგ, მათი გვარები შემოსულებმა მიისაკუთრეს. აგრეთვე იმასაც, რომ დვალეთის ენა იყო ქართული ენის ერთ-ერთი დიალექტი. გვარების გარდა, დვალეთის ქართულენოვნებაზე უნდა მიუთითებდეს ისტორიული დვალეთის ტოპონიმების ქართული უღერადობა, აქ მთებს,

მდინარეებს, სოფლებს, ციხეებს, დაბებს ქართული სახელები ჰქვია.

ვახუშტის მიერ ჩამოთვლილთაგან მოვიყვანოთ მდინარეთა სახელები: „კასრის ხევი“, „არაგვი“ (თერგი), „თაგაურის ხეობა“ (გვ. 642), „ჩიმიტის წყალი“ (642), „ხევი ქურთაულის წყლისა“ (643), „კასრის ხეობა“ (644), „ქაღალის ხეობის წყალი“ (645), „ქაღალას დაბას წყარო“ (645), „ნარის ხეობის წყალი“ (646), „ზროვის ხეობის წყალი“ (646), „ზახას ხეობის წყალი“. განსაკუთრებით საინტერესოა ის, რომ ამ ადგილებში (ჩრდილოკავკასიის ცენტრალურ ნაწილში) ორ მდინარეს რიონი ეწოდება: „ხოლო კასრის ხევის დასავლეთით არის დიგორი, რომელი განიყოფის ორად – ჩერქესიძედ და ბადელიძედ, და არს სიგრძე ამისი კავკასიიდან ჩერქეზეთამდე, ამისი მდინარე გამოსდის ღებსა, გლოლასა და ამის შორის კავკასსა, მოდის სამხრიდან ჩრდილოეთ კერძოდ და ჩადის ჩერქეზში, მიერთვის ლომეკს ამას უწოდებენ რიონსავე, ვინაითგან მასვე კავკასსა გამოდის აქათ და იქით-რიონი იმერეთისა“ (649). მაშასადამე, არსებობს რიონი იმერეთისა და მეორე რიონი, რომელსაც შეიძლება ვუწოდოთ ოსეთის რიონი, მაგრამ ყოფილა მესამე რიონიც, ასევე ჩრდილოკავკასიაში გამავალი – „ხოლო ამ ბადელიძის წყლის შესართავს ზევით აღმოსავლიდამ მოერთვის რიონს მდინარე რიონივე, გამოსდის გლოლასა და ამას შორის კავკასსა, მოდის სამხრიდან ჩრდილოთ“ (650).

„მდინარეთა სახელწოდებები ქართულენოვანია, ალბათ, ეს მიუთითებს დვალთა ქართველობის შესახებ. ამჟამად ჩრდილოეთ კავკასიაში გამავალ მდინარე რიონს ეწოდება „ურუხი“, მდინარე „ურუხი“ „იმერეთის რიონის“ სიახლოვეს იწყება. მის შესახებ ვახუშტი წერს, რომ ის (ოსეთის რიონი) გამოდის ღებსა და გლოლას „შორისში“, თან სწორედ ამ რიონის, ე.ი. ჩრდილოეთ კავკასიის რიონების ხეობებში მცხოვრებ ტომს ერქვა „ხუბურები“ (ისინი მართლაც ღების მიმდებარე რეგიონში მცხოვრებლებად ჩაითვლებოდნენ), რომლებზეც შესაძლოა

მიუთითებს ანანია შირაკაცი (Очерки истории Южно-осетинской Автономной Области, стр. 64). აღსანიშნავია, რომ ჩრდილოეთ კავკასიის იმ ტერიტორიებზე, სადაც ქართულენოვანი ტომები ცხოვრობდნენ, ზოგიერთ მდინარეს იგივე სახელი ერქვა, რაც ამიერკავკასიის მოპირდაპირე მხარეს გამავალ მდინარეებს, მაგალითად, თერგს არაგვი ერქვა, ძირითადად არსებობდა სამი არაგვი: „ხევის არაგვი“ – ლომეკი, თერგი, შავი არაგვი და თეთრი არაგვი, ასევე ოთხი ალაზანი – 1. პირიქითა ალაზანი; 2. თუშეთის ალაზანი (ანდის ყოისუს შენაკადი); 3. მცირე ალაზანი (იორი, ვახუშტით); 4. და თვით მთავარი ალაზანი. არსებობდა სამი რიონი – იმერეთის რიონი, ჩრდილოეთის რიონი (ურუხი) და მისი შენაკადი რიონივე. ამიტომაც, შეიძლება დავსვათ კითხვა, ხომ არ ეწოდებოდა დვალეთში გამავალ მდინარე არღონს ან მის რომელიმე შენაკადს ჯეჯორა? ვახუშტი წერს: „არამედ ჯეჯორის მდინარეზედ, სამხრიდან ჩრდილოეთად დინებულზედ არს დაბნები ვენახოვანხილიანი“ (გვ. 767). თუმცა შეიძლება აქ რაჭის ჯეჯორა იგულისხმება.

დვალების ქართულენოვნების შესახებ მათა სახელების ქართულობაც მიუთითებს. მაგალითად, დვალეთის მყინვარის სახელია „ბრუც-ბზელ-ზეკარისა“, „ბრუც-საბძელი“, „მსგავსი საბძლისა“ (648). „ხოხის მთა“ („ამან მოიგო სახელი თვისი ხოხით სვლისათვის“) (644), მთა „ხეკარა“, „კარსავით მყოფი“ (648), მთა 499 „კედელა“ ყოფისათვის კედელსავით“ (648), „ლუხუნი“ (651). „ბასიანი“ (სამხრეთ საქართველოშიც არის ეს ტოპონიმი). „ყაყიდური“ (გვ. 642), „ქურთაული“, „კუარა“, „ქურთათა“, „ჩიმიტი“, „თაგაური“, „ხეთაძე“ – აშკარად ქართულენოვანი ტოპონიმებია, მსგავსი დაბოლოებებით ფორმირდება კიდევ ძირითადად ქართული ტოპონიმოკა (ამ ტოპონიმების არაოსურობის შესახებ მიუთითებს Очерки истории Южно-осетинской Автономной Области), ეს დვალების ქართულენოვნებით თუ აიხსნება, დვალების ქართულ ისტორიასთან კავშირს ისიც მიუთითებს, რომ დვა-

ლეთის ქვეყანაში ყველა მნიშვნელოვანი ნაშენობა თამარ მეფის სახელს უკავშირდება (გვ. 646); ვახუშტი დვალეთის ფორპოსტების აღწერისას წერს: „მეფეთაგან ქმნული“. აქ ის ქართველ მეფეებს გულისხმობს, მაგალითად, კასრის ხევის (მადრან-დვალეთში) აღწერისას – „არს აქ კარი კლდისაგან და ქვიტკირით ქმნული, დიდ-კამროვანი, მდინარესა ზედა, მეფეთაგან ქმნული, რათა არა ვიდოდნენ თვინიერ მათსა ოვსნი“ (გვ. 645). ოსების ჩრდილოეთ სტეპებში ცხოვრებისას დვალეთი და კერძოდ, კასრის ხევი – საქართველოს კარად ითვლებოდა, რომელიც ოსთა მოძრაობას აკონტროლებდა, მას ქართველი მეფეები ამაგრებდნენ.

მიზეზი დვალეთის შემოსევისა ქართლის მთიანეთში უპირველესად უნდა ითქვას, რომ დვალეთი ქართველთა მონათესავე ტომი იყო და ეთნიკური თვალსაზრისით სრულიად განსხვავდებოდნენ ოსებისაგან. ოსები ირანულენოვანი, უცხო მხრიდან (დონისა და დნეპრის სტეპებიდან) მოსულ ხალხად ითვლებიან, ხოლო დვალეთი – ადგილობრივი, კავკასიური, აბორიგენი მოსახლეობა იყო. უფრო მეტიც, დვალეთს ნათესაური კავშირი ჰქონდათ ქართველ ხალხთან იმით, რომ ორივენი იბერიულ-კავკასიური წარმოშობისანი იყვნენ და ამ მხრივ სრულიად განსხვავდებოდნენ სკვითებისა და ალანებისაგან.

იმის გამო, რომ დვალეთი ქართველების მონათესავე ტომი იყო, საქართველოს ფარგლებში მცხოვრები დვალეთი ადრევე შერწყმნიან ქართველ ხალხს. დვალეთი მათ საცხოვრებელ მაღალმთიან ზოლს ეწოდებოდა. პოლიტიკური თვალსაზრისით ისიც საქართველოს სახელმწიფოში შედიოდა: დვალეთი „ტერიტორიულად მოიცავდა კავკასიონის ქედის ცენტრალურ ნაწილს, დარიალს ხეობასა და მამისონის გადასასვლელს შორის“ (საქართველოს ისტორია, ლექსიკონი, 1979, გვ. 280).

ვახუშტი დვალეთის სამხრეთისა და ჩრდილოეთის საზღვრებს ასე გადმოსცემს: „აქვს სიგრძე დვალეთს ზეკარის კავკასიიდან ვიდრე ჩერქეზამდე“ (ქართ-

ლის ცხოვრება, IV, გვ. 644). „ზეკარის კავკასი“ არის ის მთა, რომელშიც ამჟამად გაჭრილია როკის გვირაბი, ხოლო „ჩერქეზს“ ვახუშტი უწოდებს არა დასავლეთით, არამედ ჩრდილოეთით მდებარე ტერიტორიას: „არამედ, რომელნი აღვწერენით – ჩიმი, თავაური, ქურთაული, ვალაგირი – ფაიქომი და დვალეთი, ამათ ყოველთა მდინარენი ჩადიან ჩერქეზსა შიდა და მიერთვიან ლომეკსა, ანუ თერგს სამხრიდამ“ (იქვე, გვ. 648). აქედან ჩანს, რომ ჩერქეზეთი ეწოდება იმ ტერიტორიას, სადაც თერგს უერთდებიან ცენტრალური კავკასიონის ქედიდან გამომდინარე მდინარეები. მაშასადამე, დვალეთს ჩრდილოეთიდან საზღვრავდა „ჩერქეზი“.

თანახმად ვახუშტისა, დვალეთის ხევიები არიან – „კასრისხევი“, „ქუელისხევი“, „ზრამაგა“, „ნარა“, „ზრუგო“, „ზახა“, „თრუხო“ (იქვე, გვ. 643). მიუხედავად ამისა, ვახუშტი მიიჩნევს, რომ ყველა ზემოთ ჩამოთვლილ ქვეყანაში (ჩიმი, ვალაგირი, ფარგმი, თავაური, ქურთაული, დვალეთი) ადგილობრივი მკვიდრი მოსახლეობა იყო დვალური, ხოლო შემოსული, გაბატონებული მოსახლეობა – ოსური.

როგორც აღვნიშნეთ, დვალეთი საქართველოს სახელმწიფოს ეკუთვნოდა მისი წარმოშობის დროიდანვე, ის ნიქოზის საეპისკოპოსოში შედიოდა. დვალეთის ისტორიული ბედი სრულიად შეიცვალა თემურ-ლენგის შემოსევის შემდგომ, ფაქტობრივად დვალთა ტომის გადაგვარება, მისი ასიმილაცია, უცხო, შემოსულ ხალხში, გამოიწვია მონღოლების მიზანმიმართულმა პოლიტიკამ.

მათი შემოსევის შემდგომ თუ რა ბედი ეწია დვალთა ტომს, ეს აღწერილი აქვს ვახუშტი ბატონიშვილს, რომლის თვალსაზრისსაც ლინგვისტურ-ეთნოგრაფიული ანალიზის შედეგად ფაქტობრივად ადასტურებენ თანამედროვე მეცნიერები. მონღოლების პოლიტიკის წყალობით დვალეთში, საქართველოს ამ მიწა-წყალზე, ჩრდილო-კავკასიის ველებიდან შედიან ოსური სამხედრო რაზმები. ოსური მოსახლეობის თხელი ფენა გაბატონდა მრავალრიცხოვან დვალეთზე, როგორც ეს აღნიშნული იყო წინა თავში, ოსების

შემოსვლის შემდეგ კავკასიის მთიანეთში „აწვა გვარიანთა მათ უწოდებენ ოსად, ხოლო სხვათა უგვაროთა – კვალად დვალადვე“ (იქვე, გვ. 634).

„სარწმუნოებით არიან ძველად ქრისტიანენი და სამწყსონი ნიქოზლისანი და უფროს დვალნი, არამედ აწინდელთა ჟამთა დვალნი სახელით ოდენ ქრისტიანენი“... (გვ. 638). „უწყიან გვარნი და უწარჩინებულესნი გვართა არიან ოვსნი“ (გვ. 639).

„... წარჩინებულნი მათნი არიან მაჰმადიანნი და დაბალნი გლეხნი ქრისტიანენი“ (გვ. 638) „...ენა აქეთ ძველი, დვალური და აწ უბნობენ ოსურსა საკუთრად...“ (გვ. 639) „არამედ დვალნი უმდაბლესნი არიან გვართა“ (გვ. 640).

დვალები უკვე VI საუკუნიდან ქრისტიანები იყვნენ და ოსების შემოსვლის შემდეგაც ინარჩუნებდნენ ქრისტიანობას. მათ სარწმუნოებასთან ერთად დაკარგეს მშობლიური ენაც და დაიწყეს ოსური ენის შესწავლა. აქ ურთიერთშერევა არ ხდება. დვალების გაოსება მხოლოდ მათ მიერ ოსური ენის ათვისებაში გამოიხატა.

ისინი გენეტიკურად უცვლელნი დარჩნენ. მათ შეინარჩუნეს თავიანთი ძველი იბერიულ-კავკასიური წესი, ჩვევა, მეურნეობა. მათი ენიდან მრავალი სიტყვა შევიდა ოსურში, შეიცვალა ოსური ენის ბუნება.

ქართლის მთიანეთში დამკვიდრებული დვალების გაოსება

დვალების გაოსების მეორე უფრო ძლიერი ეტაპი თემურის ლაშქრობის შემდეგ დაიწყო. ამ დროისათვის, თანახმად ვახუშტისა, დვალეთში უფრო ინტენსიურად აღიან, ესახლებიან და დვალებზე ბატონდებიან ოსები. ეს უკვე ოსების მეორე ნაკადი იყო მონღოლთა ლაშქრობათა შემდეგ. ამ დროისათვის დვალები კვლავ ოსებისაგან განსხვავებულ ხალხად მიიჩნევა, მაგრამ მათი პოლიტიკური ორიენტაცია აღარაა პროქართული. ამას

მიუთითებს ის, რომ თემურის ერთ-ერთი ლაშქრობისას დვალები აჯანყებულან ქართველი ერისთავის – გირშელის წინააღმდეგ.

„დვალები თემურ-ლენგის 1400 წლის შემოსევის დროს აჯანყებიან ერისთავ გირშელს. მტრის შემოსევის დროს მათი ასეთი მოქმედება დალატად ჩაუთვლიათ და ეს იყო მეფისა და ერისთავების დვალეთში გალაშქრების მიზეზი. შეერთებულმა მხედრობამ დაამარცხა დვალები და ხელთ იგდო დავლა, მათ შორის, „დაფლული მრავალი განძი“ (საქ. ისტ. ნარკ. III, გვ. 701). დვალეთში გაულაშქრია საქართველოს მეფე გიორგი VII-ს, თემურ-ლენგის შუაგულ საქართველოდან გასვლისთანავე „მან ორგულთა დასჯის მიზნით დვალების წინააღმდეგ გაილაშქრა ერისთავ გირშელთან და ერისთავ სურამელთან ერთად“ (იქვე).

დვალეთს განსაკუთრებული სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა. ჩანს, მეფე მასზე კონტროლის დაწესებას ცდილობდა, მაგრამ თემურ-ლენგი ამას არ დაუშვებდა.

ოქროს ურდოს ცნობილი თოხთამიშხანი 1382 წელს ირანს შეესია სწორედ დვალეთის უღელტეხილების გზით: „...ჩრდილოეთ ირანს შეესია დერბენდისა და კავკასიონის სხვა გადმოსასვლელების გამოვლით“ (იქვე, გვ. 675). დერბენდის გარდა ცენტრალური კავკასიონის თითქმის ყველა გადმოსასვლელი დვალეთში მდებარეობდა, ანდა დვალებს მათზე კონტროლის საშუალება ჰქონდათ, რამეთუ, თანახმად ვახუშტისა, დვალეთის ქვეყნის სიგრძე – „არს ხევიდან სვანეთის კავკასიამდე და განი ქართლის კავკასიიდან ჩერქეზის მთამდე“ (ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 635). მაშასადამე, დვალებს ხევიდან (ე.ი. დარიალიდან) სვანეთამდე (ე.ი. მამისონამდე) შეეძლოთ უღელტეხილების მეთვალყურეობა.

„თემურ-ლენგმა სასტიკად იძია შური თავრიზელებზე, რომლებიც თოხთამიშს დანებდნენ“ (საქ. ისტ. III, გვ. 675), ცხადია, საქართველოსაც არ აპატიებდა თემურლენგი თოხთამიშის გამოტარებას

და ამიტომაც დერბენდისა და დვალეთის გადმოსასვლელების ხელში ჩაგდებას ძალზე მნიშვნელოვნად მიიჩნევდა.

სწორედ ამიტომ, 1395 წელს ჩრდილოეთ კავკასიაში გამართულ დიდ ომში თოხთამიშთან გამარჯვების შემდეგ მან დერბენდი „ხელახლა გაამაგრა და მცველები მიუყენა“ (იქვე, გვ. 688). კავკასიის სხვა გადმოსასვლელებსაც ის ყურადღებას არ აკლებდა. ჩანს, ეს იყო ერთ-ერთი მიზეზი მის მიერ ამავე დროს ჩრდილო-კავკასიის ხალხების დალაშქრისა: „უკან დაბრუნების დროს თემურ-ლენგმა საგანგებოთ დალაშქრა ჩრდილოეთ კავკასიონის მთიანეთი, განსაკუთრებით ის ქვეყნები და ხალხები, რომლებიც კავკასიონის მთის ჩრდილოეთ კალთებზე ცხოვრობდნენ და კავშირი ჰქონდათ საქართველოსთან. თემურ-ლენგმა მათ ქრისტიანული რელიგიის საკულტო ძეგლები დაუნგრია და ძალით მიადებინა ისლამის სარწმუნოება“ (იქვე, გვ. 688).

ეს მომხდარა 1395 წლისათვის, 1400 წლისათვის საქართველოში თემურის მომდევნო შემოსევის დროს დვალეები უკვე საქართველოს სახელმწიფოს აუჯანყდნენ. ჩანს, თემურმა დვალეთში თავისი მომხრეები გაიჩინა.

თემურის სახელმწიფო გადაჭიმული იყო დერბენდიდან და კავკასიონის მთებიდან და ის მოიცავდა საქართველოს, არმენიას, აზერბაიჯანს (იქვე, გვ. 688), ამიტომაც თავისი სახელმწიფოს ოქროს ურდოსაგან დაცვის მიზნით კავკასიონის უღელტეხილების ჩაკეტვას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. გარდა ოქროს ურდოსი, თემურთან მეზობლ საქართველოს მეფეს ჩრდილოეთ კავკასიიდან გამოჰყავდა ხოლმე თემურის წინააღმდეგ მეზობლი დაშქარი, ამიტომაც ჰქონდა თემურისათვის ამ გადმოსასვლელების ჩაკეტვას დიდი მნიშვნელობა. 1398 წელს მეფე „გიორგიმ სალაშქროდ გაამზადა მთელი საქართველოს სამხედრო ძალა, გარდა ამისა, დარიალიდან გამოიყვანა „სრულიად კავკასნი“, ე.ი. ჩრდილოეთ კავკასიის ტომები და დასძრა ნახიჩევანისაკენ“ (იქვე, გვ. 690).

1400 წელს გაზაფხულზე თემურის შემოსევისას საქართველოს მხედრობასთან ერთად მეფემ თან იახლა „აგრეთვე ჩრდილოეთ კავკასიის სხვადასხვა ტომები („სრულად კავკასნი“) და საომრად გამზადებული გოგჩის ტბის მიდამოებში დაუხვდა მტერს“ (იქვე, გვ. 694).

ამ დროს კი, როცა „სრულად კავკასი“ ქართველ მეფეს ედგა მხარში, დვალეთი მეფის წინააღმდეგ იყო აჯანყებული. დვალთა მხრიდან ეს დალატი მოულოდნელი იყო, რამეთუ აქამდე ისინი მუდამ ქართველთა გვერდით იდგნენ. ჩანს, ჯერ ილხანებისა და შემდეგ თემურის პოლიტიკამ დვალეთის მიმართ (იქ ოქროს ურდოს მოწინააღმდეგე ოსების ჩასახლება) შედეგი გამოიღო.

როგორც ითქვა, მეფემ მოღალატე დვალეები დასაჯა, მან ილაშქრა დვალეთში. მალე დაიღო ზავი თემურ-ლენგსა და საქართველოს მეფეს შორის, ზავის ერთ-ერთი მუხლით „საქართველო არ ჩაკეტავდა სამიმოსვლო გზებს“ (იქვე, გვ. 702). აქედან ჩანს, თუ როგორ იყო დაინტერესებული თემურ-ლენგი საქართველოში არსებული გზებით (ცხადია, საერთაშორისო მნიშვნელობის გადასასვლელებითაც). თემურლენგმა თბილისსა და ქართლის ყოველ სიმაგრეში „ხორასნელები შეიყვანა“ (იქვე, გვ. 695). ჩანს, მსგავსად ილხანებისა, დვალეთის უღელტეხილების დაცვა თემურ-ლენგმა ოსების ტომებს თუ მოლაშქრეებს დაავალა. ამით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული ოსების ახალი ნაკადის შესვლა დვალეთში, რის შესახებაც წერს ვახუშტი. საერთოდ, თემურმა ჩრდილოკავკასიის ხალხების განვითარების შემდგომი გზა სრულიად შეეცვალა. ისინი გაამაჰმადიანა და ამით საუკუნოდ გაიერთოულა, ხოლო საქართველოს მტრად მოჰკიდა. თემურმა საქართველოს მრავალი ზიანი მიაყენა, „მაგრამ საქართველოსათვის კიდევ უფრო საზიანო იყო ჩრდილოეთ კავკასიის მთიანეთში მცხოვრები ხალხის ჩამოცილება, საიდანაც საქართველოს მეფეებს ხშირად გამოჰყავდათ ქედფიცხელი ტომები საერთო მტრის წინააღმდეგ ბრძოლების დროს. აქ ქრისტიანული სარწმუნოების ნაცვლად მაჰმა-

დიანობამ მოიკიდა ფეხი და ამით, ფაქტობრივად უკვე XV საუკუნის დასაწყისშივე, შეიქმნა საქართველოს გარშემო მუსლიმანური გარემოცვის რკალი, რამაც დასრულებული სახე მიიღო ოსმალთა მიერ კონსტანტინეპოლის აღების შემდეგ“ (იქვე, გვ. 719).

ვახუშტი კონსტანტინოპოლის აღებასა და თემურის ლაშქრობათა შედეგს უკავშირებს დვალეთის „დაპყრობას“ ოსთა მიერ. „და კვალად შემდგომად მოსვლისა ლანქთემურისა და აღებისა კონსტანტინეპოლისა, ემძლავრნენ ოსთა იქით თათარხანი და აქეთ ლანქთემურის ელნი მაჰმადიანნი, და შემოივლტოდნენ კავკასიასა შინა, და დაიპყრნეს კავკასთა ნათესავნი, რომელ არიან დვალნი...“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, გვ. 654).

შესაბამისი პირობების გამო ჩრდილოეთ კავკასიის ბარიდან ოსები მთაში ავიდნენ, კერძოდ, დვალეთში, „დაიპყრეს“ ეს ქვეყანა, ხოლო დვალელებზე გაბატონდნენ. დამორჩილებულმა დვალეებმა შეისწავლეს ბატონების ენა. ვახუშტის დროსაც „აწცა გვარიანთა მათ უწოდებენ ოსად, ხოლო სხვათა უგვართა – კუალად დვალადვე“. ოსი გვარიანები მაჰმადიანები იყვნენ, დაბალი გლეხები, ანუ დვალეები – ქრისტიანები: „წარჩინებულნი მათნი არიან მაჰმადიანნი და დაბალნი გლეხნი – ქრისტიანენი“ (გვ. 638). დვალეთის წარჩინებული ოსები მაჰმადიანები იყვნენ. ჩანს, ეს მაჰმადიანური სახელმწიფოების (გვ. 654) ნებით ხდებოდა. მაჰმადიანი ოსების ჩასახლებაც ქრისტიანულ დვალეთში ამ მიზეზით იქნებოდა გამოწვეული. მაჰმადიანი ოსები ქრისტიან დვალეებზე გაბატონდნენ – „უწყიან გვარნი და უწარჩინებულესნი გვართა არიან ოსნი“ (გვ. 639); „არამედ დვალნი უმდაბლესნი არიან გვართა...“ (გვ. 640).

ცხადია, დვალეთის „დაპყრობას“ ოსთა მიერ დვალეები ადვილად ვერ შეურიგდებოდნენ, შეიძლება დვალეების ნაკადის შემოსვლა ქართლის მთიანეთში ამით იყო გამოწვეული. დვალეები დვალეთშივე გაოსდნენ, იგივე ბედი ეწია ქართლის მთიანეთში დამკვიდრებულ დვა-

ლებს. ქართლის დვალეების გაოსების პროცესი ეთანადება ნ. ბერძენიშვილის ე.წ. „მთის ჩამოწოლის“ პროცესს, ამ დროს, ჩრდილოკავკასიის ველებიდან თუ მთებიდან ამიერკავკასიისაკენ დაიძრნენ ადიღები, ჩერქეზები, ოსები, ავარები და სხვები, როგორც წერს ნ. ბერძენიშვილი. ისინი გზადაგზა ასიმილაციის წნეხში აქცევდნენ სხვადასხვა კავკასიურ ტომებს (აბაზები, ჯიქები), ისაკუთრებდნენ მათ სახელებს, ამ ახალი სახელებით შემოდიოდნენ სამხრეთ კავკასიის მთებში. ასეთი მდგომარეობის დროს, ჩანს, ქართლის მთიანეთში შემოვიდნენ უკვე გაოსებული დვალეები, რომლებიც შეერივნენ თავიანთ მონათესავე ქართლელ დვალეებს და აქაც ოსური ენა გამარჯვებული გამოვიდა. ვახუშტი მათ სხვადასხვა ხალხებად მიიჩნევს გარკვეულ დრომდე, შემდეგ კი სატომო სახელებს „დვალსა“ და „ოსს“ სინონიმებად მიიჩნევს და ერთმანეთთან აიგივებს. ეს იმას ნიშნავს, რომ ვახუშტის დროისათვის ეს დვალეები უკვე ოსებად ითვლებოდნენ ქართველთა მიერ, თუმცა მათი ეთნიკური წარმოშობა მათთვის უცნობი არ ყოფილა (გვ. 357, 363, 370, 372, 455, 648).

დვალეების გაოსებას ქართლის მთიანეთში, ცხადია, ჰქონდა თავისი სოციალური მიზეზები. საერთოდ, უნდა ითქვას, რომ ოსობა სასახელოდ ითვლებოდა (დვალეების საზოგადოებაში), ხოლო დვალობა, ჩანს, დამამცირებლად. ეს კარგად ჩანს ვახუშტის მიერ დვალთა საზოგადოების აღწერისას. ყოველი დვალი გაოსებაზე ოცნებობდა, რამეთუ მათ თვალში ოსობა წარმოადგენდა მაღალ სოციალურ კატეგორიას და ამიტომაც მან ეთნიკური სახე დაკარგა. გარდა ამისა, ქართლის ზოგიერთი გამართული ოჯახიც ოსური წარმოშობისად მიიჩნევა თავის თავს.

ზოგიერთი ქართლელი წარჩინებული ოჯახის მიერ ოსად გამოცხადება თავის თავისა, ჩანს, იყო ილხანთა და, საერთოდ, თათარ-მონღოლთა პოლიტიკის შედეგი. ეს უნდა მომხდარიყო XIII–XIV საუკუნეებში. ამ დროს, როგორც ზემოთ იყო აღწერილი, ილხანები ოქროს

ურდოსთან ომის გამო ძლიერ ასუსტებენ ქართლის მთიანეთში ქართველთა პოლიტიკურ გავლენას, უპირატესობას აძლევენ ოსებს, ოს წარჩინებულებს (ბაყათარ აოხრებდა ქვეყანათა და ხოცდა კაცთა)... ოსი ფეოდალები აფართოებდნენ მისაკუთრებულ მიწა-წყალს, ისინი ძლიერი სამხედრო თავდაცვითაც ცდილობდნენ უზრუნველყოთ თავიანთი მკვიდრობა ამ მიწებზე, როგორც ვნახეთ, მათ გორის ციხეც დაიკავეს და მტკიცედ ეპყროთ“ (საქ. ისტ. ნარკვევები, III ტ., გვ. 613). ოსებს ეხმარებოდნენ და მართავდნენ მონღოლები. ასეთი დაუსჯელობის დროს ქართლის მთიანეთში მონღოლთა მეოხებით დიდი არეულობა დაიწყო. სწორედ ამ დროს, „ოსობა“ მონღოლთა თვალში ამაღლებდა ფეოდალს, ხოლო „ქართველობა“ ნაკლებ მომგებიანი იყო. ამიტომ, ზოგიერთ ქართველ ფეოდალს „ოსური“ წარმოშობისად გამოუცხადებია თავისი გვარი, რაც ხელს უწყობდა მათ სოციალურ გაძლიერებას (მათ ფანტასტიკური ისტორიებიც კი შეუთხზავთ ამასთან დაკავშირებით).

ამის გამო ქართლელი დვალეები ყოველი მხრიდან განიცდიდნენ „ოსთა“ ზეგავლენას საქართველოს სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ. XIV–XVIII საუკუნეებში, ჩანს, თან დაერთო ჩრდილოეთიდან გაოსებული დვალეების ტალღის შემოსვლა. ქართლელ დვალეებსაც ოსად აცხადებენ ამგვარ სიტუაციებში.

მთიელ ქართველთა გაოსება

საქართველოში, კერძოდ, შიდა ქართლის მთიანეთში, ცენტრალური კავკასიონის მთიანეთიდან ჩამოსახლდნენ არა „აღანები“, არამედ დვალეები. ამის შესახებ მოგვითხრობს ვახუშტის „ისტორია“. ოსეთის საკითხში ვახუშტი განსაკუთრებით კომპეტენტური იყო, რადგანაც იქ იმყოფებოდა გარკვეული ხნის მანძილზე და თვითმხილველი გახლდათ მის მიერ აღწერილი პროცესისა. ვახუშტის აზრით, შიდა ქართლში დამკვიდრე-

ბული ოსური მოსახლეობა წარმოშობით იყო არა „აღანური“, არამედ დვალური.

დვალეებს ვახუშტი გარკვეულ ეტაპზე ოსებს უწოდებს, თუმცა ძალზე კარგად იცის, რომ ისინი ეთნიკურად მკვიდრი ადგილობრივი კავკასიური მოსახლეობაა და არა – აღანები. მსგავსად ვახუშტისა, რუსი ელჩი ამ დვალეებსაც ოსებს უწოდებს (ჩანს, მიზეზი ისიც იყო, რომ დვალეთი პოლიტიკურ ოსეთად იქცა ოსების მიერ მისი „დაპყრობის“ გამო, როგორც ვახუშტი წერს). „საქართველოში ნამყოფი რუსი ელჩი მ.ი. ტატიშჩევი (1604-1615) გადმოგვცემს, რომ ზახა (დვალეთში) და მადრან-დვალეთი (დიდი ლიახვის სათავე) უკვე დასახლებული იყო ოსთა მიერ (ს.ა. ბელოკუროვ, სნოშენია როსიი ს კავკაზომ, მ. 1889, ს. 508, ჯონდო გვასალია „ქართლში ოსთა ჩამოსახლების საკითხებისათვის“, ლიტ. საქართველო, 1989 წ.).

რა სიახლეს შეიცავს მ. ტატიშჩევის ცნობა? აქ სიახლე მხოლოდ ისაა, რომ დვალეებს, მცხოვრებთ თავიანთი განსახლების ტერიტორიაზე, უკვე ჰქვიათ არა დვალეები, არამედ ოსები. სხვა მხრივ, ეს ცნობა სიახლეს არ შეიცავს, რადგანაც დიდი ლიახვის სათავეებში (ე.ი. მადრან-დვალეთში) დვალეები საუკუნეები ცხოვრობდნენ (იხ. იქვე), ხოლო ტატიშჩევის მიერ მოხსენებულ ზახაშიც დვალეები მუდამ ცხოვრობდნენ. ამიტომაც ტატიშჩევის ცნობა იძლევა ინფორმაციას არა ოსების საქართველოში შემოსვლის, არამედ დვალთა ოსებად სახელდების შესახებ. მაშასადამე, ტატიშჩევის დროს, ე.ი. XVII საუკუნის დასაწყისში დვალეები, ანუ ახლა უკვე ოსებად სახელდებული ტომი, ჯერ კიდევ არ დაძრულა შიდა ქართლისაკენ და კვლავინდებურად ცხოვრობს ტრადიციულ ტერიტორიაზე. ამ მოსაზრებას ადასტურებს ის, რომ XVII საუკუნის I ნახევარში ოსები არ მოსახლეობდნენ ჯავაშიც კი: „XVII საუკუნის პირველი ნახევრის ერთი ნასყიდობის სიგელიდან ჩანს, რომ ოსები სოფელ ჯემო ჯავაში ამ დროს ჯერ კიდევ არ მოსახლეობდნენ (დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, I, ნ. ბერძენიშვილის რედ.

თბ., 1940 წ. გვ. 364, ჯონდო გვასალიას დასახ. ნაშრომი).

მაშასადამე, XVII საუკუნის I ნახევარში დვალეები (ოსები) ჯერ კიდევ არ იყვნენ დაძრულნი შიდა ქართლისაკენ და ისინი კვლავინდებურად დვალეთში (და მადრან-დვალეთში) ცხოვრობდნენ.

ცვლილება უნდა მომხდარიყო XVII საუკუნის II ნახევარში ან XVIII საუკუნის დასაწყისში. XVIII საუკუნის დასაწყისში უკვე არსებობს ცნობები დვალთა (ოსთა) ქართლის ხეობებში ცხოვრების შესახებ, ამიტომაც, ალბათ, არასწორია ასეთი განცხადება: „XVI–XVII სს. ოსური სოფლები კავკასიონის მაღალ მთიან ზოლში არსებობდნენ და ყალიბდებოდნენ ოსთა ახალშენები მდ. არაგვის, ქსნის, დიდი და პატარა ლიახვის, ჯეჯორის და სხვა“. ამ საუკუნეებში, ყოველ შემთხვევაში XVII საუკუნის მეორე ნახევრამდე, ოსები ან დვალეები მოსახლეობდნენ მხოლოდ დვალეთში (ე.ი. წყალგამყოფ ქედს იქით თერგის ხეობაში) და მადრან-დვალეთში.

ამ საუკუნეებშივე ხდება არსებითი ცვლილება დვალთა ცხოვრებაში, ბესარიონ, ქართლის კათალიკოსის მოხსენიება „მახლობელად ჩვენთა მთიულთა ოსთა“ ამას გულისხმობს. მათი ტალღა დაიძრა ამიერკავკასიისკენ (ბესარიონ კათალიკოსი „მარტვილობა ლუარსაბ მეფისა“, ძვ. ქართ. ლიტ. ქრესტომატია, I, 1946, გვ. 408, იხ. იქვე, ჯ. გვასალიას წერილი).

ისტორიული დვალეთიდან და მადრან-დვალეთიდან ქართლის მდინარეთა სათავეში დასახლებულან დვალეები და სწორედ ამ დვალეებს უწოდეს „ოსები“.

ჩამოსახლება ოსებისა იწყება XVII საუკუნის ბოლოს ან XVIII საუკუნის დასაწყისში, რადგანაც ვახუშტი სწორედ ამ დროისათვის აღწერს ოსების ქართლის მთიანეთის ცხოვრებას.

XVIII საუკუნის 70-იან წლებამდე რიცხვი ოსებისა თითქმის უმნიშვნელო იყო შიდა ქართლში, 70-იანი წლების შემდეგ მათი რიცხვი იზრდება. უნდა ვიფიქროთ, რომ XVIII საუკუნეში შიდა ქართლის საერისთავოების გაუქმებამ შექმნა ხელსაყრელი პოლიტიკური და სოციალური

საფუძველი შიდა ქართლში ოსების რიცხვის გაზრდისათვის. ქართლის საერისთავოები, რომლებიც ერეკლე მეფის დროს გაუქმდა, წარმოადგენდა სამხედრო პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ ერთეულებს და აკონტროლებდნენ და სასურველი მიმართულებით წარმართავდნენ მთიელი ტომების მოძრაობას შიდა ქართლისაკენ. ამ საერისთავოების გაუქმების შემდეგ მოიშალა მთელი ადგილობრივი სამხედრო მაკონტროლებელი სისტემა, ხოლო ცენტრალურმა ხელისუფლებამ ვერ შეძლო მთიელი ტომების მოძრაობის თვალყური თუ სასურველი მიმართულებით წარმართვა. თუმცა, ისიც უნდა ითქვას, რომ მემამულეები ძირითადად ჩამოსახლებულ ოსებს (დვალეებს) იყენებდნენ მიწების დასამუშავებლად. დვალეები შემოდოდნენ არა ვითარცა მემომრები, არამედ ვითარცა ლატაკი, მშრომელი მთიელები.

საერთოდ აღსანიშნავია, რომ საერისთავოები ჯერ კიდევ ადრევე აკონტროლებდნენ დვალეების მოქმედებას (ჯერ კიდევ დვალეების გაოსებამდე), ამიტომაც დვალეებსა და ერისთავებს შორის ძალზე ხშირად ხდებოდა შეტაკებები. დვალეთი შედიოდა საქართველოს (ქართლის) სამეფოში და საერისთავო ტერიტორია დვალეთსაც მოიცავდა („ნარო-მამისონის რაიონს“). დვალეები ერისთავებს წინააღმდეგობას უწევდნენ, დვალეები დახმარებისათვის ოსებს იწვევდნენ, რამაც საბოლოოდ გააოსა კიდევ დვალეთი; „ერთი მნიშვნელოვანი მიზეზთაგანი, განმაპირობებელი დვალეების წარმატებული წინააღმდეგობისა ერისთავებისადმი, იყო შემოღწევა დვალურ გარემოში ჩრდილოეთიდან ემიგრირებული ოსებისა“ (ნარკვევები სამხ. ოსეთ. ისტორ. გვ. 95).

ყოველ შემთხვევაში, კიდევ ერთხელ უნდა ითქვას, რომ ქართლის მდინარეთა სათავეებსა და მთიანეთში ვახუშტის დროს მოსახლე ოსები ეთნიკურად დვალეები იყვნენ. ვახუშტის დროს ოსებით ქართლის მთიანეთის ძალზე ვიწრო ზოლი იყო დაკავებული. ისინი ქართლის მთიანეთის 20-ზე მეტ ქართულ სოფელში ჩასახლებულან.

„XVII საუკუნის 30-იან წლებში ქართლში ოსთა განსახლებას ასახავს ვახუშტი ბაგრატიონის რუკები და „აღწერა“, რომლებიც დიდი ობიექტურობით გამოირჩევიან. ვახუშტის რუკაზე ოსური სოფლები ნიშნებითაა აღნიშნული: მადრან-დვალეთი, საბა, როკა, კოშკა, ხვნი, ჯავა, ქეშელთა, მშხლები, გერი, მეფარეთი, ინაური, ბარალეთი. პატარა ლიახვზე ოსური სოფლებია ქნოლო, ჩაბარუხი, შაბიანი, ნიკორი, შუაცხვირი, ზონკარი. მქეჟდის ხეობაში სამი ოსური სოფელია, ხოლო მდ. ლეხურაზე ზახორის მახლობლად ქსნის ხეობაში ოსურია მთლიანად სათავე – ჟამურის ხევი, თერგის ხეობაში თუ რუსოს ხევი ოსური სოფლების ნიშნებითაა აღნიშნული. გარდა ამისა, ხევში (ყაზბეგის რაიონი) ორი ოსური სოფლის ნიშანია სოფ. ძველეთის სამხრეთით და თანამედროვე კობის ადგილას. არავის ხეობაში არაა არც ერთი ოსური სოფლის ნიშანი, ასევე ქართულია სამხრანბატონო და საამილახვრო. ეს იმას ნიშნავს, რომ ოსური მოსახლეობით კომპაქტურად დასახლებული სოფლები შიდა ქართლის მთისწინეთსა და ბარში არ არსებობდა, ასეთი სოფლები მხოლოდ ხეობათა სათავეებში იყო“ (ბ. გვასალია, დასახელებული ნაშრომი).

თუ ოსთა აღნიშნულ დასახლებას რუკაზე მოვინიშნავთ, დავრწმუნდებით, რომ ისინი გაჩენილან მადრან-დვალეთის ირგვლივ, ანუ სწორედ მადრან-დვალეთიდან გამოსულ მოსახლეობას შეუვსია აღნიშნული სოფლები. მადრან-დვალეთი ლიახვის სათავეში მდებარეობდა. ამიტომაცაა, რომ „XVIII საუკუნის 30-იან წლებში ოსური მოსახლეობა შედარებით კომპაქტურია ლიახვის ზედა წელზე“ (იქვე). მადრან-დვალეთს ესაზღვრებოდა ხევი და ქსნის სათავე, აქაც ჩამოსახლებულან მადრან-დვალეთიდან მთიელები, მაგრამ ოსური მოსახლეობა „მეჯუდის, ლეხურისა და ქსნის ხეობათა სათავეებში სპორადულია, ქსნის ხეობაში ოსთა დამკვიდრება შედარებით გვიან მოხდა“ (იქვე).

ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, რომ XVIII საუკუნის 30-იან წლებში ოსები, ანუ მადრან-დვალეთიდან გამოსული მო-

სახლეობა, შიდა ქართლის ტერიტორიაზე ცხოვრობს, სამაჩაბლოში მათ მიერ დაკავებული სოფლების რიცხვი ძალზე მცირეა. საერთოდ, XV–XVIII საუკუნეებში დიდი ლიახვის ხეობაში, როგორც ეს ჯ. გვასალიას რუკიდან ჩანს, ბევრი ქართული სოფელი იყო. სოფლების ამ კოლოსალურ რიცხვთან შედარებით დვალეთიდან გამოსული ოსების მიერ დაჭერილი სოფლების რიცხვი XVIII საუკუნის 30-იანი წლებისათვის უმნიშვნელოა.

„... ვახუშტის დროს ოსთა დასახლება ქსნის ხეობაში მხოლოდ ჟამურით განისაზღვრება“ (რ. თოფჩიშვილი, „ქსნის ხეობის მოსახლეობის ზოგიერთი ეთნოისტორიული საკითხი“, „მაცნე“ ისტორიის სერია, 1987, №4, გვ. 31).

„ქსნის ხეობაში ვახუშტის დროს ისინი მხოლოდ ჟამურში მკვიდრობდნენ. შემდეგ თანდათან მოხდა ოსების ქსნის ხეობის სამხრეთისაკენ დაშვება. XVIII საუკუნის შუა ხანებში ისინი ჭურთაში ეფუძნებიან (იქვე, გვ. 45). „ვახუშტის დროს ჭურთაში ოსები არ ჩანან. XVIII საუკუნის II ნახ. საბუთით კი ჭურთაში უკვე 60 კომლი ოსი მკვიდრობდა“ (იქვე, გვ. 36). უნდა ითქვას, რომ ახალგორში (დღევანდელ ლენინგორში) ოსები არ სახლობდნენ არა თუ XVIII საუკუნეში, არამედ 1873 წლის აღწერის დროს (გვ. 39).

„XVIII საუკუნის პირველ მესამედში საბოლოოდ ჩამოყალიბდნენ ოსური ახალშენები ქართლის მთიანეთში (მდინარეების: ჯეჯორის, დიდი და პატარა ლიახვის, ქსნის, არავის სათავეები)“ (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, გვ. 429).

„საქართველოს მაღალმთიან ზოლში თავი მოიყარა ოსურმა მოსახლეობამ, XVII–XVIII სს-ში კი აქედან დაიწყო ოსების გავრცელება საქართველოს მთისწინა და ბარის ზოლში. ამრიგად, ხანგრძლივი პროცესის შედეგად შიდა ქართლის ჩრდ. განაპირა ტერიტორიაზე დამკვიდრდა ოსი ხალხის ნაწილი. ოსების ძირითადი ნაწილი ქართლის, მეორე ნაწილი კი იმერეთის სამეფოში შედიოდა. ეს უკანასკნელი – კუდაროს ოსები – დროაღდრო რაჭის ერისთავების, თავად

წერეთლების ხელქვეითი ხდებოდნენ, მათზე ბატონობის პრეტენზიას აცხადებდნენ ქართლის მეფეებიც. ქართლში გადმოსული ოსები ძირითადად ქართველი ფეოდალების – არაგვისა და ქსნის ერისთავების, თავად მანაბლების სამფლობელოებში მოხვდნენ, ოსთა მცირე ჯგუფები მუხრანბატონების, ფავლენიშვილების, ფალავანდიშვილების, ხერხეულიძეებისა და სხვათა სამფლობელოებშიც ცხოვრობდნენ. XVIII საუკუნის 70-იანი წლების დასაწყისის აღწერით, ქართლ-კახეთის სამეფოში დაახლოებით 6 ათასი კომლი ოსი ცხოვრობდა“ (ქ.ს.ე. ტომი „საქ. სსრ“, 1981, გვ. 377).

იმიერკავკასიელი ტომების საქართველოს საზღვრებში შემოსვლას XVI–XVIII საუკუნეებში თან სდევდა ხანგრძლივი ბრძოლები ქართულ სახელმწიფოებრივ წარმონაქმნებსა და შემოსულ ტომებს შორის. მაგალითად, აღმოსავლეთ კახეთში (საინგილოში) დაღესტნური ტომების შემოსვლისას ბრძოლა დიდხანს გაგრძელდა და საბოლოოდ ქართველთა დამარცხებით დამთავრდა, რასაც შედეგად მოჰყვა ქართველების გაღვევა.

ჩერქეზული ტომების აფხაზეთში შემოსვლას მოჰყვა ხანგრძლივი ომები მთიულ შემოსულ ტომებსა და ქართველობას შორის. ცნობილია, რომ ჩვენი მთიელი ტომები, თუშ-ფშავ-ხევსურები, როგორი თავდადებით ებრძოდნენ სწორედ ამ საუკუნეებში საქართველოსაკენ დაძვრის მსურველ (ჩეჩნურ-ინგუშურ) ტომებს. მსგავსი სურათია შიდა ქართლშიც.

XVII–XVIII საუკუნეებში დვალეთის ოსეთად სახელდებისთანავე იძაბება ურთიერთობა და იწყება დვალეთსა და შიდა ქართლში მთიელთა აჯანყებები. ეს იყო ბრძოლა შიდა ქართლისაკენ დაძვრულ მთიულ ტომებთან. როგორც აღინიშნა, დვალეთი ჯერ საქართველოს, ხოლო შემდეგ ქართლის სამეფოს ნაწილს წარმოადგენდა. აღნიშნულ დროს სწორედ დვალეთში დაიწყო და შემდეგ შიდა ქართლშიც გაგრძელდა ბრძოლა სამეფო ხელისუფლების წინააღმდეგ.

1626 წელს, როცა დვალეთის მცხოვრებლებმა მასობრივად უარი თქვეს, დამორჩილებოდნენ ქართულ სამეფო ხელისუფლებას, რაც გადასახადზე უარის თქმით გამოიხატა, გიორგი სააკაძემ ილაშქრა დვალეთში და ჩაახშო ეს აჯანყება.

XVIII ს-ის 20-იანი წლების შემდეგ, რაც ვახტანგ VI-მ დიდი პოლიტიკური მარცხი განიცადა და სამეფო მიატოვა, შიდა ქართლი ქაოსმა მოიცვა. ქართლის პოლიტიკურმა წრეებმა შემოსულ მტერთან ბრძოლას თავი აარიდეს. „ვახტანგისა და მისი ამალის გადახვეწა რუსეთში იწვევდა აქტიური ბრძოლიდან თავის არიდებასა და ძნელბედობასთან პასიური შერიგების ტენდენციებს. ამ საქმეში მეფის მიმბაძველებიც მალე გამოჩნდნენ და ბრძოლის სიძნელეებს გაურბოდნენ“ (საქ. ისტ. ნარკ., ტ. IV, გვ. 424), წარსულ საუკუნეებში მებრძოლი ქართული პოლიტიკური ძალები ახლა აპატიამ მოიცვა და მტერთან ბრძოლას პასიურ თავის გაჩაღებას არჩევდნენ (იქვე). ამ საუკუნის I ნახევარში ოსმალთა შემოჭრამ და გაბატონებამ და ყიზილბაშობამ კიდევ უფრო დაასუსტა შიდა ქართლი. სწორედ ამ დროს იზრდება ჩრდილოეთიდან მოსული ოსების (დვალეთის) რიცხვი შიდა ქართლში. ოს მოახალშენეთა რიცხვი განსაკუთრებით გაიზარდა XVIII ს-ის 40–50-იანი წლებიდან“ (იქვე, გვ. 432).

როგორც აღინიშნა, ოსმალობის საშინელება შიდა ქართლში ყიზილბაშობამ შეცვალა. „სეხნია ჩხეიძის გადმოცემით ქართველებმა ამდენი ვეღარ აიტანეს და თავადების ერთი ნაწილი ყიზილბაშებს განუდგა: „უკუდმა ქსნის ერისთავი შანშე, ამილახვარი გივი, აბაშიძე ვახუშტი, სულ ზემო ქართლი ...“ (საქ. ისტ. ნარკ. IV, გვ. 448).

მალე ღმერთმა წყალობის თვალთ მოხედა საქართველოს „... 1744 წლის ივლისიდან ქართლის სამეფო ტახტი თეიმურაზმა ადადგინა, ხოლო კახეთში მისი შვილი ერეკლე გამეფდა“: „იყო სიხარული ქართლსა და კახეთს სიხარული უზომო“ ... ერთ საუკუნეზე მეტი დრო გასულიყო მას აქეთ, რაც ქართლ-კახეთს

გამაჰმადიანებული მეფეები განაგებდნენ. ახლა კი ქრისტიან ხელმწიფეთა მოვალეობას ხალხი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა...“ (იქვე, გვ. 603).

ტეშმარიტად, 1744 წელს ქართლ-კახეთის ქრისტიანული სახელმწიფოს აღდგენა იყო გაახლება და გაცოცხლება ქართველობისა.

მიუხედავად იმისა, რომ ყიზილბაშებმა უდიდესი ზიანი მიაყენეს „ბოლოქარ ქართლს“, როგორც მ. დუბაძე უწოდებს და მრავალი საქმე მოსაგვარებელი იყო, ქართლის მეფემ უპირველეს ყოვლისა თავისი ყურადღება მიაპყრო მთიანეთიდან ბარში ჩამოსულ ოსებს. ოსები თურმე „ცემდნენ ზემო ქართლს“ – „1745–1746 წლებში ქართლის მეფეს არაგვის ოსები განუდგნენ, „დაუწყეს ცემა ზემო ქართლსა“, არ იხდიდნენ სამეფო გადასახადებს. თეიმურაზმა აქ ჯერ გაგზავნა თუშები მოურავ ჯიმშერის მეთაურობით და სასტიკად დასაჯა ურჩები“ (იქვე, გვ. 605).

უფრო რთულად აღწერს შიდა ქართლში ოსთა გამო შექმნილ ვითარებას პაპუნა ორბელიანი. ის 1745–1746 წლებისთვის წერს: ოსებმა „დაუწყეს ცემა ზემო ქართლსო“, ის ჯერ კიდევ თეიმურაზის ქრისტიანული წესით გამეფებამდე წერს იმავეს, აღსანიშნავია, რომ ორივე-ჯერ თითქმის ერთსა და იმავე წინადადებას იმეორებს, თუმცა პირველ შემთხვევაში ზოგადად ქართლის მთიანეთში მცხოვრებ ოსებს გულისხმობს, ხოლო მეორე შემთხვევაში – არაგვის ოსებს.

მემატიანე წერს: „ამ ხანთა შინა დაუწყეს ცემა ოსთ ზემო ქართლს, აგრეთვე ჩამოდგა ჯარი ლეკისა სომხით-საბარათიანოში“ (პაპუნა ორბელიანი, „ამბავნი ქართლისანი“, 1981, გვ. 100). აქ ზემო ქართლი ეწოდება ისტორიულ შიდა ქართლს. იმის შემდეგ, რაც მეფე ქრისტიანული წესით აკურთხეს, ოსები ახალ შეტევას იწყებენ შიდა ქართლში. ეს ოსები საერისთავოებში ცხოვრობდნენ. „უკუდგნენ ოსნი ერისთავისანი და დაუწყეს ცემა ზემო ქართლსა“ (იქვე, გვ. 110). ოსთა დამარცხებისათვის მეფეს, ჩანს, საკუთარი ძალები არ ჰყოფნიდა. ამიტომაც მან დაიქირავა დაღესტანში ანწუ-

ხელი და სხვა კუთხეთა ლეკები. უწინამძღვრეს შიდა ქართლის თავადებმა და შეებრძოლნენ ოსებს. მაგრამ ლეკებმა ოსთაგან აღებული ნადავლი იცოტავეს და იმერეთშიც შეიჭრნენ – საწერეთლოში (იქვე, გვ. 110). ლეკთაგან 508 დატყვევებული იბერიელები მეფეებმა თეიმურაზმა და კონსტანტინემ გაათავისუფლეს, ლეკებს ფული გადაუხადეს (იქვე, გვ. 112).

მაღე სამეფო ხელისუფლება მიხვდა, რომ ქართლში შემოსული ოსების შეჩერებას დაქირავებული ჯარით ვერ შესძლებდა – საჭირო იყო სამეფოს მთელი სამხედრო ძალებით შეებრძოლება. განსაკუთრებით აქტიურობდნენ არაგვისა და ქსნის საერისთავოებში შემოსული ოსები.

„ორსავ საერისთაოსნი დიად აკაცობდნენ, არც ბეგარას აძლეოდნენ, არც მოხელე შეუშვეს, ამათი წახდენა ინებეს. მოსწერა მამას წიგნი მეფე ერეკლემ და დაიბარა, წაბრძანდა მეფე თეიმურაზ ჯარითა ქართლისათა. მიბრძანდა ვანათს, ორისავ გზის მხრები შეუკრეს, რომ მიმშველი აღარავინა ჰყვანდათ. აიყარა კახთ ბატონი ანანურით, წაბრძანდა ოსეთზე, არაგვის ერისთავის ჯარს ჯიმშერ თუშთ მოურავი უთავა და მეწინავენი მიიმძღვარა, მემარჯვენე და მემარცხენე განაწყენა და თვითონ ბატონი უკან-უკან მიჰყვა, მოეგებნენ ოსნი და შეიქმნა ომი, ვითა ხვდებოდა და სიმხნე სიკეთესა მისსა, ჯიმშერ ეგრე იბრძოდა და ჯარსაც აბრძოლებდა. მიბრძანდა ბატონიც, დაერივნენ ხმალდახმალ და გააქციეს ოსნი და მიჰყვნენ, შეჰყარეს კოშკებში და შემოადგნენ კარს. განაძლიერა ჯარი მეფემ ერეკლემ, აღუთქვა მისაცემელი, უბრძანა იერიში, რასაც კოშკს იერიში უყვეს, მაშინვე გატყვეს. ორმოცი კოშკი აიღეს, დაწვეს, თრუსი დაატყვევეს და ყოვლის გზით ყალთანი უყვეს, რომ რისხვა ღმრთისა დასცეს“ (იქვე, გვ. 113).

ქართლში შემოსული მთიელი ოსების დამარცხება არ იყო ადვილი საქმე, ამიტომაც ოსებთან ომში (სწორედ ასე წერს მემატიანე „შეიქმნა ომი“) ჩაერთვნენ ქართლისა და კახეთის მეფეები, სახელმწიფოს მთელი ძალები. შეიძლება ითქვას,

ოსებთან ომში გამარჯვება იყო პირველი დიდი წარმატება „ახალცხებული“ მეფეებისა. თუ რა დიდ საფრთხეს უქმნიდა ოსების შემოსვლა ქართლს, ეს ჩანს მემბტიანის განცხადებიდან. ის ადარებს ერთმანეთს ვახტანგ გორგასლის ოსებთან გამარჯვებისას და მეფე ერეკლეს მსგავს მოქმედებას. „ვითა ვახტანგ გორგასალ თხუთმეტისა წლისა მბრძოლი ოსეთში და დამჯაბნი ბუმბერაზისა, ეგრე მეფე ერეკლე უმხნეს იქცეოდა. ასაკითა თუ იყო მცირე, რომელსაც საქმეს და ან ძნელსა საბრძოლსა მოინდომებდა, წინ ველარავინ აღუდგებოდა ... ჩამობრძანდა გამარჯვებული ანანურს, დაიჭირა, ვინც ვინ ბეჟან ერისთავის სისხლში რეულიყო ... დასთხარა თვალები და ცოლ-შვილით აჰყარა და კახეთში გაისტუმრა. რა ეს ამბავი და არავის ოსის წახდენის ამბავი შეიტყეს ქსნის ერისთავთა ოსთა, მოვიდნენ მაშინვე ვანათს და შემოეხვეწნენ მეფეს თეიმურაზს, და ყოველის კეთილის საფუძველსა და მოსთხოვეს დანაშაულის ფარვანი და მოსცეს სრული ბეგარა“ (იქვე, გვ. 114).

ზემომოყვანილი იძლევა უფლებას, გამოითქვას მოსაზრება, რომ ქსნის საერისთავოში ოსების ჩამოსახლება ცნეს ქართველმა ხელმწიფეებმა, რაც იმით გამოიხატა, რომ აქაური ოსები შეიწყალეს, როგორც მთხოვნელები. მათ უნდა გადაეხადათ გადასახადი. „...შემოეხვეწნენ მეფეს ... მოსცეს სრული ბეგარა“, ხოლო არავის საერისთავოდან ოსები ფაქტობრივად განდევნილ იქნენ, როგორც შემოსული მტრები. რაც შეეხება ღიახვის ხეობას, აქ ადგილობრივი თავადები, ჩანს, თავიანთ მიწებზე ასახლებდნენ ოსებს, როგორც მუშახელს და მფარველობდნენ კიდევ.

ოსებთან გამარჯვებას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ქართული სახელმწიფოსათვის. ამის გამო ცენტრალური კავკასიონისა და მის გადაღმა მცხოვრებმა ტომებმა ძველებურადვე აღიარეს ქართული სახელმწიფო.

ამის შემდეგ ცენტრალური კავკასიის ტომები საქართველოში კი არ იჭრე-

ბოდნენ, როგორც მტრები, არამედ პირიქით, ისინი ქართულ ლაშქარს უერთდებოდნენ საქართველოს მტრების წინააღმდეგ ომში: – „დაიბარეს მეფეთა ჩვენთა, ჩამოვიდნენ ანანურის ჯარი ჩერქეზის, კალმუხისა, ჯიქისა, ქიშტისა, ღლიღვისა, ნოლისა და ოსისა“ (იქვე, გვ. 219). ზოგჯერ ქართველ მეფეებს „...ახლდნენ ოსნი და ჩერქეზნი“ (გვ. 233). „მოიწვივნეს ჯარები ქალაქსა თბილისისასა, ქართველნი სრულად, იმერნი, ჩერქეზნი, ოსნი და კავკაზისანი“ (გვ. 165).

ოსების შიდა ქართლზე შემოტევის შეწყვეტა იყო უდიდესი გამარჯვება ქართული სახელმწიფოსი, გამარჯვებამ გარკვეული ხნის მანძილზე გაათავისუფლა სახელმწიფო ქვეყნის შიგნით ომისაგან. ამის შემდეგ ოსი მოახალშენნი მთიდან ბარში ჩამოდიოდნენ არა როგორც მებრძოლები და დამპყრობლები, არამედ როგორც მშრომელები, რომელთაც თავიანთი შრომით სურდათ ახალი ცხოვრების კეთილად მოწყობა. ამ მხრივ, როგორც ცნობილია, საქართველოს მიწაზე სხვა მთიელი ტომები სხვაგვარად ესახლებოდნენ. მაგალითად, ლეკები აღმოსავლეთ კახეთში ჩასახლდნენ არა როგორც მშრომელები, არამედ როგორც დამპყრობლები, ექსპლუატატორები ადგილობრივი ქართველი გლეხებისა. ასევე ჩასახლდნენ აფხაზეთში ჩერქეზებიც.

ქართლში თავიანთი პოლიტიკის შეცვლის შემდეგ ოსებს, როგორც ჩანს, აღარ უყურებდნენ, როგორც მტრებს და ასახლებდნენ ქართულ სოფლებში ან ნა-სოფლარებში. ქართველთა რიცხვი ქართლის მთიანეთში ამ დროისათვის გარკვეულად უნდა შემცირებულიყო, რადგანაც ოსმალთა ბატონობის წლებში (1723–1735) და „ყიზილბაშობის“ (1735–1747) დროს მტრები სწორედ ქართველ მოსახლეობას ებრძოდნენ, ჰკლავდნენ და ატყვევებდნენ, ხოლო სხვა ეროვნების მცხოვრებლებთან შეთანხმებას არჩევდნენ. მაგალითად, ყიზილბაშობის დროს შიდა ქართლის მთიანეთში ერთ-ერთი ოპერაციის დროს, „გაუშვა მარბიელი ავღანისა და როცა რამ დარჩომილიყო, დაატყვევეს, ოსეთს

აქეთ სულ აჰყარა და მოაბარა გივი ამილახორს. ჩამოუძღვა გივი და დააყენა ფხენისს. გაბრუნდა ხანი, მიუხდა ერთს ალაგს, ცოტა რამ საქონელი დარჩობილიყო, მთის ოსნი შემორიგებულნი იყვნენ, რა შეიტყვეს ღალატი, შეუკრეს ვიწრო ალაგი, დაუშინეს, გამოაქციეს ყიზილბაშები, დაჭრეს ხანი, მოკლეს პაპუა მუსრან-ბატონიშვილი, რომელი იყო ნასაღჩიბაში, ამოწვიტეს ყიზილბაშნი...“ (იქვე, გვ. 48).

აქედან ჩანს, რომ ყიზილბაშები ქართველებს ებრძვიან და ატყვევებენ, ხოლო ოსეთში არ შედიან, „ოსეთს სულ აქეთ აჰყარა“, ჩანს, ოსებთან რაღაც პირობაა დადებული, „მთის ოსნი შემორიგებულნი იყვნეს“. მაგრამ, ჩანს, პირობა არ შეასრულეს ოსებმა. ღალატის გაგების შემდეგ ყიზილბაშები შებრძოლებისას დაამარცხეს, „რა შეიტყვეს ღალატი ... ამოწვიტეს ყიზილბაშნი“, აქედან ჩანს, თუ ქართლის მთიანეთში რა სერიოზულ ძალად იქცა ოსობა ოსმალთა და ყიზილბაშთა ბატონობის დროს, მაგრამ, როგორც აღნიშნული იყო, ერეკლემ და თეიმურაზმა ეს ძალა დაასუსტეს და სახე შეუცვალეს. ოსები კვლავ ქართველ მეფეთა სამსახურში ჩადგნენ XVII საუკუნეში, ამ დროს ოსები ხშირად მხარში ედგნენ ქართველებს მტერთან ბრძოლის დროს, ერეკლე-თეიმურაზის დროს ტრადიცია კვლავ განახლდა. როგორც ითქვა, ქართველ მეფეთა გამარჯვების შემდეგ შეფერხდა ოსთა ჩამოსახლება არაგვსა და ქსანის ხეობების ქვემო მხარეებში, ოსები მხოლოდ მთებში ცხოვრობდნენ. ერთი რუსი ჩინოვნიკის ჩანაწერში 1769 წელს ნათქვამია: „არაგვისა და ქსნის სამფლობელოები ხალხმრავალია და ძლიერი, პურ-ნაყოფიანი და ჰყავთ თავიანთ დაქვემდებარების ქვეშ რამდენიმე ათასი ოსი, მცხოვრებნი კაკაკასიის მთებში...“ (სამხრეთ ოსეთის ისტ. ნარკ. გვ. 125). ღიახვის ხეობაშიც ოსები კვლავინდებურად მადრან-დვალეთსა და მის მახლობლად ხეობის ზემო წელშიც ცხოვრობენ. ოსთა ჩამოსახლება მასობრივი ხდება მხოლოდ XVII საუკუნის ბოლოს, 70-იან წლების შემდეგ. ამ დროს

მათი რაოდენობა იზრდება. ჩანს, არაგვისა და ქსნის საერისთავოების გაუქმებამ, ასევე ერეკლეს როგორც საშინაო, ისე საგარეო მდგომარეობის გართულებამ, კრიზისმა, რომელმაც მოიცვა ერეკლეს სახელმწიფო მისი მეფობის მიწურულს, ხელი შეუწყო ოსების შეუფერხებელ მიგრაციას მთიდან ბარისაკენ. ადგილობრივი ქართული ხელისუფლება ვეღარ აკონტროლებდა, ძალა არ შესწევდა, გამკლავებოდა ბარში ჩამოსულ მთიელებს. „ოსები ენერგიულად გამოდიოდნენ ფეოდალთა წინააღმდეგ“ (იქვე, გვ. 119). თავადები, რომელთა ოჯახის წევრებსაც ხოცავდნენ ოსები, მეფეს დახმარებას სთხოვდნენ. შიდა ქართლში კვლავ სისხლისღვრა გაჩაღდა (იქვე, გვ. 119).

მიუხედავად ქართლის ბარში ოსთა რიცხვის რამდენადმე გაზრდისა, თვით XIX საუკუნის 70-იან წლებამდეც კი ოსების ძირითადი მასა მთებში ცხოვრობდა. მათი გამოყენება სცადეს ბატონიშვილებმა რუსთა წინააღმდეგ. მათ ჩამოიყვანეს ოსები მთებიდან ბარში – ცხინვალის სანახებში დააბანაკეს. რუსებთან შებრძოლების შემდეგ ოსებმა დაარბიეს და დაწვეს ცხინვალი და უკანვე მთებში დაბრუნდნენ. როგორც წერს თეიმურაზ ბაგრატიონი, „ხოლო ოდეს მეფე შთავიდა იმერეთს, თანა შთაიყვანა მეფის ძის იულონის ძეი ლეონ და შეგზავნა რაჭით მთათა ღიახვისათა, რათა მან აღძრას ოვსნი პირისპირ რუსთა. ესე აღვიდა და შემოიყვანა ოვსნი და მოვიდა მახლობელ ცხინვალისა. სცნა ესე ახვერდოვმან, გუბერნატორმა ქართლისამან, აღვიდა ცხინვალს რუსთა მხედრობითა და ოდეს ვერ უძლო ბრძოლა ოვსთა, დამაგრდა ციხესა ცხინვალისასა, მაშინ ოვსთა მოწვეს და მოარბიეს გარემონი ცხინვალისანი და თვით ცხინვალი და უკუნ იქცნენ. მაშინ ტორმასოვმან შეგზავნა ჭვრის ფრიადი მხედრობა რუსთა და მოწვეს ჭვრვი, და ველარა დადგა ლეონ კოშკს და აღვიდა ნარას“ (თეიმურაზ ბაგრატიონი, „ახალი ისტორია“, 1983 წ. გვ. 77). ჭვრვი მთიანეთშია, ხოლო ნარა – თერგის კავკასიაშია.

ი. გიულდენშტედტი ეხება XVIII საუკუნის 70-იან წლებს – „XVIII საუ-

კუნის 70-იან წლებში მდგომარეობა რამდენადმე შეცვლილია. ქართლში მეტი ოსი იყო, ვიდრე ადრე, ამავე პერიოდის ვითარების ამსახველია გიულდენშტედტის მოგზაურობის დღიურები. გიულდენშტედტი ჩრდილო ოსეთისაგან განსხვავებით, რომელსაც ოსეთს უწოდებს, შიდა ქართლის პროვინციებზე საუბრისას მათ აღნიშნავს, როგორც ოსური მოსახლეობით დასახლებულ მხარეებს. ი. გიულდენშტედტის მონაცემებით, ლიახვის ზემო წელზე XVIII-ის 70-იან წლებში ოსებთან ერთად კიდევ ცხოვრობენ ქართველები. ლიახვის ხეობის აღწერისას გიულდენშტედტი წერს: „ჩელიათი, დიდი ლიახვის აყოლებით ქართულია. აქ სულ რამდენიმე სოფელია და დაახლოებით 300 ოჯახს შეიცავს“ (გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, II, 1964, გვ. 67). შემდეგ „დიდ ლიახვზე ზემოდან ქვემოთ არის: ქართულ-ოსური მხარე სბა, დიდი ლიახვის ზემოთ და მარცხნივ, წინას (ურსთვალთას – ჯ.გ.) საპირისპიროდ. ქართულ-ოსური მხარე ჯომადი, ამავე სახელის მქონე მდინარეზე, რომელიც ზემოთ, ლიახვს მარჯვენა მხრიდან ერთვის. ქართულ-ოსური მხარე გუდისი, ზემოთ დიდი ლიახვის მარცხენა მხარეს, სბის მხარეს ქვემოთ. ქართულ-ოსური მხარე ჯაუკომი, მდინარე ფაწაზე, დიდი ლიახვის მარჯვენა შენაკადზე. ქართული მხარე მადრან-დვალეთი და მეჯვრისხევი მთიანეთის ძირში“ (გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, I, 1962, გვ. 277-279, ჯ. გვასალია, დასახლებული ნაშრომი).

აქედან ჩანს, რომ ტერიტორია, რომელსაც მადრან-დვალეთი ეწოდებოდა, არა მარტო ოსებით, არამედ ქართველებითაც იყო დასახლებული და აქ ქართველთა რიცხვი მცირე არ ყოფილა მთიანი რეგიონის პირობის გათვალისწინებით.

ჩელიათი, რომელიც გიულდენშტედტის თანახმად, ქართველებით არის დასახლებული, მადრან-დვალეთის ერთ-ერთი ცენტრი იყო. ჩელიათი მხარე იყო, რომელშიც ქართველებით დასახლებული

რამდენიმე სოფელი შედიოდა, აქ კომლების საერთო რიცხვი 300 ყოფილა. იქვე მდებარეობდა მხარე სბა, იქ მოსახლეობა ქართულ-ოსური ყოფილა. ზემო და ქვემო როკასთან (სადაც ახლა გაჭრილია გვირაბი) რამდენიმე კილომეტრის მოშორებით მდებარეობდა ქართულ-ოსური მხარე ჯომადი. სბასთან ახლოს, ე.ი. მადრან-დვალეთთან მდებარეობს ქართულ-ოსური მხარე გუდისი და ჯაუკომი. საერთოდ, მადრან-დვალეთი გიულდენშტედტს ქართულ მხარედ მიაჩნია, მაშინ როცა სწორედ მადრან-დვალეთი იყო ოსების მოსახლეობის ძირითადი ტერიტორია – „ქართული მხარე მადრან-დვალეთი“ – წერს ის. აქედან ჩანს, რომ თვით XVIII საუკუნის ბოლოს შიდა ქართლის არც ერთ რეგიონში ოსური მოსახლეობა ძირითადი არ არის, და ყველა მხარეში, მთიანეთის ჩათვლით, ქართველებს მნიშვნელოვანი რიცხვი გააჩნიათ. ამ მოგზაურის მიერ ჩამოთვლილი მხარეები და სოფლები მდებარეობდნენ ჯავის ჩრდილოეთით, საკმაოდ დაშორებით ჯავისაგან. როგორც აღინიშნა – ოსთა რიცხვი შემდგომ გაიზარდა – „გიულდენშტედტის მოგზაურობის შემდგომ ხანაში ქართლში მატულობს ოსური მოსახლეობა, მათი განსახლების არე სამხრეთით მოიწევს“ (იქვე).

როგორც ვხედავთ, ოსების რიცხვი და განსახლების არეები თვით მე-18 საუკუნის ბოლოს დიდი არ იყო, საერისთავოთა გაუქმების შემდეგ მათი რიცხვი მკვეთრად იზრდება. უნდა ვიფიქროთ, რომ ოსების რიცხვი გაიზარდა არა მარტო ბუნებრივი გამრავლებისა და ჩამოსახლების შედეგად, არამედ იმითაც, რომ ოსურ გარემოცვაში მცხოვრებმა ქართველებმა დაივიწყეს მშობლიური ენა, სარწმუნოება, რამაც საფუძველი დაუდო ქართველთა გაოსებას. უთუოდ გაოსებული ქართველების რიცხვი ქართლის მთიანეთში საკმაოდ მრავალრიცხოვანი იყო, რამეთუ ეს შეამჩნია უცხოელმა მოგზაურმა. გაოსებული ქართველების რიცხვი უმნიშვნელო რომ ყოფილიყო, ანდა გამონაკლისი, ამის აღნიშვნა საჭირო არ იქნებოდა.

გიულდენშტედტი წერს, რომ „ოსურ გარემოში მცხოვრებმა ქართველებმა ენა და სარწმუნოება დაივიწყეს“, ეს იმას ნიშნავს, რომ ქართველებმა შეითვისეს და გაიმშობლიურეს ოსური ენა, ქართველებმა დაივიწყეს ქრისტიანობა და მიიღეს ოსური სარწმუნოება. მოგზაური წერს – „კავკასიელ მთიელთა შორის, – განსაკუთრებით ლეკებსა და ოსებში არიან ბევრი ქართველები, რომელთაც რელიგიასთან ერთად, ენაც დაივიწყეს“ („გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში“, ტ. I, გვ. 185). გიულდენშტედტი აღწერს, თუ როგორ იცლებოდა ქართლის მთიანეთი ქართული მოსახლეობისაგან და როგორ უპატრონოდ და უმრევლოდ რჩებოდა ქართველთა ეკლესიები – „სოფელ სხლებში ჯერ კიდევ არის პატარა ძველი ქვიტკირის ეკლესია, რომელშიც ჯერაც დგას ვერცხლით მოჭედილი ჯვარი, ის არის 2 ფუტი სიმაღლის და 40 წლის წინათ თავადმა მახაბელმა და მისმა მეუღლემ შემოსწირეს. თავადს არ ჰქონდა საზაფხულო სახლი. ეს ეკლესია ახლა მხოლოდ დამნაშავე ოსებს ემსახურება თავშესაფრად“ (ტ. II, გვ. 101).

ქართველები, როგორც მოგზაური აღნიშნავს, ოსდებოდნენ და ეს გაოსების პროცესი დაიწყო XVIII საუკუნის ბოლოს. არის თუ არა გამონაკლისი ქართველთა გაოსება და მოექებნება თუ არა მას ანალოგიები? დიახ, ქართველთა გაოსება გასაკვირი არ არის, რადგანაც ქართველები ამ დროსვე საკმაოდ მრავლად ლეკდებოდნენ, რასაც ეს მოგზაურიც აღნიშნავს. გარდა ამისა, ჭარის, ანუ აღმოსავლეთ კახეთის ქართველები, რომლებიც მაჰმადიანებმა დაიპყრეს, „თათრდებოდნენ“ და „სომხდებოდნენ“ კიდევ. მოგზაური წერს: „მათი მოსახლეობა ჯერაც ქართველებია, ჩვევები და თითქმის ურელიგიონი არიან, თუმცა მეტი წილი მოსახლეობისა ქართველებია, მაინც ისინი სარწმუნოებით მაჰმადიანები არიან...“ (გიულდენშტედტი, ტ. II, გვ. 91).

როგორც ვხედავთ, თვით ქართული სახელმწიფო სისტემის დროსაც კი ქართველები ოსდებოდნენ. ქართველების გაოსების პროცესი განსაკუთრებით გაძ-

ლიერდა რუსეთის იმპერიის მიერ ქართული სახელმწიფოებრიობის მოსპობის შემდეგ. რუსული ხელისუფლება ქართველობის – როგორც პოლიტიკური ძალის მიმართ, უარყოფითად იყო განწყობილი. ამ ძალის, ანუ ქართველობის დასუსტება – რუსული ხელისუფლების უპირველეს მიზანს წარმოადგენდა და ამ მიზანს ის უდრეკი სიჯიუტით ახორციელებდა. როგორც ითქვა, ქართული სახელმწიფოებრიობის დროსაც ქართველები ოსდებოდნენ, მაგრამ იმის გამო, რომ არსებობდა ეროვნული სახელმწიფო მთელი თავისი სისტემით, უთუოდ ოსების გარკვეული რაოდენობაც უნდა გაქართველებულიყო შესაბამის გარემოში მოხვედრის შემდეგ. თითქოს ამას ადასტურებს ასეთი ტერმინის არსებობა – „ოს-ყოფილი“. როგორც წესი, „ოს-ყოფილები“ ხელისუფლებასთან დაახლოებული პირები არიან. ჩანს, ეს ის ოსები არიან, რომელთა ქართულ სახელმწიფო აპარატში ჩართვა სურთ ქართველ ხელისუფალთ, მაგრამ საჭიროდ მიიჩნევენ მათ გაქრისტიანებას, სწორედ ახლად გაქრისტიანებულებს უწოდებენ აღნიშნულ სახელს.

1778 წელს უფლისწულმა გიორგიმ უბოძა მამული „ახალ ქრისტიანს“, „ოს-ყოფილ“ ხალინბეგაშვილ თომას და მის შვილ გიორგის (ოსეთის ისტორიის ნარკვევები, გვ. 111). მაშასადამე, ოსობა არაქრისტიანობას, ანუ წარმართობას ნიშნავდა, ხოლო ოსი – მოუნათლავ წარმართს. მაშასადამე, ამ დროს „ოსი“ აღნიშნავდა არა მარტო ეროვნებას, არამედ ადამიანის სარწმუნოებრივ მდგომარეობას, ცხადია, მხოლოდ გარკვეულ ტერიტორიაზე, მხარეში, ამ შემთხვევაში შიდა ქართლში. მაშასადამე, თუ აქ ქრისტიანი სარწმუნოებას დაკარგავდა, ის ოსი ხდებოდა, პირიქით, თუ ასეთი ოჯახი ან ადამიანი გაქრისტიანდებოდა, ის უკვე „ოს-ყოფილი“ ხდებოდა. მთებში, როგორც გიულდენშტედტი წერს, ქრისტიანობა შენეულა, ქართველმა მთიელებმა ქრისტიანულ „რელიგიასთან ერთად ენაც „დაივიწყეს“.

1782 წელს „ოსყოფილი ივანე“ წერს: „მე ოსი ვიყავი, მივედი ცხინვალში, მოვინათლე, დავოჯახდი და დავიწყე იქ

ცხოვრება“ (იქვე, გვ. 113). აქაც, როგორც ვხედავთ, ოსობა უკავშირდება არა ეროვნებას, არამედ სარწმუნოებას. ივანე ყოფილია, მაგრამ ახლა ოსი აღარაა, რადგანაც ის მოინათლა. მაშასადამე, ოსობა წარმართობასთან არის გაიგივებული. შიდა ქართლში ვინც მოუნათლავია, – ის ოსია, ანუ წარმართია (ამ შემთხვევაში მთიდან ჩამოსული წარმართები იგულისხმება). აქედან ჩანს, თუ რაოდენ სახიფათო იყო ბარელი ქართველების თვალში მთიელთა მიერ ქრისტიანობის, ანუ „რელიგიის დაიწვევა“. ამით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული შიდა ქართლში ოსების რიცხვის მკვეთრად გაზრდა. რუსული ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ჩამოდიოდნენ მოუნათლავი მთიელები ქართლის ბარში. ამ ჩამოსახლებას რუსული ხელისუფლება არა მარტო ხელს უწყობდა, არამედ მთიელებს აიძულებდა, დაეტოვებინათ მთიანეთი და ბარში, მემამულეთა მიწებზე დასახლებულიყვნენ. როგორც გიულდენშტედტი წერს: – ქართველ მთიელებს რელიგია დაიწვებული ჰქონდათ, ამიტომაც ეს მთიელები ბარელი ქრისტიანებისათვის წარმართები, ანუ „ოსები“ იყვნენ. ამ შეხედულებას, ჩანს, ისიც ამტკიცებს, რომ მათ ერთ ნაწილს ქართული ენაც დაიწვებული ჰქონდა. ცხადია, ეს არა ეკლესიური, არა ქრისტიანული ან ნაკლებქრისტიანული მასა, რომელმაც ქართული ენა არ იცოდა, ბარელი ქრისტიანებისათვის წარმართები, ანუ „ოსები“ იყვნენ.

გაოსების რელიგიური მომენტი

დვალები, როგორც ცნობილია, გვიან შუა საუკუნეებში ჩამოსახლდნენ ქართლის მთიანეთში, დასახლდნენ ლიახვის, ქსნის ზემოწელსა და კუდაროში. ცხადია, აქ მათ დახვდნენ ქართველი მთიელები. ამ დროისათვის, ჩანს, აქაურ ქართველთა შორისაც შესუსტებული იყო ქრისტიანობა. ეს პროცესი მათში კიდევ უფრო გაუღრმავებია დვალების (ოსების) მეზობლობას. ამის შესახებ წერს გერმანელი მოგზაური

გიულდენშტედტი: „კავკასიელ მთიელთა შორის, განსაკუთრებით ლეკებსა და ოსებში არიან ბევრი ქართველები, რომელთაც რელიგიასთან ერთად ენაც დაივიწყეს“ (გიულდენშტედტი, „მოგზაურობა საქართველოში“, ტ. I, გვ. 185).

ე.ი. ზოგადი სურათი ასეთია: XVIII საუკუნის დასაწყისში, ვახუშტის დროისათვის, დვალებში შესუსტებულია ქრისტიანული სარწმუნოება და ისინი ოსდებიან, ხოლო ამავე საუკუნის ბოლოს, გიულდენშტედტის დროს, ამ ოსურ (ე.ი. დვალურ) გარემოში მცხოვრები ქართველები კარგავენ ქრისტიანულ სარწმუნოებას. ისინი, ცხადია, რელიგიის გარეშე არ რჩებიან, არამედ იღებენ მარტივ სარწმუნოებას, ე.ი. ოსურ წარმართობას და ოსდებიან.

ხელისუფლებისა და რუსი სამღვდელოების მიერ სარწმუნოების დაკარგვის გამო ქართული მოსახლეობის ოსებად გამოცხადება მოხდა XIX საუკუნის დასაწყისიდანვე.

რუსულმა ხელისუფლებამ გაქრისტიანებისათვის ჯილდო დააწესა და ეს ჯილდო ძალზე დიდი იყო მე-19 ს-ის 10–30-იან წლებში.

ქრისტიანობის მიღების პირობად რუსული ხელისუფლება ოსური ეროვნების (და არა სხვა ეროვნების) გლეხებს მებატონისაგან სრულ განთავისუფლებას და მიწის მიცემას ჰპირდებოდა.

ასეთ პირობებში ყველას სურდა განთავისუფლება, ვინც უნდა ყოფილიყო ის, ოსი (დვალი) თუ გიულდენშტედტის მიერ აღწერილი ოსთა შორის მცხოვრები ქრისტიანობადაკარგული ქართველი, ასევე ბარელი ქართლელი გლეხი. განთავისუფლებით კი ხელისუფლება მხოლოდ ოსური ეროვნების მქონე გლეხებს ათავისუფლებდა (ეს ასე მართლაც მოხდა სენატის რეზოლუციის წყალობით 1850-იან წლებში, მაგრამ ახლა ჩვენ ვეხებით XIX საუკუნის დასაწყისს – 10–30-იან წლებს). განთავისუფლების პირობად ხელისუფლებამ „ოს“ (ანუ მოუნათლავ) გლეხებს პირობად დაუდო გაქრისტიანება. მაშასადამე, თუ შიდა ქართლში ყმას განთავი-

სუფლება სურდა, უნდა ყოფილიყავი ეროვნებით ოსი და ის, გაქრისტიანების შემდეგ მიიღებდა სასურველს. რაც შეეხება მიწის მიღებას, გაქრისტიანებულ „ოსებს“ მართლაც აძლევდნენ უფლებას გარკვეული ფართობის მიწაზე, რაც ხდებოდა მისი „სახაზინო გლეხების კატეგორიაში“ გადაყვანით. ასეთ გლეხს მთავრობა გარკვეული პირობით აძლევდა მიწას. ეს მიწა ფაქტობრივად რჩებოდა ამ გლეხის მემკვიდრეებს, თუმცა შეიძლებოდა ის მათ „კერძო საკუთრებაში“ კი არა, და კვლავ სახელმწიფოსი ყოფილიყო.

ქართველთა გაოსების საქმეში მნიშვნელოვანი მონაწილეობა მიიღო მეფის რუსეთის ხელისუფლების მიერ 1815 წელს აღდგენილმა ე.წ. „ოსეთის სასულიერო კომისიამ“. ამ კომისიის მოქმედების არე მოიცავდა არა მარტო ჩრდილოკავკასიას, სადაც ოსთა ძირითადი მასა იყო თავმოყრილი, არამედ ოსებით დასახლებულ საქართველოს (თბილისის გუბერნიის) მიწებსაც. ოსებით (დვალეებით) დასახლებული არდანის ხეობის ნარ-მამისონის მიწა-წყალი ისტორიულად მუდამ საქართველოს სახელმწიფოში შედიოდა 1858 წლამდე. ამ წელს მეფისნაცვალმა ბარიატინსკიმ ჩრდილოკავკასიაში წარმოებულ სამხედრო ლაშქრობებთან დაკავშირებით არდონის ხეობა (ნარის უბანი) ჩამოაშორა თბილისის გუბერნიას. საქართველოს ეს კუთხე – ისტორიული დვალეთი, რომელიც გაოსებულ დვალეებით იყო დასახლებული, ჩვენს განსახილველ დროს „ოსეთის სასულიერო კომისიის“ მოქმედების არეალში შედიოდა ისევე, როგორც ჯავისა და პატარა ლიახვის უბნები ოსებით (დვალეებით) და მოუნათლავი ქართველებით დასახლებული ტერიტორიები.

„ოსეთის სასულიერო კომისიის“ ხელმძღვანელობამ უმოკლეს დროში „ცამეტ ათასამდე ოსი გააქრისტიანა“ (ქ.ს.ე. ტ. 7, გვ. 593).

მაინც როგორ შეიძლებოდა ეს? ასეთი კოლოსალური რაოდენობის გაქრისტიანებული ოსების ოდენობის მიღწევა ამ მხარეებში მხოლოდ იმ შემთხვევაში იქნებოდა შესაძლებელი, თუ მათ რიცხვს

ახალგაქრისტიანებულ ქართველებსაც მიაწერდნენ.

ასეთი კოლოსალური ოდენობის მთიელების გაქრისტიანება მხოლოდ იმ შემთხვევაში იქნებოდა შესაძლებელი, თუ ეს მოსახლეობა უნათლავი ქრისტიანები იყვნენ. ანუ მოუნათლავები ამ დროს მოინათლნენ.

მოსახლეობა გაქრისტიანების სანაცვლოდ დიდ ჯილდოს ელოდა და ამის გამო ერთბაშად მოინათლნენ.

მართლაც, მეცნიერ-მკვლევარი აღნიშნავს კიდევ ამის შესახებ – „ქრისტიანობის მიღების პირობად იგი ოს გლეხებს მებატონისაგან განთავისუფლებასა და სახაზინო გლეხების კატეგორიაში ჩარიცხვას ჰპირდებოდა“ (იქვე, გვ. 593). ანუ რუსული მთავრობა მხოლოდ ოსების გაქრისტიანების სანაცვლოდ იძლეოდა უდიდეს ჯილდოს.

ასეთი ქმედება რომ „ოსეთის სასულიერო კომისიის“ ინიციატივით არ მომხდარა, ეს იქიდან ჩანს, რომ ამ კომისიის აღდგენამდე და კომისიის გაუქმების შემდეგაც ხელისუფლება გაქრისტიანების სანაცვლოდ ოს მოსახლეობას დიდ პრივილეგიებსა და ჯილდოებს აძლევდა. მაგალითად, 1811 წელს მთავარმართებელმა ტორმასოვმა ოსების გაქრისტიანების სანაცვლოდ იმპერატორისაგან ქსნის ხეობის გვრდის-ძირის ოსების თავად ერისთავისაგან განთავისუფლება ითხოვა, სანაცვლოდ მისთვის 10.000 მანეთი უნდა მიეცათ ვერცხლით (სამხრეთ ოსეთის ისტ. ნარკვ. I, გვ. 171).

ასევე იქცეოდა რუსეთის მთავრობა ჩრდილოეთ კავკასიაშიც, აქაურებს გაქრისტიანების სანაცვლოდ ფულსა და მიწებს აძლევდნენ.

„რუსეთის მთავრობა ჩრდილო კავკასიაში თავისი გავლენის გავრცელების ერთ-ერთ პირობად აქ ქრისტიანობის კვლავ აღდგენას თვლიდა. ამიტომ, ხელისუფლება ყოველმხრივ ცდილობდა ჩრდილო კავკასიის ხალხთა გაქრისტიანებას (მ. გონიკაშვილი, საადგილმამულო-საგლეხო რეფორმა თერგის ოლქში, 1984, გვ. 61).

რუსეთი პირობად გაქრისტიანებას აყენებდა. „თუ ოსები მოითხოვდნენ ფი-

ცის მიღებას, ეს არ მოხდეს მანამ, სანამ მოსახლეობა არ გაქრისტიანდება“... ოსთა გაქრისტიანებით რუსეთის მთავრობა დაინტერესებული იყო...“ (იქვე, გვ. 62).

ხელისუფლების დამყარების შემდეგ გაქრისტიანებისათვის ყაბარდოელებსაც აჯილდოებდნენ. „წასახალისებლად, ვინც ქრისტიანობას მიიღებდა და რუსეთის მხარეს დასახლდებოდა, ყიზლარის შემოსავლიდან აძლევდნენ: აზნაურებს ათიათას, უბრალო ადამიანებს ხუთ-ხუთ მანეთს“ (იქვე, გვ. 33).

რუსული ხელისუფლების დამყარების შემდეგ საქართველოს ყოველი კუთხე აჯანყების ცეცხლის აღში იყო გახვეული, შიდა ქართლის ოსებით დასახლებული მამულების მნიშვნელოვანი ნაწილი ქართველ უფლისწულებს, ბატონიშვილებს ეკუთვნოდათ. ისინი სასტიკად ებრძოდნენ რუსულ ხელისუფლებას და ხშირად დასაყრდენს სწორედ ოსებში პოულობდნენ. არა მარტო შიდა ქართლის ხეობათა ოსებში, არამედ ჩრდილოკავკასიის ოსებშიც ბატონიშვილებს გავლენა ჰქონდათ, მაგალითად, „ციციანოვი ბაგრატიონთა დინასტიის წარმომადგენელთა რუსეთში ძალით გადასახლებას შეუდგა, რამაც ქართველ თავადაზნაურთა უკმაყოფილება და კვლავ რუსეთის პოლიტიკის საწინააღმდეგო განწყობილება გამოიწვია... თავურის მამასახლისები რუსეთის პოლიტიკისადმი უკმაყოფილებას აღარ მალავდნენ. მალე ციციანოვმაც შეიტყო თავაურელ თავკაცთა კავშირი ქართველ ბატონიშვილებთან ... 1803 წლის ზაფხულში ბატონიშვილები ფარნაოზი და იულონი ასმედ დუდაროვის დახმარებით დიგორის ხეობაში ჩავიდნენ“ (იქვე, გვ. 7-273).

აქედან ჩანს, რომ შიდა ქართლისა და, საერთოდ, მთიანეთის დამორჩილებისათვის საჭირო იყო ოსური წარმოშობის მოსახლეობის გამოყვანა ქართველთა პოლიტიკურ-კულტურულ-რელიგიური გავლენის სფეროდან და ამ მოსახლეობის უშუალოდ რუსულ ეკლესიასთან დაკავშირება.

რუსული ხელისუფლება ყოველ ღონეს ხმარობდა ამ კუთხეში ქართული

ქრისტიანობის აღმოფხვრისა და რუსული ორიენტაციის ქრისტიანობის დანერგვისათვის.

აქამდე ქრისტიანობა იმ სახითაც კი, როგორც იმ არსებობდა ოსეთში, იყო ქართული. ჩრდილოკავკასია, და მათ შორის ცენტრალურიც, ქართული ეკლესიის არა თუ გავლენის, არამედ იურისდიქციის სფეროშიც შედიოდა. აქ მრავლად შენდებოდა ტაძრები ქართული არქიტექტურით. წირვა-ლოცვაც ჩრდილოკავკასიის ყველა ქრისტიანულ მხარეში ქართულენოვანი იყო, ამას მიუთითებს ქართული წარწერები ტაძრებსა, ნივთებსა და ქვებზე, აგრეთვე ჩრდილოკავკასიის გაუქმებულ ეკლესიებში აღმოჩენილი ქართული წიგნები, მათ შორის ისტორიულ დვალეთშიც, ე.წ. „ზარომავის ფსალმუნი“. ეს ფსალმუნი აქ მაშინ უნდა გამოეყენებინათ წირვა-ლოცვის დროს, როცა დვალეთი საქართველოს სახელმწიფოში შედიოდა და მას ამ დროს არ ეწოდებოდა „ოსეთი“.

დვალეები, ვ. გამრეკელის აზრით, ჯერ კიდევ VI საუკუნეში გაქრისტიანდნენ, მონღოლების შემოსევამდე დვალეები სულიერ-კულტურულად აბსოლუტურად ქართული ეკლესიის ორგანული წევრები იყვნენ. ისინი, ისევე როგორც საქართველოს სხვადასხვა კუთხის მცხოვრებნი, იყენებდნენ ქართულ დამწერლობას, ქართული კულტურა მათი კულტურა იყო, ხოლო ქართული ეკლესია – მათი დედა ეკლესია. ამას ისიც მიუთითებს, რომ ქართულ ეკლესიას საუკუნეთა მანძილზე მრავალი დვალი მოღვაწე ჰყავდა. შემთხვევითი არ არის, რომ ოსურ ენაში, ჩანს, დვალეების გავლენით გადასულია სწორედ ქართული საეკლესიო ტერმინოლოგია, ეს დვალეების ქართულ ქრისტიანობაზე მიუთითებს, მაგალითად, ოსურ ენაზე უმაღლეს დვთაებას „ხუცავი“ ეწოდება, ლეკურად – „ხუცრი“ (დმერთია), ლეკებსა და დვალეებში ქართული ქრისტიანობა თემურ-ლენგამდე გავრცელებული იყო და ქართული „ხუცესი“ „ხუცური“-დანაა გადაღებული (იხ. დიდებულძე, კულტურული ურთიერთკავშირი... გვ. 78). ოსური „კუირა“, „ბარასკა“, „ტარანჯელოს“,

„ჯიორქომა“, „სანიბა“, „მიქალგაბირტა“, „მარიამ“ და სხვა ქართული საეკლესიო ტერმინოლოგიიდანაა გადაღებული – (შესაბამისად კვირა, პარასკევი, მთავარანგელოზი, გიორგობა, სამება, მიქელ-გაბრიელი, მარიამი) (იქვე, გვ. 79).

მას შემდეგ, რაც აქ ჩრდილო კავკასიის ველებიდან „ოსები“ დასახლდნენ, დაკნინდა დვალეების სარწმუნოება. დვალეების მტკიცე ქრისტიანობაზე ისიც მიუთითებს, რომ მათ თვით XVIII საუკუნის დასაწყისშიც კი მთლიანად არ ჰქონდათ დაკარგული ქრისტიანობა და ათვისებული ოსური წარმართობა. ვახუშტი წერს დვალეების შესახებ: „სარწმუნოებით არიან ძველად ქრისტიანენი და სამწყსონი ნიქოზელისანი და უფროს დვალნი. არამედ აწინდელთ ჟამთა დუაღნი სახელით ოდენ ქრისტიანენი, რამეთუ იმარხვენ დიდმარხვასა ხატთა, ეკლესიათა და სამღვდელთა პატივს უყოფენ და თავანსცემენ და სხვისა სრულიად უმცრონი. არა უვისთ მღვდელნი, და უნათლისღებონი არიან, თვინიერ რომელნი ქართლსა და რაჭას მოინათვლიან. ხოლო თავაურნი, ქურთაულნი, ვალაგირი, ფაიქოში, დიგორელნი და ბასიანელნი, რომელთა თავნი და წარჩინებულნი მათნი არიან მაჰმადიანნი და დაბალნი გლეხნი ქრისტიანენი, გარნა უმეცარნი ორივე რჯულისანი, რამეთუ გარჩევა მათი არს ესე: რომელნი სჭამენ ღორსა არიან ქრისტიანენი და რომელნი სჭამენ ცხენსა, ესენი არიან მაჰმადიანნი. გარნა ყოველთავე უწყიან მსგავსნი კერპისა, რომელსა უწოდებენ ვაჩილას, რამეთუ შესწირავენ ელიას თხასა ... ენა აქვთ ძველი დვალური...“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. IV. გვ. 638–639).

ვახუშტი წერს, რომ მისი დროის ოსეთის საზოგადოება ორი ფენისაგან შედგება, დაბალი ფენა დვალურია და ისინი ქრისტიანები არიან, მაგრამ „უნათლისღებონი“, ხოლო მაღალი ფენა ოსურია, ისინი მაჰმადიანები არიან – უწარჩინებულესნი გვარითა არიან ოვსნი“ (გვ. 632). „წარჩინებულნი მათნი არიან მაჰმადიანნი“ (გვ. 638). „აწცა გვარიანთა მათ

უწოდებენ ოსად, ხოლო უგვართა – კვალად დვალადვე“ (გვ. 634);

აქედან ჩანს, რომ ოსეთში ქრისტიანობა უცნობი არ იყო, იბერიულ-კავკასიური მოღვმის დვალეები ქრისტიანებად თვლიდნენ თავის თავს, თუმცა უნათლისღებონიც იყვნენ და ოსური წარმართობაც შეთვისებული აქვთ („ვაჩილია“ და სხვა), ხოლო მაღალი ფენა – ოს-„აღანები“ არიან, ისინი მაჰმადიანებად თვლიან თავის თავს, თუმცა ოსური წარმართობის მატარებელნი არიან („გარნა ყოველთავე იციან მსგავსი კერპისა, რომელსა უწოდებენ ვაჩილას“).

რუსეთის ხელისუფლების განმტკიცების შემდეგ ჩრდილოეთ კავკასიის მაჰმადიანი ხალხების ნაწილი თურქეთში გადასახლდა, მათ შორის იყო ჩრდილო-კავკასიელი წარჩინებული ოსების დიდი ჯგუფი. – „ძირითადად გადასახლდნენ ადიღე-ჩერქეზები, ნოღაელები, ყაბარდოელები, ყარაბულაყები და ოსები“ (მ. გონიკაშვილი, გვ. 160).

„ჩრდილო ოსეთიდან პირველი გადასახლება 1859 წელს მოხდა. გადასახლდნენ პრივილეგირებული წოდების წარმომადგენლები – ტუგანოვები, აბისალოვები და სხვა თავიანთი გლეხებითა და მონა-ყმებით. გადასახლების მოთავე ოსეთის ფეოდალი

აბისალოვი იყო. მეორე გადასახლება 1860 წ. მოხდა, ამჯერად დაახლოებით 300–500 კომლი გადასახლდა თურქეთში. ამ გადასახლების თავკაცი ოსეთის ცნობილი ფეოდალი აჰმედ ცალიკოვი იყო“ (იქვე, გვ. 160, შენიშვნაში).

მიუხედავად იმისა, რომ ამ დროისათვის არა მარტო ჩრდილოეთ კავკასიიდან, არამედ საქართველოდანაც თურქეთში გადასახლდა მოსახლეობის ერთი ნაწილი (აფხაზეთიდან და მესხეთიდან), შიდა ქართლიდან ოსური მოსახლეობა თურქეთში არ გადასახლებულა. შიდა ქართლში დამკვიდრებული ოსები თავიანთი წარმოშობით დვალეები იყვნენ, ამიტომაც ცხადია, ისინი თურქეთში არ გადასახლდნენ.

რუსეთის ეკლესიის წმინდა სინოდს ეგზარხოსი თეოფილაქტე 1820 წელს თა-

ვის „რაპორტში“ აუწყებდა, რომ მონათ-
ვლის შემდეგაც შიდა ქართლის ოსები
უბრუნდებოდნენ „კერპთაყვანისცემას“ (ო.
თედევი, პირველი ოსური ხელნაწერების
ენა, 1985, დანართი, გვ. 73).

როგორც აღინიშნა, 10-იან წლებში
მრავალი ოსი (დვალი) მონათლეს საჩუქ-
რებისა და პრივილეგიების სანაცვლოდ,
მაგრამ 20-იან წლებში ისინი კვლავ ძველ
სარწმუნოებას – ოსურ წარმართობას
დაუბრუნდნენ. ცხადია, დვლების მონათ-
ვლა ძნელი არ იყო, რადგანაც ისინი
თავიანთ თავს ქრისტიანებად თვლიდნენ,
თუმცა მოუნათლავნი იყვნენ, მაგრამ მხო-
ლოდ მონათვლა საკმარისი არ აღმოჩნდა,
ქრისტიანობის შეთვისება რთული პრო-
ცესი გახლდათ. საქართველოში დაფუძ-
ნებული რუსული ეკლესიის მეთაურები-
სათვის „მონათლული“ ოსების (დვა-
ლების) ხელახლა „გაწარმართება“ დიდი
მარცხი იყო, ისინი ეძებდნენ ახალ გზებს.

1814 წლის 17 ოქტომბერს სინოდმა
დაამტკიცა შემდეგი ბრძანება: „საქარ-
თველოში იყოს ერთი ეგზარხოსი და სამი
ეპარქია – ქართლისა, ოსეთისა და სილ-
ნალისა. მოზდოკის ოსური კომისიის
მეთაურობა დაეკისროს თელავის არქიე-
პისკოპოსს. ოსი მოხუცების წახალისე-
ბისათვის გაიცეს 1500 მანეთი“ (სამხრეთ
ოსეთის ისტორიის ნარკვ. გვ. 245).

როგორც ვხედავთ, საქართველოს
ავტოკეფალიის გაუქმების შემდეგ გააუქ-
მეს ქართული ეპარქია, ეპარქიათა რიცხვი
ორამდე დაიყვანეს საქართველოს ბარში,
ხოლო მთისათვის შექმნეს ახალი ეპარქია
და მას უწოდეს „ოსეთის ეპარქია“. მთაში
არა მარტო ოსები, არამედ ქართველი
მთიელები ცხოვრობდნენ. რუსეთის ხელი-
სუფლება მზად იყო საქართველოს მთია-
ნეთის ყველა მცხოვრები ოსად გამოეცხა-
დებინა. ეს იქიდანაც გამომდინა, რომ არა
მარტო საეკლესიო, არამედ ადმინისტრა-
ციული თვალსაზრისითაც ახლად შექმ-
ნილ „ოსეთის ოკრუგში“ მთიელები და
მოხვევებიც შეიყვანეს 1842 წელს. „ოსე-
თის ოკრუგის შემადგენლობაში თავდა-
პირველად შეიყვანეს აგრეთვე საქართ-
ველოს სამხედრო გზის გასწვრივ მცხოვ-

რები მთიულ-მოხვევები და ამ ოკრუგის
ცენტრად მთიულეთის სოფელი ქვეშეთი
აირჩიეს“ (ჯ. გვასალია, ქართლში ოსთა
ჩამოსახლების საკითხისათვის, ლიტ. საქ.
1989 წ. 29.IX).

როგორც ვთქვით, რუსმა სამღვდე-
ლოებამ ქრისტიანულ ღრმად მორწმუნე
ქართველებს ეპარქიები შეუმცირა, ხოლო
ნაკლებ ქრისტიანულს კი „ოსეთის ეპარ-
ქია“ შეუქმნა, სადაც ოსების გარდა მთია-
ნეთის მცხოვრებნიც იყვნენ გაერთიანე-
ბულნი. ეს მხოლოდ ქართველთა გაო-
სების სურვილის გამო მოხდა. ამ ოსეთის
ოკრუგის ხალხი, რომელთა აბსოლუტურ
უმრავლესობას ქართველები შეადგენდა,
ოსეთის ეპარქიის რუსი ხელმძღვანელები-
სათვის ოსები იყვნენ, რომელნიც საჩუქ-
რების მიცემით ვითომდა გააქრისტიანეს.

პირველ ხანებში მართლაც ბევრი
გაქრისტიანდა. მრავალი მონათლეს. ჩანს,
ყველა მთიელ მონათლულს, ანუ „ოსეთის
ეპარქიაში“ მცხოვრებს ეროვნებით ოსად
აცხადებდნენ, ამას მონათლულთა კოლო-
სალური რიცხვი მიუთითებს.

„უკვე 1815 წელს მონათლული იყო
11445 ოსი, ხოლო 1820 წლის პირველი
ივლისისათვის მონათლული ოსების რი-
ცხვმა შეადგინა 31 997 კაცი“ (სამხ. ოსე-
თის ისტ. ნარკ. გვ. 245).

(მონათლულ „ოსთავან“ ეროვნებით
ყველა ოსი რომ არ იყო, ეს იქიდანაც
ჩანს, რომ არა თუ 1820 წელს, არამედ
1865 წელსაც კი პ. გუგუშვილის მონაცე-
მებით ოსების საერთო რაოდენობა საქარ-
თველოში იყო 39 897 (პ. გუგუშვილი,
საქართველოს სსრ მოსახლეობის აღწარ-
მოების საკითხები, გვ. 16, გვ. 183).

1820 წლისათვის რუს სამღვდელოე-
ბას შეუმჩნევია, რომ მთიელები, ანუ მათი
სიტყვით, „ოსები“ კვლავ უბრუნდებოდნენ
წარმართობას, ამის აღმოფხვრის მიზნით
საჭიროდ მიუჩნევიათ ოსურ ენაზე საეკ-
ლესიო წიგნების გადათარგმნა და გამო-
ცემა. როგორც აღინიშნა, რუსები შიდა
ქართლის ყველა არაქრისტიანს, – ანუ
მთიელს – ოსს უწოდებდნენ, თუმცა
ქრისტიანობა ქართველებსაც დაკარგული
ჰქონდათ.

რუსეთის ხელისუფლებისათვის მოუთმენელი იყო ის, რომ მთიელებსა და ოსებში ღვთისმსახურება ტრადიციულად ქართულ ენაზე აღესრულებოდა, რუსულ საეგზარხოსოს ამის დაშვება არ შეეძლო. ამიტომაც სურდა, რომ აქ ქართულის ნაცვლად ოსური საეკლესიო მწიგნობრობა დაარსებულიყო. ეგზარხოსი სინოდს წერდა: „ქრისტიანობის წარმატებით გავრცელების გამაძნელებელ მიზეზთა შორის ოს ხალხში, რომელიც მონათვლის შემდეგ არაიშვიათად დაუბრუნდა კერპთმსახურებს, უნდა მიეკუთვნოს: 1. ოსურ ენაზე არავითარი წიგნის არ არსებობა; 2. სამღვდელოების მიერ ოსური ენის უცოდინარობა და პირიქით ოსების მიერ ქართულისა, რომელზეც სრულდებოდა საღმრთო ლიტურგია და მათ შორის ქრისტიანობის წესების შესრულება“ (ო. თედევი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 73).

რუსმა ხელისუფლებამ მიზნად დაისახა, აღმოეფხვრა ქართლის მთიანეთში ქართული საეკლესიო მსახურება, ქართული წირვა-ლოცვა და წესების აღსრულება, საერთოდ ქართული ქრისტიანობა აღმოეფხვრა მთიანეთში.

მართლაც, მალე XIX საუკუნის ბოლო ათწლეულებში ქართველ სამღვდელოებს აუკრძალეს ქართლის მთიანეთში სამსახური, ხოლო ქართული წმიდა წიგნები ოსურ ენაზე ათარგმნინეს და გაავრცელეს. ეს ხალხი ქართულენოვან მსახურებას იყო შეჩვეული. ქართლის მთიელ დვალებს, მართალია, ოსური ენა შეთვისებული ჰქონდათ, მაგრამ მათი დედაენა არა ოსური, არამედ დვალური იყო ჯერ კიდევ XVIII საუკუნის დასაწყისში, შეუძლებელია, ერთ საუკუნეში მათ საბოლოოდ დავიწყებული ჰქონოდათ მშობლიური ენა. გარდა ამისა, ვახუშტი წერს, რომ საქართველოსთან კონტაქტის მქონე დვალებმა თავიანთ სამშობლოშივე დვალურ ენასთან ერთად იცოდნენ ქართული ენაც, „ვიეთთა მოთავეთა და ქართლსა და რაჭას მსველეთა უწყიან ქართულნი“... (ქც. IV, გვ. 639). მაშასადამე, ჯერ კიდევ შიდა ქართლში ჩასახლებაამდე ქართლსა და რაჭას მოსიარულე დვალებმა ქართული ენა იცოდნენ. მით უმეტეს, ამ ენას

ისინი შეითვისებდნენ ქართლში ჩასახლების შემდეგ, მაგრამ რუსული ხელისუფლება ყოველი ღონისძიებით ებრძოდა ამ მდგომარეობას. ქართლში ჩამოსახლებულ დვალებს მათ არ აღუდგინეს დვალური ენა, არამედ განუმტკიცეს ოსური ენის ცოდნა, რომელიც მათთვის დედა ენა არ იყო, დვალებს საკუთარი ენა ჰქონდათ და ეს იყო დვალური ენა.

ხელისუფლებამ არავითარი ყურადღება არ მიაპყრო დვალურ ენას, ხოლო ქართულ ენას სასტიკად შეებრძოლა. დვალებს ოსურენოვანი ქრისტიანული მსახურება დაენერგათ. თუმცა უნდა ითქვას, რომ ეს წარმატებული არ ყოფილა. ხალხი ქართულენოვანს არ უარყოფდა და სიამოვნებით იღებდა მას, ამიტომაც აეკრძალათ შემდეგ ქართველ მღვდლებს ქართლის მთიანეთში სამსახური. აიღავით ბეგიზოვი ამბობს: „ერთამით ამიღეს დოკუმენტი „ო ბლაგონადეჟნოსტი“, მიმიყვანეს საქართველოს ეგზარხოსთან, რომელსაც აეკრძალა სამხრეთ ოსეთში ქართველის მღვდლად ან მასწავლებლად გაგზავნა. ეგზარხოსმა სწრაფად მაკუთრხა, დამლოცა, ჩამიწყევს წიგნებში ფურცლები, რა წამეკითხა ჯვრის წერაზე, რა პანაშვიდზე და რა რომელ დღესასწაულზე ... მქონდა ჯამაგირი, დრამის ფულს არ ვიღებდი, ეს გადასახადი ოსებმა არ იცოდნენ. ჯავის ზევით მე ვიყავი პირველი ოსი მღვდლად და კიდევ იყო შემდეგ ორი ოსი, თორემ უწინ სულ ქართველები იყვნენ ჩვენში ამ სამსახურში“ (ი. მეგრელიძე, სიძველეები ლიახვის ხეობაში, 1984, გვ. 289).

აქედან ჩანს, რომ მთა და მისი ხალხი, რომელიც ქართველი სამღვდელოების სამწყსო იყო ათასწლეულების მანძილზე, ხელისუფლებამ იძულების ძალით წაგლიჯა ქართულენოვან ეკლესიას და იძულებითი ხერხებით მეთოდურად გააოსა.

დვალები იძულებით ჩამოაშორეს ქართულ ეკლესიას და შეიყვანეს ხელისუფლების მიერ სახელდახელოდ შექმნილ ოსურენოვან საეკლესიო სამყაროში. უნდა ითქვას, რომ ამ ოსურენოვან „ეკლესიაში“ დვალებთან ერთად მრავალი ქართველი მოექცა ზემოთ აღწერილი მიზე-

ზების გამო თვით საქართველოს ეგზარხოსის უშუალო ინიციატივითა და ხელმძღვანელობით, იმპერიის სასულიერო საქმეებისა და სახალხო განათლების მინისტრის გოლიცინისა და თვით იმპერატორის მფარველობით (იხ. ი. თედევის დასახ. ნაშრომი, გვ. 86–87).

ი. იაღლუზიძეს ქართულიდან ოსურ ენაზე ათარგმნინეს საეკლესიო წიგნები, რაც შემდეგ გაავრცელეს. ის თავის თავზე წერდა: „საქართველოს აზნაური იოანე გიორგისძე იაღლუზიძე ... შობილ ვარ ოსეთსა. წარმოშობა ჩემი არს ბუნებით ოსთა აზნაურთაგან“ (იქვე, გვ. 70). ეს „საქართველოს აზნაური“ ქართული ეკლესიის წევრი – ქართველი სამღვდლო იყო, მას მრავალჯერ ჰქონდა (4-ჯერ) გადაწერილი სულხან-საბას წიგნები, იგი ქართული სახელმწიფოსა (ერეკლე მეფის) და ეკლესიის (ნათლისმცემლის მონასტერში) მიერ იყო აღზრდილი. ის იყო ქართულენოვანი პოეტი. შეიძლება, ის თავის თავს „ოს-ჩერქეზთა“ მეფის „აღლუზონის“ შთამომავლად თვლიდა. მას მიუძღვნა თავისი პოემა (იქვე, გვ. 7).

1820–1824 წლებში მას ათარგმნინეს ქართულიდან საეკლესიო წიგნები. „ქველა ჩამოთვლილ წიგნში მოცემულია ქართულ-ოსური ტექსტი: ქართული მარცხნივ და ოსური მარჯვნივ. ოსური ტექსტიც ძველი ქართული ასოებით (ხუცურით) არის დაბეჭდილი“ (გვ. 9). „თარგმანში არის ჩატოვებული ქართული სიტყვები: უმრავლესობა ამ სიტყვებისა მოხელეთა, მცენარეების, მწერების სახელწოდებაა. მთარგმნელმა ვერ დაუძებნა ამ ტერმინებს შესაფერისი ოსური სიტყვები, ვერც შეთხზა და ამიტომ ქართული სიტყვებივე ჩატოვა“ (გვ. 41).

ითარგმნა წმიდა სახარება, ეგზარხოსმა შალვა ქსნის ერისთავს სთხოვა, თავის მამულში შეეკრიბა ქართულისა და ოსურის მცოდნე, რათა შეესწორებინა ნათარგმნი სახარება. „შემოკრიბნა მუნ მცხოვრებნი ყმანი თავისნი უფროს უფროსნი კაცნი სმენად შემძლებულნი და სხვანცა ხალხნი“ (გვ. 82):

წმიდა წერილის ყოველ ენაზე თარგმნა კურთხეული საქმეა, მაგრამ ერთა ერთმანეთზე გადაკიდებისა და ურთიერთშორის გაუცხოებისათვის, ერთი ერის მრავალ ტომებად დანაკუწებისათვის მისი გამოყენება არასწორია.

ქართველების გაოსებას თვით ქართველი ხალხის დაბალმა თვითშემეცნებამ შეუწყო ხელი.

ხიზნები და ქართველთა გაოსება XIX საუკუნეში (სოციალური მომენტი)

ოსურ გარემოცვაში მცხოვრები ქართველების მიერ ენისა და სარწმუნოების დაკარგვა ჯერ კიდევ XVIII საუკუნის 70-იან წლებში საქართველოში მეოფმა გერმანელმა მოგზაურმა გიულდენშტედტმა აღწერა. შიდა ქართლელი მოსახლეობის გაოსებისათვის ხელსაყრელი პირობები შეიქმნა XIX საუკუნეში, საქართველოში სახელმწიფოებრიობის გაუქმების შემდეგ. ეს პროცესი შემდგომაც გაგრძელდა, როგორც ეს ჩანს ეთნოგრაფთა დაკვირვებით. უფრო მეტიც, ქართველთა გაოსების პროცესი, გ. ჯალაბადის აზრით, დღემდე გრძელდება: პირველ ეტაპზე გაოსდა წარმოშობით დვალური მოდგმის ქართველობა, მეორე ეტაპზე – ქართლელი მთიელები, ხოლო შემდგომ ეტაპზე ამ პროცესს ბარისაკენ გადმოუნაცვლებია და ბარელი ქართველების გაოსება დაწყებულია: ოსები ჯერ დიდი და პატარა ლიახვის სათავეებთან, ხოლო, უფრო მოგვიანებით, ქსნის ხეობის სათავეებში დასახლდნენ. დვალური მოსახლეობა ოსური ზედაფენების ქვეშ მოექცა. ოსური ზედაფენების ქვეშ მოექცა იქ მცხოვრები ქართველობა, რომელთაც ოსებისაგან შეისწავლეს სალაპარაკო ენა და გადმოიღეს მათი ზნე-ჩვეულებანი. ეს პროცესი დაიწყო XIV საუკუნეში და დღემდე გრძელდება.

XIV საუკუნიდანვე თანდათან გაფართოვდა ამ პროცესის მოქმედების

არვალი. თუ ქართველთა და გაქართველებულ დვალთა გაოსება წინა საუკუნეებში მხოლოდ მაღალმთიან ხეობებს მოიცავდა, XIX–XX საუკუნეებში პროცესმა გადმოინაცვლა დაბლობზე და გარდამავალი ზოლისაკენ“ (გ. ჯალაბაძე, ეთნიკური პროცესები შიდა ქართლში, „შიდა ქართლი“, თბ., 1987 წ. გვ. 18).

ქართველთა გაოსების პროცესი განსაკუთრებით ინტენსიურია XIX საუკუნეში, რასაც საფუძვლად ედო სოციალური, პოლიტიკური და სარწმუნოებრივი მიზეზები. უფრო კი ქართველების გაოსების პროცესის ახსნა სოციალურ სფეროში უნდა ვეძიოთ. საქმე ისაა, რომ ცარიზმის ხელისუფლება სხვადასხვა პოლიტიკური მოსახრებებით სოციალურ პრივილეგიებს ანიჭებდა ოსურ მოსახლეობას. ამის გამო შიდა ქართლში ჩამოყალიბდა ეთნოფსიქოლოგიური მოვლენა, რომელსაც შეიძლება „ოსობა“ ვუწოდოთ, ქართველი კაცისათვის „ოსობა“ მომგებიანი იყო. როგორც თურქთაგან დაპყრობილ მესხეთში ქართველებისათვის „თათრობა“ იყო ეკონომიკურ-პოლიტიკურად მომგებიანი, „დეკობა“ – საინგილოში, „აფსაზობა“ – ჩრდილო-დასავლეთ საქართველოში, „სომხობა“ – აღმოსავლეთის პროვინციებში, ასევე „ოსობა“ ეკონომიკურ-პოლიტიკურად იყო მომგებიანი ცარიზმის დროს შიდა ქართლში. რუსეთის ხელისუფლება ოსურ მოსახლეობას პირველ ხანებში არავითარ პრივილეგიას არ ანიჭებდა, მან ოსების მიმართ პოლიტიკა მხოლოდ იმის შემდეგ შეცვალა, რაც ქართლის ოსური მოსახლეობა ქართველებთან ერთად მრავალჯერ აუჯანყდა ამ ხელისუფლებას. თავისი პოზიციების განმტკიცებისა და ქართული პოლიტიკური ძალების დასუსტების მიზნით ცარიზმმა ყურადღება მიაპყრო ოსურ მოსახლეობას, მიანიჭა მათ პრივილეგიები, რითაც აშკარად დაასუსტა ქართლში ანტიცარისტული მისწრაფებანი.

ცარისტულმა ხელისუფლებამ ოსებს მრავალი პრივილეგია მიანიჭა. ამიტომაც ქართველ გლეხთა თვალში „ოსობას“ წონა დიდად მოემატა, სამაჩაბლოს ოსები

ბატონყმობის უღლისაგან (ანუ ყმობისაგან) გაათავისუფლეს 1852 წელს (იხ. ქვემოთ), საქართველოში ბატონყმობის გადავარდნამდე გაცილებით ადრე.

ამავე საუკუნის 30-იან წლებში პასკევიჩმა ქართველ მემამულეებს მთიელ ოს ყმებზე უფლებები ჩამოართვა და ისინი თავისუფლებად ცნო, ხოლო უფრო ადრე რუსული ეკლესია ოსებს ფულს უხდიდა „გაქრისტიანებისათვის“, მათ გვერდით მცხოვრებ მოუნათლავ ქართველებს კი არაფერს აძლევდა. სოციალური პრივილეგია და თავისუფლება ოსი გლეხების დამახასიათებელ ნიშნად იქცა. თუ გავითვალისწინებთ, რა ეკონომიკურ სიღუბჭირეში ცხოვრობდა შიდა ქართლის მთიანეთსა და მთისწინეთის ქართველი გლეხი, მის სწრაფვას „ოსობისაკენ“ გასაკვირად არ მივიჩნევთ.

ცარისტულ ხელისუფლებას ოსები გადაჰყავდა სახელმწიფო გლეხების კატეგორიაში და ათავისუფლებდა ყმობისაგან, უფრო მეტიც, ხიზანი, რომელიც ოსის სინონიმად იქცა, ფაქტობრივად თავისუფალი გლეხი იყო.

როგორც აღინიშნა, XIX საუკუნის პირველ წლებში ოსი მთიელები ქართველებთან ერთად ებრძოდნენ მოძალადე ხელისუფლებას.

„ქართველმა ხალხმა მალე იგემა ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის სუსხი. საბატონყმო გადასახადებით ისედაც შევიწროებული მოსახლეობის მდგომარეობა კიდევ უფრო გაუარესდა. ცარიზმის საოკუპაციო ჯარების შენახვა და მათი სამსახური სულ უფრო და უფრო აუტანელი ხდებოდა ... ცარიზმის კოლონიური რეჟიმი განსაკუთრებით მძიმე იყო XIX საუკუნის პირველ მესამედში, როდესაც რუსეთი განუწყვეტლივ ომებს აწარმოებდა“ (საქ. ისტ. ნარკვევები, IV, გვ. 916).

ქართველ მთიელებთან ერთად ჟამურისა და თრუსოს ოსებიც აჯანყდნენ.

შიდა ქართლის გლეხთა აჯანყებაში აქტიურად მონაწილეობდნენ ბატონიშვილები – ირაკლის ძენი – იულონი, ფარნავაზი და ალექსანდრე (იქვე).

რუსეთის მთავრობა ყოველი ღონით ცდილობდა, შიდა ქართლში დასაყრდენი გაეჩინა, ჯერ მან თავისი ყურადღება მიაპყრო ქსნის ერისთავებს, ხოლო 30-იანი წლების შემდეგ მან გათიშა ქართლის ქართულ-ოსური მოსახლეობა და ოსები დასაყრდენად გაიჩინა.

„რუსეთის მთავრობა და ციციანოვი დიდ იმედებს ქსნის ერისთავებზე ამყარებდნენ. რუსეთის მთავრობამ ქსნის ერისთავებს დაუბრუნა ერეკლე II-ის მიერ ჩამორთმეული ქსნის ხეობა და 4000 კომლი ყმა გლეხი. ასეთი პოლიტიკით რუსეთის მთავრობამ ქსნის ერისთავები გაიერთგულა, დასაყრდენი გაიჩინა და თანაც ბაგრატიონთა სამეფო სახლს დაუპირისპირა“ (იქვე, გვ. 919).

1804 წლის შემდეგ აჯანყების განმეორების თავიდან ასაცილებლად ხელისუფლებამ მრავალ ღონისძიებას მიმართა. საჭირო იყო ოსებისადმი განსაკუთრებული ყურადღების მიპყრობა, მათ მხარდაჭერას, ანდა განეიტრალებას რუსეთის ხელისუფლებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოში ქრონიკული აჯანყებების დროს. 1810–1813 წლების აჯანყებების დროს 2 ათასი შეიარაღებული გლეხი დაიძრა ცხინვალისაკენ, შეებრძოლა იქ დაბანაკებულ რუსულ გარნიზონს. მეფის ჯარი მალე შეტევაზე გადავიდა და გადაწვა ოსური სოფლები, აჯანყდა პატარა ლიახვის ხეობაც, შეტაკება აქაც მოხდა, 1812 წელს რუსული რაზმები დიდ ლიახვშიც შეიჭრნენ, სადაც განიცადეს წარუმატებლობა, რამაც დააფიქრა რუსი სამხედრო ხელისუფლება, აჯანყებულები შეტევაზე გადავიდნენ და კვლავ დაიძრნენ ცხინვალისაკენ, მაგრამ რუსმა ჯარმა ისინი მოიგვრია, აჯანყებულები მთებს დაუბრუნდნენ (ოსეთის ისტორიის ნარკვევები, გვ. 178).

როგორც აღინიშნა, რუსებს ქსნის ერისთავები თავის პოლიტიკურ დასაყრდენად მიაჩნდა შიდა ქართლში, მათ მამულები დაუბრუნეს, სწორედ მათ ებრძოდნენ ქსნის ხეობის ოსები. რუსეთის ხელისუფლება ცდილობდა ერისთავების

დაცვას, მაგრამ შემდეგ პოზიცია გარკვეულწილად შეიცვალა.

1830 წლისათვის კვლავ ამბოხდნენ ქსნის საერისთავოსა და სამაჩაბლოში, მალრან-დვალეთში მცხოვრები ოსები.

რუსეთის ხელისუფლებამ გადაწყვიტა, სამუდამოდ დაემორჩილებინა ოსები, რათა მათ აღარ ჰქონოდათ აჯანყებათა სურვილი. „ოსი გლეხების „საბოლოო“ დამორჩილება ითავა გენერალმა პასკევიჩმა, რომელმაც მთავარმართებლის ადგილი დაიჭირა. ერთი ექსპედიცია განისახლვრა სამხრეთ ოსების წინააღმდეგ, მეორე – გენერალ აბხაზოვის უფროსობით – ჩრდილო ოსების (თაგაურელების) წინააღმდეგ“ (სამხრ. ოსეთის ისტ. ნარკვ. გვ. 180).

1830 წლის 19 მაისს ცხინვალიდან გავიდა გენერალი რენენკამპფი და იმავე დღეს ჯავაში შევიდა. დაიწყო შეტაკებანი, მთიელები დამარცხდნენ, აყვანილ იქნა ტყვეები, ნაწილი სასტიკად დაისაჯა, ნაწილი ციმბირში გადაასახლეს (იქვე, გვ. 181).

როგორც ვხედავთ, ოსებს რუსეთის ხელისუფლებამ ორივე მხრიდან შეუტია და „საბოლოოდ“ („ასე გამოითქმოდა ოფიციალურ დოკუმენტებში“ (იქვე, გვ. 181) დაიმორჩილა.

„საბოლოო“ დამორჩილების შემდეგ რუსეთის ხელისუფლება შეუდგა ოსი გლეხების (ოსები შიდა ქართლში მხოლოდ გლეხები ან დაბალი ფენის ადამიანები იყვნენ) ადმინისტრაციულ მოწყობას (იქვე, გვ. 181), მაგრამ არ დაკმაყოფილებულა.

ოსი მოსახლეობა „საბოლოო დამორჩილების“ შემდეგ ცარიზმისათვის აღარ წარმოადგენდა ანგარიშგასაწევ პოლიტიკურ ძალას. ამავე დროს კი, საქართველო აჯანყებათა ცეცხლში იყო გახვეული. ქართველი ერი მრისხანე ერი იყო ამიერკავკასიის მასშტაბით. 1801 წლიდან ამ დრომდე საქართველოს ყოველი კუთხე აჯანყებათა კერას წარმოადგენდა.

ცარიზმი ყოველ ღონეს ხმარობდა ქართველი ხალხის დამორჩილებისათვის,

აქამდე შიდა ქართლში ქართველები და ოსები ერთად იბრძოდნენ რუსული ხელისუფლების წინააღმდეგ. პასკევიჩმა მიზნად დაისახა, ჩამოეშორებინა ქართული მოძრაობისათვის ოსები და ამით დაესუსტებინა ქართველთა ანტიცარისტული განწყობილება.

პასკევიჩმა გადაწყვიტა, მიენიჭებინათ ოსი გლეხებისათვის სოციალური პრივილეგიები და ამით რუსი ხელისუფლებისათვის გაეერთოებინა ოსური მოსახლეობა.

პასკევიჩის პოლიტიკის წყალობით ოსების სახით ცარიზმმა ერთგული მოსახლეობა გაიჩინა შიდა ქართლში. კერძოდ კი რუსეთის ხელისუფლებამ უარყო ქართველთა უფლებები აქაურ მიწა-წყალზე და იურიდიულად დაუმტკიცა ის ოსებს.

ცნობილია და არსებობს უამრავი საბუთი თუ სიგელი, რომელიც ადასტურებს, რომ ოსური მოსახლეობა შიდა ქართლის როგორც მთიანეთში, ისე ბარში, დასახლებული იყო ქართველი მემამულეების მიწებზე. ახლა უკვე საეჭვო ხდებოდა ქართველ მემამულეთა უფლებები საკუთარ მამულზე და საკუთარ ყმებზე. ოს ყმებზე მეპატონის უფლებები საეჭვო გახდა. მეპატონეს უნდა დაემტკიცებინა თავისი უფლება ოს ყმაზე. ოსი ყმები ფაქტიურად ამ მიდგომით გათავისუფლდნენ ბატონყმური უფლისაგან.

ამით პასკევიჩმა ოსებს სოციალური პრივილეგია მიანიჭა ქართველ გლეხებთან შედარებით, რომლებიც კვლავინდებურად მემამულეთა მფლობელობაში დარჩნენ, მან სრულიად დაასუსტა ქართველ თავადაზნაურთა ეკონომიკური მდგომარეობა.

უნდა აღინიშნოს, რომ ასეთ პოლიტიკას ცარიზმი ახორციელებდა საინგილოშიც (აღმოსავლეთ კახეთში). აქაც ხელისუფლებამ უარყო ქართველთა უფლებები აქაურ მიწა-წყალზე და იურიდიულად დაუმტკიცა ის ლეკურ (მთიდან ჩამოსახლებულ) თემებს (თ. პაპუაშვილი, „ჭარბელაქანი“, 1972, გვ. 166).

აი, როგორ სოციალურ უპირატესობას ანიჭებს პასკევიჩი ოსებს ქართველებთან შედარებით შიდა ქართლში:

„პასკევიჩი და მისი თანამზრახველები ოსებით დასახლებულ ტერიტორიას განიხილავენ, როგორც მიწებს, რომლებზედაც მემამულეებს არავითარი უფლება არ ჰქონდათ.

პასკევიჩმა გადაწყვეტილად განაცხადა, რომ ოსები არასოდეს არ იყვნენ ამ მემამულეთა მფლობელობაში, რომ ამ უკანასკნელებმა თავიანთი უფლებები ოს გლეხებზე წამოაყენეს მხოლოდ რუსების ხელისუფლების დამყარების შემდეგ საქართველოში“ (სამხრ. ოსეთის ისტორიის ნარკვ. გვ. 182). პასკევიჩამდე გაცილებით ადრე წერდა ვახუშტი, თუ როგორ დასახლდნენ ოსები ქართველთა მიწისმფლობელთა მამულებში. – „ხოლო რაოდენნი ოსნი დავსწერეთ ამ ადგილებთა შინა, პირველად სახლებულან ქართველნი გლეხნი, შემდგომად მეპატრონეთა მათთაგან გადმოსახლებულან ოსნი, ქართველნი ბართა შინა ჩამოსულან“... (ქართლის ცხოვრება, IV, გვ. 364).

აქ „მეპატრონის“ ქვეშ იგულისხმება არა ოსების მეპატრონენი, არამედ იმ „ადგილების“ მეპატრონენი, რომლებიც ქართველი გლეხებისაგან დაიცალა. „ადგილების მეპატრონეებს“, ანუ მემამულეებს მიწის დამუშავებისა და ადგილების მოვლის მიზნით თავიანთ მამულებში ჩამოუსახლებიათ „ოსები“. პასკევიჩამდე დიდი ხნით ადრე ცნობილი იყო, რომ მთიანეთის მიწა-წყლის მფლობელნი ქართველი მემამულეები იყვნენ, ხოლო ოსი გლეხები ამ „მეპატრონეთა“ მიწებზე ისხდნენ. გარდა ამისა, მოღწეულია უამრავი საბუთი, სიგელი, რომელიც ადასტურებს ქართველთა მფლობელობას. შემდეგ რუსეთის ხელისუფლება იძულებული გახდა მხედველობაში მიეღო ეს საბუთები, ქართველთა უფლებები ოსებით დასახლებულ მიწა-წყალზე ცნო გორისა და თბილისის სასამართლოებმა, რაც უარყო პეტერბურგმა.

პასკევიჩმა აუცილებლად მიიჩნია „დადგენილიყო, რომ არც ერთ ქართველ მემამულეს მამულზე, რომელიც სინამდვი-

ღეში რუსული მთავრობის მიერ იარაღით მათი დაჭერის დროს არ იმყოფება მათ მფლობელობაში, უფლება არ ჰქონდეს მამულზე“ („сделать постановление, чтобы никто из грузинских помещиков на имения, не находящиеся в действительном их владений при занятии оных правительством вооруженной рукой, права не имел“). (იქვე, გვ. 182).

სინამდვილეში რას წარმოადგენდა ასეთი დადგენილება? ფაქტობრივად, ეს იყო მოწოდება ოსი გლეხებისადმი, აჯანყებულებიყვნენ ქართველ მემამულეთა წინააღმდეგ. მართლაც, თუკი გლეხები არ ცნობდნენ მემამულეთა უფლებას და გააძევებდნენ მას, ხოლო შემდეგ ამ მამულს დაიჭერდა, ხელისუფლება იარაღის ძალით ამ „აჯანყებას“ ჩაახშობდა, ქართველ მემამულეს ამ დადგენილების თანახმად, უფლება ერთმეოდა ამ მიწაზე შეიძლება მამული ერთ ხეობაში ყოფილიყო, ხოლო მემამულეს სახლ-კარი სულ სხვაგან ჰქონოდა, ოს გლეხებს კი ამ ხეობის მამულებში არ ეცნოთ მემამულის უფლება, მაგრამ საერთოდ, არც შეხებოდნენ მემამულის სახლ-კარს, ხეობის აღებისას რუსის ჯარის მიერ ამ ხეობის მამულს მემამულე კარგავდა. ალბათ, სწორედ ასე უნდა გავიგოთ პასკევიჩის ზემოთ მოყვანილი განცხადება.

ასეთ დროს ვინ რჩებოდა მოგებული? მოგებულნი რჩებოდნენ, პირველ რიგში, აჯანყებული ოსები, რადგანაც მემამულე მოიშორეს, ასევე ხელისუფლება – პოლიტიკური მოწინააღმდეგე, ქართველი მემამულე, ეკონომიკურად დასუსტდა.

ჩანს, სწორედ ცარიზმის ასეთი მიდგომის გამო გახშირდა ქართველ მემამულეთა საწინააღმდეგო გამოსვლები შიდა ქართლში. ოსი გლეხები მასობრივად აღარ ცნობდნენ მემამულეთა უფლებებს. რუსი ხელისუფლება და თვით პეტერბურგის სენატი მხარს უჭერდა ოს გლეხებს იმით, რომ ქართველ მემამულეთა უფლებებს არ ცნობდა.

შიდა ქართლის მთიანეთსა და მთისწინეთში ფაქტობრივად დაიწყო სა-მოქალაქო ომი თუ არა, რაღაც მსგავსი

მაინც ოს გლეხებსა და ქართველ მემამულეთა შორის. ამ ომის ექო ათეული წლების მანძილზე გაისმოდა არა მარტო შიდა ქართლში, არამედ თბილისსა და პეტერბურგშიც.

რა პოზიცია ეჭირა, ვისი მხარე ეჭირა ქართველ გლეხს ამ „ომში“? ეს „ომი“ იყო წარმოშობილი არა ეროვნულ ნიადაგზე, არამედ სოციალურზე, აქ ეროვნებას მნიშვნელობა არ ენიჭებოდა, მაგრამ ადმინისტრაცია მას ეროვნულ სახეს აძლევდა. უნდა გავითვალისწინოთ, რომ იმ დროს მთელ რუსეთის იმპერიაში ბატონყმობა არსებობდა და ყმათა ფენებიდან მუდმივი გუგუნი გაისმოდა განთავისუფლებისათვის. საქართველოში, ისევე როგორც იმპერიაში, ყმა-გლეხებს განთავისუფლება სურდათ, ხოლო თუ ეს განთავისუფლება მიწით იქნებოდა – კიდევ უფრო უკეთესი.

შიდა ქართლში განსაკუთრებული მდგომარეობა შეიქმნა. თუ მთელ იმპერიაში ხელისუფლება სასტიკად ახშობდა გლეხთა ყოველ გამოსვლას, აქ გლეხებს (ოღონდ ოსური ეროვნებისას) მემამულის მფლობელობისაგან განთავისუფლების საშუალება მიეცათ. ოს გლეხად ყოფნა სანატრელი ან სასურველი გახდა მის მეზობლად მცხოვრები ქართველი გლეხისათვის XIX საუკუნის 50-იან წლებში. ოსი გლეხები ფაქტობრივად ბატონყმობისაგან გაათავისუფლეს.

როგორც ვთქვით, ცარიზმის ბატონობის დროს შიდა ქართლში ჩამოყალიბდა ეთნოფსიქოლოგიური მოვლენა – „ოსობა“.

ოსი გლეხების სოციალურმა უპირატესობამ, პრივილეგიებმა საფუძველი დაუდო ეთნოფსიქოლოგიაში გადაზრდილ სოციალურ ფსიქოლოგიას: ოსად ყოფნა უკეთესია, სოციალურად მომგებიანია – ქართველთა გაოსებას ამით მყარი საფუძველი ჩაეყარა.

თუ გავითვალისწინებთ იმ გასაოცარ სოციალურ-ეკონომიკურ უპირატესობებს, რომელთაც ოსებს ანიჭებდა რუსეთის ხელისუფლება მათი „გაქრისტიანებისა“ და ქართველ მემამულეთაგან

„დაცვის“ მიზნით, ნათლად გამოჩნდება სურათი მთიელი ქართველი ტომების და შიდა ქართლებების გაოსებისა, მათთვის მიმზიდველი გამხდარა „ოსობა“ (და ოსური ენა). თანამედროვე სამხრეთ ოსების ენას რომ ქართული ენის ძლიერი გავლენა აქვს, ეს შეუძნეველი არ დარჩენიათ მკვლევრებს, „ენობრივი მონაცემებით ვ. აბავეი თვლის, რომ ჩრდილოოსური ენა უკანასკნელი ორასი წლის მიხედვით უფრო რუსული ენის გავლენას გვიჩვენებს, ხოლო სამხრეთ ოსური – ქართული ენისა“ (ი. მეგრელიძე, „სიძველენი ლიახვის ხეობაში“, 1984 წ., გვ. 11). „ზოგი ავტორი საეჭვოდ მიიჩნევს ჩრდილოელი და სამხრეთელი ოსების ერთიან წარმომავლობას, მაგალითად, ვახუშტი ბაგრატიონი წერდა: დვალეებს „ენა აქვთ ძველი, დვალური და აწ უბნობენ ოსურსა“ (იქვე, გვ. 70). დვალეების გაოსება ცნობილია, მათ მსგავსად გაოსდნენ შიდა ქართლში ჩამოსახლებისა და ბარში დაბინავების შემდეგ მათი „ზედაფენების ქვეშ“ მოქცეული ქართველებიც (გ. ჯალაბაძე, დასახ. ნაშრ.; რ. თოფჩიშვილი, „XIX ს. მოსახლეობის აღწერის მასალები საქართველოს ეთნოისტორიისა და სოციალური ყოფის შესახებ“, „მნათობი“, 1987 – 12, გვ. 161; რ. თოფჩიშვილი, „ქსნის ხეობის მოსახლეობის ზოგიერთი ეთნოისტორიული საკითხი (XVIII–XX სს.). „მაცნე“ ისტორიის სერია, 1987, №4, გვ. 34–35, 39; გიულდენშტედტი, დას. ნაშრომი და სხვა).

ჩვენ XIX საუკუნეში ქართლელი გლეხების გაოსების ერთ-ერთ მიზეზად მიგვაჩნია 1851 წლის დადგენილება რუსეთის იმპერიის სენატისა, რომლითაც მან „...უკანონოდ ცნო მახაბლების ცდები ოსების დასაყმევებლად, მაგრამ აღიარა მიწაზე მახაბლების მემამულური უფლებები და ამ მიწით სარგებლობისათვის ნება დართო ოსებისაგან მოსავლის მხოლოდ ერთი მეათედი მიეღოთ. სხვა ხეობათა გლეხები ყმებად რჩებოდნენ“ (ქს.ე. ტომი „საქ. სსრ“, 1981, გვ. 338).

როგორც სენატის დადგენილება უჩვენებს, ისტორიულ სამაჩაბლოში, რომელიც ვრცლად იყო გადაჭიმული და შიდა ქართლის მნიშვნელოვან ნაწილს წარ-

მოადგენდა, ფაქტობრივად გლეხები დაიყო კატეგორიებად ეროვნული ნიშნით: თუ გლეხი ეროვნებით ოსი იყო, ის ბატონყმური უფლისაგან თავისუფლდებოდა. თუ გლეხი ეროვნებით ქართველი იყო, კვლავინდებურად ყმად რჩებოდა. ეს იყო უზარმაზარი მნიშვნელობის მოვლენა შიდა ქართლის გლეხობისათვის, მაგრამ რუსეთის სენატი ამიტომაც არ დაკმაყოფილდა, მან ფაქტობრივად შიდა ქართლის გლეხობა ეკონომიკური თვალსაზრისითაც ორ კატეგორიად დაყო: თუ გლეხი ოსი ეროვნებისა იყო, მას უფლება ჰქონდა, ესარგებლა მემამულის მიწით და ამისათვის მხოლოდ ერთი მეათედი უნდა გადაეხადა მოსავლისა მაშინ, როცა ქართველ გლეხს მემამულისათვის, რომელიც ამავე დროს მისი მებატონეც იყო, კვლავ ყმური წესით უნდა ეხადა გადასახადი მიწით სარგებლობისათვის.

მართლაც, შეუძლებელია ასეთი სოციალური პირობების გამო ქართველ გლეხებს არ ჰქონოდათ სურვილი გადასულიყვნენ „ოსების“ კატეგორიაში. ოსი პირადად თავისუფალი ან სახელმწიფო გლეხი გახდა, ის ეკონომიკურად წელგამართული იყო, რადგანაც მოსავლის მხოლოდ მეათედს იხდიდა, ხოლო ქართველი გლეხი ბატონყმობის უფელში შებმული არათავისუფალი ყმა იყო.

მაშასადამე, 1851 წელს სენატმა სამაჩაბლოს ოსები ყმობისაგან გაათავისუფლა. სამაჩაბლოში ვისაც თავისუფლება სურდა, ოსად უნდა ჩაწერილიყო. პირობები ისეთი იყო, რომ ქართველად ყოფნას ოსად ყოფნა ჯობდა. ოსობა თავისუფლებისა და ეკონომიკური სიძლიერის მომტანი იყო.

ჩანს, სწორედ ასეთი იყო შედეგები სენატის 50-იან წლებში და პასკევიჩის 30-იან წლებში გადაწყვეტილებებისა, მაგრამ იყო თუ არა ტენდენციური მათი მოქმედება?

როგორც ვთქვით, პასკევიჩმა საეჭვოდ გამოაცხადა მახაბლებისა და ქართველ მემამულეთა უფლებები შიდა ქართლის მიწებზე მაშინ, როცა ქართველ მეფეთა დროს ეს, უეჭველი იყო, „დიდი ლიახვის აუზი ადრე შედიოდა ქართლის

საერისთავთ-საერისთავოში, რომლის დაცემის შემდეგ ის უშუალოდ დაექვემდებარა მეფის ხელისუფლებას და იმართებოდა მოურავების მიერ. ... თავიდან მაჩაბლები იყვნენ წერილი ფეოდალ-მიწისმფლობელები ღიახვის ხეობაში (მის ქვემო წელში). მათ თანდათან გააფართოვეს თავიანთი სამფლობელო მეფის ერთგული სამსახურით (XVI საუკუნეში). შემდგომ ისარგებლეს ცენტრალური ხელისუფლების სისუსტით და ადგილობრივი წერილი მიწათმფობელების მძიმე ეკონომიკური მდგომარეობით, გამოიჩინეს დიდი აქტიურობა თავიანთი სამფლობელოების გაფართოებისას როგორც შექმნის, ისე ახალი მიწების პირდაპირი მიტაცების გზით. XVII საუკუნის მეორე ნახევარში მაჩაბლებმა თვითნებურად დაიკავეს დაცარიელებული სახელმწიფო მიწები (სახასო) ღიახვის ხეობაში და მოსახლეებს ასახლებდნენ იქ. ქართლის ნაცვალმა ლევანმა (შაჰყულიხანმა) 1704 წლის სიგელით დაუმტკიცა ბაადურ მაჩაბლის შვილებს ფირანსა და ბორცს მამის მიერ მისაკუთრებული მიწები. მეფე იესემ (ალიყულიხანმა) 1714 წლის სიგელით უწყალობა ბიძაშვილებს – ლევანს, დავითს, ფარსადანს და აღსაზს მაჩაბლებს მთის სოფლები. „ისინი, რომელთაც იქ ჩაასახლებთ – წერდა ის – თქვენ გამსახურონ ისეთივე პირობით, როგორც სხვა მაჩაბლებს ემსახურებიან მათი მთიელები და დვალები“ (სამხრ. ოსეთის ისტ. ნარკ. I, გვ. 96–98).

აქედან სრულიად აშკარაა, რომ არა მარტო ქართლის მთიანეთის ერთი ნაწილი, არამედ დვალებით დასახლებული ტერიტორიებიც კანონიერად ეკუთვნოდნენ მაჩაბლებს, მათი მფლობელობა დამტკიცებული იყო ქართველ მეფეთა სიგელებით. ეს მიწები დაუსახლებელი იყო, შემდგომ მაჩაბლებმა იქ ჩაასახლეს ძირითადად გაოსებული დვალები, მაგრამ არც ისაა გამორიცხული, რომ მაჩაბლებს დაცარიელებულ მთის მამულებში ქართლელი გლეხებიც ჩაესახლებინათ. ამ აზრის გამოთქმის უფლებას იძლევა ის, რომ მოღწეული დოკუმენტების თანახმად,

მაჩაბლები თავიანთ გლეხებს გარკვეულ პრივილეგიებს ანიჭებდნენ. მართლაც, ცნობილია, რომ ქართველი მიწისმფლობელები ახალი მიწების დასახლებისას ახალმოსახლეებს პრივილეგიებს ანიჭებდნენ გარკვეული ხნის მანძილზე, რათა ისინი მიწაზე დაემაგრებინათ. ჩანს, ასევე იქცევიან მაჩაბლებიც: „მაჩაბლები ცდილობდნენ შეექმნათ საყრდენი თავიანთ გლეხებში ზოგიერთი მათგანისათვის განსაზღვრული პრივილეგიების მინიჭებით“ (იქვე, გვ. 109). ასეთი სათარხანო სიგელი მიუცია ლევან მაჩაბელს მადინა მელაძისა, მისი ძმებისა და ბიძებისათვის XVIII საუკუნეში.

როგორც ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, პასკევიჩისა და, საერთოდ, რუსულ ხელისუფლებას არავითარი საფუძველი არ ჰქონდათ დიდი ღიახვის ხეობა და დვალებით (ოსებით) დასახლებული ქართლის მთიანეთი არ ეცნო ქართველ მიწისმფლობელთა (მაჩაბლების) მამულებად.

ითქვამს, რომ მაჩაბლები თარხნობას, ანუ თავისუფლებას აძლევდნენ გლეხებს, თარხნები ყმებთან შედარებით პრივილეგიების მქონენი იყვნენ. აქედანაც ჩანს, რომ სამაჩაბლოში მცხოვრები გლეხები არ იყვნენ თავისუფლები და ისინი მაჩაბლების საკუთრებაში შედიოდნენ. ეს შეეხება, ცხადია, ოსებსაც, რომლებიც მაჩაბლებმა ჩაასახლეს კიდევ დაცარიელებულ მამულებში. როგორც მეფე იესეს ზემოთ მოყვანილი სიგელიდან ჩანს, ოსები და დვალები ვაღდებულნი იყვნენ გარკვეული პირობით ემსახურათ მემამულისათვის.

მართლაც, „ოსები, რომლებიც დასახლებულნი იყვნენ ქართველ მემამულეთა მიწებზე, გადაქცეულნი იყვნენ ყმა გლეხებად და ფეოდალური მორჩილების მძიმე ტვირთს ეწეოდნენ“ (იქვე, გვ. 108). ამას ადასტურებს სხვადასხვა ძველი სიგელები (იქვე, გვ. 108–109).

მაშასადამე, მაჩაბლების მიწებზე დასახლებული ოსები ყმა გლეხები იყვნენ, ანდა რაიმე საყმო პირობით დაკავშირებულნი ფეოდალთან, ამიტომაც სენატის 1851 წლის გადაწყვეტილება, რომელმაც არცნო მაჩაბლების მამულებში

მცხოვრები ოსების ყმობა, უსამართლო იყო.

ცარიზმის ხელისუფალთა მიერ წაქეზებული გლეხები უარს აცხადებდნენ ყმობაზე, მაჩაბლებიც რუსეთის ხელისუფლებას მუდამ უმტკიცებდნენ, რომ მათ საუკუნოვანი უფლებანი ჰქონდათ მათზე. 1830 წელს მაჩაბლებმა საჩივარი თავიანთი გლეხების მიმართ შეიტანეს გორის სასამართლოში. მათ სასამართლოს წარუდგინეს ქართველ მეფეთა მიერ სხვადასხვა დროს მიღებული დოკუმენტები გლეხების ფლობის უფლების შესახებ. მათ განაცხადეს, რომ სამასი წლის მანძილზე ისინი მათ ფლობდნენ, საქართველოს რუსეთთან შეერთების დროს მეფის ხელისუფლებამ ცნო ეს უფლება. თავის მხრივ, გლეხმა-ოსებმა ასევე წარმოადგინეს მეფეთაგან მიღებული დოკუმენტები, რომლებიც ადასტურებდნენ მემამულეთაგან მათ დამოუკიდებლობას. ოსმა გლეხებმა განაცხადეს, რომ ისინი მუდამ ცხოვრობდნენ თავისუფლად და თავისი ნებით არასდროს არ იხდიდნენ არავითარ გადასახადს, თუ კი ამას არ აიძულებდნენ (იქვე, გვ. 186).

1830 წლიდან 1845 წლამდე სასამართლოს გადაწყვეტილება არ გამოუტანია, საქმის გარჩევა გაჭიანურდა. ამასობაში გლეხები მემამულეებს ებრძოდნენ, ხოლო ისინი ჩიოდნენ.

1845 წლის 12 დეკემბერს გორის სასამართლომ გამოიტანა გადაწყვეტილება: ჯავის, ურსძუარის და ძომაგის ხეობებში მცხოვრები ოსები დარჩნენ თავად მაჩაბლების მუდმივ მფლობელობაში (იქვე, გვ. 186).

სასამართლოს ასეთმა გადაწყვეტილებამ გლეხები არ დააკმაყოფილა. ცხადია, არც ხელისუფლება შეურიგდებოდა ქართული მხარის გაძლიერებას, ამიტომაც მეფისნაცვალმა ვორონცოვმა დანიშნა კომისია ამ საკითხის გამოსარკვევად, მაგრამ თბილისის სასამართლო პალატამაც დაადგინა: „ოსებმა თავიანთი თავისუფლება ვერაფრით ვერ დაამტკიცეს“ (იქვე, გვ. 186).

თბილისის სასამართლო პალატამ დაამტკიცა გორის სასამართლოს დადგე-

ნილება. ეს იყო ქართული მხრის სამართლიანობის აღიარება სასამართლოს მიერ. რა შედეგი შეიძლება მოჰყოლოდა სასამართლოთა ასეთ დადგენილებას? გაძლიერდებოდა შიდა ქართლში ქართული ელემენტი, გაძლიერდებოდა საერთოდ ქართული ეროვნული სული, რაც საფუძვლად დაედებოდა ქართული პოლიტიკური ძალის გაძლიერებას შიდა ქართლში. ყოველივე ეს სრულიად დაუშვებელი იყო ცარიზმისათვის, რომელიც საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ჭარბელაქანიდან მესხეთ-აფხაზეთამდე იბრძოდა სწორედ ქართული პოლიტიკური სიძლიერის მოსასპობად. სწორედ ამ მიზეზის გამო, რასაც საბაბად ედო ვითომდა „სამართლიანობა“, ცარიზმი არ დაკმაყოფილდა გორისა და თბილისის სასამართლოების გადაწყვეტილებებით და მაჩაბლების საქმე გადასცა სენატს, რომელიც ათასობით კილომეტრით იყო დაშორებული შიდა ქართლიდან. სენატი, ცხადია, იმპერიის ინტერესებს ყველაზე მაღლა აყენებდა. სენატისათვის ეს იყო არა სამოქალაქო, არამედ პოლიტიკური საქმე, რაც მის დადგენილებაშიც გამოჩინდა. დადგენილებაში ნახსენებია არა „გლეხები“, არამედ „ოსები“. „ოსები“ სენატისათვის ეროვნება იყო, ხოლო მაჩაბლების თვალსაზრისით – ყმები. იმპერია არ დაუშვებდა, რომ ოსები ქართველების მორჩილებაში დარჩენილიყვნენ, ყოველი ეროვნება თვით იმპერიას უნდა დამორჩილებოდა უშუალოდ. სენატმა გააუქმა თბილისის სასამართლო პალატის დადგენილება, ხოლო ოსები მაჩაბლების ყმად არ ცნო (იქვე, გვ. 186).

რუსეთის იმპერია იმ დროისათვის „სამართლებრივ“ სახელმწიფოდ აჩვენებდა თავის თავს, ხოლო ვორონცოვი ცნობილი იყო ქართველების „კეთილისმყოფელად“. ამიტომაც, ამ უკანასკნელმა სენატის დადგენილება არასწორად ჩათვალა (იქვე, გვ. 187) და საჭიროდ მიიჩნია უშუალო მოლაპარაკებები ეწარმოებინა მაჩაბლებთან. ვორონცოვს სურდა, მაჩაბლებს უარი ეთქვათ ოს გლეხებზე, რათა ისინი გადასულიყვნენ სახელმწიფო გლეხების კატეგორიაში, სანაცვლოდ მაჩაბ-

ლებს ჯილდო მიეცემოდათ; მაჩაბლები დათანხმდნენ, იმპერატორს ვორონცოვმა წარუდგინა შემდეგი წინადადება: 1. ჯავის, ურსძუარის, კომაგის, ჩესელთის, ზრუგის, რუკისა და კოშკას ხევებში მცხოვრებ ოსებზე უფლებათა სანაცვლოდ მაჩაბლებს დაენიშნათ სამემკვიდრო პენსია, წელიწადში ექვსი ათასი მანეთი ვერცხლით; 2. რადგანაც თავად მაჩაბლებს რჩებოდა უფლება დასახლებული ხეობების საკუთრებისა, ამიტომაც ოსები, რომლებიც ამ მიწებს იყენებდნენ, ვალდებულნი იყვნენ, მათთვის გადაეცათ მოსავლის მეათედი.

იმპერატორმა 1852 წლის 8 ივნისს დაადო რეზოლუცია „თანახმა ვარ“. მაჩაბელთა აღნიშნულ მამულებში აღმოჩნდა 1137 კომლი გლეხი.

„პირადი თავისუფლების მიღებისა და მაჩაბლების მამულებში საცხოვრებლად დარჩენის შემდეგ ოსი გლეხები აღმოჩნდნენ თავისებურ მდგომარეობაში: ისინი სახელმწიფო გლეხებად იყვნენ ჩარიცხულნი, მაგრამ ამავე დროს განაგრძობდნენ ამ ფეოდალებისათვის ფეოდალური რენტის გადახდას“ (იქვე, გვ. 187).

ოსმა გლეხებმა მოიპოვეს უდიდესი გამარჯვება – ისინი სახელმწიფო გლეხებად იქცნენ ანუ მებატონისაგან პირადად თავისუფალნი გახდნენ 1852 წელს, იმ დროს, როცა ქართველ გლეხს ბატონყმური უდლისაგან კანონიერ განთავისუფლებასა და პირად თავისუფლებაზე ოცნებაც კი არ შეეძლო.

ოსი გლეხების განთავისუფლებისათვის სახსრები თვით სახელმწიფომ გაიღო. თავისუფლების გარდა, ოსმა გლეხებმა ქართველ გლეხებთან შედარებით, როგორც ითქვა, ეკონომიკური უპირატესობაც მოიპოვეს. ისინი მიწით სარგებლობისათვის მოსავლის მხოლოდ მეათედს იხდიდნენ, მაშინ, როცა ქართველი გლეხი არც თავისუფალი იყო და არც ასეთი უფლება ჰქონდა.

მეათედის გადახდა თუ არ სურდა ოს გლეხს, მას, როგორც პირადად თავისუფალს, შეეძლო დაეტოვებინა მემამულის მიწა და სხვაგან გადასულიყო, იქ

სადაც უკეთესი პირობები იქნებოდა. ქართველ გლეხს, როგორც ყმას, ცხადია, თავისი მებატონის მიწის დატოვების უფლება არ ჰქონდა.

ოსებმა ისარგებლეს თავიანთი უფლებით, ისინი შეეხიზნენ სხვა მემამულეებს ქვემო ქართლის ბარში. ცხადია, მთებში ცხოვრებას ბარში, ნაყოფიერ მიწებზე ცხოვრება სჯობდა.

ოსების პირადი თავისუფლება და ნაყოფიერ მიწებზე დასახლების უფლება ქართველ გლეხს უბიძგებდა, ოსად გამოეცხადებინა თავი. მართლაც, როგორც ჩანს, მთიელი ქართველები ოსებად აცხადებდნენ თავიანთ თავს და, როგორც ოსები, ეხიზნებოდნენ ბარელ მემამულეთა მიწებს. შიდა ქართლში მკვეთრად იზრდება „ხიზანთა“ რიცხვი. ხოლო შიდა ქართლიდან გასული „ხიზნები“ ესახლებიან კახეთში, თრიალეთსა და სხვაგან.

„XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში განსაკუთრებით იზრდება „ნებით მოსულ“, ანუ „ხიზან“ გლეხთა რაოდენობა. შემთხვევითი არაა, რომ ტერმინი „ხიზანი“ ამ დროს მკვეთრად გამოხატულ სოციალურ შინაარსს იღებს. ხიზანი თავისებური სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის მქონე გლეხის აღსანიშნავ ტერმინად XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში იქცა“ (საქ. ისტ. ნარკ. ტ. IV, გვ. 555).

ხიზნებს უწოდებდნენ გლეხებს, რომლებიც ერთი ფეოდალიდან მიდიოდნენ და ეფარებოდნენ მეორეს. ჩანს, მთიელები და მწირ მიწებზე მცხოვრები როგორც ქართველები, ისე ოსები, ეხიზნებოდნენ ბარელ მემამულეებს. ბატონყმობის დროს მებატონეს სხვასთან შეხიზნულ ყმაზე უფლებები გააჩნდა. ოსური მოსახლეობა საერთოდ უარს აცხადებდა ყმურ მორჩილებაზე, ხოლო XIX საუკუნის დასაწყისში მას მეფის ხელისუფლება მფარველობდა, ამიტომაც შედარებით მეტი თავისუფლება ჰქონდა და მათთვის ხიზნობა უფრო ნაკლებ სირთულესთან იყო დაკავშირებული. მაგალითად, 1811 წელს საქართველოს მთავარმართველმა გენერალმა ტორმასოვმა იმპერატორს წარუდგინა მოხსენება და მოითხოვა, რომ თავაურის ხეობის

მცხოვრებლები (ოსები) მოექციათ ქრისტიანობაზე მათი რუსეთთან დაახლოების მიზნით და მეფის „კეთილქვეშევრდომად“ გადაქცევისათვის. ამისათვის საჭირო გახდა, გაეთავისუფლებინათ ქსნის მამულ გვერდისძირის ოსები თავად ერისთავის დაქვემდებარებისაგან და სამაგიეროდ მათთვის მიეცათ 10 000 მანეთი ვერცხლით (სამხ. ოს. ისტ. ნარკ. გვ. 171).

აქედან ჩანს, თუ რა მიზნით ათავისუფლებდნენ ოსებს ქართველი თავადის დაქვემდებარებისაგან ცარიზმის მოხელეები XIX საუკუნის დასაწყისში. კიდევ უფრო მეტი თავისუფლება და უფლებები მიანიჭა პასკევიჩმა ოსებს, ოსები სარგებლობდნენ ამით და მთებიდან ბარელ მემამულეებს ეხიზნებოდნენ. მემამულეებიც დაინტერესებულნი იყვნენ მუშახელით – „ოსი გლეხები, მცხოვრებნი დღევანდელ ქართლის რაიონში, ცხოვრობდნენ თავად ციციშვილების მიწებზე. მრავალი მათგანი გადმოსახლდნენ მთის სოფლებიდან ჯერ კიდევ XIX საუკუნის 30-იან წლებში თვით თავადების მიწვევით ხიზანთა უფლებით“ (იქვე, გვ. 202). ხიზნებს დიდი უფლებანი და უპირატესობანი ჰქონდათ ყმებთან შედარებით. ეს უფლება ძირითადად ოს მოსახლეობას ენიჭებოდა. ჩანს, ქართველი მთიელებიც ოსებად აცხადებდნენ თავს ხიზნობის უფლების მოპოვებისათვის, ამას მიუთითებს მათი ქართული გვარები და ქართული ენის, როგორც დედა ენის ცოდნა. ხიზანთა რიცხვი განსაკუთრებით მას შემდეგ უნდა გაზრდილიყო, რაც სენატმა 1852 წელს ბატონყმობისაგან გაათავისუფლა ოსი გლეხები. სხვათა შორის, უნდა აღინიშნოს, რომ 1864 წლის რეფორმა ბატონყმობისაგან გაათავისუფლების შესახებ მანაბლების ოსებს არ შეეხო, რადგანაც ისინი უკვე თავისუფლები იყვნენ: „1864 წლის რეფორმა არ გავრცელდა აგრეთვე თავად მანაბლების სამფლობელოში მცხოვრებ ოსებზე, რადგანაც ისინი ჯერ კიდევ 1852 წელს იყვნენ განთავისუფლებულნი ბატონყმური დამოკიდებულებისაგან“ (იქვე, გვ. 196). ეს ფაქტია, რომლის უარყოფა შეუძლებელია. საქართველოში ბატონყმობის გადავარდნამდე დიდი ხნით

ადრე ყმობისაგან გათავისუფლებული ოსები და ამ მიზეზის გამო „გაოსებული“ ქართველები ხიზნების სახით ეფინებოდნენ შიდა ქართლის ბარსა და აღმოსავლეთ საქართველოს სხვა რაიონებს.

„ხიზნის კატეგორიის მქონე გლეხები რეგიონში შედარებით მრავლად იყო: მათი დიდი ნაწილი თავმოყრილი იყო თავად ფალაგანდიშვილების მამულებში (საფალაგანდოში), დღევანდელი ზნაურის რაიონში. ეს ადგილები დასახლებულნი იყვნენ რეგიონის ცენტრალური რაიონებიდან გადმოსულებით – თავად მანაბლების და ასევე ქსნის ერისთავის სამფლობელოებიდან“ (იქვე, გვ. 172).

ხიზნებს ჩვეულებრივ გლეხთან შედარებით ის უპირატესობა ჰქონდათ, რომ ისინი პირადად თავისუფალნი იყვნენ და აგრეთვე უფლება ჰქონდათ უვადო სარგებლობაში ჰქონოდათ მამულის მიწები. ხიზნები, როგორც ვთქვით, აქ იყვნენ ოსები ან „გაოსებული“ ქართველები, ხოლო ჩვეულებრივი გლეხები ადგილობრივი ყმები იყვნენ. ამ ყმასთან (ე.ი. ქართველთან) შედარებით ხიზანს (ე.ი. ოსს) ის უპირატესობა ჰქონდა, რომ ის თავისუფალი და მიწის მფლობელი იყო. აქედან ჩანს, თუ რა მაგიური ძალა ჰქონდა შიდა ქართლის გლეხის თვალში „ოსობას“. „ოსობა“ თავისუფლებასა და მიწის ქონებას ნიშნავდა, გლეხისათვის ეს ყველაფერს მოიცავდა.

„ხიზნები სხვა გლეხებისაგან განსხვავდებოდნენ იმით, რომ გააჩნდათ პირადი ავისუფლება და უფლება მემამულის მიწების უვადო მოხმარებისა“ (იქვე, გვ. 172).

მემამულეს, რომელიც ხიზანს მიიღებდა, იურიდიულად არ შეეძლო ის თავის ყმად გამოეცხადებინა (იქვე, გვ. 172). ხიზანსა და მემამულეს შორის უფლება-მოვალეობანი მტკიცედ იყო დადგენილი ხელისუფლების მიერ. მართალია, ხიზანი მემამულის მიწაზე ცხოვრობდა, მაგრამ თავისი საკარმიდამო ნაკვეთის გადასახადს არ იხდიდა, მიწების მოხმარებისათვის განსაზღვრულ გადასახადს იხდიდა. შეეძლო, ესარგებლა ტყითა და სარწყავი წყლით (იქვე, გვ. 173). ხიზნები,

თავის მხრივ, ჯგუფებად იყოფოდნენ. პირველ ჯგუფში 10 დესეტიანადე მიწის მქონე ხიზნები შედიოდნენ. მემამულის მიწით სარგებლობისათვის გადასახადი უნდა ეხადათ. გადასახადი წელიწადში იყო 15 მანეთიდან 130 მანეთამდე, მიწის ფართობის მიხედვით (იქვე, გვ. 173). მემამულეები ხიზნებს დიდ შეღავათებს აძლევდნენ. მაგალითად, მემამულის მიწაზე ბადის გაშენების შემდეგ ხუთი ან მეტი (12 წლამდე) ბაღი ხიზანს ეკუთვნოდა, თითქმის მსგავსად იყო ვენახის გაშენებისას.

„ბარის სოფლებში ოს-ხიზნების რაოდენობა მუდმივად იზრდებოდა, ისინი ძირითადად მემამულე ფალავანდიშვილების, აგრეთვე ხერხეულიძეების, ტეტიშვილების, ფავლენიშვილების და სხვათა მიწებზე“ (იქვე, გვ. 195).

ბატონყმობის გადავარდნის შემდეგ ბატონებმა ყმებზე უფლებები დაკარგეს, მამულები კი დარჩათ, ყოფილი ყმა ახლა თავისუფალი გლეხი გახდა, ყოფილი ბატონები თავიანთი ეკონომიკური მდგომარეობის შენარჩუნების მიზნით გარკვეული პირობებით მიწებს დასამუშავებლად აძლევდნენ ყოფილ ყმებს – თავისუფალ გლეხებს. ამავე მამულში ცხოვრობდნენ ოსი ხიზნები, რომელნიც ამ გლეხთან შედარებით უფრო ნაკლებ გადასახადს იხდიდნენ. უფრო მეტიც, ოსური წარმოშობის ხიზნებს აღარ სურდათ რაიმე გადასახადი ეხადათ მემამულის მიწით სარგებლობისათვის, ანდა ითხოვდნენ შეღავათებს, მემამულეებს კი სურდათ, მათაც ისეთივე გადასახადები ეხადათ, როგორც სხვა გლეხებს. ამაზე ხიზნები არ თანხმდებოდნენ.

„იმის გამო, რომ ხიზნები პირადად თავისუფალ გლეხებად ითვლებოდნენ, 1864 წლის რეფორმა მათზე არ გავრცელდა და მემამულეებმა დაიწყეს მათი უფრო მკაცრი ექსპლუატაცია.“

საგლეხო რეფორმის შედეგ მრავალი მემამულე შეეცადა, გაესახლებინათ თავიანთი მიწებიდან ოსი ხიზნები, მაგრამ მტკიცე ბრძოლის შედეგად ამ უკანასკნე-

ლებმა შეძლეს დარჩენილიყვნენ მემამულეთა მიწებზე“ (იქვე, გვ. 195).

მემამულეებმა ვერ შესძლეს, თავიანთი მიწებიდან გაესახლებინათ ოსი ხიზნები, „ოსი გლეხების ბრძოლა, ისევე როგორც საქართველოს სხვა რეგიონებში, გამოიხატებოდა როგორც გადასახადის გადახდის თავის არიდებით, ასევე მემამულეთა საწინააღმდეგო საჩივრებით, მათ წინააღმდეგ შეიარაღებული გამოსვლებით. თავიანთ მოთხოვნებს ისინი იხილავდნენ შეკრებებისას, ხოლო შემდეგ წერილობითი ფორმით უგზავნიდნენ ოფიციალურ ხელისუფლებას, თვით სენატსა და მეფეს... უგზავნიდნენ თავიანთ რწმუნებულებს სამაზრო უფროსთან, გუბერნატორთან და კავკასიის მეფისნაცვალთან“ (იქვე, გვ. 198).

ხიზნებს მემამულეებისათვის არა თუ გადასახადების გადახდა აღარ სურდათ, არამედ ითხოვდნენ მიწებს, ტყეებს, საძოვრებს, უფრო მეტიც, ჰკლავდნენ მემამულეებს, უწვავდნენ სახლ-კარს, უჩეხავდნენ ტყეს, უნებართვოდ სარგებლობდნენ საძოვრებით, უხნავდნენ მიწებს (იქვე, გვ. 198).

ყველა ქართველი მემამულის წინააღმდეგ ბრძოლა იყო გაჩაღებული. ხერხეულიძეებს, მაჩაბლებს, ერისთავებს სახლ-კარი გადაუწვეს (გვ. 198), ასევე აზარალებდნენ ფალავანდიშვილებს (გვ. 198), თუმცა ძალიან ეცადნენ, მაგრამ მემამულეებმა ვერ შეძლეს ხიზნების გადასახლება თავიანთი მამულებიდან: „კლასობრივი ბრძოლის სიმწვავეს ახასიათებს თავადი ხერხეულიძეებისა და გლეხების საქმე ყორნისში. მემამულეები თხოვდნენ მეფის ხელისუფლებას, გაესახლებინათ გლეხები მათი სამფლობელოებიდან, მაგრამ მტკიცე ბრძოლის შედეგად გლეხები დარჩნენ ხერხეულიძეთა მიწებზე“ (გვ. 199).

ფაქტობრივად ხიზნებს დარჩათ კიდევ მემამულეთა მიწები. ეს იყო ცარიზმის ფარული ნება, რომელიც შეუმჩნეველი არ დარჩათ იმ დროის მოღვაწეებს. კორონცოვ-დაშკოვს განსაკუთრებით მიუქცევია ყურადღება ოსი-ხიზნების დაც-

ვისათვის. მის დროს მოხდა ძალზე მნიშვნელოვანი მოვლენა. ოს ხიზნებს ფაქტობრივად გადასცეს მემამულეთა მიწები. საერთოდ, ოს-ხიზნებს ეჭირათ ყველაზე საუკეთესო 10 დესეტიანამდე მიწები მემამულეებისა, ფაქტობრივად სწორედ ეს მიწები გადაეცათ უფასოდ ოსებს. იმ დროისათვის ნათლად გამოიკვეთა, რომ ცარიზმის ხელისუფლებას სურდა, შიდა ქართლი გადაეცა ოსი მოახალშენეებისათვის, როგორც მტკვრის დასავლეთი, ისე აღმოსავლეთი (იხ. რევაზ გაბაშვილი, „რაც გამახსენდა“). უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ დროისათვის იწყება ქართველთა გაოსების ახალი ეტაპი. ხელისუფლების მიერ ოსებისათვის სოციალური პრივილეგიების მინიჭება ყველასათვის ცხადი ფაქტი გახდა. ხელისუფლების მიერ ქართული მიწების ხიზნებისათვის დაკანონებით ეს ხიზნები უკვე ხიზანყოფილები, ანუ შიდა ქართლის მკვიდრნი ხდებოდნენ. ამით კი ქართველთა პოლიტიკურ მდგომარეობას შიდა ქართლში საფუძველი შერყევია. ვორონცოვ-დაშკოვის პროექტის განხორციელების შესაძლებლობა I მსოფლიო ომის დაწყებას მოუხპია (იხ. იქვე). ჩანს, ქართველები ტოვებდნენ სამაჩაბლოს, ქსნის ხეობას, საფალავანდოს და საქართველოს სხვა კუთხეებში ესახლებოდნენ როგორც ოსი ეროვნებისანი (ე.ი. მიწაზე უფლების მქონენი). „მრავალი ოსი გლეხი გადასახლდა დღევანდელ გორის, დუშეთის, ქარელის, ხაშურის, კასპის, ბორჯომის, მცხეთისა და საქართველოს სხვა რაიონებში. ისინი მემამულეებისაგან ასევე არენდით იღებდნენ მიწებს, მათი ნაწილი სახელმწიფო მიწებზე მოაწყეს, სხვებმა იყიდეს საკუთარი მიწის ნაკვეთები“ (სამხ. ოსეთის ისტ. ნარკ. გვ. 202).

მართლაც, ოსების რაოდენობის მკვეთრი გაზრდა შეუძლებელი იყო მხოლოდ მათი ბუნებრივი გამრავლების გზით. მათ რიცხვს, ჩანს, დიდად შეემატა გაოსებული ქართლელი გლეხები. სწორედ ისინი „ოსური დაფენების ქვეშ ოსდებოდნენ“, თანახმად მეცნიერისა. თუმცა, ჩანს, ამ „ოსებმა“ ქართული ენა იცოდნენ, ქართული წეს-ჩვეულებებისა და ადათების მა-

ტარებელი იყვნენ. ისინი მხოლოდ სოციალურად იყვნენ „ოსები“. მართლაც, შიდა ქართლი ძალზე მჭიდროდ იყო დასახლებული XVII–XVIII საუკუნეებში, ამის შესახებ რუსი ელჩიც მიუთითებდა. ამიტომაც შეუძლებელია იმ ვრცელ ტერიტორიაზე ქართული მოსახლეობა იმ პროცენტით მოსპობილიყო, როგორც მას გააჩნდა XX საუკუნის დასაწყისში. ცნობილია, რომ ოსი მოსახლეობა ცხოვრობდა მანაბლების, ქსნის ერისთავების, ფალავანდიშვილების ვრცლად გადაჭიმულ მიწებზე, ასევე თავადების: ხერხეულიძეების, დიასამიძეების, ამირეჯიბების, დავიდოვების, ფავლენიშვილების, თუმანიშვილების, წერეთლების; ახნაურების თულაშვილების, მედვენიშვილების, მახატელების, ზარდიაშვილების, ჩერქეზიშვილების, ბატიაშვილების მიწებზე (იქვე, გვ. 174). ცხადია, იქ, სადაც იყვნენ ქართველი თავადები და ახნაურები, იყვნენ ქართველი გლეხებიც, ამ ვრცელ მიწებზე, ცხადია, ქართველი გლეხებიც ცხოვრობდნენ, XX საუკუნის დასაწყისში კი აღმოჩნდა, რომ ამ ვრცლად გადაჭიმულ მამულეებში ქართველი გლეხები თითქმის ან აღარ ცხოვრობდნენ, ანდა მცირე პროცენტს შეადგენდნენ. ისტორიულად ამ ვრცელ მიწებზე თუ კი ქართველი მემამულეები იყვნენ, ქართველი გლეხებიც იქნებოდნენ და თუ კი მემამულეები დარჩნენ, გლეხები ასე ერთბაშად როგორ ამოწყდნენ და ქვეყანა ოსი გლეხებით დასახლებული როგორ აღმოჩნდა? ცხადია, ქართველი გლეხები გაოსდნენ. აქ უნდა გავიხსენოთ ვ. აბაევის აზრი: „მოსულმა ალანებმა, რა თქმა უნდა, მათ მიერ კავკასიაში დაკავებულ მიწებზე ნახეს არა დაუსახლებელი უდაბნო, არამედ რაღაც ძველი მოსახლეობა...“ (ვ. აბაევი, ოსური ენა და ფოლკლორი, გვ. 76, რუსულ ენაზე). აქ იგულისხმება ცენტრალური კავკასიონის მთიანეთი, სადაც ალანები დასახლდნენ, ხოლო რაც შეეხება შიდა ქართლს, ცნობილია, აქ დღევანდელის მთებიდან ჩამოსახლდნენ გაოსებული დვალები, ხოლო მათი მეშვეობით ამ „ოსური ზედაფენების ქვეშ მოქცეულა“, ქართლელი გლეხებიც გაოსდნენ, ცხადია, ცარიზმის ხელისუფლების აშკა-

რა მცდელობით. ცარიზმი განსაკუთრებით იყო დაინტერესებული ოსების საკითხით. ისინი მას არა მარტო საქართველოში მიაჩნდა თავის დასაყრდენად, არამედ ჩრდილოეთ კავკასიაშიც ოსებს განსაკუთრებული პრივილეგია მიენიჭათ.

როგორც ყოველივე ზემოთ მოყვანილიდან ჩანს, ცარისტული ხელისუფლება განსაკუთრებით მფარველობდა ოს მოსახლეობას. ეს დამახასიათებელი იყო არა მარტო შიდა ქართლისა და საქართველოში მცხოვრები ოსების, არამედ ჩრდილოეთ კავკასიაში მცხოვრები ოსების მიმართაც.

ცნობილია, თუ რა დიდ სიძნელეებს წააწყდა რუსეთის იმპერია ჩრდილოეთ კავკასიაში. მის წინააღმდეგ თითქმის ყველა ხალხი იარაღით იბრძოდა, განსაკუთრებული გამონაკლისი იყო ოსური მოსახლეობა, „ოსების ძირითადი მოსახლეობა რუსეთის ერთგული რჩებოდა. ოსებმა არც შეიხ მანსურს დაუჭირეს მხარი 1785–1786 წლებში, როცა მან თურქეთის მიერ წაქეზებული, რუსეთის საწინააღმდეგოდ განწყობილი ჩრდილოკავკასიის ზედაფენები დარაზმა რუსეთის წინააღმდეგ საბრძოლველად ... ემისრები ოსებთან გამოცხადდნენ. ოსები არ აჰყვნენ ჩეჩენ წინასწარმეტყველის მოძღვრებს. ოსი გლეხობა რუსეთის ხელისუფლები-საგან მოელოდა შველას და ერთგულების ფიცს არ დალატობდა“ (მიხეილ გონიკაშვილი, საადგილმამულო საგლეხო რეფორმა თურგის ოლქში, 1984 წ., გვ. 70–71).

„ოსეთის მშრომელი მოსახლეობა, როგორც ზემოთ აღინიშნა, რუსეთის დახმარებით ცდილობდა ბარში ჩამოსახლებას და შემდეგ ფეოდალთა შევიწროებისაგან თავის დაღწევას. ამიტომ იყო, რომ ოსი ხალხი რუსეთთან კავშირისაკენ მიისწრაფოდა და ყოველთვის ერთგული იყო მიცემული ფიცისა“ (იქვე, გვ. 78).

ოსები რუსეთის ხელისუფლებისაგან ეძიებდნენ მიწების მოპოვებას, ხოლო ეს ხელისუფლება ოსების სახით თავის დასაყრდენს კავკასიაში. „ოსი ხალხი რუსეთის მფარველობისაკენ მიისწრაფოდა. რუსეთთან დაახლოებისაკენ ოსებს, პირ-

ველ რიგში, სახნაგ-სათესისა და სათიბ-საძოვრების უკიდურესი სიმცირე უბიძგებდა“ (იქვე, გვ. 61).

ჩრდილოკავკასიელი მაჰმადიანი ხალხების თურქეთში გადასახლების შედეგად რუსეთის ხელისუფლებას რჩებოდა მიწის უზარმაზარი ფონდი, აქ იმ მიწებზე ხელისუფლებას სჭირდებოდა თავისი ერთგული მოსახლეობის, ანუ ოსების დამკვიდრება. „მას აწყობდა დაუმორჩილებელი მთიელების იმპერიის საზღვრებიდან მოცილება, მათი გადასახლებით ხომ მხარეში მყარი სიმშვიდე დამკვიდრდებოდა. თანაც უზარმაზარი ფონდი განთავისუფლდებოდა, რაც აუცილებელი იყო ახალი ჩამოსახლებულებისათვის, რათა ცარისტული რეჟიმისათვის სამუდამო და მყარი დასაყრდენი შექმნილიყო ჩრდილო კავკასიაში“ (იქვე, გვ. 158).

მთიელი ოსები მიწების დიდ უკმარისობას განიცდიდნენ და მათთვის ბარში ჩასახლება დიდი ბედნიერება იყო. „ოსეთის მოსახლეობის რიცხვის შეფარდება მათ მიერ დაკავებულ ტერიტორიასთან ცხადყოფს, რომ ოსები მიწის უკიდურეს უკმარობას განიცდიდნენ“ (იქვე, გვ. 58).

ოსებს მიეცათ ბარის საუკეთესო მიწები. მთიელები იქ ჩასახლების შემდეგ გამრავლდნენ და გამდიდრდნენ. თავისი გავლენის გაზრდის მიზნით ხელისუფლებამ საჭიროდ მიიჩნია ოსებისა და მთიელების გაქრისტიანება. ქრისტიანული რელიგიის გავრცელება რუსეთის ხელისუფლებისათვის იყო არა სარწმუნოებრივი აქტი, მიმართული ადამიანთა სულების გადასარჩენად, არამედ პოლიტიკური აქტი, სახელმწიფოს გაძლიერებისაკენ მიმართული – „რუსეთის მთავრობა ჩრდილო კავკასიაში თავისი გავლენის გავრცელების ერთ-ერთ პირობად აქ ქრისტიანობის კვლავ აღდგენას თვლიდა. ამიტომ ხელისუფლება ყოველმხრივ ცდილობდა ჩრდილო კავკასიის ხალხთა გაქრისტიანებას“ (იქვე, გვ. 61).

„ოს ფეოდალებს (აღდარებს) ქრისტიანობის მიღებისთანავე რუსეთის მთავრობის მითითებით ჩინები ეძლეოდათ შესაფერისი ჯამაგირებით. მეფის მთავ-

რობა ამგვარად ცდილობდა ოსი ხალხის ზედაფენის წარმომადგენელთა რუსეთის მხარეზე გადმობირებას. მშრომელი მოსახლეობა კი ბუნებრივად იყო რუსეთისადმი კეთილად განწყობილი, რაც ძირითადად სათიბ-საძოვრებით დაინტერესებით იყო გამოწვეული. მეფის მთავრობის აქაური წარმომადგენლები მათ სხვა პრივილეგიებთან ერთად მიწის დიდ ნაკვეთებს ჰპირდებოდნენ. სწორედ ეს იყო მიზეზი იმისა, რომ მთის მოსახლეობა ბარისაკენ დაიძრა. მთიდან ბარში მასობრივად ჩამოსახლების შედეგად ჩრდილო ოსეთის მოსახლეობამ მკვეთრად გაიუმჯობესა ცხოვრების პირობები, ბარში ნოყიერი მიწებისა და უკეთესი ბუნებრივი პირობების შედეგად მოსახლეობამ დაკლების ნაცვლად სწრაფი ტემპით იწყო მატება. საადგილმამულო რეფორმის წინ, 1869 წელს, ჩრდილო ოსეთის მოსახლეობის რიცხვი 66 ათას სულამდე გაიზარდა, 1890 წ. კი 160 ათასი სული შეადგინა“ (იქვე, გვ. 65). ბარის მიწებზე, რომლებზედაც ოსები სახლდებოდნენ პრეტენზიას აცხადებდა რუსეთის მიერ თურქეთში გადასახლებული, ანდა ადგილზევე დარჩენილი მოსახლეობა, როგორც მამაპაპეულზე. „ყაბარდოელი თავადები ჩამოსახლებულ ოსთა მიერ დაკავებულ ვლადიკავკაზის დაბლობს თავის საკუთრებათ თვლიდნენ და მასზე ოსების დასახლებას საკუთრების ხელყოფად მიიჩნევდნენ“ (იქვე, გვ. 66). ყაბარდოს მიწებზე ოსები ადრევე ოცნებობდნენ, იქ დამკვიდრებას რუსეთის მეშვეობით ცდილობდნენ – „ისინი ფიქრობდნენ, რომ რუსეთის ყაბარდოში დამკვიდრებით მთისწინა დაბლობები სახელმწიფო მიწებად გამოცხადდებოდა და, თუ ოსები რუსეთის ქვეშევრდომობაში იქნებოდნენ, ხსენებული მიწებით სარგებლობის უფლებას მიიღებდნენ“ (იქვე, გვ. 61).

ოსები ჩაასახლეს მიწებზე, რომელთაც ყაბარდოელები თავისად თვლიდნენ. ეს მომენტი საინტერესოა იმით, რომ მსგავსადეე შიდა ქართლში რუსეთის ხელისუფლება ოს მოსახლეობას ასახლებდა მიწებზე, რომელნიც ქართველ მფლობელებს ეკუთვნოდათ. ცხადია, მემამულეები ითხოვდნენ გადასახადს მიწით

სარგებლობისათვის, მოახალშენებებს კი ეს არ სურდათ, რაც იწვევდა ურთიერთუკმაყოფილებას. მსგავსადეე იყო ჩრდილოეთ კავკასიაშიც. როგორც აღინიშნა, „ყაბარდოელი თავადები ჩამოსახლებულ ოსთა მიერ დაკავებულ ვლადიკავკაზის დაბლობს თავის საკუთრებად თვლიდნენ და მასზე ოსების დასახლებას საკუთრების ხელყოფად მიიჩნევდნენ. ამის გამო, ახლად ჩამოსახლებულებს თავიანთ ხელქვეითებად თვლიდნენ და მათგან გადასახადებს მოითხოვდნენ ... ოსები და ინგუშები ამ გადასახადისაგან რუსი სამხედრო ხელმძღვანელობის დახმარებით განთავისუფლდნენ XIX საუკუნის 30-იანი წლების მიწურულში. დაბლობ ადგილებში ოსები მისი საიმპერატორო უდიდებულესობის ნებით დასახლდნენ და ამიტომ არ არიან ვალდებულნი ყაბარდოელ მფლობელებს მიწით სარგებლობისათვის გადასახადი უხადონო“ (იქვე, გვ. 66).

აქედან ჩანს, რომ ოსების მფარველი თვით რუსეთის იმპერატორია, მისი ნებით მთებიდან დაბლობებში ესახლებიან, როგორც იმიერ, ასევე ამიერკავკასიაში.

XIX საუკუნის 30-იან წლებში როგორც შიდა ქართლში, ისე ჩრდილო-კავკასიაშიც, ოსებს რუსული ხელისუფლება დიდ პრივილეგიებს ანიჭებდა. სწორედ ეს იყო მიზეზი შიდა ქართლის „გაოსების“, როგორც ეთნო-სოციალური მოვლენის გამარჯვებისა.

ბარში ჩაასახლებულ ოსებს ცარიზმი ესმარებოდა: „ახლადჩამოსახლებულს მთიდან თუ თითო-ოროლა ცხვარი, ერთი ძროხა, იშვიათად ცხენი ჩამოყვა, რამდენიმე წლის შემდეგ ძნელი მოსაძებნი იყო კომლი, რომელსაც 10–20 ცხვარი, ორი ძროხა, უღელი ხარი და ცხენი არ ჰყოლოდა ... ჩამოსახლებამ მუდმივი გაჭირვებისაგან იხსნა როგორც მთაში დარჩენილი მოსახლეობა, ასევე ბარში დასახლებულებიც ... ბარში ჩამოსახლებით მშრომელი მოსახლეობა წელში გაიმართა“ (იქვე, გვ. 68-69).

მთავრობა მიწებს ყველას კი არ აძლევდა, არამედ ოსებს, ოსები მდიდრდებოდნენ. აქ ისიც უნდა გავიხსენოთ, რომ ქართველები მსგავსი სოციალური მიზე-

ზების გამო გამაჰმადიანდნენ (გათათრდნენ, გალექდნენ), გასომხდნენ, გააფხაზდნენ. ქართველთა გაოსებაში რელიგიური მომენტიც ერია (ჩემი ნაშრომის დაწერის შემდეგ გამოქვეყნდა როლანდ თოფჩიშვილის სტატია, რომელშიც აღნიშნულია იმის შესახებაც, რომ ქართველთა გაოსების პროცესი მე-20 საუკუნეშიც გაგრძელდა და მიმდინარეობს ამჟამად). მეცნიერი წერს – „თვით ჩვენც არაერთი შემთხვევა გვქონდა შიდა ქართლის მთიანეთში გვენახა გაოსებული ან გაოსების გზაზე შემდგარი ქართველები. ასეთი ეთნიკური პროცესების ერთადერთი მიზეზი, ქართველთა მცირე ნაწილის მრავალრიცხოვან ოსურ ეთნიკურ გარემოში მოხვედრა“ (რ. თოფჩიშვილი, ლიტერატურული საქართველო, 19 იანვარი 1990 წ. „ისტორიის შეგნებული გაყალბება თუ...“ გვ. 12). მეცნიერი იქვე წერს: „ახლა ქართველთა გაოსების ფაქტებს უნდა დავუბრუნდეთ იმიტომ, რომ ასეთი პროცესები შიდა ქართლის მთიანეთში მეტ-ნაკლებად დღესაც მიმდინარეობს. შეიძლება ვინმე შემომედავოს, მაგრამ ფაქტია, რომ ჩვენი ქვეყნის ტერიტორიის სხვადასხვა მონაკვეთში ხდებოდა ქართველთა ეთნიკური თვითშეგნებიდან მიქცევა. ასეთი პროცესები განსაკუთრებით იმ დროიდან ხდება, როცა ჩვენი თავი ჩვენ არ გვეკუთვნის. ერთ-ერთი ასეთი მაგალითია ქართველთა გაოსება“ (იქვე).

„ჩვენ მხოლოდ ორიოდე მაგალითი მოვიყვანეთ ქართველთა გაოსებისა XIX–XX სს-ში. ასეთი პროცესები ხომ უფრო ადრეც იყო. სწორედ ასეთი გაოსებული ქართველები არიან ის ოსები, რომელთა გვარები –ურ და –ძე სუფიქსებით ბოლოვდება. ისტორიის უკან დაბრუნება შეუძლებელია... რომ არ შემომედავონ, კიდევ ერთ გაოსებულ ქართულ გვარს დავასახელებ – გერგაული (გერგაულოვი)...“ (ლიტ. საქ. 26.I.1990 წ. გვ. 14).

ნ. გრიგალაშვილი კი ეხება XIX საუკუნის ამბებს: „მეფის მთავრობამ ერთი ასეთი პროექტიც შეიმუშავა ქართველების აყრა-გადასახლების მიზნით: ტირიფონის ველის გარშემო მიმდებარე

სოფლებიდან განზრახული იყო 40000 ქართველი გლეხის აყრა და იქ სამხედრო პოლიგონის მოწყობა. ამას წინ უსწრებდა იმავე მთავრობის მიერ შედგენილი გეგმა, რომელიც ითვალისწინებდა ოსი ხიზნებისათვის ქართული მიწების სამუდამო მფლობელობაში გადაცემას. კავკასიის ქელიდან მეჯვრისხევაამდე (მდ. მეჯუდა) საციციანოსა და საჯავახოში, ათიათასობით დესეტინა მიწა უფასოდ უნდა გადასცემოდათ ოსებს. ეს მაშინ, როცა ქართველი გლეხები ბატონყმობის გადავარდნის შემდეგ ჯერ კიდევ გამოსასყიდ ფულს იხდიდნენ იმ მიწებისას, რომელზეც ესახლნენ“ (ნ. გრიგალაშვილი, „ისტორიის გზაჯვარედინზე“, „სოფლის ცხოვრება“, 1990 წელი 4 იანვარი).

იოანე მანგლელის სამისიონერო მოღვაწეობა

მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე

(ნაწევები წიგნიდან „საქართველოს ეკლესიის იურისდიქცია ჩრდილოეთ კავკასიაში“)

საქართველოს ეკლესიამ XVIII ს. დასაწყისში შეიმუშავა გეგმა ჩრდილო კავკასიაში ქრისტიანობის აღდგენისა იმ დამლუპველი გარემოების გამო, რომელიც შექმნილი იყო საქართველოში ჩრდილო-კავკასიელთა მუდმივი თარეშის გამო.

დაღესტნელებმა, რომელნიც საქართველოში ცნობილნი იყვნენ „ლეკების“ სახელით, მოსპეს საზღვრისპირა ქართული მოსახლეობა. ისინი, პირველ ყოვლისა, ანადგურებდნენ საეკლესიო კერებს, მიზანმიმართულად ებრძოდნენ ქრისტიანობასა და სამღვდელეობას.

კირიონ კათალიკოსი მათ შესახებ წერდა კიდევ: „ლეკნი – უბოროტესნი მტერნი საქართველოს მართლმადიდებელის ეკლესიისა“ (ეპისკოპოსი კირიონი, „ამბავი დავით გარეჯის უდაბნოს მადლის ქვისა“, თბ. 1899, გვ. 11). ისე ძლიერი იყო ეს საუკუნოვანი შემოსევები, რომ თვით რუსების მფლობელობის დროსაც კი, XIX ს. შუა წლებში, ლეკები რამდენჯერმე თავს დაესხნენ დავით გარეჯის უდაბნოს მონასტრებს, გაძარცვეს, ააოხრეს, დაანგრიეს ღუსკუმა წმ. საკვირველმოქმედის დავითისა, წაიდეს საღმრთო ჭურჭელი, ძვირფასნი ხატნი და საკვირველმოქმედი, წმ. დავითის მიერ იერუსალიმიდან მოტანილი ქვა, რომელიც იმყოფებოდა პატარა კოლოფში ტრაპეზის ქვეშა“ და ყოველ ამასთან ტყვედ წაიყვანეს ბერები“ (იქვე, გვ. 12).

უფრო ადრე, კერძოდ, XVIII საუკუნეში, ლეკების პარპაში ქართლსა და კახეთში უსაზომო იყო, როგორც ჩვენ ეს გამორკვეული გვაქვს შრომაში (საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია, ტ. III).

XVIII ს. I ნახევარში არა მხოლოდ აღმოსავლეთ კახეთს, რომელსაც შემდ-

გომ ჭარ-ბელაქანი და საინგილო ეწოდა, არამედ, საერთოდ, მთლიანად კახეთს გალექება ემუქრებოდა, როგორც ამას სხვა უამრავ საბუთთან ერთად კახეთის მმართველის დავით-იმამ-ყულის (ბაგრატიონის) მიწერილი წერილები აჩვენებს ვახტანგ VI-სადმი. მისი სიტყვით, იძულების გამო აღმოსავლეთ კახეთის უბრალო მოსახლეობა თითქმის მასობრივად ლეკების მხარეს გადადიოდა, თმობდა ქრისტიანობას და ლეკდებოდა (იხ. ჩემი „საინგილო“...).

ლეკებმა საბოლოოდ მოსრეს XVIII ს. ბოლოს ქვემო ქართლის მართლმადიდებელი ქართველობა. სპარს-ლეკების ძალადობის გამო აქაურ ქართველთა გადარჩენილი ნაწილი იძულებული შეიქმნა მიეტოვებინა მართლმადიდებლური სარწმუნოება (იხ. ჩემი „ქართველების გასომხება“) და მიეღო სომხური სარწმუნოება, რომელსაც ლეკები არ დევნიდნენ, ან არადა გადახვეწილიყო. მხოლოდ ქვემო ქართლის თავად-აზნაურთა ერთმა ნაწილმა გაბედა, სომეხთმოძულეობის გამო მიეღო არა მონოფიზიტობა, არამედ კათოლიკობა. ისინი მაშინვე დაისაჯნენ როგორც იმუამად გამდიდრებული სომხური ეკლესიის მიერ, ისე სპარს-ოსმალ-ლეკთა მიერ (იხ. თამარაშვილის „პასუხი სომხის მწერლებს“).

ასე იყო თუ ისე, ქვემო ქართლიდან ქართველი (ე.ი. მართლმადიდებელი მოსახლეობა) გააძევეს ანდა ტყვეებად გაყიდეს ლეკეთსა და სპარსეთში, იქ (ქვემო ქართლში), დებედას ხეობაში, მობინადრე მაჰმადიანები გამრავლდნენ, მთელი ქვემო ქართლი მაჰმადიანებსა და ასევე გასომხებულ ქართველებს დარჩათ. ასევე გააუკაცრიელეს ლეკებმა იქამდე ქართველი მართლმადიდებლებით მჭიდროდ დასახლებული თრიალეთი და ალგეთის ხეობა ისე, რომ XIX ს-ის დასაწყისში იქაურ სოფლებში მხოლოდ 3-4 კომლი ქართველია ცხოვრობდა, იმით გადარჩენილი, რომ თავის თავს ეჩმიადინის ყრმად ან მრევლად აცხადებდა.

კიდევ უფრო უარესად იყო საქმე დასავლეთ საქართველოში. აქაც ჩრდილო კავკასიიდან აფხაზეთში მასიურად ჩა-

მოსახლდნენ ყაბარდო-ჩერქეზული ტომები, ჯერ ჯიქები, მერე კი აბაზები, ანუ აფსუები. საქართველოს XVI ს-დან მოყოლებით ჯერ გაგრის ზონა დაეკარგა, სადაც ჯიქებთან (ჩერქეზებთან) შებრძოლებისას დამარცხდნენ და დაიხოცნენ ქართველი ეპისკოპოსი და მთავრები (იხ. ჩემი „აფხაზეთი“). შემდეგ კი ახალმა ნაკადმა აფსუა-ჩერქეზებისა, რომელთაც დაპყრობილი ქვეყნის სახელის მიხედვით, „აფხაზები“ უწოდეს, XVII ს-ის 40-იანი წლებიდან შეუტეს სამეგრელოს სამთავროს და წაართვეს ყველაზე ნაყოფიერი მიწა-წყალი კელასურიდან ენგურამდე. მკვიდრი ქართული მოსახლეობა კი დაიმორჩილეს, ისინი მიწის დამმუშავებელ გლეხებად („ახოიუებად“) აქციეს, თუმცა ომებში დატყვევებულ ქართველებს მონებად, „ახაშეალებად“, აქცევდნენ ხოლმე. აფხაზეთის მთელი დაბალი ფენა XVIII საუკუნისათვის ქართველებს წარმოადგენდა და მათ „აგურებს“ (გურულებს) ანდა „აგირუებს“ (მეგრელებს) „გურჯ“ სიტყვიდან წარმოქმნილ სახელს უწოდებდნენ.

იმის შემდეგ, რაც აღმოსავლეთ კახეთი ირანის შაჰებმა ჩამოაჭრეს საქართველოს (კახეთის სამეფოს), მთელი მიწების მესაკუთრედ გამოცხადდა ირანის შაჰი, იქამდე კი ამ მიწების მესაკუთრებად კახელი თავადები ითვლებოდნენ. ირანის შაჰებმა (და სხვა მაჰმადიანმა ხელისუფლებმა) ჭარ-ბელაქნისა და საინგილოს მიწები თავიანთი შეხედულების შესაბამისად საგანგებო ფირმანებითა და დოკუმენტებით გადასცეს ჩრდილო-კავკასიიდან იქ ახლად ჩასახლებულ ლეკებს (ლეკურ თემებს).

კახელი თავადები უმიწაწყლოდ დარჩნენ. ასეთ დროს თავადების და მოურავების ერთმა ნაწილმა გადაწყვიტა შესულიყო ლეკურ თემში და ამით მიწის მებაატრონედ ქცეულიყო. მართლაც, ლეკურ თემებს მიეკედლა ზოგიერთი ქართველი დიდებული და გაღვივდა. სხვა გზით ქართველების დაბალი ფენაც ლეკდებოდა. საბოლოოდ, ყოფილ აღმოსავლეთ კახეთში (ახლა მას უკვე ჭარ-ფიფინეთსა თუ ელისუს სასულთანოში) შეიქმნა ახალი

ეთნოსი, ახალი საზოგადოება ეთნიკურად ქართულ-ლეკური, სარწმუნოებრივად მაჰმადიანური. ასევე მოხდა XVIII ს. აფხაზეთშიც. თავის დროზე, XVII ს. დასაწყისში ჩრდილოკავკასიური ტომები აფხაზეთის მთავარმა (ეთნიკურად ქართველმა) და აფხაზმა თავადებმა (ასევე ქართველებმა) მიიწვიეს აფხაზეთში, ვითარცა მოლაშქრე მეომრები ლევან II დადიანთან ომის დროს.

მაღე აღმოჩნდა, რომ ამ მოწვეულ ჩერქეზებს მონათესავე ჩრდილოკავკასიელი ტომები უჭერდნენ მხარს და აფხაზეთის მთელი ხელისუფლება ფაქტიურად უკვე ამ მოლაშქრეთა ხელში მოექცა. ქართველ თავადებს ისღა დარჩენოდათ, როგორმე თავიანთი პრივილეგიები და მიწები შეენარჩუნებინათ აფსუა-ჩერქეზებთან ურთიერთშეთანხმების საფუძველზე.

აფხაზეთშიც, ისევე როგორც ჭარ-ბელაქანში, ჩამოყალიბდა ფაქტიურად ახალი საზოგადოება, ახალი ეთნოსი, ქართულ-ჩერქეზული, ახალი აფხაზები, მტრულად განწყობილი ცენტრალური ქართული ხელისუფლების მიმართ, დამანგრეველი ძალა, რომელიც საქართველოს სიმდიდრის ტაცებითა და ქართველთა მონებად გაყიდვით იყო დაკავებული. სამეგრელო სამეგრელო აღარ არის, მოსახლეობის ნახევარზე მეტი განადგურდა და მონებად გაიყიდა აფხაზების მიერ, წერდნენ მისიონერები.

აქტიურად მსგავსი სურათი იხატებოდა შიდა ქართლშიც. აქაც ჩრდილოეთიდან შემოდისდნენ ოსური ტომები. ვახუშტის სიტყვით, ოსებმა ჯერ დაიპყრეს დვალეთი. დვალეთშიც ჩამოყალიბდა ახალი საზოგადოება. ვახუშტის ამის შესახებ მრავლად უწერია.

ამ საზოგადოების ზედა ფენა იყო ოსები, ხოლო ქვედა ფენა კი- დვალეები. დვალეები თანდათან გაოსდნენ (ოსი ეწოდებოდა თავისუფალ ადამიანს, ხოლო დვალი – დამორჩილებულს. დვალეების სურვილი იყო ოსად, ე.ი. თავისუფალ ადამიანად გადაქცევა), გაოსებული დვალეები თანდათან ჩამოყენენ ლიახვის ხეო-

ბას, შეცვალეს იქ ეთნიკური სახე ქართული მოსახლეობისა.

ოსურ გარემოში ქართველები ოს-დებოდნენ. ქართველების გაოსებისა და გაღვების შესახებ წერდნენ გერმანელი მოგზაური გიულდენშტედტი და სხვები.

საბოლოო ჯამში, საქართველოს ეკლესიას ხელიდან ეცლებოდა მრევლი – ქართველი ხალხი, ხდებოდა მისი სწრაფი დენაციონალიზაცია-გადაგვარება მომხდურთა მიერ შექმნილ გარემოში.

როგორც ითქვა, ასეთ ვითარებაში საქართველოს ეკლესიაში ჩამოყალიბდა გეგმა ჩრდილო-კავკასიაში ქრისტიანული სარწმუნოების აღდგენისა. ყველა უბედურების წყაროდ მიჩნეული იქნა ჩრდილო-კავკასიელთა გამაჰმადიანება.

მაშასადამე, საჭირო იყო უბედურებათა ამ ბუდეში (ე.ი. ჩრდილო-კავკასიაში შეღწევა) და სამისიონერო საშუალებებით მათი გაქრისტიანება, რაც თავისთავად მოუღებდა ბოლოს ოს-ლეკთა თუ ჩერქეზთა თარეშს თანამორწმუნეთა ქვეყანაში.

XVIII ს-ის 30-იან წლებში ერთ-ერთი მოთავე ამ იდეისა და შემდეგ კი უნაკლო პრაქტიკული შემსრულებელ-მისიონერი იყო მანგლელი ეპისკოპოსი იოანე სააკაძე. საერთოდ, კავკასიაში ქრისტიანობის აღდგენის იდეა დავით-გარეჯში ჩასახულა. გარეჯის უდაბნოში ჩამოყალიბებული ე.წ. „მთიულეთის მისიისა“ და მის მოღვაწეთა შესახებ ქვემოთ ვისაუბრებთ.

იქამდე კი უნდა განვაცხადოთ, რომ თითქმის იმავე დროს, რამდენიმე წლით ადრე, იგივე გარეჯის უდაბნოდან გამოსული მართლმადიდებელი ბერი სულხან-საბა ორბელიანი სათავეში ჩაუდგა ელჩობას ევროპის სამეფოებში. კერძოდ, ქართული ელჩობის ერთ-ერთ უმთავრეს თხოვნას ევროპელ მონარქთა მიმართ წარმოადგენდა შემდეგი: „ჩრდილო კავკასიელი ტომების შემოსევების შეწყვეტა საქართველოზე, რისთვისაც ჩრდილო კავკასიელთა, კერძოდ კი, აფხაზთა და ჩერქეზთა გაქრისტიანება იყო საჭირო. ჩრდილო კავკასიელთა გაქრისტიანება საფუძველი გახდებოდა მათთან მეგობრული ურთიერთობის დამყარებისა და ჩრდილო

კავკასიელთა შემოტევების შეწყვეტისა. სულხან-საბას მემორანდუმის პირველივე პუნქტი სწორედ კავკასიელ ტომთა შორის ქრისტიანობის გავრცელებას მოითხოვდა“ (იხ. ა. ჯაფარიძე, საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია, ტ. III, 1999, გვ. 303).

ევროპაში გამგზავრებამდე დავით-გარეჯის სენაკიდან გამოსული სულხან-საბა გადავიდა დასავლეთ საქართველოში და იქაურ კათალიკოსთან ერთად 40 დღის განმავლობაში იხილავდა გზებს ჩრდილოკავკასიელთა გაქრისტიანებისა. როგორც ჩანს, მათ ჩაუთვლიათ, რომ შექმნილ ვითარებაში მხოლოდ მსოფლიოს უმაღლესი სახელმწიფოები თუ შეძლებდნენ ჩრდილოკავკასიელთა გაქრისტიანებას. როგორც ცნობილია, ევროპა არ დაინტერესდა ამ საკითხით, ახლა მხოლოდ რუსეთის საიმპერატორო კარის დაინტერესება ჩაითვალა საჭიროდ. ეს მისია თავის თავზე აიღო წმიდა იოანე მანგლელმა.

წმიდა იოანე მანგლელი დაიბადა 1668 წ. ნათლობის სახელი იოანე ყოფილა, რომელიც, ალბათ, შეუცვალეს დავით გარეჯის უდაბნოში ბერად შედგომის დროს. აქ თავი გამოუჩენია ვითარცა გონიერსა და სიწმიდის მოყვარულ მოღვაწეს, ამიტომაც ვახტანგის ძემ, ბატონიშვილმა ბაქარმა, აკურთხებინა ეპისკოპოსად მანგლისის კათედრაზე, ვითარცა მღვდელმთავარი და ეპარქიის მმართველი, მაგრამ მანგლისის კათედრა სწორედ ლეკთა თარეშის გამო რამდენადმე მოიშალა XVIII ს-ში და იოანე მანგლელის დროსაც. ამიტომაც იოანე მანგლელი იძულებული გამხდარა თავი შეეფარებინა ქიზიყში ხირსის მონასტრისათვის.

საფიქრებელია, რომ იგი ქიზიყში თან გაჰყვა თავის მანგლისელ მრევლს, რომელიც იძულებული იყო თათართა (მაჰმადიანთა) თარეშის გამო მიეტოვებინა მამა-პაპათა სამკვიდრო და გადასახლებულიყო დაცულ ადგილას. ეს უნდა მომხდარიყო 1723 წლამდე და არა ოსმალთა დროს.

ოსმალთა დროს ვახტანგმა მიატოვა ქვეყანა და რუსეთში გადავიდა უამრავი

თანამგზავრით. რუსეთში ვახტანგ VI-ის ამაღლაში საბოლოოდ საქართველოდან გაქცეული ექვსი ეპისკოპოსი აღმოჩნდა, რომელთაც ისევე როგორც ქართველ მრევლს, საქართველოში აღარ დაედგომებოდათ ლეკიანობისა და ოსმალთა თარეშის გამო. მათ შორის (ვახტანგის ამაღლაში) უნდა ყოფილიყო მანგლელი ეპისკოპოსი არსენი.

საფიქრებელია, რომ იოანე მანგლელი ამ კათედრაზე არსენ მანგლელზე უფრო ადრე იყო, რადგანაც, როგორც ცნობილია, ბაქარის მეფობა ქართლში წინ უსწრებდა თავის მამის ვახტანგ VI-ის მეფობას. როგორც მიიხსენიებენ ბაქარი ქართლს 2-3 წლით მართავდა დაახლოებით 1716-1719 წლებში, ანდა 1715 წლიდან. ამ წლებში უნდა ყოფილიყო იოანე მანგლელი ეპისკოპოსად. მაშინ იგი იქნებოდა დაახლოებით 49-50 წლისა. როგორც აღვნიშნეთ, ლეკიანობისა და შემოსევების გამო მანგლისის კათედრა რამდენჯერმე მოიშალა და ისევ აღადგინეს.

ვახუშტი წერს, რომ ვახტანგის თხოვნით ყვენმა ქართლის მეფობა მისცა ბაქარს, რის გამოც ბაქარი თათრებმა „მიაქციეს რჯულსა მათსა, მხოლოდ სიტყვითა და არა საქმითაცა“ (ქ.ც. IV, გვ. 496).

ეს მომხდარა 1717 წელს, ამავე წლის ზაფხულში „გამოვიდნენ ლეკნი ჭარელნი სულხაგით 8000 მხედარნი, ამათ მოსტყვევნეს ბოლნისი და ქციის ხევნი თავმრგვალად“ (ვახუშტი, ქ.ც. IV, გვ. 496). ამ 8000 კაცს წინ მხოლოდ 300-ოდე ქართველი მეომარი მიაგება მეფემ. „იხილეს ეს ჭარელთა, მოიქცნენ ერთკერძო და მოსრნეს ქართველნი და აოტნეს სრულიად“ (იქვე, გვ. 496).

საფიქრებელია, რომ როცა სახელმწიფოს ასეთ უძღურებას ხედავდა ხალხი, ტოვებდა საცხოვრისს და შედარებით დაცულ ადგილას გადადიოდა. კერძოდ, ალბათ, ქიზიყში, რასაც ამჟამინდელი ზოგიერთი მანგლისელი მცხოვრებელიც მიუთითებს. საფიქრებელია, რომ იოანე მანგლელი სწორედ ამ შემოსევის და არა ოსმალთა შემოსევის შემდეგ, რომელიც

უფრო მოგვიანებით მოხდა, გადავიდა ბოდბესთან ახლოს ხირსის მონასტერში – ქიზიყში. ე.ი. დაახლოებით 1717 წელს.

ქართული მართლმადიდებლური ეკლესიის მისიონერული მოღვაწეობა მე-18 ს-ის I ნახევარში კარგად აქვს აღწერილი მელიტონ კელენჯერიძეს თავის ნაშრომში „საქართველოს საკათალიკოსო ეკლესიის მოკლე ისტორია“. აი, რას გვამცნობს ნაშრომი:

„მთიულეთის მისიას სათავეში გარეჯის უდაბნო ჩაუდგა. პიონერად ამ დიდ საქმეში გარეჯში აღზრდილი იოანე მანგლელი (სააკაძე) გამოვიდა. იგი დაიბადა 1668 წელს და ბავშვობიდანვე ბერად შედგა გარეჯში. ბატონიშვილმა ბაქარმა შეამჩნია მისი ნიჭი და მანგლისის კათედრაზე აკურთხებინა ეპისკოპოსად. მანგლისის ეპარქია მალე დაანგრიეს ოსმალებმა, და იოანე გაიქცა კახეთში, სადაც წინამძღვრობდა ხირსის მონასტერში, სწორედ ასე მოხდა: თუმცა იოანემ ეპარქია დაჰკარგა, მაგრამ სამკალი ღვთიურ ყანაში უკეთესი იშოვნა. სულ მალე აუღო ალლო მთიულეთის სულიერ მდგომარეობას და საშველად მას მიაშურა. იგი აღიჭურვა სახარებით, ჯვრით და გაუღდა გზას.

ჯერ კახეთი მოვლო ქადაგებით და მერე დაღესტანში. იოანემ წმ. ცხოვრებით და სასწაულებით მალე მიიპყრო ლეკების ყურადღება. არც მთავრობას დარჩა შეუმჩნეველი მისი მოციქულებრივი მოღვაწეობა.

იმ დროს ვახტანგ VI-ს და პეტრე დიდს მიწერ-მოწერა ჰქონდათ ერთმანეთში კასპიის ზღვის საქმეებზე და ორივემ მალე იცნო იოანეს ღვაწლის ფასი და ნივთიერი შემწეობა აღმოუჩინეს. იოანემ ჯერ ხის სამლოცველო ააგო აქ „ნიჩბით ხელში“ და მერე იმავე ალაგზე ქვის ეკლესია ააშენა მიძინების სახელზე. შემდეგ ზღვის პირზე ააშენა ეკლესია წმ. ეკატერინეს სახელზე. 1724 წელს იოანემ დაღესტანში მოწაფეები დატოვა და თვითონ სამისიონეროდ ასტრახანში გადავიდა, სადაც ეკლესია ააგო იოანე ღვთისმეტყველის სახელზე. ეს ეკლესია 1774 წ.

რუსის მთავრობამ მონასტრად გადააკეთა და შიგ არქიმანდრიტად დანიშნა ქართველი ბერი გერმანე, მოწაფე იოანესი.

ასტრახანში იოანემ შეიტყო, რომ ყიზლარში ბლომად ესახლენ ქართველები და ეკლესია არ ჰქონდათ. ისიც გაიგო, რომ ოსეთში ქრისტიანობას საქმე უჭირდა და იოანემაც ყიზლარს მიაშურა. აქ ქართველების დახმარებით ეკლესია ააგო, ზედ სკოლაც გახსნა და შიგ მქადაგებლებს ამზადებდა. მისიის საქმე წარმატებით წავიდა. მისიონერებს რუსის მთავრობამ ჯამაგირიც დაუნიშნა. იოანე მიიცვალა 1751 წელს 28 მარტს, 85 წლის და დაიკრძალა ყიზლარში მისგანვე აგებულ მონასტერში. შემდეგ მისი წმ. ნეშტი გადმოსვენებულ იქმნა თფილისის სიონის ტაძარში. იოანეს სასწაულები აღწერა იოანე ნათლისმცემლის უდაბნოს ბერმა გაბრიელმა თავის წიგნში: სტავროფორში“ („ჯვართმტვირთველი“). იოანე იყო პირველი უფროსი ოსეთის სამისიონერო კომისიისა 1745 წლიდან სიკვდილამდე“ (ვ. თორაძე „საქართველოს მართლმადიდებლური ეკლესია მე-19 და მე-20 საუკუნეებში“ 1995, გვ. 62).

როგორც ითქვა, საქართველოს ეკლესიაში შემუშავებული გეგმის მიხედვით, XVIII ს-ში საჭიროდ ჩაითვალა მისიონერული მუშაობა და ქრისტიანობის გავრცელება ჩრდილო კავკასიელ ტომთა შორის. პირველ რიგში კი დაღესტანში.

მართლაც, იოანე მანგლელმა, რომელიც ყველაზე მეტად ღვაწლმოსილია ამ საქმეში, შეძლო დაღესტანში ქრისტიანობის ქადაგება, სადაც რუსეთის საიმპერატორო კარის ნივთიერი შენატანით ეკლესიების აგებაც შეძლო. მისი მოღვაწეობისას დაღესტანში აღმოჩნდა, რომ ამ მხარეში ცხოვრობდა ათასობით ქართველი ქრისტიანი ყოფილი ტყვე ლეკებისა და შემდეგ რაღაც საშუალებით გაპარულ-თავდასხნილნი მათგან და ყიზლარს თავშეფარებულნი. იოანემ, როგორც ითქვა, განსაკუთრებით იზრუნა მათთვის, ამავე დროს აღმოაჩინა, რომ თუკი ლეკთა შორის ქრისტიანობის ქადაგება შედარებით გაძნელებული იყო მათში მაჰმადიანობის ფესმოკიდების გამო,

სამაგიეროდ, ეს უფრო ადვილი იყო ოსთა შორის.

ეს ოსები – ისევე, როგორც სხვა ჩრდილო კავკასიელები – საქართველოს ეკლესიის ყოფილი მრევლი იყო, რომელთაც ჯერ კიდევ გაეგებოდათ ქართული, და იღებდნენ ქართულენოვან წირვა-ლოცვას, ვითარცა მათთვის ბუნებრივსა და ჩვეულებრივს.

ოსებში ქრისტიანობის აღდგენა განსაკუთრებით იყო საშური, რადგანაც მათში თანდათანობით ფეხს იკიდებდა მაჰმადიანობა. ამიტომაც იოანე მანგლელმა და იმუამად რუსეთის სამხრეთ რეგიონში მოღვაწე ქართველმა არქიეპისკოპოსმა იოსებ სამებელმა, ასევე მოსკოვის ზნამენსკის მონასტრის ქართველმა არქიმანდრიტმა ნიკოლოზმა 1743 წლის 9 თებერვალს მიმართვა გაუგზავნეს იმპერატორ ელისაბედ პეტრეს ასულს, რომელშიც ნათქვამი იყო: „ყიზლარის ახლოს მაცხოვრებელი ოსი ხალხი 200.000 სულადობით ადრე შედიოდნენ ქართველი მეფეები მფარველობის ქვეშ, ამუამად არავის არ ექვემდებარებიან. ისინი ძველთაგანვე მისდევდნენ ქრისტიანულ სარწმუნოებას, რომელზედაც მიუთითებს აგებული ეკლესიები და წმიდა ხატები, რომელსაც ახლაც სიამოვნებით ეტანებიან, ასევე პატივისცემით ეპყრობიან ქრისტეს სჯულის მქადაგებლებს, რომლის ნაკლებობასაც განიცდიან, ამიტომაც გთხოვთ მოსკოველი ღვთისმსახურები: არქიმანდრიტი პახომი, იღუმენი ქრისტეფორე, ნიკოლოზი და მათი დამხმარე პირები, რომლებიც ფლობენ ოსურ და ქართულ ენებს, რომლებიც ხელს შეუწყობენ ამ ხალხის განათვლას მოავლინოთ ამ მხარეში“ (საქართველოს იერარქიის ისტორია, 1911 წ. გვ. 72-73).

საზოგადოდ, ქართული ენა ჩრდილო კავკასიელთა შორის ძველთაგანვე გავრცელებული იყო და ამის მიზეზად თეიმურაზ ბატონიშვილს მიაჩნდა ის, რომ ჩრდილო კავკასიელთა ერთი ნაწილი ყოფილი ქართველები იყვნენ, რომელთაც დაკარგეს ქრისტიანულ სარწმუნოებასთან ერთად ქართული ენის ცოდნაც მაჰმადიანურ ტომებში შერევის გამო.

თვით საბჭოთა და შემდეგ რუსი მკვლევარებიც კი აღნიშნავდნენ ქართული ენის გავრცელების ფაქტს: „საბჭოთა კავკასიოლოგ მეცნიერებს კავკასიურ ენებში ქართული ენიდან შესული მრავალი სიტყვა თუ ცნება აქვთ დადასტურებული. 1832 წ. ი. ნორდენსტამი დაღესტნის აულ ანტრატლის აღწერასთან დაკავშირებით აღნიშნავდა: ანწუხელები და ყაპუჯელები ქართულ ენას კარგად ფლობენო, ქართული ენის მცოდნენი მრავლად იყვნენ ჩრდილო ოსთა, ინგუშებს, ბალყარელებსა და ყარაჩაელებს შორის“ (გ. ღუდუშაური, ქართველი და ჩრდილო კავკასიელი ხალხების კულტურული ურთიერთობა, 1985, გვ. 139).

ა. ჩერკევესკი, რომელმაც ავარელთა ისტორიას და ფოლკლორს მიუძღვნა სპეციალური ნარკვევები, თვლიდა, რომ ავარელები არაა დაღესტნის მკვიდრი მოსახლეობა. ისინი ყოფილი მომთაბარენი არიან, რომელნიც ჩრდილოეთიდან მოვიდნენ აქ უფრო ძლიერი მომთაბარე ტომისაგან დევნილი (იქვე, გვ. 128–129).

ძველ ქართული საისტორიო თვალსაზრისითაც, მთელი დასავლეთ დაღესტანი გარკვეულ დრომდე (ე.ი. ავარელების მოსვლამდე) ქართველებით იყო დასახლებული და, როგორც წესი, მუდამ კახეთის სამეფოში შედიოდა (დასავლეთი დაღესტანი). უნდა ვიფიქროთ, რომ ავარელების მოსვლის ჟამს დასავლეთ დაღესტანში, რომელიც მოფენილი იყო ქართული ტაძარ-სალოცავებით, კიდევ ცხოვრობდნენ ქრისტიანი ქართველები, რომელნიც შეერწვნენ მომსვლელ ახალ ხალხს და დაკარგეს სარწმუნოება.

ამ დაკარგულ მიწა-წყალზე სახელმწიფოებრივი და ეკლესიური გავლენის აღდგენა წარმოადგენდა ქართველ მეფეთა და იერარქთა ინტერესს. ერთ ასეთ მომენტად გვესახება ჩვენ თეიმურაზ I-ის ცნობილი ლაშქრობა დიდოეთში. დიდოეთი იქამდე მუდამ კახეთის სამეფოში და ქართული ეკლესიის იურისდიქციაში შედიოდა. XVII ს-ში კი აღმოჩნდა, რომ დიდოეთი უკვე გაუცხოვებოდა საქართველოს.

აღნიშნული ლაშქრობა, რომელშიც კახეთის სამეფოს მთელი სახელმწიფოს დიდებულები მონაწილეობდნენ, მათ შორის, „დარბაისელნი“ (კანონმდებელნი) და „ეპისკოპოსები“, სასტიკი მარცხით დამთავრდა. თეიმურაზ I თურმე ტიროდა „ვაი დარბაისელ-ეპისკოპოს დახოცილთა“.

მეორე მხრივ, ქართულ ეთნოსთან და კულტურასთან კავშირი უკეთ შეუნახავთ ვაინახებს: ინგუშებს, ჩეჩნებსა და ქისტებს, რომელთაც თეიმურაზ ბატონიშვილი ქართველებად მიიჩნევდა, რომელთაც დაკარგეს ქართული ენის ცოდნა. მათ ახალი ენა, უკვე თავიანთი ენა მხოლოდ გამაჰმადიანების შემდეგ შეიმუშავეს მეზობელი მაჰმადიანი ტომების გავლენით.

ინგუში ეთნოგრაფი ჩ. ახრიევი დაასკვნის, რომ ვაინახებზე ქართული კულტურის გავლენა ძალზე მნიშვნელოვანია (მითოლოგია, თქმულებები, ამირანის მითი, გადმოცემები თამარ მეფეზე, ერეკლეზე და სხვა) (Ингушети, ССКГ, вып 6, с. 35-48, იქვე, გვ. 129).

საინტერესო მასალებია შემონახული ჩეჩნეთ-ინგუშეთის მხარეთმცოდნეობის არქივში ქართველი და ვაინახი ხალხების კულტურულ-ეთნიკური ურთიერთობის შესახებ (იქვე, გვ. 130).

ჩრდილო კავკასიაში ქართული ეკლესიის ავტორიტეტისა და ქართული ენის გავრცელების გამო რუსეთის მთავრობა დაეთანხმა იოანე მანგლელის, სხვა ქართველ მღვდელმთავართა პროექტს, მოიწონა იგი და დაუყოვნებლივ შეუდგა მის პრაქტიკულ რეალიზაციას. კერძოდ, 1745 წელს დაარსდა ოსეთის კომისია, რომლის წევრებად შერჩეული იქნენ ქართველი ბერები, მიეცათ სამისიონერო საქმიანობისათვის სამგზავრო ფული და დაენიშნათ წლიური ჯამაგირი. მათი სამუშაო და საურთიერთობო ენა იყო ქართული.

„ოსეთში ჩასვლისთანავე ბერები მხნედ შეუდგნენ საქმეს და „ფრიალი სულნი მოაქცივნეს და ნათელ სცეს წმინდა ემბაზითა“. 1751 წლის 29 მარტს მიიცვალა ყოვლადსამღვდელო იოანე და

მის ადგილზე დაინიშნა ქართველი არქიმანდრიტი პასომი. კომისიამ 1745 წლიდან 1770 წლამდე შესძლო 2142 ოსი და ინგუში ეროვნების მოსახლეობის განათვლა. 1764 წ. 21 ოქტომბერს მოზდოკში გახსნეს სკოლა, რომელშიც სწავლა და წირვა მიმდინარეობდა ქართულ და რუსულ ენებზე. როგორც მკვლევარი სპეციალისტები აღნიშნავენ, მალე თავი იჩინა „ველიკორუსულმა შოვინიზმმა“.

რუსი სამღვდელთა წარმომადგენლები ვერ ურიგდებოდნენ ქართველთა ამ წარმატებას. ამიტომ მათ წმიდა სინოდს მიაწოდეს ყალბი ცნობა, რომ თითქოს ქართველნი კარგად ვერ უძღვებოდნენ საქმეს, 1778 წ. კომისიის მეთაურად უკვე რუსი დანიშნეს.

მაგრამ, ცხადია, სინამდვილეში საქმე შეეხებოდა რუსეთის სახელმწიფოებრივ პოლიტიკას, კერძოდ კი, აღმოსავლეთ საქართველოში უკვე გაძლიერებული ქართლის და კახეთის სამეფო თემურაზ-ერეკლეს მეთაურობით ცდილობდა კვლავ მოეპოვებინა როგორც სახელმწიფოებრივი, ისე ეკლესიური გავლენა, ჩრდილო კავკასიაზე. მეორე მხრივ, ჩრდილო-კავკასია რუსეთს უკვე თავის ხელღებულ ქვეყნად მიაჩნდა.

ამიტომაც საიმპერიო ცენტრში ეჭვი შეეპარათ, რომ ქართველ მისიონერებს ქართული ენის გამოყენებით კვლავ არ დაებრუნებინათ ქართული ეკლესიის წიაღში ჩრდილო კავკასიელები, კერძოდ კი, ამ შემთხვევაში ოსები.

ამიტომაც რუსებმა კომისიის ხელმძღვანელს პასომს ბრალად დასდეს **თითქოსდა მას ჩრდილოკავკასიელი ოსების საქართველოს ქვეშევრდომობაში შეყვანა სურდა.**

ეს მოხდა XVIII ს. 60-იანი წლების ბოლოს, უკვე 1771 წლიდან ოსეთის სასულიერო კომისიას სათავეში რუსი სამღვდელი ჩაუყენეს.

კომისიის წევრები რუსი მისიონერებით შეავსეს და იგი მეფის რუსეთის კავკასიური პოლიტიკის იარაღად აქციეს.

ოსურ ანბანს ქართულის ნაცვლად რუსული გრაფიკა დაუდეს საფუძვლად. 1792 წ. კი ოსეთის სასულიერო კომისიამ

არსებობა შეწყვიტა, თუმცა რუსეთის მთავრობამ იგი 1815 წ. აღადგინა (ქსე, 7, გვ. 593).

როგორც აღინიშნა, XVIII ს-ში წმ. იოანე მანგლელისა და, საერთოდ, ქართული ეკლესიის მიზანი იყო მისიონერული გზით, ჩრდილოკავკასიურ ტომებს შორის ქრისტიანობის აღდგენის გზით მიეღწიათ იმისათვის, რომ მათ აღარ ელაშქრათ საქართველოში, აღარ დაეცყვევებინათ ქართველები, არ მოესპოთ ქართული ეკლესიები და არ გაეჩანაგებინათ მათი ყოფილი სამშობლო.

ერთ დროს კავკასიის მომცველი საქართველო ამჟამადაც კი, XX ს. მიწურულს და XXI ს. დასაწყისში, როგორც ინგუშთა, ქისტთა, ჩეჩენთა შორის, ზოგიერთ დაღესტნურ ტომში, ასევე ოსებს შორისაც მოიძებნებიან ადამიანები, რომელნიც ამტკიცებენ თავიანთი მამა-პაპების ქართველობას.

XVII–XVIII საუკუნეებში აღნიშნულ ტომთა უმრავლესობამ იცოდა ქართული ენა, ნაწილობრივ გათავისებული ჰქონდა ქართული კულტურა და მითოსი, ქართველებსა და მათ საერთო გმირებიც ჰყავდათ, გამაჰმადიანების გამო მათში ჩამოყალიბებას იწყებდა ახალი კულტურა, მათგან ყალიბდებოდა ახალი ეთნიკური ჯგუფები, რომელნიც შემდეგ უკვე ხალხებად გადაიქცნენ. ახლა უკვე მაჰმადიანურ საფუძველზე და არაქართული არსით.

ამიტომაც იოანე მანგლელის ეპოქაში დროული და დიდი წარმატების მომტანი იქნებოდა ქართველთა მისიონერული მოღვაწეობა ჩრდ. კავკასიელთა შორის, მას რომ ჰქონოდა სათანადო სახელმწიფოებრივი და ფინანსური მხარდაჭერა.

დამატებითი ცნობა. ქართლ-კახეთის სამეფო კი იღვწოდა ამ საქმის წარმატებისათვის, მაგრამ უძლური იყო. რუსეთის იმპერიას კი არ სურდა ქართველთა პოზიციების განმტკიცება ჩრდილო კავკასიაში.

ამიტომაც უკვე XIX ს. დასაწყისიდან ოსეთის საეკლესიო კომისიისა და შემდგომ მის ბაზაზე აღმოცენებული

„კავკასიაში მართლმადიდებელი ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების“ მოღვაწეობა არაქართული იყო. ამიტომ 1815 წელს აღდგენილი ოსეთის საეკლესიო კომისიის მეთაურმა დოსითეოს ფიცხელაურმა თავისი მოქმედების არეალი ჩრდილო კავკასიიდან საქართველოში გადმოიტანა.

მან ქართლელ მთიელებს ჩააგონა, რომ თუ უნდოდათ მებატონისაგან განთავისუფლება და სახაზინო გლეხების კატეგორიაში გადაყვანა, ამისათვის რუსეთის ხელმწიფის ნებით უნდა მონათლულიყვნენ (ე.ი. თავი გამოეცხადებინათ იქამდე მოუნათლავ ოსებად). მართლაც, მარტო ქართლის მთიანეთში 13 ათასამდე ოსი „გააქრისტიანა“.

ცხადია, მათი უმეტესობა ქართლელი მთიელები, ე.ი. ქართველები იყვნენ, რომელნიც ახლა უკვე ვითარცა „ოსები“, მებატონისაგან გათავისუფლდნენ (ეს ხდება ბატონყმობის გადავარდნამდე ათეულობით წლით ადრე) და პიროვნულ თავისუფლებასთან ერთად მიწის ნაკვეთებიც მოიპოვეს, ვითარცა სახაზინო გლეხებმა (იხ. ა. ჯაფარიძე, დედა ეკლესია, ქართველების გაოსება).

ამ ამბის გახმაურების შემდეგ ვითომდა შეწუხებულმა მთავრობამ „ადგილობრივი ხელისუფლებისა და მებატონეების წინააღმდეგობის შედეგად დოსითეოსი გადააყენეს და ოსეთის სასულიერო კომისია უშუალოდ საქართველოს ეგზარქოსს დაუქვემდებარეს. კომისია 1861 წლამდე არსებობდა. 1863 წლიდან მოღვაწეობას შეუდგა მართლმადიდებლური ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოება კავკასიაში“ (ქსე, 7, გვ. 593).

საბოლოოდ, იოანე მანგლელის თანადგომით, საქართველოს ეკლესიის წიაღში შემუშავებული გეგმა ჩრდილო კავკასიელთა გაქრისტიანებისა საქართველოს სახელმწიფოს გაუქმების შემდეგ მეფის რუსეთმა შეცვალა. მისი ახალი გეგმით, რუსებს ჯერ თვით საქართველოში უნდა „აღედგინათ ქრისტიანობა“ ოღონდ კი ისე, რომ ცალკეულ ქართულ ტომებში ეთნიკური სეპარატიზმი გაეღვი-

ძებინათ და ანტიქართულად განეწყოთ. ამიტომაც შეუდგინეს სვანებს, აფხაზებს, მეგრელებს და სხვა ქართულ ტომებს „ანბანი“. სამურზაყანოელები გააუცხოვეს სამეგრელოსაგან და კიდევ უამრავი ქმედებანი, რომელთაც, ალბათ, სამომავლოდ საგანგებოდ გამოიკვლევენ.

1990 წლის საპატრიარქო ღირსების აღიარების საპიტიხისათვის

დეკანოზი გიორგი კიკვაძე

საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი

საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის საბოლოო აღიარების საქმეში უდიდესი წვლილი მიუძღვის კათოლიკოს-პატრიარქ ილია II-ს. იგი ჯერ კიდევ შემოქმედელი ეპისკოპოსი იყო, როცა 1963 წელს კუნძულ როდოსზე მართლმადიდებელ ეკლესიათა ფორუმზე დააფიქსირა საქართველოს ეკლესიისადმი უპატივცემულობა, რადგან ისინი ოფიციალურად არ სცნობდნენ საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიას.

კათოლიკოს-პატრიარქ ილია II-ის მოწვევით 1978 წლის 1-4 ივნისს თბილისში იმყოფებოდა მსოფლიო საპატრიარქოს დელეგაცია, რომელსაც ხელმძღვანელობდა ქალკედონის მიტროპოლიტი მელიტონი. საქართველოს საპატრიარქოში გაიმართა პირველი სერიოზული მოლაპარაკება ავტოკეფალიის აღიარების საკითხებზე. შეხვედრას ესწრებოდნენ ქართველი მეცნიერები; პროფესორები: მ. ლორთქიფანიძე, ნ. ლომოური, ო. ჯაფარიძე, პ. ზაქარაია, შ. ლომსაძე, ი. სიხარულიძე, გ. მამულია, ნ. ასათიანი, რ. სირაძე, ა. ბოგვერაძე, დ. გოგოლაძე, თ. ბერაძე, ი. ლოლაშვილი, ბ. ლომინაძე. პატრიარქის თხოვნით ქართველ მეცნიერებს უნდა ემუშავათ საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორიაზე, რადგან მოსაგვარებელი იყო ავტოკეფალიის აღიარების საკითხი.

1979 წლის 2-8 მაისს კათოლიკოს-პატრიარქი ილია II თანმხლებ პირებთან ერთად სტამბულში იმყოფებოდა კონსტანტინეპოლის მსოფლიო პატრიარქის ყოვლადუწმიდესი დიმიტრიოსის მოწვევით. შეხვედრაზე უწმიდესმა და უნეტარესმა ილია II-მ განაცხადა: "როდესაც წერილს ან მილოცვას გვიგზავნის კონსტანტინეპოლის მსოფლიო საპატრიარქო, სწორად არ არის მოხსენიებული სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი,

ისე, როგორც წოდებულია V საუკუნიდან... საქართველოს ეკლესია კანონიერდ უნდა იკავებდეს თავის ადგილს... როცა ხდება კუთვნილი ადგილის დარღვევა, ეს გავლენას ახდენს საქართველოს სამოციქულო ეკლესიაზე და მის ავტორიტეტზე მთელ მსოფლიოში... ჩვენ გვსურს, ეს საკითხი ერთხელ და სამუდამოდ მოწესრიგდეს".

ამ პერიოდში ძალზე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მართლმადიდებელი ეკლესიების მეთაურთა ვიზიტებს საქართველოში. მათთან შეხვედრებზე მთავარი საკითხი იყო ავტოკეფალიის აღიარება და საქართველოს ეკლესიის კუთვნილი ადგილი დიპტიქში.

დიპტიქში თავის კუთვნილ ადგილთან დაკავშირებით კათოლიკოს-პატრიარქმა ილია II-მ წერილობითი მხარდაჭერა მოითხოვა და მის მოთხოვნას დადებითად გამოეხმაურნენ: სრულიად რუსეთის პატრიარქი უწმიდესი პიმენი (1982 წ. 29.IX), პრადისა და ჩეხოსლოვაკიის მიტროპოლიტი დოსითეოსი (1982 წ. 16.VII), ბულგარეთის პატრიარქი მაქსიმე (1982 წ. 16.V), ალექსანდრიისა და სრულიად აფრიკის პაპი და პატრიარქი უწმიდესი ნიკოლოზ V (1982 წ. 1.IX). აღსანიშნავია იერუსალიმის პატრიარქის დიოდოროსის წერილი: „დაბეჯითებით მოგახსენებთ, რომ ადგილობრივ მართლმადიდებელ ეკლესიათა ერთსულოვნებით საქართველოს მოწამეობრივმა, მაგრამ ამავე დროს დიდებულმა საპატრიარქომ უნდა მიიღოს თავისი შესაბამისი ადგილი კონსტანტინეპოლის მსოფლიო საპატრიარქოს დიპტიქში“.

საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ავტოკეფალიის საბოლოო აღიარება მრავალწლიანი ბრძოლის შემდეგ, 1990 წელს, მოხდა. 1990 წლის 7 იანვარს სიონში წირვის დამთავრების შემდეგ საქართველოში სტუმრად მყოფმა მიტროპოლიტმა ქრიზოსტომოსმა ოფიციალურად გამოაცხადა მსოფლიო საპატრიარქოს გადაწყვეტილება საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორიული ავტოკეფალიისა და მისი მეთაურის საპატრიარქო ტიტულის აღიარების შესახებ.

მეორე დღეს, 8 იანვარს, უწმიდესი და უნეტარესი ილია II გაეცნო უკვე საბოლოო ტექსტს. სიტყვების: „ვაღიარებ“ და „ვცნობ“ ნაცვლად ყველგან ეწერა „ვაბტკიცებ“ და „ვაცხადებ“. ამასთანავე, ერთ-ერთი ბოლო მუხლის მიხედვით, საქართველოს ეკლესიას მირონი უნდა წამოეღო კონსტანტინეპოლის ეკლესიისაგან. ისევ გაგრძელდა კამათი. ბერძენმა მიტროპოლიტმა საკუთარი ხელით ჩაასწორა, თუმცა აღნიშნა, რომ მირონის საკითხი ჩემს კომპეტენციას და ძალებს აღემატებაო. კათოლიკოს-პატრიარქმა ილია II-მ მირონის საკითხზე მკაცრად განაცხადა, რომ: „საქართველოში არსებული ისტორიული საბუთების მიხედვით, მირონი უკვე VIII საუკუნიდან ისარშება. არსებობს ჰიპოთეზები, რომლებიც კიდევ უფრო ადრეულ ეპოქაში გადასწევენ ამ თარიღს... ეჭვიც არ მეპარება თქვენს სიტყვებში, მაგრამ უნდა მოგახსენოთ, რომ არც მე და არც დიმიტრიოს I და, საერთოდ, არცერთი ჩვენგანი უკვდავი არაა. მე შთამომავლობას ვერ დაუტოვებ საკამათო საკითხს. ვინ მაპატიებს, საუკუნეების წინათ მოპოვებული უფლება დღეს ერთი ხელის მოწერით რომ გავაუქმო?“ ბოლოს შეთანხმდნენ, რომ, თუკი საქართველოს ეკლესიის შეთავაზებულ ვარიანტს დასთანხმდებოდა კონსტანტინეპოლის ეკლესიის სინოდი, მაშინ დეკრეტის გამოაგზავნიდა მიტროპოლიტი ქიზოსთომოსი და 4 მარტს მართლმადიდებლობის დღესასწაულზე სტამბულში საქართველოს ეკლესიის მეთაურს საზეიმოდ გადაეცემოდა სათანადო საბუთები. 1 მარტს საქართველოს ეკლესიის დელეგაცია თბილისიდან მოსკოვში გაემგზავრა. ვიზების მიღების შემდეგ, 3 მარტს, დელეგაცია ჯერ ბერლინში, შემდეგ კი სტამბულში გადაფრინდა. დელეგაციის შემადგენლობაში შედიოდნენ: 1. სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ილია II, 2. ცხუმ-აფხაზეთის მიტროპოლიტი დავითი (ჭკადუა), 3. ქუთათელ-გაენათელი მთავარეპისკოპოსი კალისტრატე (მარგალიტაშვილი), 4. სასულიერო სემინარიისა და აკადემიის

რექტორი პროტოპრესვიტერი გიორგი (გამრეკელი), 5. სიონის საკათედრო ტაძრის მთავარდიაკონი ამირან ამირანაშვილი, 6. საპატრიარქოს ბერძნული ენის თარჯიმანი თამარ მესხი, 7. საპატრიარქოს საგარეო საქმეთა მდივანი ბორის გაგუა.

3 მარტს კონსტანტინეპოლის რეზიდენციაში ქართული დელეგაცია მიიღო კონსტანტინეპოლის პატრიარქმა ყოვლადუწმიდესმა დიმიტრიოს I-მა. აღსრულდა პარაკლისი, რომლის შემდეგ კონსტანტინეპოლის წმიდა სინოდის მდივანმა არქიმანდრიტმა მელიტონმა წაიკითხა ტექსტები: 1. საქართველოს უწმიდესი მართლმადიდებელი ეკლესიის ავტოკეფალიის ცნობისა და მტკიცების სიგელი და 2. საქართველოს უწმიდესი ეკლესიის მეთაურისათვის საპატრიარქო ტიტულის ცნობისა და ბოძების საპატრიარქო და სინოდის განჩინება. საქართველოს ეკლესიის მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის მანძილზე აღნიშნული ორი დოკუმენტის მიღებით საბოლოოდ იქნა აღიარებული კონსტანტინეპოლის საპატრიარქოს მიერ ისტორიული წყაროების საფუძველზე ქართული ეკლესიის სრული ავტოკეფალია და მისი მეთაურის საპატრიარქო ტიტული. 4 მარტს მართლმადიდებლობის დღესასწაულზე კონსტანტინეპოლისა და საქართველოს პატრიარქებმა ერთად აღასრულეს სადღესასწაულო ღვთისმსახურება. წირვის დასრულების შემდეგ სიტყვით გამოვიდა კათოლიკოს-პატრიარქი ილია II. მან ქადაგებაში საზი გაუსვა იმ ფაქტს, რომ საქართველოს ეკლესია უძველესი დროიდან ავტოკეფალური იყო და მას კატალიკოსი უდგა სათავეში. XI საუკუნიდან კი საქართველოს ეკლესიის მეთაური პატრიარქის ტიტულის მფლობელი იყო. იგი შეეხო საქართველოს ეკლესიის ადგილს დიპტიქში და აღნიშნა, რომ საქართველოს საპატრიარქოს მუდამ ეკავა VI ადგილი რომის, კონსტანტინეპოლის, ალექსანდრიის, ანტიოქიის და იერუსალიმის შემდეგ. დიპტიქთან დაკავშირებით მან მაგალითად მოიყვანა საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქ ნიკოლო-

ზის სიგელი: „ჩვენც ვლახაკი ქრისტეს მიერ. შემდგომად ხუთთა პატრიარქთა... და სვეტიცხოვლის მეექვსესა პატრიარქსა და ქრისტეს მიერ ყოვლისა საქართველოსა კათალიკოზი ნიკოლოზი ვამტკიცებ და წარვწერ“. კათოლიკოს ნიკოლოზის სიგელში რომ ისტორიული რეალობაა გადმოცემული, ამას მოწმობს 1437–1439 წლების ფერარა-ფლორენციის კრების აქტები: „პატრიარქის შემდეგ ოთხ სკამზე განლაგებული იყვნენ: პერაკლიის არქიეპისკოპოსი (ალექსანდრიის პატრიარქის წარმომადგენელი), ანტიოქიის პატრიარქის მიერ წარმოგზავნილი ეფესოს არქიეპისკოპოსი, იერუსალიმის პატრიარქის წარმომადგენელი – იბერიის მიტროპოლიტი.

დიპტიქში სხვადასხვა დროს მოხდა ცვლილებები, რადგან რომის ეკლესიის პირველი ადგილი კონსტანტინეპოლმა, ხოლო რუსეთის პოლიტიკური და ეკონომიკური სიძლიერის გამო მსოფლიო საპატრიარქო რუსეთის ეკლესიას დიპტიქში მეხუთე ადგილი მიანიჭა, აღნიშნული ქმედებით მანამდე არსებულმა ეკლესიებმა დიპტიქში თითო ადგილით ზემოთ აინაცვლეს, მათ შორის საქართველოს ეკლესიამაც. დღეისათვის საბოლოოდ არ არის განსაზღვრული ქართული ეკლესიის ადგილი მართლმადიდებელ ეკლესიათა დიპტიქში, რადგან რუსეთის ეკლესია მეექვსე ადგილზე იხსენიებს ქართულ ეკლესიას, კონსტანტინეპოლის, ალექსანდრიის, ანტიოქიისა და იერუსალიმის ბერძნული ეკლესიები კი მეცხრე ადგილზე, ბულგარეთის ეკლესიის შემდეგ. 2011 წლის 22–26 თებერვალს შამბეზში (შვეიცარია) შედგა სრულიად მართლმადიდებლური მოსამზადებელი კომისიის სხდომა. სხდომას ესწრებოდა საქართველოს ეკლესიის დელეგაცია: მიტროპოლიტი გერასიმე (შარაშენიძე), მიტროპოლიტი თეოდორე (ჭუაძე) და პროტოპრესვიტერი გიორგი ზვიადაძე. აღნიშნულ სხდომაზე განიხილებოდა საქართველოს ეკლესიის საფუძვლიანი თხოვნა, ყველა ადგილობრივი ეკლესიის დიპტიქში მისთვის კუთვნილი მეექვსე ადგილის მინიჭების შესახებ), თუმცა საბოლოო გადაწ-

ვეტილების მიღება კომისიამ ვერ მოახერხა, რადგან მიიჩნია, რომ ამ ეტაპზე შეუძლებელია ადგილობრივმა ეკლესიებმა ერთობლივი მოსაზრებები ჩამოაყალიბონ. (საპატრიარქოს უწყებანი, 2011:604). 1990 წელს ღიად დარჩა მხოლოდ დიპტიქის საკითხი, თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ 1990 წლის 25 იანვრის კონსტანტინეპოლის წმიდა სინოდის მიერ დადგენილი ორი დოკუმენტი საქართველოს ეკლესიასთან დაკავშირებით უდიდესი მნიშვნელობისაა. პირველ სიგელში მოყვანილია საეკლესიო კანონის თეოდორ ბალსამონის ცნობები საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის შესახებ: „რომ იქმნეს თავისუფალი და ავტოკეფალური ეკლესია იბერიისა“. ამის საფუძველზე: „მივიჩნევთ, რომ იგი ჩართულია და არის ძმურ მართლმადიდებელ ეკლესიათა პლეადაში და ვადასტურებთ ამასთანავე იმას, რომ იგი სახელდებულია, როგორც წმიდა ავტოკეფალური ეკლესია სრულიად საქართველოსა“. ვცნობთ მას, როგორც ჩვენ სულიერ დას, რომელიც უფლებამოსილია მართოს და აწარმოოს საქმენი დამუკიდებლად და ავტოკეფალურად“. აღნიშნული სიგელით კონსტანტინეპოლის საპატრიარქოს მხრიდან აღიარებული იქნა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია, შესაბამისად აღიარებულ იქნა საქართველოს ეკლესიის მმართველობითი ორგანო წმიდა სინოდი და მისი თავმჯდომარე. მეორე სიგელით აღიარებული იქნა საქართველოს ეკლესიის მეთაურის საპატრიარქო ტიტული: კონსტანტინეპოლის საპატრიარქომ მოახდინა აღიარება მასზე, რომ „საქართველოს უწმიდესი ეკლესია პატივდებულ იქნეს საპატრიარქო ღირსებითა და ადგილით. როგორც ადრიდანვე იხსენიებოდა უძველეს ქრონიკებსა და სხვა საეკლესიო წყაროებში მისი ტიტული: „მთავარეპისკოპოსი მცხეთათბილისისა და კათალიკოს-პატრიარქი სრულიად საქართველოსა“. ორივე დოკუმენტის მიღებისას გათვალისწინებული იქნა ისტორიული რეალობა. სწორედ უძველეს ქართულ და უცხოურ წყაროებზე დაყრდნობით აღიარეს საქართ-

ველოს ეკლესიის ავტოკეფალია და საპატრიარქო ტიტული.

საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღიარებას მალევე მოჰყვა ლოგიკური რეაგირება სახელმწიფოს მხრიდან. საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს 1990 წლის 12 აპრილის №183 დადგენილებით: მუხლი 2. ვინაიდან ქართული მართლმადიდებელი ეკლესია არის ავტოკეფალური, დაწესდეს, რომ საქართველოში არსებული მართლმადიდებლური ეკლესიების, მათი ქონებისა და სახსრების აღრიცხვას ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის საპატრიარქო ახორციელებს დამოუკიდებლად. მე-3 მუხლით საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული ყველა საკულტო ნაგებობა, მათი უძრავ-მოძრავი ქონებით ქართული ეკლესიის საკუთრებად გამოცხადდა.

დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ საფუძველი ჩაეყარა ეკლესიასა და სახელმწიფოს შორის საკონსტიტუციო შეთანხმებას. ამასთან დაკავშირებით საქართველოს ეკლესიის წმიდა სინოდმა დაადგინა: ვინაიდან 1801 წელს საქართველომ იძულების წესით უკანონოდ ჯერ სახელმწიფოებრივი, ხოლო 1811 წელს ეკლესიური დამოუკიდებლობა დაკარგა... დღეს, როდესაც ხდება ისტორიული სამართლიანობის აღდგენა, საქართველოს სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესია მიიჩნევს, რომ ანექსიის პერიოდში განხორციელებული რელიგიური პოლიტიკა და სხვა ქმედებანი ვერ ჩაითვლება კანონიერად და უფლებას იტოვებს, თავის კანონიკურ საზღვრებში აღდგენილად გამოაცხადოს დამოუკიდებლობის აკარგვამდე არსებული (სტატუს-ქვო-ს) მდგომარეობა.

2002 წლის 14 ოქტომბერს მცხეთაში, სვეტიცხოვლის საპატრიარქო ტაძარში საქართველოს სახელმწიფოსა (პრეზიდენტი ედუარდ შევარდნაძე) და საქართველოს სამოციქულო ავტოკეფალურ მართლმადიდებელ ეკლესიას შორის (კათოლიკოს-პატრიარქი ილია II) ხელი მოეწერა საკონსტიტუციო შეთანხმებას. კონსტიტუციურ შეთანხმებაში საქართველოს

მართლმადიდებელი ეკლესია აღიარებულია საჯარო სამართლის იურიდიულ პირად, განსაზღვრულია ეკლესიის უფლებამოსილებები კულტურულ-საგანმანათლებლო, თავდაცვის, იუსტიციის სფეროებში. ეკლესიის საკუთრებად გამოცხადებულია საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე არსებული მართლმადიდებლური ტაძრები, მონასტრები, მიწის ნაკვეთები, მუზეუმები, საცავებში არსებული საეკლესიო საგანძური.

ლიტერატურა

1. მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე. „დიპტიხი და დიასპორა“.
2. მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე. „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია“.
3. ვარდოსანიძე ს. სრულიად საქართველოს კათოლიკოს პატრიარქი ილია II. თბილისი, 2009.
4. ვარდოსანიძე ს. ქართველი მღვდელმთავრები (XX–XXI საუკუნეები) პირველი გამოცემა. თბილისი, 2010.
5. მეტრეველი რ. პატრიარქი ერის სულიერი მამა. „არტანუჯი“. თბილისი, 2008.

საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუმჯობესება და საკათრიარქო ღირსების დაპაზრბვა

დეკანოზი გიორგი კიკვაძე

საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი

XIX საუკუნის დასაწყისში რუსეთის იმპერატორის უხეში ჩარევით ქართული სახელწმიფოსა და ეკლესიის წინააღმდეგ განხორციელდა უკანონო ქმედებები. ამ ქმედებებმა გამოიწვია ქართული სამეფოსამთავროების დამოუკიდებლობის შეწყვეტა და საქართველოს სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმება, რამაც უმძიმესი შედეგები მოუტანა ქართველ ხალხს. ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმებით რუსეთის მხრიდან დაირღვა მოციქულთა 34-ე კანონი, რომლის მიხედვითაც „ყველა ერის ეკლესია უნდა იმართებოდეს საკუთარი ეპისკოპოსების მიერ“. საქართველოს სამოციქულო ეკლესია, საეზარქოსოს სახით სხვა მართლმადიდებელი ეკლესიის შემადგენელი ნაწილი გახდა. ჯერ კიდევ 1783 წელს გეორგიევსკში დადებულ ტრაქტატში გამოვლინდა რუსეთის ინტერესი ქართული ეკლესიის მიმართ. კანონიკურად არასწორად იყო შედგენილი ტრაქტატის მე-8 მუხლი, რომელშიც ქართული ეკლესიის მეთაური რუსეთის სინოდის რიგით წევრად ცხადდებოდა. კათოლიკოს-პატრიარქ ანტონ I მე-8 ადგილი უნდა დაეკავებინა რუსეთის წმიდა სინოდში: „კათალიკოსსა ანუ უმთავრესსა არქიეპისკოპოსსა მათსა აქუნდეს ადგილი რიცხვთა შორის რუსეთის მღვდელმთავრთასა მერვესა შინა ხარისხსა, ესე იგი არს შემდგომად ტობოლსკისა და უმოწყალებობით მიუბოძებს მას ნიადაგს ტიტლოსა უწმიდესისა სინოდის ჩლენობისასა“. ტრაქტატზე ხელმოწერის დროს ქართველმა ელჩებმა აღნიშნული მუხლის გამოპროტესტი გამოთქვეს, რადგან ა. ბეზბროდკოს მიერ შედგენილი პროექტის პირველ ვარიანტში, რომელიც ქართულ მხარესთან იყო შეთანხმებული,

საქართველოს ეკლესიის მწყემსმთავარს მენ ადგილი უნდა დაეკავებინა პირველხარისხოვან რუს მღვდელმთავრებს შორის. რომელ ადგილს დაეკავებდა ქართული ეკლესიის მეთაური რუსეთის ეკლესიის სინოდში, არსებითი მნიშვნელობა არ ჰქონდა, რადგან ორივე შემთხვევაში ირღვეოდა საეკლესიო სამართალი. ავტოკეფალური ეკლესიის მეთაური ამავედროულად არ შეიძლებოდა ყოფილიყო სხვა ეკლესიის წმიდა სინოდის წევრი. შეუძლებელია, ეს არ სცოდნოდა ისეთ განათლებულ სასულიერო მოღვაწეს, როგორც იყო კათალიკოსი ანტონ I. მან არათუ სცნო ეს, რბილად რომ ვთქვათ, საეჭვო დებულება, არამედ რუსეთის სინოდის წევრობაც მიიღო და რუსეთის მიტროპოლიტთა დარად თეთრი კუნკულბარტყულით. საბოლოო ჯამში, 1783 წლის ტრაქტატის მე-8 მუხლი მიმართული იყო ქართული ეკლესიის თავისთავადობის წინააღმდეგ. ტრაქტატის დადებიდან ძალიან მალე გამოვლინდა რუსეთის იმპერიის მესვეურთა ზრახვები. 1801 წლის 18 იანვარს პეტერბურგში გამოქვეყნდა იმპერატორ პავლე I-ის მანიფესტი ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმების და მისი რუსეთთან შეერთების თაობაზე. მანიფესტი სიონის საკათედრო ტაძარში წაუკითხეს ქართველ მამულიშვილებს რუსულ ენაზე. 1801 წელს ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმების შემდეგ რუსეთის ხელისუფლება მაშინვე იწყებს მზადებას ქართულ ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმებისათვის. 1801 წლის თებერვალში, რუსეთის იმპერატორის ბრძანებულებით, კათალიკოს ანტონ II-ს დაევადა შეედგინა ქართული ეკლესიისა და სამღვდლოების რეალური მდგომარეობის ზუსტი აღრიცხვა. მას უნდა აღეწერა საეკლესიო მმართველობა და წარედგინა თავისი მოსაზრება ამ მმართველობაში სასურველი ცვლილების შეტანის შესახებ. ანტონ II ამ ბრძანებულების შესრულებას საერთოდ უგულებელსყოფდა. 1801 წლის მარტში კავკასიის მთავარმართებელი კარლ კნორინგი კათალიკოს-პატრიარქ ანტონ II-ს სთხოვს, უპასუხოს შემდეგ კითხვებზე: რამდენი ეპარქია იყო ქართლ-კახეთის

სამეფოში და ვინ იყვნენ ეპარქიის მმართველები. რამდენი მონასტერი და სამრევლო ეკლესია იყო თითოეულ ეპარქიაში და რამდენს შეადგენდა მათი შემოსავალი, როგორ განაგებდნენ მონასტერსა და ეკლესიებს ან როგორ ხდებოდა სასულიერო წოდების მინიჭება და ა. შ. კათალიკოსმა ანტონ II-მ საპასუხო წერილში, ხაზი გაუსვა ქართული ეკლესიის ავტოკეფალურობას: „კონსტანტინე დიდის დროს საქართველოში მოვიდა წმიდანინო, რომლის შემდეგაც მირიან მეფე და ქართველი ხალხი ეზიარა ქრისტიანობას. მირიან მეფემ მცხეთაში ააგო ტაძარი და კონსტანტინე დიდს სთხოვა, მასთან გაეგზავნა მღვდლები. ბიზანტიის იმპერატორს მასთან გაუგზავნია ანტიოქიის პატრიარქი ევსტათი, რომლისგანაც მიიღო ნათლისღება მეფემ და ქართველმა ხალხმა. რამდენიმე ხნის შემდეგ ვახტანგ გორგასალმა ააშენა მოციქულთა სახელობის 176 ეკლესია, სადაც დასვა კათალიკოს-პატრიარქი უწმიდესის ტიტულით. ბერძენი იმპერატორები და მსოფლიო საეკლესიო კრებები სცნობდნენ საქართველოს ეკლესიის თვითმწყობას და საპატრიარქო ღირსებას“. ნათელია, რომ ანტონ II-ს ჰქონდა წარმოდგენა რუსეთის მესვეურთა განზრახვაზე, ამიტომ მან ხაზი გაუსვა ქართული ეკლესიის დამოუკიდებლობას, რომ ქართული ეკლესიის საპატრიარქო უფლებებს აღიარებდნენ ბიზანტიის იმპერატორები და მსოფლიო საეკლესიო კრებები. კათალიკოსმა ანტონ II-მ თავის წერილში უპასუხა კარლ კნორინგის დასმულ კითხვებსაც, რომ ქართლში იყვნენ საეკლესიო იერარქები: მიტროპოლიტები, მთავარეპისკოპოსები და ეპისკოპოსები. ეპარქიის მმართველები გამორჩეული იყვნენ მეფისა და კათალიკოს-პატრიარქის მიერ, ისინი სარჩოს იღებდნენ საეკლესიო გლეხების მიერ გადახდილი გადასახადიდან და საეკლესიო მამულებიდან. ანტონ II-ისა და, ცხადია, სხვა ინფორმაციის მიღების შემდეგ პეტერბურგში შეუდგენიათ დოკუმენტი სათაურით „Наличный состав Грузинского Патриархата“). დოკუმენტში დაწვრილებითაა განხილული, ვინ

იყო ქართლ-კახეთის ეკლესიის მეთაური, რა ქონება გააჩნდა კათალიკოსს, მღვდელმთავრებს და რომელი სოფლები ეკუთვნოდათ მათ. 1802 წლიდან მთავარმართებელთა მხრიდან დაიწყო კატალიკოს ანტონის პირადი უფლებების შელახვა და მისი ყოველგვარი შევიწროება. ამ მხრივ განსაკუთრებით აქტიურობდა მთავარმართებელი პავლე ციციანოვი, რომელიც კათალიკოსის ყოველ მოქმედებას კონტროლს უწევდა. კათალიკოს-პატრიარქს სურდა, მცხეთაში წასულიყო საეკლესიო დღესასწაულთან დაკავშირებით, მტრებმა კი ხმა დაუყარეს, ეპიდემიის გამო მცხეთაში გახიზვნას აპირებდნენ. სამეფო ხელისუფლების გაუქმების შემდეგ კათალიკოს-პატრიარქს გადაწყვეტილებები მთავარმართებელთან შეთანხმებით უნდა მიეღო. ციციანოვი თავის ქმედებით ცდილობდა, ქართული ეკლესია ფინანსურადაც დაესუსტებინა. 1802 წლის 16 ნოემბერს ხანძრის შედეგად დაიწვა თბილისის სიონის საკათედრო ტაძრის კუთვნილი 19 სავაჭრო დუქანი. სიონის ტაძარი ძირითადად ამ დუქნებიდან მიღებული შემოსავლით არსებობდა. პავლე ციციანოვმა კათალიკოს ანტონ II-ის თხოვნას უარით უპასუხა, რის გამოც ტაძარი უსახსროდ დარჩა. მთავარმართებლის განზრახვა არა მარტო სიონის ტაძრის დასუსტება, არამედ ქართული ეკლესიის შემოსავლების მითვისება და ეკლესიის სახაზინო უწყებაში მოქცევა იყო. მთავარმართებელი ციციანოვი უხეშად ერეოდა კათალიკოსის საქმიანობაში და უფლებას არ აძლევდა თავის ეპარქიებში ახალი ეპისკოპოსები აერჩია. კათალიკოსმა ანტონმა მთავარმართებელთან შეუთანხმებლად არქიმანდრიტი დოსითეოზი წილკნის ეპისკოპოსად აკურთხა, რის გამოც ციციანოვს აღშფოთება ვერ დაუმაღლავს. რუსი მოხელეები დაკავებულნი იყვნენ უძველესი ქართული საეპისკოპოსოების გაუქმებით და ამ ქმედებით თავსაც კი იწონებდნენ იმპერატორთან. იმის გამო, რომ ერთ-ერთი უძველესი ქრისტიანული ეკლესიის მეთაური ცდილობდა შეენარჩუნებინა საუკუნეების

განმავლობაში ჩამოყალიბებული საეკლესიო წეს-ჩვეულებები, თუმცა მის ამ ქმედებას ციციანოვის აზრით, შესაძლოა გამოეწვია იმპერატორის რისხვა. ციციანოვის ბრალდება სრულიად უსაფუძვლო იყო იმასთან დაკავშირებით, თითქოს ქართველი მღვდელმთავრები ყოველგვარი წესების დარღვევით ახდენდნენ მღვდლად ხელდასმას. ამ პერიოდში მღვდლად ხელდასმას ქართველი ეპისკოპოსები ახორციელებდნენ კანონიკური წესით, როგორც დადგენილი იყო მართლმადიდებელ ეკლესიაში, ვიანაიდან ქართველი მღვდელმთავრები არ ათანხმებდნენ მთავარმართებელთან, თუ ვის უნდა დასხმოდა ხელი, ამიტომ სახელმწიფოსათვის მიუღებელი იყო ასეთი ფორმა. ქართული ეკლესიისაგან განსხვავებით რუსული ეკლესია სულ სხვაგვარად იყო მოწყობილი. პირველი ცვლილებები რუსეთის მართლმადიდებელი ეკლესიის მართვა-გამგეობაში შეიტანა პეტრე პირველმა, რომელმაც 1721 წელს გააუქმა ეკლესიაში პატრიარქის თანამდებობა და მის ნაცვლად დააწესა კოლეგიალური მმართველობა უწმიდესი სინოდის სახით, რომელსაც 1722 წელს სათავეში ჩაუყენა საერო პირი ობერპროკურორი, რომელიც აღჭურვა უდიდესი ძალაუფლებით. სინოდის ობერპროკურორი იმპერატორის ნება-სურვილის აღმსრულებელი იყო, ამიტომ, ბუნებრივია, ამ სისტემისათვის, მიუღებელი იქნებოდა ქართული ეკლესიის მართვა-გამგეობის ტრადიციული წესები. კათოლიკოს-პატრიარქი ანტონი და ქართველი მღვდელმთავრები სამღვდლო პირების ხელდასმას ახორციელებდნენ მრევლის სულიერი მოთხოვნილების შესაბამისად, რათა ქართლ-კახეთის ნებისმიერ სოფელსა თუ დასახლებულ პუნქტში მოსახლეობა არ ყოფილიყო მოკლებული ღვთის სიტყვას. რუსულ მმართველობას ეშინოდა თეთრი და შავი სამღვდლოების გამრავლების, რადგან ფინანსურად მათი უზრუნველყოფა ვერ მოხდებოდა. ციციანოვს ასეთი მაგალითი მოჰყავდა: „ერთ-ერთ ეკლესიას ძალზე მცირე შემოსავალი ჰქონდა და ამავე დროს ეკლესიის შტატში 14 მღვდელი ირიცხებოდაო. ამ თვალ-

საზრისით ქმედითი ნაბიჯი გადადგა მთავარმართებელმა ივანე გუდოვიჩმა. 1807 წლის 7 ივლისის ბრძანებით სოფლის დაბალი სამღვდლოება გაათავისუფლა თავადაზნაურთა ყმობისაგან და სხვა ბევრა გადასახადებისაგან. გაათავისუფლებული სამღვდლოება კი სახაზინო უწყებაში მოაქცია და ამით გადადგა მნიშვნელოვანი ნაბიჯი ქართული ეკლესიის დამოუკიდებლობის გაუქმების გზაზე. რუსულ მმართველობას ათი წელი დასჭირდა, რომ გაეუქმებინა მცხეთის საპატრიარქო და ამისთვის ყველაფერი გაკეთდა, რათა ის წინააღმდეგობა დაეძლიათ, რომელიც წინ ეღობებოდათ. მთავარმართებელი ალექსანდრე ტორმასოვი 1809 წლიდან უკვე იწყებს ღია მოქმედებას, რომელიც მას დაავალა საიმპერატორო კარმა და უწმიდესმა სინოდმა. მთავარმართებელმა ტორმასოვმა ყოველგვარი შენიღბვის გარეშე კატეგორიულად მოითხოვა, რომ საქართველოს ეკლესიაში უწესრიგობის მოგვარებისთვის საჭირო იყო მისი რეორგანიზაცია. ანტონ II ფიქრობდა, თუკი რუსეთის მმართველი წრეები ხელს არ ახლებდნენ ეკლესიის დამოუკიდებლობას, შესაძლებელი იყო საქართველოს ეკლესიაშიც გარკვეული ცვლილებები მომხდარიყო. მთავარმართებელ გენერალ ტორმასოვის მიერ 1809 წლის 6 ივნისს უწმიდესი სინოდის წინაშე წარდგენილი პროექტი, რომლის თანახმად საქართველოში სასულიერო მმართველობის ახალი ორგანოს დიკასტერია სათავეში უნდა ჩადგომოდა კათოლიკოს-პატრიარქი ანტონ II, ხოლო მის მოადგილედ კი დადგინებულიყო რუსეთის ეკლესიის მღვდელმთავარი ვარლამ ერისთავი. რუსეთის ეკლესიის მსგავსად თბილისშიც იქმნებოდა დიკასტერია, თუმცა განხვავება ის იყო, რომ დიკასტერიას სათავეში ჩაუდგებოდა ავტოკეფალური ეკლესიის მეთაური, რომლის მოადგილედ იქნებოდა სხვა ავტოკეფალური ეკლესიის მღვდელმთავარი. ეს ფაქტი საეკლესიო სამართლის დარღვევა იყო, რადგან ერთი ეკლესიის მღვდელმთავარი ამავდროულად არ შეიძლებოდა ყოფილიყო სხვა ეკლესიის წევრი. ასეთი მდგომარეობა პირველ რიგ-

ში რუსეთის ხელისუფლებისათვის იყო მიუღებელი, ამიტომ ყველაფერი გააკეთდა, რათა გაუქმებულიყო ქართული ეკლესიის თავისთავადობა. 1809 წელს კათალიკოს ანტონ II-ის შემოსავალი 4000 მანეთს შეადგენდა, თუმცა რუსეთის მთავრობამ კათალიკოსს შემოსავლის აღნიშნული წყარო ჩამოართვა. აღნიშნული ქმედებით კათალიკოსს მოუსპეს საარსებო საშუალება და ამით კათალიკოსი რუსეთის ხელისუფლებაზე დამოკიდებული გახადეს. განსაკუთრებით მძიმე იყო 1808 წლის 7 ივლისის ბრძანებულება, რომლითაც იკრძალებოდა სასულიერო პირთა ხელდასხმა. თუკი ამის აუცილებლობა იყო, მაშინ იგი უნდა მომხდარიყო საიმპერატორო კართან შეთანხმებით, მაგრამ თუკი რომელიმე მღვდელმთავარი მოახდენდა სასულიერო პირის ხელდასხმას, სინოდი ამ გადაწყვეტილებას გააუქმებდა, ხელდასხმული პირი დაბრუნებული იქნებოდა წინამდებარე ხარისხში. ამ უკანონო ბრძანებულებით შეიზღუდა ქართული ეკლესიის თავისთავადობა, უფლება, რომელსაც ქართველი მღვდელმთავრები საუკუნეების განმავლობაში ადასრულებდნენ, სამღვდლო პირების ხელდასხმას, ამიერიდან საიმპერატორო კართან შეუთანხმებლად ვეღარ ადასრულებდნენ. ეს უკანონო ბრძანებულებები ითვალისწინებდა ეტაპობრივად შეეზღუდათ, შემდეგ კი საერთოდ გაუქმებინათ ავტოკეფალია და ქართული ეკლესია, რუსეთის ეკლესიის შემადგენელ ნაწილად გადაექციათ. სასულიერო დიკასტერიის დაარსების დროს ჯერ კიდევ 1809 წელს გაუქმდა თბილისის სამიტროპოლიტო, რამაც ძალზე აღაშფოთა მიტროპოლიტი არსენი, რომელიც დაპირისპირებული იყო კატალიკოს ანტონთან. 1810 წელს მიტროპოლიტის ვარლამის ჩაგონებით, ანტონ კატალიკოსსა და თბილელ მიტროპოლიტ არსენს შორის უსიამოვნება ჩამოვარდა. სამწუხაროდ, მიტროპოლიტმა არსენმა თავისი ქმედებებით საკმაოდ ცუდი როლი ითამაშა, მან ცილიც კი დასწამა კათალიკოს-პატრიარქ ანტონ II-ს. იგი იმპერატორს ატყობინებდა, რომ ანტონ II-მ გა-

ძარცვა მცხეთის სვეტიცხოველისა და ალავერდის ტაძრები, ხოლო ტაძრებიდან მოპარული ნივთები ბაზარზე იყიდებოდა. მიტროპოლიტი არსენი აბეზდებდა ანტონ II-ს იმპერატორთან, რადგან კათალიკოსის მეფის ნებართვის გარეშე ვინმეს კურთხევა არ შეეძლო, თუმცა კატალიკოსი ანტონი ამ წესსაც არღვევდა. მიტროპოლიტი არსენი კათალიკოსის გარდა მრავალ სასულიერო პირს დაუპირისპირდა, მათ შორის მიტროპოლიტ ვარლამ ერისთავს. 1809 წლის 2 ნოემბერს საქართველოს მთავარმართებელს ობერპროკურორი ატყობინებდა, რომ იმპერატორის გადაწყვეტილებით ანტონ II აუცილებლად უნდა წასულიყო რუსეთში. ანტონ II-ის პეტერბურგში მიწვევა კათალიკოს-პატრიარქის „საპატიო გადასახლება“ ნიშნავდა, საიდანაც მას დაბრუნება აღარ ეწერა. იმავე წლის 7 დეკემბერს საქართველოს მმართველ გენერალ ახვრედოვს კათალიკოსი ანტონი ატყობინებდა: „რომ ავადმყოფობით ვიყავი შეპყრობილი და უკიდურესად დავსუსტდი, რადგან დღემდე ძალიან შერყეულია ჩემი ჯანმრთელობა“. კათალიკოს ანტონის რუსეთში გამგზავრება გადაიდო. იგი 1810 წლის ნოემბრამდე საქართველოში იმყოფებოდა. ამ ერთი წლის განმავლობაში მას მრავალჯერ ატკინეს გული და მრავალი ცილი დასწამეს. ცილისმწამებელი მიტროპოლიტი არსენი ძალზე ცუდად ექცეოდა სასულიერო პირებს, ამის გამო მას სასამართლოში უჩივლეს. საბოლოო ჯამში სასამართლომ მიტროპოლიტ არსენის საკითხი კათალიკოს ანტონს გადასცა, რომელმაც მიტროპოლიტი არსენი, როგორც აღენიშნეთ, გადააყენა თბილისის მიტროპოლიტის თანამდებობიდან. კათალიკოს ანტონს ცილი დასწამა მასთან დაახლოებულმა ბერმა სერაპიონმა, რომელმაც ანტონ II-ს დააბრალა თბილისში პატიმრობაში მყოფი იმერეთის მეფის სოლომონ II-ის გაქცევის ორგანიზება. კათალიკოს-პატრიარქი დაუსმენია ასევე არქიმანდრიტ დიონისეს. ამ დასმენამ კათალიკოსი ისე შეაძრწუნა, რომ ცრემლები ვერ შეიკავა. კათალიკოსი ანტონი

ეჭვობდა, რომ ამ დასმენების უკან მიტროპოლიტი არსენი იდგა. ასეთმა უღირსმა ადამიანებმა დააჩქარეს კათალიკოსის რუსეთში გამგზავრება. ისინი იყვნენ ბრმა იარაღი რუსეთის ხელისუფლების ხელში. საქართველოს უკანასკნელი კათალიკოს-პატრიარქი ანტონ II, რომელიც ბაგრატონთა სამეფო გვარის წარმომადგენელი იყო, იძულებითი წესით ტოვებდა სამშობლოს. 1808 წლის თებერვალში არქიეპისკოპოს ვარლამ ერისთავს შეუდგენია ახალი პროექტი. საიმპერატორო კარმა და უწმინდესმა სინოდმა აღნიშნული პროექტის რეალიზაციისათვის 5 000 რუსული რუბლი გამოყო. იმპერატორმა ალექსანდრე I-მა სამუდამოდ ჩამოაშორა კათალიკოს-პატრიარქი ანტონ II საქართველოს ეკლესიის მმართველობას, დატოვა უწმინდესი სინოდის წევრად, დააჯილდოვა ანდრია პირველწოდებულის ორდენით და წელიწადში 54 000 მანეთი ჯამაგირი დაუნიშნა. უბოძა ალექსანდრე ნეველის ორდენი და თეთრი ბარტყულა სერაფიმებით, მაგრამ პატრიარქს არასოდეს უღალატია თავისი პრინციპებისთვის და სიცოცხლის ბოლომდე დარჩა საქართველოს ეკლესიის უფლებების ქომაგად. ვარლამ ერისთავის პროექტის მიხედვით ქართლ-კახეთის სამეფოს ტერიტორიაზე არსებული 13 ეპარქიიდან უნდა დარჩენილიყო ორი ეპარქია: მცხეთისა ანუ ქართლისა და ალგერდისა ანუ კახეთისა. 9 საარქიმანდრიტოდან უნდა დარჩენილიყო 5 საარქიმანდრიტო. საეკლესიო გადასახადი ნატური შეიცვალა ფულადი გადასახადით. აღსანიშნავია, რომ მე-7 მუსულში ხაზგასმულია საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალური წარმომავლობა. საქართველოს კათალიკოსები დადგინა ბიზანტიის იმპერატორმა და აღიარებული იყვნენ მსოფლიო პატრიარქების მიერ. შესაბამისად, პატივისცემის ნიშნად ქართლის ეპარქიის მმართველი მღვდელმთავრის წოდება შემდეგი იქნებოდა: „მიტროპოლიტი მცხეთისა და ქართლისა და უწმიდესი სინოდის ეგზარქოსი საქართველოში“. ვინაიდან რუსეთის ეკლესიამ შეიერთა ავტოკეფალური ქართული ეკლესია, შესაბამისად, კათალიკოსის

სამართალმემკვიდრეს მიეცა ტიტული „უწმიდესი სინოდის ეგზარქოსი საქართველოში“. ახლადდაარსებული დიკასტერიის წევრები იქნებოდნენ არა მღვდელმთავრები, არამედ არქიმანდრიტები. რუსეთის მსგავსად შემოდებელი იქნა სასამართლო კონკისტორია და სასულიერო მმართველობა. განათლების ასამაღლებლად გადაწყდა, დაარსებულიყო სასულიერო სემინარია. ქართული სახელმწიფოებრიობის გაუქმების შემდეგ ჯერი მიდგა ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმებაზე. დიკასტერიის დაარსების პროექტი სინოდმა აღიარა და იმპერატორმა ალექსანდრე I-მა დაამტკიცა 1811 წლის 30 ივნისს. სწორედ ეს დღე ითვლება ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმების დღედ. ავტოკეფალიის გაუქმების შემდეგ ქართული ეკლესიაში უმაღლესი იერარქი იყო „მცხეთისა და ქართლის მიტროპოლიტი“, საქართველოს ეგზარქოსი. ამ თანამდებობაზე დაინიშნა, 1811 წლიდან, მიტროპოლიტი ვარლამ ერისთავი, რომელიც რუსული მმართველობის აქტიური მხარდამჭერი იყო. რუსეთის იმპერია გეგმაზომიერად ახორციელებდა თავის მიზნებს საქართველოში. აღმოსავლეთ საქართველოს შემდეგ ჯერი მიდგა დასავლეთ საქართველოზე. 1810 წლის სექტემბერში იმერეთიდან განდევნეს სოლომონ II იმერთა მეფე, რომელმაც ღირსეულად იბრძოლა ძლიერი მტრის წინააღმდეგ, მაგრამ ვერაფერი გააწყო. 1810 წელს იმერეთის სამეფომ დამოუკიდებლობა შეწყვიტა. რუსეთის საიმპერატორო კარი დასავლეთ საქართველოში დამოუკიდებელი ეკლესიის არსებობას ვერ მოითმენდა. აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) უკანასკნელი კათალიკოსი მაქსიმე II აბაშიძე (1776–1795) კიევში აღესრულა 1795 წელს. იმავე წლიდან აფხაზეთის საკათალიკოსოს გამგებელი იყო ქუთათელი მიტროპოლიტი დოსითეოს წერეთელი (1781–1820). სწორედ მისი გამგებლობის პერიოდში რუსეთის ხელისუფლებამ ჩაიდინა მეორე უკანონო ქმედება ქართული ეკლესიის წინააღმდეგ. ლიხთიმერეთისა და აფხაზეთა საკათალიკოსოს გაუქმებისათვის პირობებს

ამზადებდა რუსეთის ეკლესიის უწმიდესი სინოდი და მისი ობერ-პროკურორი ალექსანდრე გოლიცინი. ამჯერად საქართველოში რუსეთის საეკლესიო პოლიტიკის გამტარებლად გვევლინება გორის ეპისკოპოსი დოსითეოზი, რომლის შედგენილი პროექტიც რუსეთის სინოდმა მოიწონა და დასამტკიცებლად იმპერატორ ალექსანდრე I-ს წარუდგინა. 1814 წლის 30 აგვისტოს იმპერატორმა პროექტი მოიწონა და დაამტკიცა. აღნიშნული პროექტით გათვალისწინებული იყო უძველესი ბიჭვინთის საკათალიკოსოს გაუქმება და შესაბამისად მთელი დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის რუსეთის ეკლესიასთან შეერთება. აღმოსავლეთ საქართველოსა და იმერეთში იქნებოდა ერთი ეგზარქოსი, რომელიც ასე იწოდებოდა: „საქართველოსა და იმერეთის ეგზარქოსი“. თბილისში უნდა დაარსებულიყო უწმიდესი სინოდის საქართველოს-იმერეთის სინოდალური კანტორა, რომელიც დაექვემდებარებოდა თვით რუსეთის უწმიდეს სინოდს: სინოდალური კანტორის დაარსებით უქმდებოდა თბილისში არსებული დიკასტერია. სამაგიეროდ, დიკასტერია არსდებოდა ქუთაისში, რომლის გამგებლობაში შევიდოდნენ იმერეთის, სამეგრელოსა და გურიის სამღვდელოება, ეკლესიები და მონასტრები. იმავე პროექტით იმერეთში (დასავლეთ საქართველოში) არსებული ეპარქიები ხელუხლებლად უნდა დარჩენილიყო მღვდელმთავრების სიცოცხლის ბოლომდე. სამწუხაროდ, რუსეთის ხელისუფლების მხრიდან ეს მიღებული დადგენილებაც უხეშად იქნა დარღვეული. ამრიგად, რუსეთის წმიდა სინოდისა და რუსეთის იმპერატორის ალექსანდრე I-ის უხეში ჩარევით 1811–1814 წლებში გაუქმდა მცხეთისა და აფხაზეთის უძველესი საკათალიკოსოები. თუმცა, 1814 წლის აქტი ჯერ კიდევ საკათალიკოსოს თეორიულ გაუქმებას ნიშნავდა, მაგრამ მისი ფაქტობრივი გაუქმება 1820 წელს მოხდა, შესაბამისად, საკათალიკოსოს გამგებელი ისე, როგორც ანტონ II, იძულებით ჩამოაშორეს საეკლესიო მმართველობას. დასავლეთ საქართველოს ეკლესიაში წინააღმდეგობა ჯერ

კიდევ 1815 წლის 8 მაისს თბილისში საქართველო-იმერეთის სინოდალური კანტორის გახსნის გამო დაიწყო. სინოდალურ კანტორას უნდა დამორჩილებოდა იმერეთის და ჯერ კიდევ ავტონომიური სამთავროების: გურიისა და სამეგრელოს ეკლესიებიც. იმერეთისა და ასევე გურია-სამეგრელოს სამღვდელოება არა მარტო ქუთაისში დიკასტერიის გახსნის, არამედ საქართველო-იმერეთის კანტორისადმი დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის დამორჩილების წინააღმდეგ გამოვიდა. მთავრობამ ამჯერად (პოლიტიკური და საერთაშორისო ვითარების გამო) უარი თქვა თავის განზრახვაზე, ქუთაისში დიკასტერია გაეხსნა. 1814 წლის 17 ოქტომბერს შეიქმნა იმერეთის საეპარქიო კანცელარია. 1815 წლის ოქტომბერში საქართველოს ეგზარქოსმა ვარლამმა იმოგზაურა იმერეთში, გურიასა და სამეგრელოში, სადაც შეხვდა მღვდელმთავრებსა და თავადაზნაურობას. როგორც ჩანს, დასავლეთ საქართველოში მღვდელმთავრები და თავადაზნაურობა უკმაყოფილო იყვნენ საეკლესიო პოლიტიკით, რადგან ეგზარქოსი ვარლამი ქუთაისში დიკასტერიის არსებობას მიზანშეწონილად არ მიიჩნევდა. დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის საბოლოო დამორჩილებისა და გაკონტროლების მიზნით 1818 წელს საქართველოს ეგზარქოსი თეოფილაქტე რუსანოვი იმერეთში გაემგზავრა. ჯერ კიდევ იმერეთში გამგზავრებამდე მთავარმართებელი ერმოლოვი აფრთხილებდა ეგზარქოსს, რათა საეკლესიო საკითხი აჯანყებაში არ გადაზრდილიყო. მიუხედავად ამისა, თეოფილაქტე თვითონ გაემგზავრა იმერეთში, გურიასა და სამეგრელოში სინოდალური კანტორის ჩინოვნიკები გააგზავნა, რომლებმაც ეკლესიების ქონების აღწერა დაიწყეს: აუქმებდნენ ეკლესიებს, ეპარქიებს, ამცირებდნენ სამრევლოებს, ერეკებოდნენ უმრევლოდ დარჩენილ მღვდლებს ასეთმა აგრესიულმა დამოკიდებულებამ ხალხისა და ეკლესიის მიმართ აჯანყება გამოიწვია. ქართველ ხალხს უსპობდნენ ყველაზე მთავარს – ღვთისმსახურებასა და ლოცვას მშობ-

ლიურ ენაზე. ეგზარქოს თეოფილაქტეს უსამართლო ქმედებამ ქართველი ხალხი იმ უკიდურეს ზომამდე მიიყვანა, რომ მღვდელმთავარზე იარაღით გაიწია, საბოლოო ჯამში კი ეგზარქოსის საქციელმა იმერეთში საეკლესიო აჯანყება გამოიწვია. რუსულმა მმართველობამ მეტად აღმაშფოთებელი გადაწყვეტილება მიიღო. მათ გადაწყვიტეს საკათალიკოსოს გამგებელ ქუთათელ მიტროპოლიტ დოსითეოსისა (წერეთელი) და გაენათელ მიტროპოლიტ ექვთიმეს (შარვაშიძე) სიკვდილით დასჯა. 1820 წლის 4 მარტს დიდმარხვაში მღვდელმთავრები შეიპყრეს, თავზე ტომრები ჩამოაცვეს, ხელები შეუკრეს და ნაცემნაგვეში ასაკოვანი მიტროპოლიტები რუსეთის გზას გაუყენეს. რუსის ხიშტებით დაჩხვლეტილი მიტროპოლიტი დოსითეოსი სურამსა და გორს შორის გზაზე გარდაიცვალა. ეგზარქოს თეოფილაქტეს ბრძანებით, მიტროპოლიტი დოსითეოსი პირველივე ეკლესიაში ქრისტიანული წესით ყოველგვარი ცერემონიალის გარეშე უნდა დაეკრძალათ. გარდაცვლილი, სისხლისაგან დაცლილი ნატანჯი მიტროპოლიტი დოსითეოსი ანანურის ეკლესიამდე ატარეს ისე, რომ ხალხს მისი სიკვდილის შესახებ არაფერი გაუგია. საქართველოს ეკლესიის ისტორიაში 1811 წლიდან დაიწყო ყველაზე მძიმე პერიოდი, რომელიც გაგრძელდა მთელი 106 წლის მანძილზე. რუსეთის საიმპერატორო ხელისუფლებისათვის მიუღებელი იყო იმპერიის შემადგენლობაში ქართული ავტოკეფალური ეკლესიების არსებობა.

ლიტერატურა

1. მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე. „საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია“.
2. მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე. „ლიტინი და დიასპორა“.
3. მიტროპოლიტი ანანია ჯაფარიძე. „საეკლესიო სამართალი, კანონები“.
4. გურული ვ. საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმება. თბილისი, 2010.

5. პავლიაშვილი ქ. საქართველოს სამოციქულო მართლმადიდებლური ეკლესიის ისტორია (1800–1945) ნაწ. პირველი. თბილისი, 2008.
6. ბუბულაშვილი ე. საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ანტონ II. თბილისი, 2002.
7. ბუბულაშვილი ე. საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია ეგზარქოსობის პერიოდში. ავტორეფერატი. თბილისი, 2006.

**მაკრინე მონაზონის (იგივე მარია მ
ბაბრატონის) ჩანაწერები
ბიორბი სააკაძის**

*ვაჟა ოთარაშვილი, ეკა კვანტალიანი
ლექსო ოთარაშვილი*

**გიორგი სააკაძის ფენომენის კვლევის
ცენტრი**

პლატონ იოსელიანი თავის წიგნში „დიდი მოურავი გიორგი სააკაძის ცხოვრება“, უხვად იყენებს მაკრინე მონაზონის (იგივე მარია მ ბაბრატონის ქართლის მეფე ერეკლე I-ის შვილის) საისტორიო თხზულებას – ჩანაწერებს, რომლის შესახებ მხოლოდ ორგან აღნიშნავს თავის ნაშრომში: „ხელნაწერიდან, რომელიც მე გადმომცა გორის უწმინდესმა ეპისკოპოსმა ნიკიფორემ“ და „უწმინდესი ნიკიფორეს ხელნაწერიდან“ [პლ. იოსელიანი, „დიდი მოურავი გიორგი სააკაძის ცხოვრება“, თბ. 1973 წ. გვ 63]. საუბედუროდ და თავსატეხად ჩვენდა პლ. იოსელიანი სხვაგან არსად მიუთითებს მაკრინე მონაზონის ჩანაწერების შესახებ. ასევე პლ. იოსელიანისავე „დამსახურებით“ გამოჩენილი საეკლესიო მოღვაწის მაკრინე მონაზონის ნაწერები დაიკარგა და ჩვენამდე ვერ მოაღწია. მთარეული ხმების თანახმად მაკრინე მონაზონის ჩანაწერები, რომელსაც ხელთ ჰქონია გიორგი სააკაძის მიერ შედგენილი საბუთები და ნაწერები, შეიძლება სანქტ-პეტერბურგის ან სხვა რომელიმე უცხოურ (საფრანგეთი, იტალია, ესპანეთი...) არქივში იყოს. ამიტომაც პლ. იოსელიანის ნაშრომიდან მაკრინე მონაზონის ჩანაწერების იდენტიფიკაციის ამოცანის გადაწყვეტა უადრესად მნიშვნელოვანია ქართული ისტორიოგრაფიისათვის.

განვიხილოთ პლ. იოსელიანის თხზულებაში არსებული მაკრინე მონაზონის ჩანაწერები. აქ ორი პრობლემაა: 1) მაკრინე მონაზონს, როგორც ჩანს, ჰქონდა ნანახი ან სულაც ხელთ ჰქონია გიორგი სააკაძის ნაწერები თუ მოსხე-

ნებები (ან ვრცელი მოხსენება, როგორც გ. ლეონიძე ბრძანებს) და საჭიროა მის ნაწერებში მოვახდინოთ დიდი მოურავის ჩანაწერების იდენტიფიკაცია, აღმოჩენა ანალიზი ანდა გამოცალკევება სწორი შეფასებისათვის; 2) თვით პლ. იოსელიანის ნაშრომში გამოვარჩიოთ რომელია მაკრინე მონაზონის ჩანაწერები ანდა ამ ბაბრატონი მანდილოსანის გავლენით შექმნილი ფურცლები...

უპირველესად დავიწყოთ თხზულების იმ ფრაგმენტიდან რომელზეც თვითონ პლ. იოსელიანი ბრძანებს: „ხელნაწერიდან, რომელიც მე გადმომცა გორის უწმინდესმა ეპისკოპოსმა ნიკიფორემ“ [პლ. იოსელიანი, დასახ. ნაშრ. გვ. 63]. ხოლო აღნიშნული ჩანაწერი შემდეგია: „გიორგი სააკაძე შეუძრწუნებლად ვერ უყურებდა მეფე ლუარსაბს, რომელიც მის მიმართ არავითარ გულისწყრომას არ გამოთქვამდა. თბილისის ციხესიმაგრეიდან, რასაც შაჰ-აბასი ათვალიერებდა, ლუარსაბ მეფემ მიაპყრო თვალი სიონის ტაძარს, პირჯვარი გადაიწერა და დიდებული ღოცვა წარმოთქვა: „უფალო, აპატიე ჩემს მტრებს“. შეძრწუნებულმა გიორგი სააკაძემ ძლივს მოახერხა ეთქვა: „მე ვარ შენი მტერი?“ და თვალები ცრემლით ავესო: – „შენ შეგეძლო შური ჩემზე გეძია, – უპასუხა მეფემ, – ხალხს რას ერჩოდი, რომელიც სამუდამოდ დაიღუპა, ან ეკლესიას, რომელმაც შენ სარწმუნოება და ცხოვრება მოგანიჭა?“ მონაზონი მაკრინე წერს, ამ წუთიდან გიორგი სააკაძე გულით სპარსეთის მტერი გახდა და გადაწყვიტა, ადრე თუ გვიან ბოლო მოეღო საქართველოში სპარსეთის ბატონობისათვის, რაც მის სულს მძიმე ტვირთად აწვაო“.

აი, ეს არის ამონარიდი პლ. იოსელიანის წიგნიდან [პლ. იოსელიანი, დასახ. ნაშრ. გვ. 34] მონაზონ მაკრინეს ჩანაწერიდან მოყვანილი. რა შეიძლება დავასკვნათ? რა ინფორმაციის მატარებელია აღნიშნული ნაწევრი? ასევე საკითხავია, აღნიშნული ჩანაწერი მთლიანად მაკრინე მონაზონს ეკუთვნის სიტყვა-

სიტყვით თუ შიგ პლ. იოსელიანის აზრი და გამონათქვამი ურევია?

პირველი, რაც ყველაზე თვალში საცემია ამ ჩანაწერში არის ბრტყალებში მოქცეული („მე ვარ შენი მტერი?“) დიდი მოურავის საოცარი შეკითხვა-მუდარა-გაკვირვება და... მთავარი: პასუხი! – იმაზე, რომ გიორგი სააკაძე ლუარსაბ მეფის მტერი არასდროს ყოფილა! ანუ უმთავრეს ბრალდებაზე „ქვეყანამ იცის, შენ იყავ მისის სისხლისა მღვრელია“ [ი. ტფილელი, „დიდმოურავიანი“, სტრ. 26], ტყუილია და არ შეესაბამება სიმართლეს. აქედან ჩანს ასევე, რომ გიორგი სააკაძემ იცის ვინც არის (არიან!) ქართლის მეფის მტრები სინამდვილეში, „მეფეთ ტახტისა მაქცევნი“ (რასაც მას აბრალდებენ ტყუილად – ვ.ო.), რადგან დიდმა მოურავმა შესანიშნავად უწყის ე.წ. იმერეთს ჩატარებული ოპერაცია, როცა „შადიმან გარდმოიყვანა ტკბილის სიტყვით და ენითა“ ლუარსაბ მეფე და მიჰგვარა შაჰ-აბასს, რითაც „საჯილდოო იშოვნა“, რაზეც მიუთითებენ სხვა აზიელი თუ ევროპელი ისტორიკოსები. ის რომ სააკაძეს არ უნდოდა მეფე ლუარსაბი ხლებოდა ვერაუ შაჰს, მაკრინე მონაზონის შემდეგ ჩანაწერებში არაპირდაპირად და საოცრად ჩანს და იკითხება, რასაც ქვემოთ განვიხილავთ. მანამდე ისევ დაეუბრუნდები ზემოთ მოყვანილი ჩანაწერის ანალიზს. დავიწყოთ თავიდან: „გიორგი სააკაძე შეუძრწუნებლად ვერ უყურებდა მეფე ლუარსაბს, რომელიც მის მიმართ არავითარ გულისწყრომას არ გამოსთქვამდა“. ე.ი. გიორგი სააკაძემ იცის მზაკვარი შაჰის გეგმები, ხვდება რომ უდიდესი შეცდომაა ლუარსაბის შაჰთან მისვლა, ასევე იცის, რომ ბოროტ ენებს აყოლილი ლუარსაბი მას ადანაშაულებს, იმ დიდგვაროვან ერის მოღალატე თავადთა აზრების ტყვეობაშია, რომელთაც უდანაშაულო სააკაძის მოკვლა უნდოდათ 1612 წლის წავკისის შეთქმულების დროს. გიორგი სააკაძემ იცის რომ მოღალატე ფეოდალთა (შადიმანი და სხვა) გავლენის ქვეშ მყოფი ლუარსაბ მეფე ტყუილად, მაგრამ მაინც გამწყვრალია მასზე. თუმცა აქვე ჩანს ლუარ-

საბ II-ის დიდი ქრისტიანული ხასიათი, ნიჭი მიმტვევებლობისა და სასოებისა... ნარიყალას ციხე-სიმაგრეში სამი მთავარი მოქმედი პირი ჩანს ამ ამონარიდიდან: ლუარსაბ – მეფე ქართლისა, მისი აღმზრდელი და ცოლისძმა უბადლო მხედართმთავარი, სპარსეთში გადახვეწილი დიდი მოურავი და ბოროტი შაჰ-აბასი, რომელმაც შეიძლება სპეციალურადაც მოაწყო თბილისის ციხე-სიმაგრეში „სამეულთა“ ეს შეხვედრა... ეს არის 1614 წლის შემოდგომა, რადგანაც ისქანდერ მუნშის ცნობით ლუარსაბ მეფე „შაჰის კარზე მოვიდა... რამაზანის კურთხეული თვის 13-ს“ ანუ 1614 წლის 17 ოქტომბერს“ [“ისქანერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ“, ვლ. ფუთურაძის რედაქციით, 1969წ. გვ. 91]. პლ. იოსელიანი, აქაც შეცდომას უშვებს და არასწორ თარიღს გვაწვდის... „1615 წლის ოქტომბრის პირველ კვირას“ [პლ. იოსელიანი, დასახ. ნაშრ. გვ.62]. მისივე ცნობით შაჰ-აბასის და ლუარსაბ მეფის შეხვედრა სოფ.რუისში მომხდარა [პლ. იოსელიანი, დასახ. ნაშრ. გვ. 29]. ამ დროს უბოროტეს შაჰ-აბასს კახეთის სამეფო უკვე მოხრებული აქვს და სისხლის კალოები აქვს დაყენებული მადლიან და ბარაქიან კახეთის მიწაზე, მიწასთან არის გასწორებული ულამაზესი ქალაქები თელავი, გრემი, ზაგემი... სისტანელი მეღიქების შთამომავალი მაღიქ შაჰ-ჰუსაინ სისტანი (1571–1627), ერთ-ერთი სანდო მეისტორიე და პირველწყარო სისხლისმსმელი შაჰის კახეთში ლაშქრობებისა, ასე აღწერს იმდროინდელ კახეთის სამეფოს: „ყველგან დასახლებული ადგილები, დამუშავებული მინდვრები, ქალაქები, მაღალი და ღირს-შესანიშნავი შენობები, ტაძრები და ეკლესიები იყო გადაჭიმული“-ო [Л. Смирнова, Малик Шах-Хусайн Систани – Хроника воскрешения царей, М. „Восточная литература“, 2000 წ. გვ.501]. არც ის არ არის შემთხვევითი, რომ მტარვალი შაჰ-აბასი თბილისის ციხე-სიმაგრეს ათვალიერებს, რადგან ამ ციხეში ირანული გარნიზონი ყავს ჩაყენებული და უახლოეს მომავალში ქართლის სამეფოს მოსათხრელად და

გასანადგურებლადაც ემზადება. ამიტომ იკაგებს და ამაგრებს მნიშვნელოვან სტრატეგიულ პუნქტებს. ამ პერიოდზე ისქანდერ მუნში წერს: „შაჰმა გადაწყვიტა ქვეყნის სიკეთისათვის (რა სიკეთეც მოგვიტანა სისხლისმსმელმა ირანელმა ისტორიამ იცის! – ვ.ო.) ქართლში ორი ციხე აეშენებინა: ერთი სურამში, რომელიც ახალციხისა და ბაში-აჩუკის ახლოს არის (ანუ მოხერხებულად რომ განეხორციელებინა შეჭრა-თავდასხმა სამცხე-საათაბაგოზე და იმერეთის სამეფოზე, შემდეგ მთელ დასავლეთ საქართველოზე – ვ.ო.) და მეორე გორში – ქართლის მეფეთა ძველ სატახტო ქალაქში...“ რაც უმოკლეს ვადაში „რამდენიმე დღეში მოათავეს და გაამაგრეს ორთავე“ [ისქანდერ მუნში, დასახ. ნაშრ. გვ. 90].

მაკრინე მონაზონის ამ ამონარიდში ჩანს, რომ ქრისტიანი ქართლის მეფე სიონის ტაძარზე თვალეზიპრობილი ღოცულობს, როგორც მაცხოვრის რჯულის ჭეშმარიტ მიმდევარს შეეფერება, მიუხედავად მტრული გარემოცვისა. მას სამწუხაროდ მტრად მიაჩნია დიდი მოურავიც, რომელიც გრძნობს მეფის ამ მისთვის დაუმსახურებელ დამოკიდებულებას და შეძრწუნებული უყურებს ცამეტი წლით თავისზე უმცროს ლუარსაბ II-ს („ოცი წლის მამამ მიმართვა, ის იყო ცამეტე ბამდის“ – ი. ტფილელი, „დიდმოურავიანი“ სტრ. 28). ამ ამონარიდიდან ჩანს, რომ ქართლის ახალგაზრდა მეფე სწორედ გიორგი სააკაძის გასაგონად ამბობს ხმამაღლა: „უფალო, აპატიე ჩემს მტრებს...“ და სწორედ აქ არის მაკრინე მონაზონის ჩანაწერთა კულმინაცია, როდესაც შეძრწუნებული და აღელვებული სააკაძე, მაინც ახერხებს მიეახლოს პირისპირ ლუარსაბ მეფეს და თვალცრემლიანმა მუდარანარევი შეკითხვა დაუსვას: „მე ვარ შენი მტერი?...“ როგორც ზემოთ აღვნიშნე დიდი მოურავის ამ კითხვაში პასუხიც გამოსჭვივის: გიორგი სააკაძე არასდროს არ ყოფილა ლუარსაბ II-ის მტერი და არც თეიმურაზ I-ისა, რასაც ჩვენს მიერ მიგნებული ევროპული ისტორიულ-საარქივო წყაროები ამტკიცებენ.

მონაზონ მაკრინეს ჩანაწერებში შემდეგ მოდის, აბზაცით, ლუარსაბ მეფის პასუხი: „ – შენ შეგეძლო ჩემზე შური გეძია, ხალხს რას ერჩოდი, რომელიც სამუდამოდ დაიღუპა, ან ეკლესიას, რომელმაც შენ სარწმუნოება და ცხოვრება მოგანიჭა? “ – აქ იბადება კითხვა: რატომ მიმართავს ლუარსაბ II გიორგი სააკაძეს სიტყვებით: „შენ შეგეძლო ჩემზე შური გეძია“... რატომ უნდა ეძია შური გიორგი სააკაძეს ლუარსაბ ქართლის მეფეზე, თავის სიძეზე, რომელიც 5 წლის წინ თავისი თავგანწირვისა და მამაცობის ფასად ოსმალთა-თათარხანის ტყვეობას გადაარჩინა? რომლის სამეფო ხელისუფლების განსამტკიცებლად ოს-ღვალთა ამბოხება ალაგმა, თავგასული ფეოდალები დაუმორჩილა მეფეს, მუდმივმოქმედი ჯარი და სპეცრაზმი შეუქმნა, სამეფო ხაზინა გაუმდიდრა, ციხე-სიმაგრეები აღუდგინა და შიგ ქართველი მეციხოვნენი ჩააყენა, ვაჭრობა-ხელოსნობის აღორძინებას ხელი შეუწყო და ა.შ. განა ასეთი რა დააშავა ახალგაზრდა მეფემ, რომ თვითონ ლუარსაბი ეუბნება დიდ მოურავს: შენ შეგეძლო შური ჩემზე გეძიაო, რა ჩაიდინა განა მეფემ ისეთი, რომ შურისძიებას მოელოდა თავისი ერთგული მსახურის, მხედართმთავრის, „ღვალეთ-ცხინვალის და თბილისის მოურავისაგან“, თავისი ცოლის ძმისაგან? პასუხი ერთია: წავკისის 1612 წლის 20 მაისის შეთქმულების გამო, როცა მეფემ დიდი მოურავის დალატით, ფარულად მოკვლა გადაწყვიტა ირანელი აგენტურის ქსელის და ორგული თავადების წაქეზებით და მონაწილეობით. ქართლის ცხოვრების ტენდენციური მემატეიანენიც ვერ მაღავენ გიორგი სააკაძის უდანაშაულობას და წერენ „... არა დაფარა ღმერთმან საქმე ესე, არამედ იხსნა მეფე ლუარსაბ უბრალო კაცის სიკუდილისაგან და სისხლისაგან“ [ბერი ეგნატაშვილი, „ახალი ქართლის ცხოვრება“, ტ. IV, თბ. 1974წ. გვ. 390]. ანუ ღმერთმა დაიფარა მეფე ლუარსაბი უდანაშაულო, ბრალეულობის არმქონე, მეფის ერთგული მხედართმთავრის და ცოლისძმის უსამართლოდ სისხლის

დაღვრისაგან და არ დაადო უდიდესი ცოდვა ქრისტიანული სარწმუნოებისა „არა კაც-ჰკლა“ (მეექვსე მცნება). მაგრამ ლუარსაბ II-ის შემდეგი სიტყვები „ხალხს რას ერჩოდო“ და ა.შ. იმის მაუწყებელია, რომ ქართლის ახალგაზრდა მეფე ჯერ კიდევ „სატანის კერძის“ (არაქელ დაურიჟეცი), ბოროტი და მზაკვარი შადიმან ბარათაშვილის და ანტისახელმწიფოებრივი ბანაკის თავადების (ფარსადან ციციშვილი, ქაიხოსრო ჯავახიშვილი, ბერუკა ჯავახიშვილი და სხვ.) გველგესლაობის სისინის ტყვეობაშია, ჯერ არ იცის, რომ იგი შაჰ-აბასის ტყვეა უკვე... მერე კი მოწამეობრივი სიკვდილით ამაღლდება ულამაზესი და უმშვენიერესი რაინდი ივერიელ წმინდანთა ცის კაბადონზე... ჯერ მხოლოდ 1614 წლის შემოდგომაა თბილისში... ჯერ გულფიცხობს მეფე თავისი სიკვდილამდე ერთგული მოურავის წინაშე... გიორგი სააკაძემ კი იცის სიმართლე... ხვდება გამოცდილი მხედართმთავარი და ბუმბერაზი ქართველი ირანის ხელმწიფის გეგმებს, უკვე ორი წელია იძულებით ემიგრაციაში გადახვეწილი სპარსეთში, ჯერ ირანელთა სასარგებლოდ არც ერთ მნიშვნელოვან ბრძოლაში არ მიუღია მონაწილეობა, არასწორად გვაუწყებენ ქართველი მემკვიდრეები თითქოს ჩავიდა თუ არა სააკაძე სპარსეთში „წარვიდა შააბაზ ალებად ყანდაღარისა, მუნ იახლენ (იგულისხმება გიორგი სააკაძე და ნუგზარ არაგვის ერისთავი), ბრძოლასა და ციხის აღებაში, დიდად და კარგად სახელოვნად იყვნენ და... წარვიდა შააბაზ ბაღდადს. მუნცა თან ახლდენ, კარგად და მხნედ და მამაცად იყვნენ და გულოვნად“ [ბერი ეგნატაშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 391]. ეს 1622–1624 წლების ამბებია აღწერილი და არა 1612 წლისა, როგორც ჩვენს მესტორიეებს ჰგონიათ... ეს ყოველივე მარტყოფის აჯანყების წინ ხდება. სჭირდება გიორგი სააკაძეს, რომ შაჰ-აბასის მაქსიმალური ნდობა მოიპოვოს. თავგამოდებით იბრძვის დელი-ყანდაღარ-ბაღდადის აღებისათვის ირანული დროშის ქვეშ, რომ მერე ეს დროშა მარტყოფის უღეველას

ველზე ქართულ ბედაურებს გაათელინოს 1625 წელს, 7 აპრილს, ხარება დღეს...

დაუბრუნეთ ისევ მაკრინე მონაზონის ჩანაწერებს, რომელიც თავისი ჩანაწერის ბოლოში აკეთებს საოცრად სამართლიან დასკვნას: „მონაზონი მაკრინე წერს: ამ წუთიდან გიორგი სააკაძე გულით სპარსეთის მტერი გახდა და გადაწყვიტა, ადრე თუ გვიან ბოლო მოეღო საქართველოში სპარსეთის ბატონობისათვის, რაც მის სულს მძიმე ტვირთად აწვა“ [პლ. იოსელიანი, დასახ. ნაშრ. გვ. 34]. მონაზონ მაკრინეს ჩანაწერის ამ დასკვნიდან გამომდინარეობს, რომ გიორგი სააკაძემ ძალიან კარგად იცის საქართველოს რა სისხლისმსმელებთან აქვთ საქმე, იცის რა ბოროტი ძალაა შაჰ-აბასი, ამიტომ ათქმევინებს დიდი მოურავის ოჯახურ წრეში გაზრდილი იოსებ ტფილელი (საკაძე) დიდ მოურავს:

„ესე მე ვიცი, იქ წასვლა ვერა ვჭმენ კაის ცნებითა...“ (სტრ. 160) ანდა: „ვეღარ დავეხსენ ადვილად, თავი მახესა განება!“ (სტრ. 169)

იოსებ ტფილელმა კარგად იცოდა გიორგი სააკაძის და მისი ოჯახის გულისწუხილი და დარდი... სწორედ იოსებ ტფილელის პოემის ზემოთ მოყვანილი სტრიქონების გამამართლებელია მაკრინე მონაზონის სიტყვები „... ამ წუთიდან გიორგი სააკაძე გულით სპარსეთის მტერი გახდა...“ ეს შეფასება 1614 წლის შემოდგომით (ოქტომბერში) მიმდინარე მოვლენებზეა ნათქვამი ანუ სააკაძის სპარსეთში იძულებით გადახვეწიდან და შაჰთან შეხვედრამდე გასულია დაახლოებით ორ წელზე ცოტა მეტი და სააკაძემ უკვე „გადაწყვიტა ადრე თუ გვიან ბოლო მოეღო საქართველოში სპარსეთის ბატონობისათვის“; როგორც ხაზს უსვამს მაკრინე მონაზონი (ბაგრატიონი). მაშასადამე, გამოდის რომ 1625 წელს ლოჭინის ხევში დაჭერილი შათირის უბიდან ძალით ამოღებული წერილი შეიძლება მართლა მოგონილი იყო, რასაც ისქანდერ მუნშიც ვარაუდობს [ისქანდერ მუნში, გვ. 120]. ამრიგად, გამოდის, რომ მაკრინე მონაზონის იგივე მარიამ ბაგრატიონის ცნობით, რომელსაც წვდომა ჰქონდა

გიორგი სააკაძის ჩანაწერებთან, ვრცელ მოხსენებასთან თუ წერილებთან, რომელიც იცნობს წერილობით პირველწყაროებს დიდი მოურავისა და თავისი თვალთ აქვს ნანახი ეს დოკუმენტები, ასკენის, რომ 1614 წლის ოქტომბრიდან „გიორგი სააკაძე გულით სპარსეთის მტერი გახდა და გადაწვიტა ადრე თუ გვიან ბოლო მოეღო საქართველოში სპარსეთის ბატონობისათვის“ [პლ. იოსელიანი, დასახ. ნაშრ. გვ. 34], რაც იმას ნიშნავს, რომ დიდი ქართველი მამულიშვილი და მხედართმთავარი ჯერ კიდევ 1614 წლიდან ემზადებოდა შაჰ-აბასის წინააღმდეგ აჯანყებისათვის, ძალებს იკრებდა, მოწინააღმდეგეებს უზავდებოდა, მომხრეებს იხედა, მომენტს ეძებდა, თან ვერავი მტრის ნდობას იმსახურებდა, ფარულად მოქმედებდა, ღმერთს იყო მინდობილი და ღვთის ნიშანს ელოდებოდა, უახლოეს სასულიერო პირებზე და უერთგულეს თანამებრძოლებზე განდობილი. ირანში ყოფნის ყოველი დღე სააკაძის სამშობლოს გადარჩენაზე ფიქრით იყო დამუხტული... სხვანაირად ვერ გაიმეტებდა თავის უსაყვარლეს 21 წლის ვაჟაკს – პაატას ზვარაკად ქრისტიანული საქართველოს გადასარჩენად... სხვანაირად ვერ მოიგებდა უმძიმეს ბრძოლას ყიზილბაშთა 35 000-ან ლაშქართან 1625 წლის 7 აპრილს ხარება დღეს...

ახლა განვიხილოთ პლ. იოსელიანის წიგნში შეტანილი მაკრინე მონაზონის კიდევ ერთი პატარა, მაგრამ უმნიშვნელოვანესი ჩანაწერი, რომელიც ინფორმაციულობის თვალსაზრისით ჩემი აზრით ერთ-ერთი უნიკალურია, უაღრესად საყურადღებო და მრავლისმთქმელი. მომყავს ჩანაწერიც: „შაჰ-აბასმა შენიშნა, ლუარსაბ მეფის ბედზე მოლაპარაკების დროს იმერეთის ელჩები გიორგი სააკაძეს წმინდა გიორგის სახელით და მისი სასწაულმოქმედი ხატით აფიცებდნენ იმერეთის დაბა მრავალქალში, რომელიც იმერლების უდიდესი სათაყვანებელი სალოცავი იყო. ეს რომ შეიტყო, შაჰმა საჩუქრად იმერეთის დიდებულებს მდიდრულად შემეკული თავისი ხმალი გადასცა და სთხოვა, ეს

საჩუქარი ტაძრის კედელზე დაჰკიდეთო. გეოგრაფი ვახუშტი აღნიშნავს, ხმალი მრავალქალის ეკლესიაში ჩამოჰკიდეს, როგორც შაჰ-აბასის დიდი საჩუქარიო, და დასძენს: „არა თუ სარწმუნოებით, არამედ ჰცნან რამეთუ ხმალი მისი ჰკიდავს მუნ.“ ეს ხმალი 1745 წელსაც სხენებულ ეკლესიაში იყო. არ ვიცით ახლაც იქვე არის თუ არა“ [პლ. იოსელიანი, დასახ. ნაშრ. გვ. 35-36]. აღნიშნული ჩანაწერის განხილვა დავიწყოთ ბოლოდან და თუ რატომ მკითხველი მიხვდებდა, რადგან ამ ამონა-რიდის ბოლო აბზაციდან ჩანს, რომ მაკრინე მონაზონს შაჰისეული ეს ხმალი 1745 წელს თავის თვალთ აქვს ნანახი. იგი როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ 1696–1698 წლებშია დაბადებული, ხოლო მეუღლის ომში დაღუპვის შემდეგ მონაზვნად აღკვეცილა მალევე და კახთა მეფის – დავით იმამ ყული-ხანის ნებართვით 1743–1744 წლებში ალავერდის ტაძართან დამკვიდრებულა [კ. კეკელიძე, „გვ. ქართული ლიტ. ისტორია“, ტ. I, თბ. 1980 წ. გვ. 343–346]. მაკრინე მონაზონიც იმ პერიოდში ცხოვრობდა როდესაც ჩვენს სამშობლოს სძიძგნიდნენ მაჰმადიანი მტრები სპარსეთი და ოსმალეთი. ამიტომ გასაკვირი არ არის ღრმად მორწმუნე ქრისტიანი ჰიმნოგრაფის და მეისტორიის უფლისადმი შემდეგი დადადისი: „დავით-ფარენ ჩვენ ყოველთა განსაცდელთა-გან და მეფესა ჩუენსა ძლევად მომადლე მტერთა ზედა, მართლმადიდებელთა მეფეთა ჩუენთა შარავანდედი წარმართე და სკიპტრა განაძლიერე და დაეც მტერი ქუეშე ფერხთა მათთა“ [კ. კეკელიძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 345]. ამიტომ მაკრინე მონაზონის – პოეტი-ჰიმნოგრაფის სტუმრობაც არ უნდა იყოს გასაკვირი მოსალოცად მრავალქალის სასწაულმოქმედ საკათალიკოსო დიდებულ ტაძარში XVIII ს-ის შუა წლებში (1745 წ.), ხოლო აღნიშნული ჩანაწერი გაკეთებულია 1745 წლის შემდეგ, რასაც მაკრინე მონაზონის ბოლო კომენტარი ადასტურებს: „... არ ვიცით ეხლაც აქ არის თუ არა...“-ო ანუ მაკრინე მონაზონმა კარგად იცის სად მდებარეობს 1010 წელს ბაგრატ III-ის

მიერ წმინდა გიორგის სახელზე აგებული ეს საოცარი ეკლესია. მაკრინე მონაზონიც ხომ კახეთში წმინდა გიორგის სახელობის ტაძარში მსახურობდა, რაზეც 1724 წლის შეწირულობის წიგნში წერს: „... ნუგეშინის საცემლად მაქენდა მსახურება დიდებულისა მოწამისა გიორგისა“–ო [თ. პაიჭაძე „აღვამაღლო რჩეული ერისაგან ჩემისა“, თბ. 2019წ. გვ. 11; კ. კეკელიძე, „ეტიუდები ძველი ქართული ლიტ. ისტორიიდან“, თბ. 1960წ. ტ. IV, გვ. 246–247].

ახლა ვნახოთ როგორ აღწერს ვახუშტი ბატონიშვილი დასავლეთ საქართველოში, ზემო რაჭაში, ქუთაისიდან დაახლოებით 95 კმ-ში, ონიდან კი 20 კმ-ში მდებარე მრავალძაღის ტაძარს: „... მიერთვის რიონს სამხრიდან ხევი ბარულა. გამოსდის კეცების მთას, დის ჩრდილოთ კერძ. ამ ხევს ერთვის ჩონისის ხევი დასავლეთიდან. ამავე ბარის წყალს ზეით არს მთაში მრავალძაღს ეკლესია წმიდის გიორგისა და ჯუარი დიდი ოქროსი, სასწაულთ-მოქმედი. ამას შესწირა შააბაზ ხრმალი ოქროთ მოღვილი, აწცა ძეს მუნ, არათუ სარწმუნოებით, არამედ სცნან, რამეთუ ხრმალი მისი ჰკიდავს მუნ“ [ვახუშტი ბატონიშვილი, „ქართლის ცხოვრება“, ტ. IV, თბ. 1973წ. გვ. 765].

ახლა კი განვიხილოთ თვითონ მაკრინე მონაზონის ეს მრავლისმეტყველი ჩანაწერი დეტალურად სისტემური ანალიზის მეთოდით, ისტორიულ და ფსიქოლოგიურ ფაქტორთა მაქსიმალური გათვალისწინებით, მოვლენათა კორელაციურ კავშირში, რათა ინფორმაციულობის თვალსაზრისით სრულყოფილად წარმოვაჩინოთ ის უმძიმესი რეალობა რაც 1613–1614–1615 წლების საქართველოში ტრიალებდა სისხლისმსმელი შაჰ-აბასის პირველი შემოსევის შემდეგ. მარიამ ბაგრატიონის ჩანაწერი იწყება შემდეგი წინადადებით: „შაჰ-აბასმა შენიშნა, ლუარსაბ მეფის ბედზე მოლაპარაკების დროს, იმერეთის ელჩები გიორგი სააკაძეს წმინდა გიორგის სახელითა და მისი სასწაულმოქმედი ხატით აფიცებდნენ იმერეთის დაბა მრავალძაღში, რომელიც იმერლების უდიდესი სათაყვანებელი სალოცავი

იყო“ [პლ. იოსელიანი, დასახ. ნაშრ. გვ. 35]. ინფორმაციულობის თვალსაზრისით აღნიშნული ფრაგმენტი მაკრინე მონაზონის ჩანაწერისა ბევრი სიახლის შემცველია. კერძოდ, არც ერთ ისტორიულ წყაროში, არც ქართულში, არც უცხოურში, არსად არ არის ნახსენებიც კი, რომ გიორგი სააკაძე იღებდა მონაწილეობას ლუარსაბ II-ის შაჰ-აბასთან მიგვრის მოლაპარაკებებში, ანდა თუნდაც გიორგი სააკაძე შაჰის დავალებით სადმე წასულიყო გნებავთ დასავლეთ, გნებავთ აღმოსავლეთ საქართველოში. ამაზე არ წერს არც ერთი ირანელი მეისტორიე, არსად არ აღნიშნავს მსგავს ფაქტს არც ისქანდერ მუნში, არც ჰუსეინ სისტანი, არც ნასროლა ფალსაფი... არც ქართული და ევროპული წყაროები არ აღწესსავენ გიორგი სააკაძის ლუარსაბთან დაკავშირებით მოლაპარაკებების ფაქტს. ერთადერთია მაკრინე მონაზონის (ბაგრატიონის) აღნიშნული ჩანაწერები, რომელიც ეყრდნობა როგორც ჩანს გიორგი სააკაძის საბუთებსა თუ წერილებს, რომელმაც სამწუხაროდ ჩვენამდე ვერ მოაღწია ჟამთა სიავის თუ პიროვნებათა შეგნებული თუ შეუგნებელი უყურადღებობის და დაუდევრობის გამო. მაგრამ მაკრინე მონაზონის ამ ჩანაწერიდან მაინც ბევრი რამ იკითხება. კერძოდ, ჩანაწერის დასაწყისიდანვე „შაჰ აბასმა შენიშნა“ – უკვე საყურადღებო წინადადებაა, რადგან ვერავი, ეჭვიანი და გამჭრიახი შაჰი შემთხვევით და უმნიშვნელოს არასდროს შენიშნავდა, რომ გიორგი სააკაძე მისი დავალებით არ იყო ჩართული „ლუარსაბ მეფის ბედზე მოლაპარაკებების“ პროცესში, თორემ ამას აუცილებლად აღნიშნავდნენ, როგორც ირანელი, ისე ევროპელი და რა თქმა უნდა „ქართლის ცხოვრების“ მემატრიანენი (ოღონდ რამე უარყოფითი ეპოვათ სააკაძეზე და ამას ხელიდან როგორ გაუშვებდნენ! – ვ.ო.). მაგალითად, ირანელი მეისტორიე, რომელიც თან ახლავს შაჰ-აბასს ამ სისხლიანი შემოსევის დროს გვაწვდის ცნობას, რომ ახერბაიჯანის ვეზირი ხოჯა მოჰამედრეზა ანუ როგორც ისტორიოგრაფიაში ცნობილია, იგივე „სარუ ხოჯა“ (მ. დორ-

ნი), „გაემგზავრა ბაში-აჩუკის მეფესთან და ხსენებულ უფლისწულებს შეხვდა [ისქანდერ მუნში, დასახ. ნაშრ. გვ. 88]. საერთოდ ისქანდერ მუნში დეტალურად აღწერს მოლაპარაკებების პროცესს და ლუარსაბის შაჰთან მისვლას. რაც შეეხება ე.წ. აზერბაიჯანის ვეზირის სარუ ხოჯას მისიის მნიშვნელობა იმდენად დიდი იყო ირანის სამეფო კარისთვის ამ დავალების შესრულება და ლუარსაბით მოტყუებით შაჰისთვის მიგვრა, რომ აბასმა „ბრძანა... ხოჯას საპატიო სახელს „წმინდა დინასტიისათვის თავდადებული დაუმატონ,“ როგორც ირანის ხელმწიფის უერთგულეს და საპატიო მსახურს” [ისქანდერ მუნში, დასახ. ნაშრ. გვ. 89]. ცნობისათვის, ამ დროს სისხლისმსმელ შაჰს აოხრებულ-განადგურებული ყავს უკვე „არაჩვეულებრივად მშვენიერი და აყვავებული, მრავალი ტულიპით, რეჰანით და ნორჩი, სურნელოვანი ყვავილებით შემკული“ საქართველო, როგორც ისქანდერ მუნში აღწერს [გვ. 87], რომელიც „სამოთხეშია ც იწვევს შურს“, უკვე გადაბუგული და იავარქმნილია...

დაუბრუნდეთ ისევე მაკრინე მონაზონის ჩანაწერს: ე.ი. გამოდის ამ ჩანაწერიდან, რომ იმერეთის ელჩები ლუარსაბ მეფის ბედთან დაკავშირებით გიორგი სააკაძესთან აწარმოებენ ფარულ მოლაპარაკებებს და არა შაჰის დავალებით ანუ შაჰის ჩუმიდ მიმდინარეობს ეს მოლაპარაკებები, რაც მზაკვარ შაჰ-აბასს თავისი აგენტურული ქსელის დახმარებით არ გამოჰპარვია და „შენიშნა“, ანუ გაიგო, რომ მის ფარულად და დაუკითხავად დიდი მოურავი იმერეთის ელჩებთან – საპატიო და ავტორიტეტთან იმერეთის ანუ დასავლეთ საქართველოს წარმომადგენლებთან ჩუმიდ ახორციელებს მოლაპარაკებებს ლუარსაბ II-თან ქართლის მეფესთან დაკავშირებით, რომლის ხელში ჩაგდება სურს მტარვალ შაჰ-აბასს... ახლა ვნახოთ ვინ არიან ეს „იმერეთის ელჩები“, რა ცნობებია მათზე შემონახული ისტორიოგრაფიაში?

ბერი ეგნატაშვილი „ახალი ქართლის ცხოვრების“ ფურცლებზე გვაუწ-

ყებს, რომ ქ. გორს მისული შაჰ-აბასი იმერეთის მეფე გიორგი III-ს უგზავნის თავის კაცს და „შეუთვალა ესრეთ... მომეც ორნივე მეფენი (იგულისხმება კახეთის მეფე – თეიმურაზ I და ქართლის მეფე ლუარსაბ II – ვ.ო.) და აღგავსებ მრავლითა ნიჭითა და საბოძვართა“ [ბერი ეგნატაშვილი, „ახ. ქართლის ცხოვრება“, ტ. IV, თბ. 1973წ. გვ. 393]. იმერეთის მეფე ვაჟკაცურად იქცევა და უარს ეუბნება ვერავ შაჰ-აბასს ქართველი მეფეების გადაცემაზე და დიპლომატიური მოლაპარაკების გზით ანუ იმერეთის ელჩების დახმარებით და მდიდრული საჩუქრებით ცდილობს ირანის ხელმწიფის გულის მოგებას: „ხოლო მპყრობელსა იმერეთისასა (გიორგი III-ს – ვ.ო.) რა ესმა საქმე ესე, გაუგზავნა კათალიკოზი აფხაზეთისა მალაქია და აბაშიძე ლევან მოციქულად და გამოუგზავნა ფეშქაშიცა მრავალი და შემოუთვალა... ამათი მოცემა ჩემგან არ იქნებისო“ [ბერი ეგნატაშვილი, „ახ. ქართლის ცხოვრება“, გვ. 393]. მაშასადამე, მაკრინე მონაზონის ჩანაწერებში ნახსენები „იმერეთის ელჩები“ არიან: დასავლეთ საქართველოს (ანუ აფხაზეთის, როგორც მაშინ ეწოდებოდა – ვ.ო.) კათალიკოსი მალაქია გურიელი (1613–1642) და თავადი ლევან (ზოგიერთ წყაროში პაატა) აბაშიძე. ორნივე დიდად საპატივსაცემო და ავტორიტეტთან პირნი. აღსანიშნავია, რომ დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსმა მალაქია გურიელმა (გიორგი II გურიელის ვაჟი) 1619 წელს „მიწისძვრისაგან შემუსვრილი ტაძარი განაახლა და შეამკო ტაძრის ხატი“ [პ. კარბელაშვილი, „კათალიკოსნი და მღვდელმთავარნი“, თბ., 2011 წ. გვ. 164]. „იმერეთის ელჩებთან“ დაკავშირებით ვახუშტი ბატონიშვილი წერს „ქართლის ცხოვრების“ ფურცლებზე: „ამათ (იგულისხმება იმერეთის მეფე გიორგი III გურიის მთავარი მამია და ოდიშ-სამეგრელოს მთავარი – ლევან დადიანი – ვ.ო.) განიზრახეს და წარავლინეს კათალიკოზი ქართლისა მალაქია და აბაშიძე პაატა ვედრებით...“ [ვახუშტი, „ქართლის ცხოვრება“, ტ. IV, თბ. 1973წ. გვ. 825]. აქ ვახუშტი უშვებს შეცდომას:

უნდა იყოს „აფხაზეთის ანუ დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსი მალაქია“, ხოლო თავად აბაშიძის სახელად უწერია პაატა. ბერი ეგნატაშვილი და „სწავლულ კაცთა კომისია“ (ვახტანგ VI-ის ბრძანებით შექმნილი – ვ.ო.), უფრო დეტალურად აღწერს „იმერეთის ელჩების“ იქ მიმოსვლას იმერეთის სამეფო კარიდან – ქუთაისიდან შაჰ-აბასისკენ და პირიქით: „... და რა მოვიდა კათალიკოზი მალაქია და აბაშიძე ლევან... თან ახლდათ ყაენის გაგზავნილი კაცი... და რა მივიდა დიდად პატივის-სცა და დახუდა კარგად“ [ბერი ეგნატაშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 393], ე.ი. მზაკვარი შაჰ-აბასის „გაგზავნილი კაცი“ თან დაჰყვება „იმერეთის ელჩებს“ მეთვალყურედაც, თანაც შაჰ-აბასი ცდილობს იმერთა მეფის „ქართული დელეგაციის“ წევრები საჩუქრებით მოქრთამოს და თავისთვის გამოიყენოს, რათა ხელში როგორმე ჩაიგდოს ქართლ-კახეთის მეფეები და კიდევ ცდას არ აკლებს თავისი ვერაგი მიზნების შესრულებას, მიუხედავად იმერეთის მეფის კატეგორიული უარისა ლუარსაბის და თეიმურაზის გადაცემაზე, რაც კარგად ჩანს „ახ. ქართლის ცხოვრების“ ფურცლებზე: „... და რა სცნა მოუცემლობა მეფისა და თეიმურაზისა იმერეთის ბატონის გიორგისაგან, ვედარა გააწყო რა შააბაზ, და მაშინდა მოიპოვა ხელოვნება და ღონე ილათისა, რათამცა ვერვით მოაგუაროს. და მოიხმო კათალიკოზი მალაქია და აბაშიძე ლევან და შეუთვალა ესრეთ მპყრობელსა იმერეთისასა გიორგის: რადგან შუა ჩამოსულხარო მე მეფე ლუარსაბთანა არცა რა საქმე მაქვსო და არცა რას ვემდურვიო და არც მაგის წასახდენად მოვსულვარო. ბატონი თეიმურაზ ჩემი მტერი არისო, მაგას არც შევირიგებ და არც მინდა. მეფეს ლუარსაბს კიდევ შევირიგებ და, თუ მოვა და შემირიდება წყალობასაც უხამ“ [ბერი ეგნატაშვილი, „ახალი ქართლის ცხოვრება“, ტ. IV, თბ. 1973წ. გვ. 393]. აქ უკვე მზაკვრობის პიკს აღწევს ბოროტი შაჰ-აბასის ვერაგობა. იგი ისე აჩვენებს თავს თავისთან „მოხმობილ“ მალაქია კათალიკოსს და თავად ლევან აბაშიძეს“, თითქოს მხოლოდ თეიმურაზ I მიაჩნია

თავის შეურიგებელ მტრად, ხოლო ლუარსაბ II-სთან ვითომ არაფერი აქვს საწინააღმდეგო, კიდევ შეირიგებს და „წყალობასაც უხამს“. რა წყალობაც უყო სისხლისმსმელმა ირანის შაჰმა ახალგაზრდა და რაინდული აღნაგობის ქართლის მეფეს კარგად ვიცით ისტორიიდან, მაგრამ აქ კიდევ ერთი ცბიერი ფანდია უღმობელი შაჰისა: გათიშოს ქართველი მეფეები ერთმანეთისაგან, ერთურთის ნდობა დააკარგვინოს ქართველებს, ერთურთს გადაამტეროს. რადგან უკვე იცის აბასმა იმერეთის მეფისგან „მიუცემლობა“ ქართლ-კახეთის მეფეთა, იმერეთის ელჩებს – მალაქია კათალიკოსს და თავად ლევან აბაშიძეს თავს ისე აჩვენებს, თითქოს ლუარსაბი სულ „გულზე ეხატება“, ხოლო თეიმურაზი მტრად მიაჩნია... მაგრამ „ქართლის ცხოვრების“ მემატიანე გარკვეული მინიშნებით კვანძს ხსნის შემდეგ სტრიქონებში: შაჰ-აბასმა „... რა მათ ესე სიტყვა დააბარა და გაისტუმრა, მოიხმო შადიმან სუფრაჯი, რომელიც იყო გამზრდელი ლუარსაბისა... ხოლო ამას ყოველსავე ხერხითა და ილათითა იქმონდა შააბაზ... მაშინ გაუგზავნა შადიმან სუფრაჯი და გაატანა ერთი გულის სანდო ერთგული ხოჯა ყაენმან...“ [ბერი ეგნატაშვილი, „ახ. ქართლის ცხოვრება“, გვ. 394]. გავაანალიზოთ „ქართლის ცხოვრების“ ეს მონაკვეთი და გადავიდეთ შემდეგ მაკრინე მონაზონის ჩანაწერზე. მაშასადამე, მრავალი ცდის და საჩუქრის მიუხედავად არც იმერთა გიორგი მეფემ, არც მისმა ელჩებმა მალაქია დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსმა და თავადმა ლევან აბაშიძემ „შაჰის თამაში არ ითამაშეს“, მიუხედავად შაჰისგან „დიდად პატივისცემისა“ და ტკბილი ქათინაურებისა, არ ენდობიან ირანის გაიძვერა ხელმწიფეს. ამას კარგად გრძნობს ვერაგი შაჰ-აბასი, რომ ეს ხალხი (იგულისხმება კათალიკოსი მალაქია გურიელი და ლევან აბაშიძე – ვ.ო) მის წისკვილზე წყალს არ დაასხამენ და სანდონი არ არიან და გაისტუმრებს თუ არა, მაშინვე იხმობს სუფრაჯე შადიმან ბარათაშვილს და სარუ ხოჯასთან ერთად დაუყოვნებლივ გზავნის ქუთაისში მეფის კარზე.

ჩვენი გამოჩენილი ისტორიკოსები ივ. ჯავახიშვილი, ნ. ბერძენიშვილი, ს. ჯანაშია, სამართლიანად აღნიშნავენ, რომ „გიორგი სააკაძის მოსისხარმა შადიმან ბარათაში ილმა ლუარსაბის იმერეთიდან გადმოყვანა თავს იღვა, შაჰიც მხოლოდ ამას ელოდა. შადიმანმა ნაკისრი შეასრულა და მალე ლუარსაბ მეფე შაჰს აახლა“ [ივ. ჯავახიშვილი, ნ. ბერძენიშვილი, ს. ჯანაშია, „საქართველოს ისტორია“, თბ. 1943წ. გვ. 295]. მანამდე სარუხოჯა სამჯერ ყავდა გაგზავნილი იმერეთის მეფის კარზე ლუარსაბთან და თეიმურაზთან, რომ დაერწმუნებინა ქართველი მეფეები შაჰს ხლებოდნენ, თუმცა ამოდ: აბასის ცრუ და ყალბ უსტარებს არაფრად აგდებდნენ ბაგრატიონები და არ ტყუვდებოდნენ. სომეხი ისტორიკოსი არაქელ დავრიჟეცი, რომელიც XVII ს-ის შუა წლებში მოღვაწეობდა ასე აღწერს ამ ამბავს: სარუხოჯას „... ხშირი მისვლა-მოსვლით შეწუხდნენ ლუარსაბი და მისიანები და უკანასკნელად მოსვლის დროს შეურაცხყოფელი საქმე დამართეს სარუხოჯას... ჩამოართვეს მას მთელი ქონება, წაართვეს ყველა სამკაული და იარაღი, ტანსაცმელი და ცხენი, ჯორიცი, რომელზეც თვითონ იჯდა... და ქვეითად გაუშვეს... მუქარით რომ მეორედ აღარ მოსულყო... ასე შეარცხყოფილი მივიდა სარუხოჯა შაჰთან... შაჰი... მოთმინებით... ეძიებდა ლუარსაბის და თეიმურაზის დაღუპვის და მოტყუების ხერხს... ვიდრე შაჰი ასეთ საგონებელში იყო და ვერ პოულობდა ვერავითარ გამოსავალს, იმ დღეებში ერთი ვიდაც თბილისელი კაცი, ბოროტების მსახური, წყულის შვილი, ეშმაკისაგან აღძრული, სატანის წაქეზებით მოვიდა თბილისიდან, მივიდა ხელმწიფის ბანაკში და უთხრა შაჰს: „თუ შენი უდიდებულესობის მიზანია ლუარსაბის მოყვანა... მე წავალ და მოვიყვან მას შენთან... ჩვენ ლუარსაბის ნათესავები ვართ... იგი მირონცხების მადლით არის ჩემი ნათელი... მწამს რომ დაუჯერებს ჩემს სიტყვას... ამ სიტყვების გაკონებამ აუწერელი სიხარულით აავსო შაჰი... იმ კაცს აღუთქვა დიდძალი განძი,

მრავალი საჩუქარი და დიდი პატივით განდიდება თუ მოიყვანდა ლუარსაბს. ის ბედკრული და ავისმომქმედი კაცი, რომელიც გახდა ქრისტიანთა სამეფოს დაღუპვის მიზეზი, წავიდა ბაში აჩუკში (ე.ი. იმერეთში – ვ.ო.) ლუარსაბთან და თეიმურაზთან და მრავალი დღის განმავლობაში ელაპარაკებოდა ლუარსაბს სარწმუნო და სიბრალულის აღმძვრელი სიტყვებით, ვიდრე არ შეასუსტა მისი აზრის სიმტკიცე, მაგრამ თეიმურაზი, ლუარსაბის დედა და და (ხორეშანი – ვ.ო.), არ ენდობოდნენ მის სიტყვებს, რადგან დარწმუნებით იცოდნენ... ეს შაჰის თვალთმაქცური ხერხი იყო... ამ სატანის კერძმა (შადიმან ბარათაში ილმა – ვ.ო.), როგორც გველმა ევა, ისე დაიყოლია და დაითანხმა ლუარსაბის გონება შაჰთან წასვლაზე“ [არაქელ დავრიჟეცის ცნობები საქართველოს შესახებ“, თბ. 1974წ. გვ. 31-32], „თუმცა თეიმურაზი ეუბნებოდა: „ნუ დაუჯერებ ორგულ და ვერაგ მხეცს, რადგან იგი ჩვენს დაღუპვას ცდილობს“ [იქვე]. მაგრამ როგორც შემდგომი მოვლენებიდან ჩანს შადიმან ბარათაში ილის, როგორც არაქელ დავრიჟეცი უწოდებს „ბოროტების მსახურის სიტყვამ“ გასჭრა და ლუარსაბ მეფე მოტყუვდა და დათანხმა შაჰთან – „ცბიერსა და გველის ბუნების სპარსელთა მოღმის ვეშაპს“ შეხვედროდა...

ამრიგად, არაქელ დავრიჟეცის ცნობით ლუარსაბ მეფის შაჰ-აბასთან მიგრარაში უდიდესი როლი უთამაშია სუფრაჯს – შადიმან ბარათაში ილს, რასაც ასევე ადასტურებს იოსებ ტფილელის „დიდმოურავიანის“ სტრიქონები (სტრ.167):

„შადიმან გარდმოიყვანა ტკბილის სიტყვით და ენითა, მან საჯილდო იშოვნა, თქვა თუ: „ეს კარგა ვჭქმენითა!“

უნდა აღვნიშნოთ, რომ არაქელ დავრიჟეცის ისტორიული „ცნობებიც“ და იოსებ ტფილელის „დიდმოურავიანიც“ XVII ს-ის მეორე ნახევარში, დაახლოებით ერთ პერიოდში შეიქმნა, ამიტომ ამ ორი ისტორიული წყაროს ინფორმაციული თანხვედრა მნიშვნელოვანია და ბევრი რამის მაუწყებელია, კერძოდ, XVII ს-ის მეორე

ნახევარში, როგორც ქართულმა, ისე უცხოურმა საზოგადოებამ კარგად იცოდა ვინ იყო ქართლის მეფე ლუარსაბ II-ის მთავარი „გარდმომყვანი“ იმერეთიდან ბოროტ შაჰ-აბასთან... ცნობილი ევროპელი მისიონერი არქანჯელო ლამბერტი ამ შემადრწუნებელ ამბავთან დაკავშირებით წერს: „ნაკლებად წინდახედული ლუარსაბი საძულველ მტერს თვითონ ჩაუვარდა ხელში“, მაგრამ „ნაჩქარევი გადაწყვეტილება ლუარსაბისათვის საბედისწირო გამოდგა“ [Arch. Lamberti Colchide Sacra, Napoli, 1657წ. გვ. 60–66, (იტალ. ენაზე); ასევე ი. ტაბაღუა, „საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნთსაცავებში“, ტ. II, თბ. 1986წ. გვ. 82-83]. ამიტომაც ვერც „ახალი ქართლის ცხოვრების“ მემკვიდრე (თუ მემკვიდრეებმა) ვერ დამალეს „შადიმან სუფრაჯი, რომელიც იყო გამზრდელი ლუარსაბისა, რომელმაც „დიდად დააჯერა გული“, რომ „მეფეს ლუარსაბს ყაენი დიდ წყალობას უზამსო“ [ბერი ეგნატაშვილი, დასახ. ნაშრ. გვ. 394]. შაჰის „წყალობები“ კი საქვეყნოდ ცნობილია... ყოველ შემთხვევაში ამ მზაკვრული გეგმის შესრულებაში გიორგი სააკაძე რომ არ ურევია და პირიქით, როგორც ჩანს იგი ფარულად ეწინააღმდეგება ცბიერი შაჰის ამ გეგმას, მაკრინე მონაზონის ზემოთ მოყვანილი ამონარიდიდან კარგად ჩანს... დაკვირვება და სწორი ანალიზი უნდა მხოლოდ...

მაშასადამე, მაკრინე მონაზონის ჩანაწერების მიხედვით გიორგი სააკაძეს „იმერეთის ელჩები“ – მალაქია კათალიკოსი და თავადი ლევან აბაშიძე ლუარსაბ მეფის ბედთან დაკავშირებით წმინდა გიორგის სასწაულმოქმედ ხატზე აფიცებენ. შაჰ-აბასის ზურგსუკან ეს მოვლენები ხდება 1614 წლის შემოდგომის დასაწყისში (ზოგიერთი ისტორიკოსის აზრით 1615 წ.), რადგან შაჰმა ზამთარი განჯაში გაატარა და კახეთში მხოლოდ 1614 წლის გაზაფხულს, შეიჭრა [„საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, თბ. 1973წ. ტ. IV, გვ. 264], რაც რა თქმა უნდა გაიძვერა და ცბიერი შაჰის აგენტურას არ გამოეპარა და „შაჰ-აბასმა შენიშნა“. აქ ერთი საინტერესო ინფორმაციაც დევს. კერძოდ, თუ

სპარსეთში იძულებით გადახვეწილი გიორგი სააკაძე უკვე მაჰმადიანია, როგორც ზოგიერთ მეისტორიეს არასწორად მიაჩნია, მაშინ დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსი და ცნობილი სასულიერო მოღვაწე, მაღალი ავტორიტეტი მალაქია (გურიელი) და ასევე ღირსეული სახელის მქონე თავადი ლევან აბაშიძე მაჰმადიან და რჯულშეცვლილ დიდ მოურავს ისეთ სათუო საკითხზე, როგორც ქრისტიანი ქართლის მეფის ბედი იყო, წმინდა გიორგის ხატზე არ დააფიცებდნენ, თანაც თვითონ კათალიკოსი მალაქია. ამასთან იმერლების უდიდესი სათაყვანებელი სალოცავი მრავალძალის სასწაულმოქმედი უმწვენიერესი ეკლესია – საქართველოს საკათალიკოსო ტაძარი იყო, რაც კიდევ უფრო მეტ აღმატებულებას და პასუხისმგებლობას მატებს გიორგი სააკაძის წმინდა გიორგის ხატზე დაფიცების მისტერიას ლუარსაბ მეფის ბედთან დაკავშირებით. აქ უნდა აღინიშნოს ერთი გარემოება: „თეიმურაზ I-ის და ლუარსაბ II-ის ხელში ჩაგდების მსურველი „ირანის ცბიერი გველეშაპი“ ჯერ გორში, ხოლო შემდეგ სურამში (ყოველ შემთხვევაში ქართლის სამეფოს დასავლეთ ჭიშკრის არეალში) დგას და იქ ელოდება მსხვერპლს. როგორც ცნობილია 1614 წელს გიორგი სააკაძეც შემოჰყვა შაჰ-აბასს პირველი ლაშქრობისას, რაც მის მოსისხარ დიდგვაროვან თავადებს მოსვენებას უკარგავდა [ივ. ჯავახიშვილი, ნ. ბერძენიშვილი, ს. ჯანაშია, „საქართველოს ისტორია“, თბ. 1943 წ. გვ. 294]. თუმცა სააკაძეს სხვა გეგმები ჰქონდა გულში საქართველოს ხსნისა და მოქიშპეებთან დაზავების გზებს ეძებს...

რადგანაც გიორგი სააკაძე შაჰს შემოჰყვა საქართველოში და მის მტრად მოკიდებულ დიდგვაროვანთა შურით სავსე სისინით გარკვეული უარყოფითი იმიჯი აქვს ქართველებში, რადგან ყველას არ ეცოდინებოდა 1612 წლის 20 მაისის წავკისის შეთქმულების რეალობა და მიზანი იმდროინდელი საინფორმაციო საშუალებებიდან გამომდინარე, ამიტომაც შესაბამისი სიფრთხილის ზომების გამო ბოლომდე არ ენდობიან პატივსაცემი

ქართველები დიდმოურავს და წმინდა გიორგის ხატზე აფიცებენ მრავალძალში, თანაც შაჰ-აბასის მალულად, თუმცა ამას მაინც იგებს ვერავი შაჰი. აქ ისმის კითხვა: საიდან მოხვდა იმერეთში, კონკრეტულად რაჭაში გიორგი სააკაძე? მრავალძალის ეკლესია ქუთაისიდან დაახლოებით 95 კმ-ზე მდებარეობს. თუ გიორგი სააკაძე შაჰის ამაღლაში იმყოფებოდა ქ. გორში ან სურამში მას მრავალძალის ტაძრამდე დაახლოებით 250 კილომეტრის გავლა მოუწევდა ცხენით რა თქმა უნდა, რასაც მინიმუმ სამი დღე მაინც დასჭირდებოდა. თუ სააკაძე თავისი მშობლიური სოფლიდან – ნოსტედან (კასპის რ-ნი) წავიდოდა „იმერეთის ელჩებთან“ შესახვედრად, მაშინ უფრო მეტი, დაახლოებით 300–350 კილომეტრის გავლა მოუწევდა და თანაც ეს გზა არ იქნებოდა უსაფრთხო დღევანდელი „ავტობანი“ მკითხველისთვის, რომ უფრო თვალნათელი და გასაგები იყოს. ჩემი ვარაუდით იგი უფრო მშობლიური სოფლიდან ან ზოგადად ქართლიდან და არა ეჭვიანი შაჰის გარემოცვიდან წავიდოდა „იმერეთის ელჩებთან“ შესახვედრად მრავალძალში. ასევე ბუნებრივად იბადება კითხვა: რაღა მაინც-დამაინც „იმერლების უდიდესი სათაყვანებელი სალოცავი“ ამოირჩიეს ლუარსაბ მეფის ბედზე მოსალაპარაკებლად? ჩვენ ზემოთ მოვიყვანეთ ვახუშტისეული აღწერა მრავალძალის წმინდა გიორგის სახელობის ტაძრის მდებარეობისა და გეორაფიული არეალისა: დავამატებ, მხოლოდ, რომ ეს ეკლესია ე.წ. მოფარებულშია, რაჭაშია ანუ თვალშისაცემ ადგილას არ მდებარეობს, ქუთაისიდანაც, სადაც იმერთა მეფის სამეფო კარის სასახლე იყო, დაახლოებით 95 კმ-ით დაშორებული. ქართველთა მხრიდან სიფრთხილის ამ ზომების მიუხედავად მაკრინე მონაზონი ხაზგასმით აღნიშნავს: „შაჰ-აბასმა შენიშნა“, „ეს რომ შეიტყო შაჰ-აბასმა“... რაც იმას ნიშნავს, რომ მრავალძალის ტაძარში გიორგი სააკაძის მიერ ლუარსაბ მეფის ბედზე მოლაპარაკებები იმერეთის ელჩებთან შაჰის ფარულად, მის ჩუმად ანუ ირანის ხელმწიფის ზურგსუკან

მიმდინარეობდა, რაც ვერავინ და მზაკვარმა შაჰმა სამწუხაროდ ჩვენდა, მაინც „შენიშნა“, მაინც „შეიტყო“. ცხადია, ეს მოლაპარაკებები რომ შაჰის დავალებით ანდა მისი ნება-სურვილით გამართულიყო, რომელიც აბასის მიზნების განხორციელებას ანუ ლუარსაბის ხელში ჩაგდებას წაადგებოდა, მაშინ შაჰ-აბასი არც არაფერს საგანგაშოს შენიშნავდა და არც არასასურველის შეტყობის შემდეგ ექნებოდა ისეთი მკვეთრი რეაქცია ირანის გამოცდილ და მზაკვრობა-ცბიერებაში გამჭვრიახ ხელმწიფეს, რომ იმდინდელი „დიპლომატიური ეტიკეტის“ დაცვით, საკუთარი ხმალი გაეგზავნა მის ზურგსუკან გამართულ მოლაპარაკების მონაწილეთა დასანახად და გასაფრთხილებლად, რომ თუ ჭკვიანად არ იქნებით ამ ხმლით მოეკვეთება თავი ჩემს მტერსა და ორგულსო! მაკრინე მონაზონი – შესანიშნავი სასულიერო მოღვაწე, ჰიმნოგრაფი, კალიგრაფისტი და ისტორიკოსი ლაკონურად გადმოგვცემს ზემოთქმულს: „ეს რომ შეიტყო შაჰმა საჩუქრად იმერეთის დიდებულებს მდიდრულად შემკული თავისი ხმალი გადასცა და სთხოვა, ეს საჩუქარი ტაძრის კედელზე დაჰკიდეთო“ [პლ. იოსელიანი, დასახ. ნაშრ. გვ. 35-36].

ცხადია, ამ „საჩუქრის“ ქვეშ შაჰის უმკაცრესი და ავი მუქარა იკითხება, რადგან „საჩუქრის“ მიმღებ „იმერეთის დიდებულებს“ სახლში კი არ უნდა წაეღოთ „საჩუქარი“, არამედ იმ „ტაძრის კედელზე“ უნდა დაეკიდათ, სადაც შაჰ-აბასის მალულად გიორგი სააკაძესთან ფარულ მოლაპარაკებებს აწარმოებდნენ ვერავი შაჰის კლანჭებიდან ლუარსაბ მეფის დასახსნელად. ამიტომაც ზემო მოყვანილ წინადადებაში „შაჰმა... სთხოვა“ – უფრო მკაცრი გაფრთხილებაა და ავისმაუწყებელი მუქარა, ვიდრე კეთილი და მორიდებული თხოვნა „იმერელი დიდებულებისადმი“ და ასევე „მოლაპარაკებებში“ მთავარი მონაწილე – გიორგი სააკაძისადმი, რომელიც შაჰის ჩუმად გარკვეულ არასასურველ ნაბიჯებს აკეთებს ქართლის მეფის გადასარჩენად. მაშასადამე, მაკრინე მონაზონის ამ ჩანა-

წერიდან კარგად ჩანს, რომ მიმდინარეობს ფარული ჭიდილი ბოროტ შაჰ-აბასსა და გამორჩენილ ქართველ მხედართმთავარს შორის. არადა შაჰს ჯერ სჭირდება სააკაძე, მისი მხედრულ-საომარი შესაძლებლობები და ავტორიტეტი ირანის იმპერიის გასაძლიერებლად, თორემ... ამასთან შაჰ-აბასი, რომ მაცხოვრის სიყვარულით და ქრისტიანული სარწმუნოების პატივსაცემად არ გზავნის თავის „მდიდრულად შემკულ ხმალს“ მრავალძალის ეკლესიაში კედელზე დასაკიდებლად, კარგად ჩანს ვახუშტი ბაგრატიონის შემდეგ შესანიშნავ კომენტარში, რომელიც მაკრინე მონაზონს მოჰყავს ჩანაწერის ბოლოს: „... ამას (იგულისხმება მრავალძალის ტაძარი – ვ.ო.), შესწირა შაჰ-აბაზ ხრმალი ოქროთ მოოჭვილი, აწვა ძეს მუნ არათუ სარწმუნოებით, არამედ სცნან, რამეთუ ხრმალი მისი ჰკიდავს მუნ“ [ვახუშტი, „ქართლის ცხოვრება“, გვ. 765]. მაშასადამე, შაჰ-აბასმა ეს ხმალი უპირველესად სწორედ გიორგი სააკაძის გასაფრთხილებლად და შესაშინებლად გაგზავნა მრავალძალის ეკლესიაში, თორემ „იმერეთის ელჩებს“ თავისთან სტუმრობისას, როგორც „ქართლის ცხოვრების“ მემპტიანე აღნიშნავს: „დიდად პატივ-სცა ყაენმან (იგულისხმება შაჰ-აბასი – ვ.ო.) და დახუდა კარგად“ [ბერი ეგნატაშვილი, „ახალი ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, გვ. 393]. მაშასადამე, მაკრინე მონაზონის ჩანაწერში არსებული ვახუშტისეული კომენტარის სიტყვები: „არათუ სარწმუნოებით, არამედ სცნან რამეთუ ხმალი ჰკიდავს მუნ“ [პლ. იოსელიანი, დასახ. ნაშრ. გვ. 36]. ცხადია დიდ მოურავს ეხება, რომელიც გაბოროტებული შაჰ-აბასის ავი მუქარაა, რადგან როგორც ჩანს გიორგი სააკაძემ შაჰის ფარულად „იმერეთის ელჩებს“ საქმის ნამდვილი ვითარება შეატყობინა და მიუხედავად 1612 წლის წაგების შეთქმულებისა მის წინააღმდეგ, ლუარსაბ მეფეს შაჰ-აბასის რეალური სისხლიანი განზრახვის შესახებ „იმერეთის ელჩების“ პირით აცნობა. ქართველთა შორის ეს ფარული მიმოსვლა შაჰს არ გამოეპარა და ლუარსაბის ხელში ჩაგდების მოლაპარაკებების შემ-

დეგ „რაუნდში“ უკვე „იმერეთის ელჩები“ – მალაქია კათალიკოსს და ლევან აბაშიძეს არ ენდო და დაუყოვნებლივ „მოიხმო შადიმან სუფრაჯი, რომელი იყო გამზრდელი ლუარსაბისა“ [ბერი ეგნატაშვილი, „ახალი ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, გვ. 394] და ეს მოლალატე ქართველი თავადი და აზერბაიჯანის ვეზირი ცბიერობით განთქმული სარუ ხოჯა – იგივე „ხოჯა მოჰამედ-რეზა“ [ისქანდერ მუნში, გვ. 88] გაუშვა იმერეთის სამეფო კარზე ლუარსაბის თავისთან გადმოსატყუებლად... როგორც ჩანს, სპარსეთში იძულებით გადახვეწილ გიორგი სააკაძეს თავიდან არც იმერეთის სამეფო კარი და არც „იმერეთის ელჩები“ არ ენდობოდნენ, არაფერს ვამბობ ქართლ-კახეთის მეფეებზე ლუარსაბ II-ზე და თეიმურაზ I-ზე, რომელთა უდიდესი შეცდომა იყო სწორედ ეს უნდობლობა, რომელიც მათში წარმატებით ჩათესეს ირანის აგენტურამ და ერის მოლალატე დიდგვაროვნებმა, რამაც მათი და ჩვენი ქვეყნის ტრაგიკული ბედიც განსაზღვრა. ქართლ-კახეთის მეფეებმა მოშურნე იუდეების გამოისობით ვერ გამოიყენეს ივერიის დიდი შვილის ბუმბერაზული მხედართმთავრული ნიჭი და უზარმაზარი ფიზიკური თუ გონებრივი შესაძლებლობები საქართველოს საკეთილდღეოდ... საბედნიეროდ, დასავლეთ საქართველოს მესვეურნი: დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსი მალაქია გურიელი, იმერეთის მეფე გიორგი III და დიდებულები, სამეგრელო ოდიშის მთავარი ლევან დადიანი, გურიის მთავარი მამია გურიელი, უფრო ადრე მიხედნენ გიორგი სააკაძის დიდქართველობას და გულქართლობას და შესაბამისად მასზე მლოცველები, ერთგულები და მეგობრები და ნათესაობის მსურველნი იყვნენ დიდი მოურავის სიცოცხლის ბოლომდე, რაც დასტურდება ისტორიულ-საარქივო დოკუმენტებით და ევროპელ მისიონერთა უნიკალური ცნობებით, მაგალითად, არსებობს მართლაც საოცარი სამართლის ძეგლი ქართულ ისტორიოგრაფიულ სივრცეში: „ერთგულების წიგნი მალაქია კათალიკოსისა მოურავ გიორგისადმი“, რომელიც სწორედ XVII ს-ის პირველი

მეოთხედით არის დათარიღებული და დიდად სავარაუდოა, ანუ მისაღებია ისტორიოგრაფიული ჰიპოთეზა, რომ აღნიშნული „ერთგულების“ წიგნი სწორედ მრავალძალის ეკლესიაში შეიქმნა და დაიწერა... აი ეს დოკუმენტიც:

„ქ. სახელითა არსება დაუბადებელისა, დაუსაბამოდსა დაუსრულებელისა, მიუწითმელისა, განუზომელისა, მიუთხრობელისა ღმრთისა მამისა, ძისა და სულისა წმიდისათა;

მეოხებითა ყოვლად უხრწნელისა და უფროსად კურთხეულისა დედოფლისა ჩვენისა ღმრთის მშობელისა მარადის ქალწულისა მარიამისათა;

თავდებობითა და მინდობითა, ძლიერებითა ცხოველის მყოფელისა პატიოსნისა ჯვარისათა, რომელსა ზედა განიპყრნა ქრისტემან მეუფემა უხრწნელნი მკლავნი თვისნი და სისხლთა საღმრთოთა მათ მიერ მეწამულ იქნა;

თავდებობითა და მინდობითა წმიდათა ზეცისა ძალთა მიქაილ და გაბრიელ და რაფაელისათა;

თავდებობითა და მინდობითა წმიდისა წინასწარმეტყველისა და წინამორბედისა ნათლისმცემლისა იოვანესითა და იოვანე ქალწულ მახარებლისათა;

თავდებობითა და მინდობითა წმიდათა ათორმეტთა მოციქულთა პეტრე რიტორისა და სასუფეველსა ცათასა კლიტეთა მპყრობელისა და პავლე პირისა ქრისტესისა;

თავდებობითა და მინდობითა წმიდათა მღვდელთ-მოდღვართა ბასილი, გრიგორი და ნიკოლოზისათა;

თავდებობითა და მინდობითა წმიდათა მოწამეთა გიორგი, თევდორე და დიმიტრისათა და ყოველთა წმიდათა ღმრთისათა ზეცისა და ქვეყნისათა, ხორციელთა და უხორციელთა,

ამა ყოველთა წმიდათა თავდებობითა ესე უკუნისამდე ჟამთა გასათავებელი ფიცი, პირი და წიგნი მოგახსენეთ ჩვენ, პატრონმა კათალიკოზმა მალაქიამ თქვენ, პატრონს მოურავს გიორგის და თქვენსა შვილსა ავთანდილს და შვილთა და მომავალთა სახლისა თქვენისათა. კიდევ

ბატონიშვილს ქაიხოსროს და ბატონს ბარათასა და გიორგის და გერმანოს და ერთობილთ ვინც ვინ თქუენი ერდგულნი და თქუენტან მყოფნი აზნაურიშვილნი არიან, დიდნი თუ მცირენი. ესე საფიცარი მოგახსენეთ ასრე და ემა პირსა ზედა: ვიყუენეთ თქუენტვის კარგნი და კარგნის მღმინი; არა გავნოთ, არა გაზიანოთ არა კაცითა, არა კაცის კაცითა; არა გიცრუოთ, არა გიტყუოთ, არა გიჩხუბოთ.

და თუ ჩუენს ალავს მობრძანდეთ, კიდევ შეგხიზნოთ და არას კაცსა საძალოთ და სააგაკაცოთ არ დაგანებოთ, რაც ძალგვედვას. და თუ ჩვენის ალაგიდამე წაბრძანება მოინდომოთ, ჩვენი ადგილი უზიანოთ გაგარონინოთ.

ამისად გასათავებლად მოგვიცემია ღმერთი და ყოველნი წმიდანი ღმრთისანი, ხორციელნი და უხორციონი, ზეცისანი და ქვეყნისანი; და ხელიცა ასრე ჩაუროთო.

ფიცის გათავების მეტი სხვა გულში არა ავიაროთ რა. ††

ხელთვა: კათალიკოზი“

[„ქართული სამართლის ძეგლები“, ტ. III, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, თბ. 1970წ. გვ. 484–485].

ზემთ მოყვანილი სამართლის ძეგლი XVII ს-ის პირველი მეოთხედით თარიღდება. მეცნიერთა უმრავლესობა (მაგ.: გ. ჯამბურია და სხვ.) მას 1625–26 წლებში შედგენილად თვლის (ამ მოსაზრებას მეც ვეთანხმები – ვ.ო. [ვ. ოთარაშვილი, „მიტროპოლიტ იოსებ ტფილელის (სააკაძე) ცხოვრება და მოღვაწეობა“, თბ. 2019წ. გვ. 201–203], უფრო სწორად, ეს დოკუმენტი 1616–1626 წლის შემოდგომამდე, უფრო ზუსტად ბაზალეთის ომამდე შედგენილი, რადგან შემდეგ სააკაძე თავის უფროს ვაჟიშვილთან – ავთანდილთან ერთად თურქეთში გადაიხვეწა. იოსებ ტფილელის „დიდმოურავიანიდანაც“ კარგად ჩანს დასავლეთ საქართველოს სამეფო კარის კეთილი დამოკიდებულება და გიორგი სააკაძის მასთან ახლოობა შემდეგ სტრიქონებში: „იმერეთს ჩავედ, გიორგი მეფე ვნახეო“ (სტრ. 238) ანდა „სულ იმერელნი მომაკრფეს მეგობარ-

ამხანაგებად“ (სტრ. 246). მალაქია II გურიელი გიორგის ძე, იყო გურიის მთავარი და დასავლეთ საქართველოს („აფხაზეთის“) კათალიკოსი, რომელიც ერთი წყაროს თანახმად დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსია 1616–1639 წლებში [„მოსახსენებელი“, დაიბეჭდა სრულიად საქართველოს კათოლიკოს პატრიარქის, უწმინდესის და უნეტარესის ილია II-ის ლოცვა-კურთხევით, თბ. 2009 წ. გვ. 10], ხოლო მეორე წყაროს – წმინდა პოლიექტოს კარბელაშვილის ცნობით კი მისი მოღვაწეობის წლებია 1613–1642 წ. [პ. კარბელაშვილი, „იერარქია საქართველოს ეკლესიისა – კათალიკოსნი და მღვდელ-მთავარნი“ 1900 წლის რეტოპრინტ. გამოცემა ბ. არველაძის რედაქ. თბ. 2011 წ. რედაქტორი მეუფე ანანია ჯაფარიძე, გვ. 164], რომელიც იმეორებს „ქართლის ცხოვრების“ მემბტიანის ინფორმაციას, რომ „იმერეთის მეფე გიორგიმ ეს მალაქია და ლევან აბაშიძე გამოუგზავნა ძღვნით სურამში მდგომს (1615) მძვინვარე შააბახს და სთხოვდა თეიმურაზ და ლუარსაბ მეფეთ შენდობას, გარნა ამოდ“ [დასახ. ნაშრ. გვ. 164]. ორივე წყაროს შემთხვევაში, რომელიც მალაქია გურიელის დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსობის წლებს აღნიშნავს, ზემოთ მოყვანილი „ერთგულების წიგნი“ იმას ნიშნავს, რომ დიდი მოურავი გიორგი სააკაძე სპარსეთში იძულებით განდევნილ-გადახვეწილი, ბოროტი შაჰის კარზე მყოფი მაინც მტკიცე და შეუვალი ქრისტიანი და მაცხოვრის რჯულის დამცველია და მას გამორჩეულ პატივს მიაგებს თვით კათოლიკოსი – მალაქია II გურიელი, რომელიც იმ დროს ერთ-ერთი უდიდესი ავტორიტეტი იყო არა მარტო დასავლეთ საქართველოში, თანაც ფრიად ხაზგასასმელია, რომ ზემოთ მოყვანილ სამართლის ძეგლში „ფიცის წიგნი“ დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსიც და დიდი მოურავიც ერთნაირ აღმატებულობით ხარისხში მოიხსენებიან: **„ჩვენ პატრონმა კათალიკოზმა მალაქიამ, თქვენ პატრონსა მოურავს გიორგის“**, ხოლო დანარჩენი პერსონები „ერთგულების წიგნისა“ – „ბატონიშვილებად“ და „ბატონებად“

არიან მოხსენებულნი, რაც იმას ნიშნავს, რომ გიორგი სააკაძეს XVII ს-ის საქართველოს პირველი მეოთხედის გმირთა ისტორიულ გალერეაში ერთ-ერთი ყველაზე გამორჩეული, თავდადება-მამაცობით და ტრაგიზმით, უდიდესი მხედარმთავრული ნიჭით და ბუმბერაზული ნებისყოფით გაცისკროვნებული ადგილი უჭირავს... მიუხედავად იმისა, რომ მისი კათალიკოსის „ერთგულების წიგნი“ მოხსენიებული ამალის წევრებიც არ არიან ხელწამოსაკრავი და უბრალო პიროვნებები. კერძოდ, ერთმანეთზე უკეთეს მამულიშვილებს მიეკუთვნებიან ზემოთ მოყვანილ ისტორიულ დოკუმენტში დასახელებული მისი ვაჟი – ავთანდილ სააკაძე, მამის უერთგულესი და უებრო მეომარი, რომელიც იმერეთის მეფის გიორგი III-ის ასულზე – ხვარამზეზე იყო დანიშნული [შ. ბურჯანაძე, „ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდიშის სამთავროებისა“, თბ. 1959წ. გვ. 22; მ. რეხვიაშვილი, „იმერეთის სამეფო 1462–1810წ.“, თბ. 1989წ. გვ. 89–90; გ. ჯამბურია, „გიორგი სააკაძე“, თბ. 1964წ. გვ. 147–149]. „ბატონის შვილს ქაიხოსროს“ – იგულისხმება გიორგი სააკაძის უახლოესი თანამებრძოლი ქაიხოსრო მუხრან-ბატონი (ბაგრატიონი), „ბატონი ბარათა“ – ბარათა ბარათაშვილია, ასევე სააკაძის უერთგულეს სამშოს წევრი და უმამაცესი მეომარი, ნათესავი დიდი მოურავისა დედის – თამარ ბარათაშვილის მხრიდან. სააკაძის ერთგულ „მოკიდებულ კაცთა“ წევრია გიორგი – სავარაუდოდ, ქავთარაშვილი და გერმანოს, სავარაუდოდ ბარათაშვილი [გ. ჯამბურია, დასახ. ნაშრ. გვ. 148].

მაკრინე მონაზონის ჩანაწერიდან გამომდინარე შეიძლება დავუშვათ ორი ისტორიოგრაფიული ჰიპოთეზა: პირველი, რომ აღნიშნული „ერთგულების წიგნი“ მალაქია კათალიკოსსა და გიორგი სააკაძეს შორის შედგა მრავალძალის ეკლესიაში 1614 წელს (სავარაუდოდ ზაფხულში), ასევე თუ სარწმუნოდ მივიჩნევთ მალაქია გურიელის კათალიკოსად ყოფნის წლებად 1613–1642 წლებს, და მეორე, რომ აღნიშნული „ერთგულების წიგნი“

შედგა მარტყოფის და მარაბდის ბრძოლების შემდეგ 1625 წლის შემოდგომით. მაგრამ ორივე ისტორიოგრაფიული ჰიპოთეზის შემთხვევაშიც გადაჭრით შეიძლება ვთქვათ, რომ გიორგი სააკაძეს ენდობა „იმერეთის ელჩობა“ ანუ იმერეთის სამეფო კარიც და მაღალი სასულიერო იერარქიც, რაც ძალზე მნიშვნელოვანია. კერძოდ, კათალიკოსის ერთგულების წიგნიდან ჩანს, რომ მალაქია II ქრისტიან ქართველ მამულიშილთან – დიდ მოურავთან დებს ერთგულების წიგნს და არა რჯულშეცვლილ რენეგატთან, როგორც ზოგიერთ ვაიმეკლევარს მიაჩნია. გიორგი სააკაძე, რომ რჯულშეცვლილი ანუ მაჰმადიანი (შიიტი) და სამშობლოს მოღალატე ყოფილიყო, მაშინ დასავლეთ საქართველოს ეკლესიის უმაღლესი სატყუიმპრობელი „ერთგულების წიგნს“ არ შეადგენდა და მხურვალე ფიცს არ დადებდა უფლის, ღვთისმშობლის, მთავარანგელოზების და წმინდანების წინაშე ერის კაცთან თუ იგი ღირსეული პიროვნება და ჭეშმარიტი ქრისტიანი არ იქნებოდა. პირიქით ამ „ერთგულების წიგნიდან“ ჩანს, რომ დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსი უადრესად კეთილგანწყობილია გიორგი სააკაძის მიმართ, ასევე მისი ოჯახისადმი და თანამებრძოლებისადმი... მაკრინე მონაზონის ზემოთ განხილულ ჩანაწერიდან ასევე ჩანს, რომ „იმერეთის ელჩობა“ გამაჰმადიანებულ რენეგატს და სამშობლოს მოღალატეს მრავალძალის საკათალიკოსო სათაყვანებელ ტაძარში „წმინდა გიორგის სასწაულმოქმედ ხატზე“ არ დააფიცებდნენ, რადგან იმდროინდელი ქართველობა უფრო ახლოს იყო უფალთან და ჩვენზე უკეთ იცოდნენ ღოცვის და ფიცის მაღლი და ძალა. შაჰის გაღიზიანების (მსუბუქად რომ ვთქვათ) მიზეზიც, სწორედ ქრისტიანთ თანამომე ქართველთა ეს შეკრება იყო ღუარსაბ მეფის გადასარჩენად გამიზნული. ამიტომ „შაჰის საჩუქარი მდიდრულად შემეკული ხმალი“, სწორედ ქართველთა დასაშინებლად და დასამუქრებლად იყო გაგზავნილი და „არა სარწმუნოებით“ ცხადია... სავარაუ-

დოდ, სწორედ მრავალძალის ეკლესიაში გამართული ბჭობა-მოლაპარაკებისას დაიბადა ალბათ იდეა და დიდი ნდობა გიორგი სააკაძის და მისი უფროსი ვაჟის – ავთანდილ სააკაძის მიმართ, რაც ცოტა მოგვიანებით იმერეთის მეფის გიორგი III-ის ასულის ხვარამზეს დანიშვნით დამთავრდა...

ამდენად, პლატონ იოსელიანის წიგნში გაბნეული მაკრინე მონაზონის ჩანაწერები, რომლებიც გიორგი სააკაძის ნაწერებს, ვრცელ მოხსენებას თუ დღიურებს ეყრდნობა, უმნიშვნელოვანესი ისტორიული წყაროა და ცალკე შესწავლას და იდენტიფიკაციას მოითხოვს პლ. იოსელიანის ნაშრომიდან.

კვარაცხე რაჭაში

ნ. იაშვილი

რაჭაში მრავალი ციხე-სიმაგრე იყო. მათი უმრავლესობა ჩვენამდე მხოლოდ ნანგრევების სახით არის მოღწეული, ბევრი მათგანი კი მხოლოდ წერილობითი წყაროებითა და გადმოცემებით არის ცნობილი.

ციხე-სიმაგრე თავდაცვით ნაგებობას წარმოადგენს, რომელსაც გარს მაღალი გალავანი აქვს შემორტყმული, გააჩნია სათვალთვალ კოშკები, საცხოვრებელი შენობები და სხვა ნაგებობები.

რაჭის ცნობილი მკვლევარის გ. ბოჭორიძის მონაცემებით რაჭაში არსებობდა ბარეულის, ბეჟანის, გუნდუშის, ზნაკვის, სორის, ნინიას, ჭიდროთას, ხიდიკარის, ხიმშის და სხვა ციხე-სიმაგრეები. ბევრი მათგანი ვახუშტი ბატონიშვილსაც აქვს აღწერილი, ხოლო ზოგიერთი მას რუკაზეც დაუტანია. რაჭის ცნობილი ციხე-სიმაგრეებს შორის გამორჩეული ადგილი კვარა ციხეს უჭირავს.

კლდეზე აგებული კვარაცხე

ისტორიულ წყაროებში კვარაცხე (სხვანაირად კვარასციხე) პირველად ჯერ კიდევ XI საუკუნეშია მოხსენიებული. იგი მდებარეობდა ქვემო რაჭაში, ამბროლაურის რაიონში სოფელ ზემო სხვაგიდან დაახლოებით ორი კოლომეტრის დაშორებით მდინარე კრისულას მარჯვენა ნაპირზე.

კვარა ციხის შესახებ ვახუშტი ბატონი წერს „სხივის სამხრეთით და კრისის პირისპირ, აღმოსავლეთით კიდურს, მაღალს კლდიანს გორასა ზედ არს ციხე კუარასი მტკიცე“.

რუსეთის ელჩების იევლევისა და ტოლჩანოვის იმერეთის სამეფოში მოგზაურობის აღწერილობაში აღნიშნულია, რომ „...ქვის ციხე კვარა მთლიანად ქვაზეა აგებული მტებს შორის. ციხეს ერთი შესასვლელ-გასასვლელი აქვს“. კვარა ციხეს მართლაც მისასვლელი მხოლოდ ჩრდილო-დასავლეთის მხარეს ჰქონია. ორ ბურჯს შორის იყო შესასვლელი, სადაც მისადგომი კიბით შეიძლებოდა ასვლა. თვით მაღალი გალავანი, რომელიც ციხეს გარს ერტყა ტერასებად იყო დაყოფილი, რომლებზეც განლაგებული ყოფილა სხვადასხვა ნაგებობა. მათ შორის ცენტრალური ადგილი სასახლეს ეკავა, მის ჩრდილოეთით აღმართული იყო ორსართულიანი საყარაულო, რომლის ქვედა სართული საცხოვრებლად გამოიყენებოდა. ციხის უმაღლეს წერტილზე აღმართული იყო მრგვალი გოდოლი, რომლის სამხრეთით მცირე ზომის (4,3 x 3 მ) დარბაზული ეკლესია მდებარეობდა.

სავარაუდოდ ციხე-სიმაგრე და ყველა ნაგებობა XI–XII საუკუნეებს განეკუთვნება. მეცნიერი დ. მუსხელიშვილი გამოთქვამს ვარაუდს, რომ წყაროებში „თაკვერის“ ციხედ მოხსენიებული ციხე სწორედ კვარა ციხე იყო. ასევე არსებობს მოსაზრება, რომ კვარა ციხეა გამოსახული ზემო კრისის ხუროთმოძღვრულ ძეგლებზე.

კვარა ციხე ტიპური ციხე-დარბაზი იყო. მას საკმაოდ მაღალი 6–7 მეტრის სიმაღლის გალავანი ჰქონდა. ციხე-სიმაგრეში განლაგებული იყო მცირე ზომის

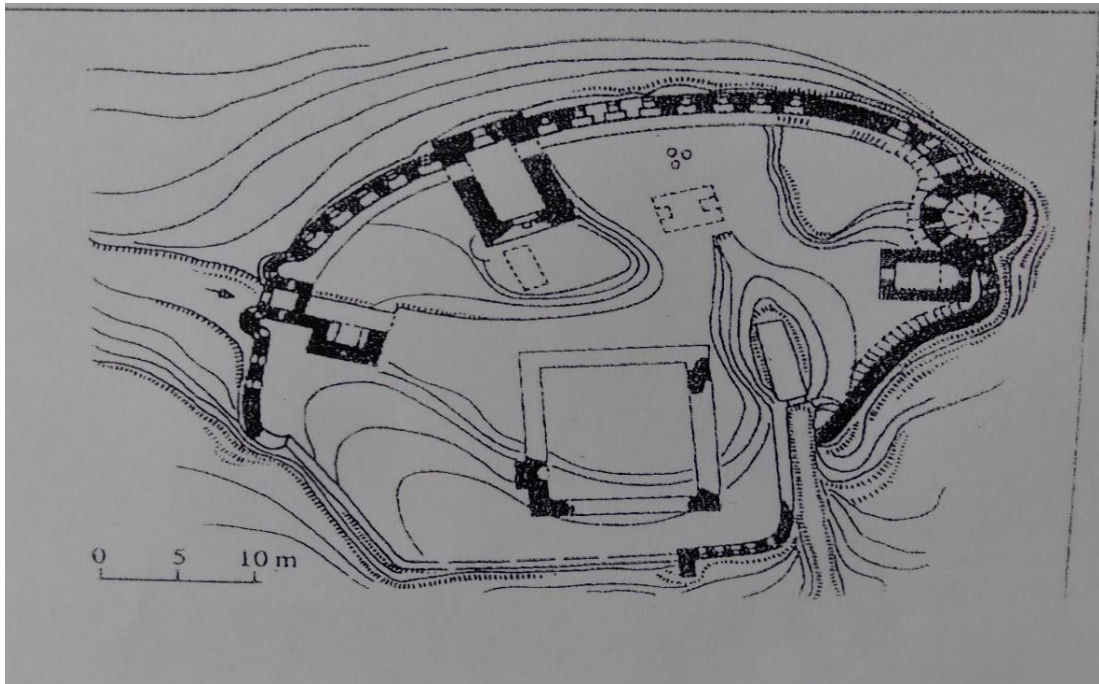
ეკლესია, საცხოვრებელი ორსადტულიანი კოშკი. ციხის ეზოში ყოფილა წყლის მცირე აუზიც. ციხე-სიმაგრეს დაახლოებით 2 000 კვადრატული მეტრი ფართობი ეკავა.

ცნობილია ციხე-სიმაგრის ისტორიის ზოგიერთი ფაქტი.

XVI საუკუნის ბოლოს ციხეს ქართლის მეფე სიმონ I (1556–1600) დაეუფლა. მან კვარას გარდა დაიჭირა სკანდასა და კაცხის ციხეები. 1786 წელს ციხეს თავი შეაფარა იმერეთის მეფის, დავით გიორგის ძის ბატონიშვილმა დავით არჩილის ძემ (შემდგომში იმერეთის მეფე სოლომონ II).

VII საუკუნის 70-იან წლებში ოსმალებმა იმერეთი დალაშქრეს და მეფე ბაგრატ IV-ის (1660–1678) სამგლობელოში შეიჭრნენ. ოსმალთა ჯარმა რაჭაშიც შეაღწეა და კვარა ციხეს ალყა შემოარტყა, მაგრამ ციხე ვერ აიღო.

1703 წლიდან კვარა ციხე თავად იაშვილებს ეკუთვნოდა, მაგრამ 1717–1718 წლებში გიორგი გურიელმა ციხიდან იაშვილები განდევნა და ციხესა და იაშვილების მამულებსაც დაეუფლა. იაშვილებმა კვარა ციხე მხოლოდ 1735 წელს დაიბრუნეს. 1769 წლიდან იაშვილების სათავედოს გაუქმების შემდეგ იგი კვლავ სამეფო გამგებლობაშია.

კვარა ციხის გეგმა

კვარა ციხემ თავისი მნიშვნელობა 1810 წლის შემდეგ დაკარგა, როდესაც იმერეთი რუსეთის იმპერიამ მიიერთა.

იმერეთის სამეფოში მეფის რუსეთის ჯარების შეჭრის დროს კვარაცხეში გამაგრდნენ რუსეთის იმპერიის წინააღმდეგ მებრძოლი რაჭის თავადაზნაურობის ნაწილი. მათ გარკვეული წინააღმდეგობა გაუწიეს რუსეთის არმიას, მაგრამ დიდხანს ციხე-სიმაგრე ვერ შეინარჩუნეს.

კვარა ციხის მფლობელი იაშვილების სათავედოს შესახებ ქართულ ისტორიულ წყაროებში ბევრი ფაქტია ცნობილი:

დასავლეთ საქართველოში სათავედოების შექმნის ისტორია შესწავლილი აქვს მეცნიერ-ისტორიკოსს, პროფესორ ო. სოსელიას. მისი დასკვნით „იაშვილები“ მიეკუთვნებოდნენ უფროსი თავადების, ე.წ. „დიდებული თავადების“ კატეგორიას. ყველაზე ადრინდელი ცნობა იაშვილების საგვარეულოს შესახებ 1432 წლით არის დათარიღებული. ქ. ქუთაისის ისტორიულ მუზეუმში დაცული საბუთით (№1484) იაშვილების სათავედოში მოიხსენიება თავადების მოსამსახურეთა სხვადასხვა თანამდებობები, ე.წ. „სახელოები“: მესტუმრე, ხელოსანი, მდივანი.

საქართველოს მთავარმართებლის და იმერეთის მმართველის დავალებით 1811 წელს ჩატარდა რაჭის სოფლების და მოსახლეობის აღწერა. ამ მონაცემების მიხედვით რაჭა შედგებოდა ოთხი საბატონოსაგან (სათავედოსაგან): საერისთავოს, საწულუკიძეოს, საიაშვილოსა და საჯაფარიძეოსგან.

იაშვილების უძველესი გვარის შესახებ ვახუშტი ბატონიშვილის თავის ნაშრომში „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“-ში ამ გვარს მოიხსენიებს როგორც ერთ-ერთ წარჩინებულ თავადურ გვარს რაჭაში: „...ხოლო რაჭას წულუკიძე, იაშვილი, ჯაფარიძე...“. სულ ამ შრომაში გვარი იაშვილი ნახსენებია ცხრაჯერ, მათგან რამდენჯერმე როგორც სოფელ სადმელისა და ციხე კვარას მფლობელნი.

იაშვილების გვარეულობა უკვე მე-XV საუკუნეში დასტურდება რაჭაში.

თედორე შარაბიძის ხელნაწერ-ნაშრომში განსაზღვრული იაშვილების სათავედოს ტერიტორია კი ისტორიული საბუთებით მტკიცდება. იაშვილებს თურმე ორი სასახლე ჰქონდათ: ერთი სოფელ ღვიარაში და მეორე სოფელ კლდისუბანში, სადაც დღესაც დგას ციხე-სიმაგრის ნანგრევები მდინარე რიცეულას ნაპირთან გორაკზე. ამ ციხის ორი კოშკი შედარებით კარგად იყო შემონახული, აქვეა წყაროც. ამ სასახლესთან მდებარე კარის ეკლესიაში იმარხებოდნენ იაშვილების გვარის წარმომადგენლები, მაგრამ არა მიწაში, არამედ უშუალოდ ეკლესიაში გაკეთებულ აკლდამაში.

კვარაცხის კოშკი რაჭის მიწისძვრამდე

1703 წელს არზრუმის ფაშა ხალილ-მა დაიპყრო სამეგრელოს, გურიის და იმერეთის სოფლები და ქალაქები. მაგრამ შემდეგ იგი იძულებული გახდა ოსმალეთს დაბრუნებულიყო. მან იმერეთისაგან მოითხოვა, რომ მათ ძველებურად ეხადათ ხარკი, მეფედ გიორგი ბატონიშვილი დაესვათ და შორაპნის ციხე დაეზღვიათ. როდესაც ოსმალები გზას გაუდგნენ, მათ დაეწიათ იმერელთა, რაჭველთა და ღენხუმელთა ლაშქარი ქაიხოსრო იაშვილის მეთაურობით და ფერსათის

მთაზე დიდი ზარალი მიაყენეს. მოკლეს კოლის ფაშა, დაიჭრა ახალციხის ფაშა, მტერმა დატოვა „ურიცხვი ალაფნი, ცხენნი, ჯორნი, აქლემნი, მძევლები და სხვ.“ როგორც ცნობილია იმერეთის სამეფოს 1818–1820 წლის აჯანყება მეფუს რუსეთის წინააღმდეგ განსაკუთრებული სიძლიერით რაჭაში გამოვლინდა. ეს აჯანყება რუსეთის იმპერიამ სისხლში ჩაახშო, მაგრამ ისტორიამ შემოგვინახა მრავალი მამაცი გმირის სახელი, რომელთა შორის მოიხსენიებიან: სომიწოელი ივანე იაშვილი, სადმეღელები: აღმასხან, ხოსია და ჯავახ იაშვილები.

რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობის შემდეგ მმართველობის ახალი, რუსული სისტემის შემოღებისთანავე იაშვილების სათავედ გაუქმდა. მეფის მთავრობამ თავისი მომხრე იაშვილების ნაწილს მემამულეთა უფლებები დაუტოვა, ხოლო ის იაშვილები, რომლებიც მეფის წინააღმდეგ იბრძოდნენ დასაჯა: მამულები ჩამოართვა და ზოგიერთი მათგანი საქართველოდანაც კი გააძევა.

1991 წლის 26 აპრილის მიწისძვრის შედეგად კვარა ციხე თითქმის მთლიანად დაინგრა.

რაჭველმა პოეტმა, ზურაბ ჯაფარიძემ პატარა ლექსი მიუძღვნა კვარა ციხეს: „რალა დავრჩა - მხოლოდ ძველი სახელი, / ახლა ირგვლივ სხვა ქარები ჰქრიან ... / უთვალავი ფათერაკის მნახველი / ჟამთა სრბოლამ როგორ დაგანგრია ... / მიწევი იდექ ქართველ კაცის იმედად, / აამებდი მის გულს ნათელ მზისებრ / და შენ გჯერა ნანგრევებიდან აღსდგები / ძველ დიდუბას დაიბრუნებ ისევ !/ .

ხოლო პოეტმა ზაზა ნეფარიძემ კვარა ციხეს ეს სტრიქონები უძღვნა:

*იყო სოფელში კლდეზე აწვდილი,
კვერცხით ნაშენი, კოხტა, ხალასი,
იდგა გუმბათი თამარის დროის,
სახელად ერქვა ციხე კვარასი...*

*ქვემოთ მოსჩქევდა მდინარე წმინდა,
მოსჩქევდა ურჩი, როგორც ჯიქურა,
სამეფო იყო კალმახის ჯიშის,*

კვარა ეძახდა ჩანჩქერს: კრიხულა!

*ოდესღაც წვეთი ვიყავი მათი,
ათბობდა ჩემს სულს სხვაგვარ ფიცრულა,
მე და ჩემს მერანს ჯირითის შემდეგ
წყურვილს გვიკლავდა ცივი კრიხულა...*

*მას შემდეგ ბევრი გავარდა მეხი,
რამაც მოხარა წელში ფიცრულა,
გადაიკარგნენ შმაგი ცხენები,
აღარც კვარა და აღარც კრიხულა...*

ლიტერატურა

1. ქართლის ცხოვრება. თბილისი. /საბჭოთა საქართველო, 1973 წელი.
2. ქართველი საბჭოთა ენციკლოპედია. თბილისი, საბჭოთა საქართველო, 1973 წ.
3. რ. ჭელიძე, შ. ჭელიძე. მთის რაჭა. თბილისი, ნაკადული, 1987 წელი.
4. გ. გასვიანი. დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ვითარება და რუსეთთან შეერთება. თბილისი. /საბჭოთა საქართველო, 1973 წელი.
5. თ. სოსელია. ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან. თბილისი, მეცნიერება, 1966 წ.
6. იაშვილების საგვარეულო. თბილისი. 2002 წელი.
7. ა. იაშვილი. მოგონებები. //ურნალი მნათობი. №3, თბილისი, 1991 წ.
8. მ. რეხვიაშვილი. იმერეთის სამეფო. თბილისი. ... წელი;
9. დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები. ს. კაკაბაძის გამოცემა. თბილისი, 1921 წელი.
10. კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის აქტები. ტომი IV.

ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობები რაჭაზე

ი. გორგიძე, ქ. მახაშვილი, ნ. იაშვილი

საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი

დიდი ქართველი მეცნიერის, გეოგრაფის და ისტორიკოსის ვახუშტი ბატონიშვილის შრომებმა საფუძველი ჩაუყარა საქართველოში კარტოგრაფიის განვითარებას. მისი გეოგრაფიული ატლასები მეტად ძვირფას მასალას იძლეოდა არა მარტო საქართველოს, არამედ რეგიონის შესწავლისათვის.

ვახუშტი ბატონიშვილი დაიბადა 1696 წელს, ქალაქ თბილისში. იგი იყო ქართლის მეფის ვახტანგ VI-ის უკანონო შვილი. ფრნგი მოგზაურის შარლ პეისონელის (1700–1757) ცნობით, მისი დედა გლეცის ქალი ყოფილა. ვახუშტის განათლებისთვის იზრუნეს გამოჩენილმა ქართველმა მოღვაწეებმა: სულხან-საბა ორბელიანმა და ძმებმა გიორგი და იესე გარსევანიშვილებმა. ვახუშტის აღზრდაში გარკვეული მონაწილეობა მიიღეს აგრეთვე თბილისში მყოფმა კათოლიკე ფრანგმა მისიონერებმა. ვახუშტის უშუალო აღმზრდელი კი დეკანოზი იესე გარსევანიშვილი იყო.

ვახუშტი ბატონიშვილი

ვახუშტი ბატონიშვილი ფლობდა ბერძნულ, ლათინურ, ფრანგულ, თურქულ, რუსულ და სომხურ ენებს. 1717 წელს ვახუშტი ბატონიშვილი დაქორწინდა მარიამ აბაშიძეზე. 1717 წლიდან 1724 წლამდე ვახუშტი აქტიურად იღებდა მონაწილეობას ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში, მათ შორის ორჯერ მიიღო მონაწილეობა ქსნის ერისთავის წინააღმდეგ მოწყობილ ლაშქრობაში. 1721 წელს, მდივანბეგ გივი თუმანიშვილთან ერთად ჩაატარა ქვემო ქართლის მოსახლეობის სტატისტიკური აღწერა. 1722 წელს, ვახტანგ VI-ის განჯაში ყოფნის დროს ვახუშტი ბატონიშვილი ქართლის სამეფოს გამგებლად იყო დატოვებული. 1724 წელს ქვეყანაში არსებული მძიმე პოლიტიკური ვითარების გამო იგი იძულებული იყო გაჰყოლოდა ვახტანგ VI-ს რუსეთში და სამეცნიერო მოღვაწეობა მოსკოვში განეგრძო. მოსკოვში დაწერა მან თავისი უმთავრესი ნაშრომი „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, რომელშიც მოთხრობილია საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან XVIII საუკუნის შუა ხანებამდე. ეპოქის კარტოგრაფიული ხელოვნების შენაძენია ვახუშტის მიერ შედგენილი საქართველოსა და მისი მიმდებარე ტერიტორიების ზოგადგეოგრაფიული აღწერა-დახასიათება.

რაჭის მხარე გამორჩეულია თავისი რბილი და ზომიერი ჰავით, ულამაზესი ბუნებით: მდინარეებით და მთებით, მრავალსაუკუნოვანი ისტორიით და უზარმაზარი ბუნებრივი რესურსებით. სწორედ ასე ახასიათებს რაჭას დიდი ქართველი მეცნიერი ვახუშტი ბატონიშვილი.

„არს რაჭა, ფრიად მაგარი მთითა, კლდითა, ხრამითა, ხევითა და ტყითა შეუვალი გარე მტრისაგან, ჰავითა არს კეთილმშვენი, ზაფხულის გრილი, ზამთარი თბილი და უქარო, მოსავლიანი თვინიერ ბრინჯ-ბამბისა ნაყოფიერებს ყოველი მარცვლონი ვენახნი ხილნი მტილოვანი ყოველნი რიონის კერძოდ ამიერ და იმიერ პირუტყვინი, აქლემს გარდა ყოველნი და არა მრავლად ცხოვარი უღუმო, ღორი-სიცოცხლე მათი მდინარეთა კალმახნი მრავალნი, სხვა თევზნი

არარაი, არცა რიონსა შინა... კაცნი ტა-
ნოვანნი, მხენნი, ბრძოლასა შემაერთე-
ბელნი, ძლიერნი“.

ეს არის ამ მხარის პირველი გეოგ-
რაფიული დახასიათება. ვახუშტის კა-
ლამს ეკუთვნის აგრეთვე პირველი წერი-
ლობითი ცნობა თვით ტოპონიმ „რაჭის“
ასახსნელად. თვით რაჭველები გასულ
საუკუნეში ტოპონიმ რაჭას ქართველთა
სათაყვანებელი მეფის თამარის სახელს
უკავშირებდნენ. ამ ვერსიით თამარ მეფეს
რაჭაში ყოფნისას უბრძანებია: „რა ჭააო“
და ამის შემდეგ დაერქვა ამ მხარეს
„რაჭა“. სწორედ ამავე აზრს აღნიშნავს
ვახუშტი ბაგრატიონი თავის ნაშრომში:
„...სახელი მოიგო გარემოსთა დიდროვან-
თა მთათაგან და შინაგან ღრმის
ადგილობისა მიერ – იხილე რა ჭაა ადგი-
ლი ესე“.

ვახუშტი ბაგრატიონი ასე აღწერდა
ონს: „ხოლო ჯეჯორის შესართავს ზეით
და რიონის სამხრით არს ონი. სახლობენ
ურიანი ვაჭარნი და ვაჭრობენ. ონი ჰავით
არს მშუენი და ზაფხულის ცხელი, ორთა
მთათა შინა კლდოვანთა ყოფითა, არამედ
აგრილებს მდინარე რიონი“. მის ერთ-ერთ
რუკაზე დატანილია შემდეგი სოფლები,
სადაც ცხოვრობდნენ თავადები: სევა, სო-
მიწო, სხვაგა, ღვიარა და ჭიდროთა. ასევე
აღნიშნულია აზნაურთა საცხოვრებელი
სოფლები: ბაჯიხევი, გამყრელიძე, ველ-
თეთრი, ზუდალი, კრიხი, ნინიას კოშკი,
პატარა ონი, საკეცია, სორი, ფუტიეთი,
ღარი, შარდომეთი, ჩონისი, ბუგეული,
ზნაკვა, კვარა, კვიტაშვილების ციხე, ბე-
ჯანის ციხე, სადმელი, საქორია, მინდა
ციხე, ნინიას ციხე და ხოტევი.

ვახუშტი მთის რაჭის სოფლებს
გლოლას, ჭიორას და ღებს მოიხსენიებს
როგორც „კოშკოვან-გოდლოვან-ზღუდიან“
დასახლებულ პუნქტებს. მისი ცნობები
რაჭის შესახებ წარმოადგენს ამ მხარის
პირველ გეოგრაფიულ და ისტორიულ
დახასიათებას. მას რუკებზე აღნიშნული
აქვს რაჭის ორმოცდაათამდე შემდეგი
დასახლებების პუნქტი: აგარა, არპანა, ბა-
კურაძე, ბარი, ბაჯი, ბოსტანა, გამყრელი-
ძე, გლოლა, გრიმქელი, როფაქეთი, სხარ-

ტალა, სხვაგა, სხიერი, ურაგი, უეში,
უწერა, ფარახეთი, კვაშხიეთი, ღები, ღვა-
რდია, ლუდა, შაორი, შეუბანი, შქმერი,
ცახი, ძეგლევი, ძირაგული, წედისი, წუ-
ქეთი, წორბისი, ჭალა, ჭალისუბანი, ხირ-
ხონისი და ხონჭიორი. უმრავლესობა ამ
ჩამონათვლიდან დღესაც არსებობს.

რაჭა 1737 წლის ერთ-ერთ რუკაზე

ვახუშტი ბაგრატიონი თავის ცნო-
ბილ შრომაში „აღწერა სამეფოსა სა-
ქართველოსა“-ში რაჭის სახდერებს შემ-
დგენიარად აყალიბებს: „მზღერის რაჭას:
აღმოსავლეთით კუდაროსა წონისა და
ფაწის მდინარის შორისი მთა, და კავკასი
კედელა, და გუნიდამ ჩრდილოთ წარ-
სული კავკასივე, ვიდრე დიგორის კავკა-
სამდე, რაჭა გლოლასა და უდეღეს შო-
რისი; სახრით წინიდამ წამოსულიყო მთა
დასავლეთად აღმოსავლეთამდე, ვიდრე
არპანისა და დღნორამდე გაჭრილი რიო-
ნისგან მუნ“.

ვახუშტი ბატონიშვილს მხარეთა აღ-
წერისას უყუადებოდ არ რჩება არც
ისტორიული ცნობები. რაჭის შესახებ იგი
აღნიშნავს, რომ, „პირველად იყო რაჭა

შორაპნის საერისთავო, მერმე იქმნა თვით საერისთავოდ და შემდგომად კახაბერის მოწყუედისა ეპყრათ მეფეთა. მერმე ბაგრატ იმერთა მეფემან მისცა ჩხეიძეს ერისთობა და აწცა არიან იგინი ერისთავად რაჭას, და არს მესამე სადროშო.“

ვახუშტი ბაგრატიონმა გარდა თავისი ცნობილი ნაშრომისა „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ შეადგინა საქართველოს მხარეთა რუკები, რომლებიც გაერთიანებული იყო ორ ატლასში (ატლასები გამოიცა 1735 და 1743 წლებში). ამ ატლასებში არის რუკები, სადაც ნახვენებია რაჭის ქალაქები, სოფლები და ციხე-სიმაგრეები.

ვახუშტი ბაგრატიონის ერთ-ერთ რუქაზე დატანილია შემდეგი სოფლები, სადაც ცხოვრობდნენ ამ კუთხის თავადები: სევა, სომიწო, სხვაგა, ღვიარა და ჭიდროთა. ასევე აღნიშნულია რაჭის აზნაურთა საცხოვრებელი სოფლები: ბაჯიხევი, გამყრელიძე, ველთეთვი, ზუდალი, კრიხი, ნინიას კოშკი, პატარა ონი, საკეცია, სორი, ფუტიეთი, ღარი, შარდომეთი, ჩონისი, ხიმში და ჯოისუბანი.

სხვა რუქაზე დატანილია რაჭის შემდეგი ციხე-სიმაგრეები: ბარეული, ბუგეული, ზნაკვა, კვარა, კვიტაშვილის ციხე, ბეჟანის ციხე, სადმელი, საქორია, მინდა ციხე, ნინიას ციხე და ხოტევი.

შეიძლება თამამად ვთქვათ, რომ ვახუშტის მიერ თავისი სამშობლოს ასეთი ზუსტი, დეტალური და საინტერესო აღწერის მსგავსი აღწერა-დახასიათება მრავალ ქვეყანას არ გააჩნია. ამას აღნიშნავდა ფრანგი აღმოსავლეთმცოდნე მარი ბროსე, ხოლო ვახუშტის მიერ შედგენილი გეოგრაფიული ატლასები იუნესკოს მიერ მსოფლიო მემკვიდრეობის საერთაშორისო რეესტრშია შეტანილი. 1997 წელს ქართველი გეოგრაფის და ისტორიკოსის ვახუშტი ბატონიშვილის დაბადების 300 წლისთავი საზეიმოდ აღინიშნა იუნესკოს მიერ.

საერთოდ, უნდა აღინიშნოს, რომ ვახუშტი ბატონიშვილი შრომაში სხვადასხვა დარგების საკითხებს ეხება: ისტორიულ გეოგრაფიას, გეოლოგიას, კარტოგრაფიას, ბოტანიკას, ზოოლოგიას, სოფ-

ლის მეურნეობას, ტოპონომიკას, ეთნოგრაფიას და ანთროპოლოგიასაც.

ვახუშტი ბატონიშვილისადმი მიძღვნილი ქართული საფოსტო მარკა (2018 წ.)

მიუხედავად იმის, რომ ვახუშტის მთავარ ნაშრომს თითქმის სამასი წლის ისტორია აქვს, თხზულება დღემდე არ კარგავს თავის მეცნიერულ ღირებულებას.

ლიტერატურა

1. ვახუშტი ბაგრატიონი აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. თბილისი, „საბჭოთა საქართველო“, 1973.
2. ლ.მარუაშვილი საქართველოს გეოგრაფიული შესწავლის ფუძემდებელი-ვახუშტი ბაგრატიონი. თბილისი, მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, 1956.
3. ქართველი მეცნიერები. თბილისი, საბლიტგამი, 1951.
4. გ.ზარდალიშვილი. გამოჩენილი ქართველი გეოგრაფები და მოგზაურები. თბილისი საბჭოთა საქართველო, 1966 წ.
5. თ. ბერაძე. რაჭა. თბილისი, „საქართველოს მაცნე“, 2004.
6. ლ. ფრუიძე. იქ სადაც იბადება რიონი. თბილისი, მეცნიერება, 1990.
7. ლ. ფრუიძე. რაჭა ეთნოგრაფის თვალთ. თბილისი, მეცნიერება, 1986.

ფურცლები ძალაძე ონის წარსულიდან

მ. იაშვილი, ქ. მახაშვილი, ნ. იაშვილი

ონის რაიონის ადმინისტრაციული ცენტრი – ქალაქი ონი მდებარეობს დასავლეთ საქართველოში, მდინარე რიონის მარცხენა ნაპირზე, რიონის მარცხენა შენაკადების ჯგუფორასა და ღარულას შორის მდებარე ხეობაში. ქალაქი ზღვის დონიდან 830 მეტრის სიმაღლეზეა. საქართველოს დედაქალაქიდან 200 კილომეტრის დაშორებით. მანძილი უახლოეს რკინიგზის სადგურამდე, ქ. ტყიბულამდე 60 კილომეტრია, საზღვაო პორტამდე – ქალაქ ფოთამდე 200 კმ, ხოლო ქალაქ ქუთაისამდე 100 კმ.

ქალაქი ონი პირველად XV საუკუნის ერთ-ერთ ისტორიულ წყაროშია მოხსენიებული, თუმცა როგორც სავაჭრო ადგილი იგი ბევრად ადრე უნდა ყოფილიყო წარმოშობილი. ამას განაპირობებს მისი გეოგრაფიული მდებარეობა: ონი მეტად მნიშვნელოვანი გზების თავშესაყარზე დგას. ონიდან მიემართებოდა გზები ჩრდილოეთ კავკასიონისკენ, აღმოსავლეთ საქართველოს მხარეებისკენ და იმერეთისკენ.

ონი უძველესი დროიდან რაჭის მთავარ სავაჭრო ადგილს წარმოადგენდა. ცნობილ ქართველ ისტორიკოსს, პლატონ იოსელიანს (1809–1875 წწ.) ონი ძველი წელთაღრიცხვის მეორე საუკუნეში იბერიის მეფის ფარნაჯომის მიერ დაარსებულად მიაჩნია. ქალაქის სახელწოდება – ონი, სპარსული სიტყვიდან „ვან“-დან მოდის, რაც სადგურს აღნიშნავდა. გამოჩენილი ენათმეცნიერი, აკადემიკოსი აკაკი შანიძე აღნიშნავდა, რომ ზოგიერთ ქართულ კილოში „ვა“ მარცვალად „ო“ ხმოვანში გადადის და ასე იქნა მიღებული რაჭულ კილოში სიტყვა „ონი“.

ონი როგორც დასახლებული ადგილი და ქალაქი წერილობითი სახით პირველად ალექსანდრე მეფის სიგელში გვხვდება – XV–XVI საუკუნეებში. ამ პერიოდში რაჭველებთან მომხდარი კონფლიქტის გამო სვანები იხსენებდნენ მათი

დატყვევების ამბავს: „...ჩვენის მონაგებიანად ონს წაგუასხით...“.

ვახუშტი ბაგრატიონი (1696-1757 წწ.) ონის შესახებ წერს: „ხოლო ჯეჯორის შესართავს ზეით და რიონის სამჯრით არს ონი. სახლობენ ურიანი ვაჭარნი და ვაჭრობენ. ონი ჰავით არს მშუენი და ზაფხულის ცხელი, ორთა მთათა შინა კლდოვანთა ყოფითა. არამედ აგრილებს მდინარე რიონი“.

როსტომ ერისთავის რაჭაში მმართველობის დროს ონი რაჭის საერისთავოს ერთ-ერთ მნიშვნელოვან სტრატეგიულ პუნქტს წარმოადგენდა, როგორც თავისი მდებარეობით, ასევე ძნელად მისადგომი ციხე-კოშკებით. გერმანელმა მეცნიერმა გიულდენშტადტმა XVIII საუკუნის 70-იან წლებში იმოგზაურა რაჭაში. იგი ონს აღწერს როგორც მნიშვნელოვან სავაჭრო ცენტრს. რუსეთის აკადემიის წევრი გიულდენშტადტი ონის შესახებ წერდა: „ონში ცხოვრობენ იმერლები, სომხები და ებრაელები. ყველანი ლაპარაკობენ ქართულად... სომხები და ებრაელები ვაჭრობენ წედისიდან მოტანილი რკინის ნივთებით, ბამბის ქსოვილებით – ქართლიდან და მარილით და ფეტვით. ამიტომაც მოდიან აქ ოსები დვალებით და დიგორიდან. მოდიან აგრეთვე ბაღყარელები, ბასიანელები, აგრეთვე სვანებიც“.

ფრანგი მეცნიერი დიუბუა კი მიუთითებს, რომ „ზემო რაჭის ირგვლივ მდებარე ხეობების ყველა სამიმოსვლო გზა ონშია თავმოყრილი“. იგი წერს, რომ XIX ს-ის 30-იან წლებში ყოველ პარასკევს ონში ბაზრობა იმართებოდა, სადაც იყიდებოდა მარცვლეული, ჩოხები, წედისის რკინა, ცხენები და სხვ.

მოგვიანებით ონს ქალაქის სტატუსით იხსენიებენ, რომელიც ამ დროისათვის ქუთაისის გუბერნიის რაჭის მაზრის ადმინისტრაციულ ცენტრია.

აღსანიშნავია რომ ონი თავიდანვე წარმოადგენდა სხვადასხვა კონფესიის მოქალაქეების ტოლერანტული თანაცხოვრების მაგალითს. ონში ცხოვრობდნენ მართლმადიდებლური, კათოლიკური, ებრაული და სომხური კონფესიების წარ-

მომადგენელები და ყოველ მათგანს თავისი საკულტო ნაგებობები-სამლოცველოები გააჩნდათ.

გერმანელი ბოტანიკოსი კარლ კოხი ონის შესახებ 1844 წელს წერდა, რომ: „...ონი არის რაჭის რაიონული ცენტრი და შედგება ღარიბული, ერთრიგად განლაგებული სახლებისგან. სადაც ცხოვრობდნენ ებრაელები და სომხები. ხელოსანს წარმოადგენდა ერთი ებრაელი, რომელსაც კარგი სახელი ჰქონდა, რადგან ებრაელებს თვლიან საერთოდ უღირს ადამიანებად, ეს უნდა მიხნეულ იქნას ღირსშესანიშნავ მოვლენად. ხელოსანი უფრო მეტად შეესატყვისება ჩვენებურ სოფლის მამასახლისს და დავალებული აქვს სოფლის საერთო საქმიანობის გაძღოლა. მათი სამსახური, ქართველების უტეხი ხასიათის გამო, ძალზე გაძნელებულია... ბრძანებების და განკარგულებების განხორციელება ევალება ხელოსანს, რომელიც ამ მხრივ შეესატყვისება ჩვენებურ პოლიციის მოხელეს...“

საინტერესოა რუსეთიდან რაჭაში ჩამოსული მოგზაურების ჩანაწერები ქალაქ ონის შესახებ. მოვიტანთ რამდენიმე ამონარიდს მოგზაურთა შრომებიდან. ინგლისელი ფილიპ გროვე ასე აღწერს მის მისვლას 1874 წელს ქალაქ ონში, თუმცა იგი ონს სოფლად მიიჩნევს:

„... შემდეგ დილით ჩვენ მივედით სოფელ ონში, რომელიც სარგებლობს არცთუ მცირე მნიშვნელობით კავკასიის ამ მხარეში. ეს დიდი ბრწყინვალე ნაგები სოფელი განლაგებულია რიონის მარცხენა ნაპირას... თუმცა სახლები აქ უმეტესად ერთსართულიანია, მაგრამ სოფლის შუაგულში აღმართულია ქვითკირის დიდი შენობა... ყველგან შესანიშნავი წესრიგი და სისუფთავე სუფევდა; ბაღები და ყანები შემოვლებული იყო მტკიცე ღობეებით, ვენახების სიმრავლე გვიჩვენებდა ხალხის ყაირათიანობასა და შეძლებულობას... გლეხების ცხოვრება აქ მატერიალური შეფარდებით, ეტყობა არ განსხვავდება შვეიცარიის და ტიროლის უფრო ღარიბი ნაწილების ცხოვრებისგან. ერთსართულიანი კავკასიური ქოხები დიდი აივნებით ძლიერ წააგავს შვეიცარიულ ქოხებს... სახლებთან მისასვლელი გადიოდა ფართო, კარგად დაცული ჭიშკრებით, როგორც ჩვეულებრივად გვხვდება ქალაქარე აგარაკებში ინგლისში...“

ქალაქ ონის საერთო ხედი

გერმანელი მეცნიერი გუსტავ რად-დე, რომელიც 1866 წელს მოგზაურობდა რაჭაში, ხაზს უსვამს ონის მნიშვნელობას რაჭისათვის: „...დაბა ონს აქვს მნიშვნელობა არა მარტო როგორც მთელი რაჭის მმართველი ცენტრისა, არამედ ამასთან ერთად შემკრები პუნქტისა ყველა ვაჭრებისათვის, რაზედაც ის უნდა უმაღლოდეს აქ მცხოვრებ ებრაელების და სომხების უმეტეს ნაწილს. ახალი გზა, რომელიც უკვე კარგა ხანია ნელა შენდება, არა მარტო ძლიერ გამოაცოცხლებს ონს, არამედ მოიტანს დიდ სარგებელს. ეჭვს გარეშეა, რომ ეს გზა, რომელიც აერთებს ვლადიკავკაზს ქუთაისთან დროდადრო შეცვლის საქართველოს სამხედრო გზას...“

ქალაქის ცენტრში იდგა ე.წ. საჯანის კარის წმინდა გიორგის ეკლესია, ცნობილ მკვლევარებს ე. თაყაიშვილს და გ. ბოჭორიძეს სწორედ ამ ეკლესიაში უნახავთ მთავარანგელოზთა და წმინდა გიორგის ჭედური ხატები, რომლებიც XIII საუკუნით თარიღდებოდა.

შუა საუკუნეებში გაიზარდა ფეოდალური ქალაქის – ონის ეკონომიკური მნიშვნელობა; აქ თავს იყრიდა ჩრდილოეთ კავკასიიდან, ქართლიდან, იმერეთიდან და ქვემო რაჭიდან მომავალი გზები. იმერეთის სამეფოს რუსეთთან შეერთების (1810) შემდეგ იგი იყო დაბა და წარმოადგენდა რაჭის მნიშვნელოვან სავაჭრო პუნქტს, სადაც განვითარებული იყო ხელოსნობა. ონის ტერიტორიაზე აღმოჩენილია ბრინჯაოს ცულები (ბრინჯაოს ხანა), აგრეთვე ფული „კოლხური თეთრი“ (ძვ. წ. VI–III სს.).

მეოცე საუკუნის დასაწყისში, 1906 წელს რუსი მოგზაური ვ. მარკოვიჩი გაოცებული დარჩა როდესაც ქალაქში აღმოაჩინა ბიბლიოთეკა: „... შორიდან, გზიდან, ონი წარმოვიდგებათ დიდ სოფლად, რომელიც რიონის მარცხენა ნაპირასაა განლაგებული. არასაკმაო გამწვანება, საკმაოდ დაბალი, მენხერ ტყიანი ქედები, რომელიც არტყავს ონს აღმოსავლეთის მხრიდან ქმნიან მას სილამაზესთან დაშორებულად. ონში შესვლისას

ეს შთაბეჭდილება კიდევ უფრო ძლიერდება, რადგან თქვენ შედიხართ უსწორმასწორო ქუჩაზე დუქნების, ტრაქტირების და აზიური ტიპის სახელოსნოების რიგით. შევწერდით ერთადერთ სასტუმრო „კავკასიაში“... სასტუმროდან ქუჩამ მიგვიყვანა ჩვენ მომცრო მოედანზე, სადაც მოწყობილია ფრიად დაბეჩავებული და ცაცხვის ხეების საკმაოდ მინიატურული სკვერი...“

...კარებზე ჩვენ შევნიშნეთ მოკრძალებული წარწერა: „უსასყიდლო სახალხო სამკითხველო“. ამან მე გამაკვირვა. ონი – და უცბად სახალხო სამკითხველო! ... ბიბლიოთეკა დაარსებული იყო ერთი წლის წინათ ნესტორ მინდელის ინიციატივით; სამკითხველოს წევრებს შეადგენდა ონის თითქმის ყველა ინტილიგენტი.

გარდა ამისა, ადგილობრივი საზოგადოების ინიციატივით, გასული წლიდან დაარსებულია საქალბო სასწავლებელი 30 გოგონასთვის. მსურველი რა თქმა უნდა მეტია, ვიდრე 30, მაგრამ ადგილი არ არის...“

გერმანელი, მეცნიერებათა დოქტორი, ვ. პფაფი ასე ახასიათებს მის მიერ დანახულ პატარა ქალაქს: „...დაბა ონი მდებარეობს რიონის ქვაბულში, რომელიც ყოველი მხრით გარშემორტყმულია უმაღლესი მთებით... ის შედგება რამდენიმე ასეული სახლებისგან... ბაზრის გარშემო განლაგებულია დუქნები და რამოდენიმე ქვითკირის სახლები განასხვავებენ ონს იმერეთისა სხვა სოფლებისაგან...“

1846 წლიდან იყო ქუთაისის გუბერნიის რაჭის მაზრის ადმინისტრაციული ცენტრი. ქალაქს უჭირავს ვაკის ვიწრო ზოლი მდინარე რიონის მარცხენა შენაკადებს – ჯეჯორასა და დარულას შორის. ქალაქის ტერიტორია მნიშვნელოვნად გაფართოვდა მდინარე რიონის მარცხენა ნაპირის გასწვრივ საყრდენი კედლების აგების შემდეგ. გაყვანილია წყალსადენი. ქალაქში შემონახულია შუა საუკუნეების ციხის გალავანი და სინაგოგა.

ონის მიდამოებში არსებულმა მინერალურმა წყაროებმა განაცვიფრა რუსი

ეთნოგრაფი და მოგზაური ჩურსინი (1874–1930 წწ.) 1916 წელს იგი წერდა: „ონში და უახლოეს მიდამოებში არის სხვადასხვა შემადგენლობის მთელი რიგი მინერალური წყაროები, ამ მხრივ, ონის რაიონი აღმოჩნდა უაღრესად საინტერესო. ... ნახშირორუანგვიან-რკინიანი წყაროები მოჩანს რიონის კალაპოტის მრავალ ადგილას... საინტერესო მოვლენას წარმოადგენს მინერალური წყალი თვით ონში, თავად დომენტი ზურაბის-ძე ყიფიანის საკარმიდამოში. სამი წლის წინათ ეზოში ამოთხარეს ჭა, მაგრამ ნაცვლად ჩვეულებრივი სასმელი წყლისა, ჭაში აღმოჩნდა შესანიშნავი ტუტეანი წყალი... ამგვარად, ონის გარშემო ჩვენ ვპოულობთ მრავალ მინერალურ წყაროს, სამწუხაროდ აქამდე გამოუკვლევებლს და სათანადოდ გამოუყენებელს. ბუნების ყველა ეს ნობათი უცდის შესწავლას და დამუშავებას...“ თვით ქალაქის შესახებ კი იგი აღნიშნავდა, რომ: „... ონში, სადაც თავმოყრილია სამაზრო დაწესებულებები, არის ფოსტა-ტელეგრაფის განყოფილება. ქუჩები თავს იწონებენ ნავთის ფანრებით. თქვენ ვერ დაინახავთ ვერცერთ ეკიპაჟს, გარდა უახლოესი სოფლებიდან ჩამოხეტებული პირველყოფილი ორთვლიანი ურმებისა, რომლებსაც წინა თვლების ნაცვლად ფრჩხილები აქვთ გაკეთებული“.

1917-დან 1928 წლამდე ონი რაჭის მაზრაში შედიოდა, 1929 წლიდან კი რაჭა-ლეჩხუმის მაზრაში ითვლებოდა. 1930 წლიდან ონი დამოუკიდებელი რაიონის ცენტრია, 1963–1964 წლებში შედიოდა ამბროლაურის რაიონში, 1965 წლიდან კი კვლავ ონის რაიონის ცენტრია.

დამოუკიდებელი საქართველოს პირობებში, 1919 წელს მთავრობის განკარგულებით დაბა ონი სოფელ მოედანთან ერთად ქალაქად გამოცხადდა. XIX ს. I ნახევრიდან ონში არსებობს სამრევლო სასწავლებელი. ამ პერიოდიდან მოყოლებული შემდეგი ახალ-ახალი საგანმანათლებლო კერები იხსნება: ერთკლასიანი სასწავლებელი (1854 წ.), ამავე სასწავლებელთან არსებული მცირე სამკითხველო და წიგნის მაღაზია (1865 წ.), რაჭის მიხაილოვის სახელობის ორკლასიანი დაწ-

ყებითი საქალაქო სასწავლებელი (1869 წ.), ონის ბიბლიოთეკა (1983 წ.), სოფლის ერთკლასიანი დაწესებითი სკოლა ქალებისთვის (1898 წ.), პირველდაწყებითი უმაღლესი სასწავლებელი (1913 წ.), ქალვაჟთა გიმნაზია (1919 წ.) და რაჭის სამაზრო აღმასკომის განათლების წიგნის მაღაზია (1925 წ.).

ქალაქ ონის მოსახლეობის რაოდენობის ცვლილებები სხვადასხვა წლებში ჩატარებული აღწერებით მოცემულია ცხრილში:

აღწერის წელი	მოსახლეობის რაოდენობა	მათ შორის	
		კაცი	ქალი
1882	626	–	–
1989	5482	–	–
2002	3342	–	–
2014	2656	1217	1439

საბჭოთა ხელისუფლების წლებში ონში ფუნქციონირებდა ღვინის და ყველკარაქის ქარხნები, ადგილობრივი მრეწველობის კომბინატი, რომელიც ამზადებდა საშენ მასალებს, პირადი და საოჯახო მოხმარების საგნებს. ქალაქში მუშაობდა სამკერვალო ფაბრიკა, ორი საშუალო სკოლა და ერთი სკოლა-ინტერნატი. მუშაობდა აგრეთვე სამხატვრო, მუსიკალური და სპორტული სკოლები. ქალაქ ონში პერიოდულად არსებობდა სახალხო თეატრი, ქალაქს ამშვენებდა კინოთეატრი და კულტურის სახლი. ონში მდებარეობს რაჭის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი, რომელსაც მდიდარი და მეტად საინტერესო ექსპონატები გააჩნია. ამავე პერიოდში ონში არსებობდა ოთხი ბიბლიოთეკა, სამი საბავშვო ბაღი, საავადმყოფო, პოლიკლინიკა და სხვ.

დღეს ონი ქალაქია, რომელშიც ცოტა ხნის წინ 5000-ზე მეტი მცხოვრები იყო. ისევე როგორც ამბროლაურში, აქაც მოსახლეობის დიდი ნაწილი ადმინისტრაციულ და კულტურულ-საყოფაცხოვრებო დაწესებულებებშია დასაქმებული. მაგრამ ამბროლაურთან შედარებით ონში სამრეწველო საწარმოთა მეტი რაოდენობა იყო თავმოყრილი. აქაური რძის ქარხანა

საქართველოს რამდენიმე ქალაქს და რაიონს ამარაგებდა თავისი რძის ნაწარმით. რაიონის ფარგლებს გარეთ გადიოდა რაიმრეწვეკომბინატის, ღვინის ქარხნის და სამკერვალო ფაბრიკების პროდუქცია. არსებობდა ადგილობრივი მნიშვნელობის სხვა საწარმოები: აგურ-კრამიტის და კირის, ლიმონათის, ასფალტის ქარხნები.

ონის ელექტროენერგიით მომარაგებას უზრუნველყოფდა ორი ჰიდროელექტროსადგური – ჯეჯორჰესი და ზვარეთჰესი. ქალაქიდან რამდენიმე კილომეტრზე მდებარეობდა ჩორდის ბარიტის მადართა სამმართველო.

ონზე საუბრისას ცხადია გვერდს ვერ ავუვლით ქალაქის ისტორიის ისეთ მნიშვნელოვან მოვლენას, როგორიცაა დიდი პოეტის აკაკი წერეთლის მოგზაურობა რაჭა-ლეჩხუმში და მის მიერ ქალაქ ონის მონახულება:

ამ მოვლენის შესახებ ქუთაისელმა კინოოპერატორმა ვასილ ამაშუკელმა გადაიღო მსოფლიოში ერთ-ერთი პირველი დოკუმენტური ფილმი „ქართველი მგოსნის აკაკი წერეთლის მოგზაურობა რაჭა-ლეჩხუმში 1912 წლის 21 ივლისიდან 2 აგვისტომდე“. ამ მოგზაურობის ერთ-ერთი ინიციატორი იყო რაჭველი ხაბაზი იობა ისაკაძე. დეტალურად დაიგეგმა მოგზაურობის თორმეტივე დღე. წინასწარ განისაზღვრა თუ სად გაჩერდებოდა პოეტი, ვინ გაუწევდა მასპინძლობას, რომელ ოჯახებში გაათევდნენ ღამეს და რომელ სოფელში უნდა გამართულიყო შეხვედრა. აკაკი წერეთელს ძალიან უყვარდა იობა ისაკაძე და ლექსიც მიუძღვნა ამ კეთილშობილ ადამიანს. განსაკუთრებით დასამახსოვრებელი შეხვედრა მოუწვევს დიდ პოეტს ქალაქ ონში.

აკაკი წერეთელი ქ. ონის წარმომადგენლებთან

ლიტერატურა

1. ქართლის ცხოვრება. ტომი IV. ვახუშტი ბატონიშვილი, „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“. თბილისი. საბჭოთა საქართველო. 1973 წ.
2. თ. ბერაძე. „რაჭა“. თბილისი. „საქართველოს მაცნე“. 2004 წ.
3. რ. ჭელიძე, შ. ჭელიძე. „რაჭა“. თბილისი. „საბჭოთა საქართველო“, 1971 წ.
4. ლ. ფრუიძე. „იქ სადაც იბადება რიონი“. თბილისი. „მეცნიერება“. 1990 წ.
5. ლ. ფრუიძე. „რაჭა ეთნოგრაფის თვალთ“. თბილისი. „მეცნიერება“. 1986 წ.
6. შ. ჭელიძე. „რაჭა უცხოელი მოგზაურების თვალით“. თბილისი. 1998 წ.
7. ა. კიკვაძე. „რაჭა, მისი რევოლუციური წარსული და აწმყო“. თბილისი. „საბჭოთა საქართველო“. 1976 წ.
8. ს. რეხვიაშვილი. „რაჭის ჭაღებსა და ჭიუხებში“. თბილისი. 1984 წ.
9. ვ. გობჯიშვილი. „ჩემი თვალით დანახული რაჭა“. თბილისი. 2017 წ.

**სახელმწიფო გადატრიალებების
სათავაშობთან საქართველოში**

დომენტი ჩუბინიძე

**საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის
დოქტორანტი**

**იბეჭდება თეოლოგიის დოქტორის ვაჟა
ოთარაშვილის რეკომენდაციით**

1.1 სახელმწიფო გადატრიალებათა პრეისტორია და მათი სეციფიკური ხასიათი შუა საუკუნეების საქართველოში

საქართველოს ისტორია ქართველი ერის მიერ სამშობლო-ქვეყნის გადასარჩენად წარმოებული გაუნელებელი სამამულო ომებისა და სისხლიანი გადატრიალებების უწყვეტი და მრავალსაუკუნოვანი ქრონიკაა! ადრეფეოდალური თუ ფეოდალური ხანის საქართველოში სამეფო კარის გადატრიალებებს გამორჩეულად სპეციფიკური ხასიათი ჰქონდა და იგი მეზობელ თუ შორეულ ქვეყნებში მომხდარი მსგავსი ძალადობრივი პრეცედენტებისგან აშკარად განსხვავდებოდა. კერძოდ, თუ რუსეთის მიერ უკანასკნელი ორასი წლის განმავლობაში საქართველოში მოწყობილ იმ ხუთ სახელმწიფო გადატრიალებას უგულვებელყოფთ, რომლებსაც ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოების გაუქმება, პირველი დემოკრატიული რეპუბლიკის დამხობა, ზვიად გამსახურდიას ეროვნული ხელისუფლების ფიზიკური განადგურება და შევარდნაძის სააკაშვილით ჩანაცვლება მოჰყვა, ბაგრატიონების სამეფო დინასტიის მრავალსაუკუნოვანი მმართველობის ხანაში, თითქმის არ მოიძებნება ფაქტი, ძალადობითა და სისხლიანი გადატრიალებით დამხობილი რომელიმე ბაგრატიონი ტახტზე არაბაგრატიონს ჩაენაცვლებინოს! თვით ირანი და ოსმალეთიც კი ვერ ბედავდნენ საქართველოში დინასტიის შეცვლას და დაშლილ-დანაკუწებულ საქართველოს პროვინციებში არაბაგრატიონის გამეფებას. თვით ე.წ. ვახტანგ „ჭუჭუნიაშვილიც“ კი, თეიმურაზ პირვე-

ლისა და დედოფალ სორეშანის გარყვნილი ქალიშვილის – ნესტან-დარეჯანის მესამე ქმარი, რომელიც იმერეთის ნომინალური მმართველი და რამდენიმე დღიანი მეფე გახლდათ, გვარად ბაგრატიონი იყო...

საქართველოში სახელმწიფო გადატრიალებათა ისტორიას დრმა ფესვები აქვს. ფარსმან პირველის დროს, ქრისტეს აქეთ პირველ საუკუნეში და უფრო ადრეც, ქართლის ანუ იმავე იბერიის სამეფოში მომხდარი ამბები, რასაც სახელმწიფო გადატრიალებათა ან გადატრიალების მცდელობათა გაუთავებელი კასკადი. [1:62-63] გადატრიალებები საქართველოს არც შემდეგ დაკლებია, მაგრამ წინამდებარე ნაშრომში საკითხის მეცნიერული მიმოხილვა მიზანმიმართულად დავიწყეთ სწორედ იმ ეპოქიდან, როცა დავით მესამე კურაპალატისა და მისი შვილობილის – ბაგრატ მესამის ხელმძღვანელობით, ერთიანი ქართული სახელმწიფო შედგა.

ივანე ჯავახიშვილი საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ 1054 წელს, როცა საქართველოს მეფე ბაგრატ მეოთხე ბიზანტიაში კეისართან მოსალაპარაკებლად გაემგზავრა, ლიპარიტ ბაღვაშმა, რომელიც მეფეს ეურჩებოდა და არა მარტო მესხეთს, არამედ მთელ საქართველოს ეპოტინებოდა, მცირეწლოვანი უფლისწული – გიორგი რუისის ტაძარში წაიყვანა და მეფედ აკურთხა. ლიპარიტს, რომელმაც, ფაქტობრივად, სახელმწიფო გადატრიალება მოაწყო და მთელი ძალაუფლება ხელში ჩაიგდო, ცხადია, ბაგრატ მეოთხის შვილის – მომავალი გიორგი მეორე ბაგრატიონის თუნდაც ნომინალურად გამეფება ხელს არ აძლევდა, მაგრამ მან საქართველოს სამეფო ტახტზე არაბაგრატიონის აყვანა მაინც ვერ გაბედა! [2:327]

1089 წელს საქართველოში მომხდარი უმნიშვნელოვანესი პოლიტიკური მოვლენა, როცა მირონცხეხუთელი მეფე

გიორგი მეორე ტახტიდან გადადგა და გვირგვინი და სკიპტრა თავის 16 წლის ვაჟს, დავითს დაუტევა, ხავერდოვან სახელმწიფო გადატრიალებად უნდა მივიჩნიოთ! თუ იმავე ივანე ჯავახიშვილს დავერწმუნებით, შესაძლოა, ეს გადატრიალება სულაც არ იყო ხავერდოვანი და მხოლოდ თავსდატეხილი სტიქიური უბედურებებითა და გართულებული საგარეო პოლიტიკური ფონით განპირობებული. ყოველივე ამის შესახებ ივანე ჯავახიშვილი ერთგან საინტერესო მინიშნებასაც გვაძლევს – „ყველა ამ თავზე დამტყდარი უბედურების ზეგავლენით, თუ ეგების აგრეთვე სხვა, ჩვენთვის ჯერ უცნობი, მიზეზის გამო, გიორგი მეორე გადადგა!“ [2:332]

1089 წელს საქართველოს სამეფო კარზე მომხდარ ისტორიულ ცვლილებას, რომელმაც არა მარტო საქართველოსა და კავკასიის, არამედ მთელი მცირე აზიისა და ახლო აღმოსავლეთის ბედი სულ მცირე 120 წლით მაინც გასაზღვრა, უფრო თამამი შეფასებებით ეხმაურება აკადემიკოსი ნიკო ბერძენიშვილი. ცნობილი ქართველი ისტორიკოსი, რომელიც თავის „საქართველოს ისტორიის საკითხებში“ ბაგრატ მესამედან მოყოლებული, ყველა იმ აჯანყებულებსა თუ გადატრიალებს მოსურნეებს ჩამოთვლის, რომლებიც ცენტრალურ ხელისუფლებას უპირისპირდებოდნენ, საზგასმით აღნიშნავს: „ასეთ გამოსვლათაგან გამარჯვებით დამთავრდა დავით უფლისწულისა და მისი დასის გამოსვლა გიორგი მეორის წინააღმდეგ, რასაც დავითის გამეფება და საშინაო პოლიტიკის სრული შეცვლა მოყვა!“ [3:145]

როგორც ჩანს, 1089 წელს საქართველოში მომხდარი გადატრიალება აშკარად ხავერდოვანი იყო და ეს პროცესი რაღაც ზღვარს ისე არ გადასულა, რომ მამა-შვილს შორის სამუდამო სამდურავსა და მტრობას ეჩინა თავი. ეს რომ ასეა, ამას 1103 წელს გამართული რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების „ძეგლისწერის“ სინოდიკონიც ადასტურებს, სადაც საგანგებოდ არის მითითებული, რომ სხვა კეთილშობილ საერო თუ სასულიერო წოდების უმაღლეს პირთა შორის თავყრი-

ლობას ესწრებოდა დავით აღმაშენებლის მამა „მეფეთ-მეფე“ გიორგი მეორე.[4:542] საგულისხმოა ის ფაქტიც, რომ დავით აღმაშენებელი და გიორგი მეორე ერთად არიან მოხსენიებული ალავერდის მონასტრის წარწერაში, როგორც მისი აღმდგენელი. [16:26-28]

ცნობილი ანალიტიკოსი და ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი პროფესორი იგორ კვესელავა საზგასმით აღნიშნავს, რომ დავითისა და თამარის ეპოქაში „თვალსაჩინო იყო ეროვნული პოლიტიკური უნისონის კონცეფცია“. მეცნიერი ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ „დავითისა და თამარის საქართველოს საშინაო და საგარეო პოლიტიკური დოქტრინა წონასწორობის პოლიტიკას ეფუძნებოდა და ქართულ პოლიტიკაში მოკავშირესა და პარტნიორზე კეთდებოდა მთავარი აქცენტი მაშინ, როცა შემდგომში სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში გადამწყვეტ ფაქტორად იქცა დიდი მფარველის ძიება.“ [5:216]

მოსალოდნელი სახელმწიფო გადატრიალების სისხლიანი და ვერაგი აჩრდილი შლეიფად გასდევს დიდი ქართველი ხელმწიფის დემეტრე პირველის მეფობას, რომელმაც მამის, დიდი დავით აღმაშენებლის ანდერძი ფეხქვეშ გათელა და თავის უმცროს ძმას ვახტანგს თვალები დათხარა. გელათის მონასტრისადმი მიძღვნილ ანდერძში, რომელიც სავარაუდოდ დიდი ხელმწიფის სიკვდილამდე ცოტა ხნით ადრე უნდა იყოს შედგენილი, დავით აღმაშენებელი უფროს ვაჟს, დემეტრეს უბარებს, რომ „ძმა მისი გაზარდოს. და თუ ინებოს ღმერთმან და ვარგ-იყოს ცუბა, შემდგომად მისსა, მეფე-ჰყოს მამულსა ზედა!“ [19:19]

თუ ეს ანდერძი ნამდვილად დავით აღმაშენებელს ეკუთვნის და ის გაყალბებული არ არის, რის შესახებაც სამეცნიერო საზოგადოებაში გარკვეული ეჭვები არსებობს, მაშინ პირდაპირ უნდა ითქვას, რომ საქართველოს უდიდესმა მეფემ სიკვდილის წინ მიუტევებელი პოლიტიკური შეცდომა დაუშვა და საქართველოში მეფის არჩევის წესის, საუკუნეების განმავლობაში ჩაკირული და შეუცვლელი

მაიორატის პრინციპის შეცვლა სცადა – დემეტრეს დაუბარა, მეფობა შენს შემდეგ შენს უფროს ვაჟს კი არა, შენს უმცროს ძმას, ვახტანგს გადაულოცო!

მსოფლიოს არცერთ ქვეყანაში მსგავსი ანდერძი არცერთ ჭკუათმყოფელ ხელმწიფესა და მონარქს არ აღუსრულებია. ცხადია, გამონაკლისი არც დემეტრე პირველი აღმოჩნდა, რომელიც უმცროს ძმას 12 წლის ვახტანგს სასტიკად გაუსწორდა და თვალები დათხარა მაშინ, როცა ნამდვილი მოღალატენი – აბულეთისძენი ხელშეუხებელი დატოვა. ბედის ირონიით დემეტრე პირველი თავადაც გადატრიალების მსხვერპლი შეიქნა – 1154 წელს უფროსი ვაჟი, ტახტის მემკვიდრე დავით ბატონიშვილი მას კიდევ ერთხელ აუჯანყდა და მამა იძულებული გახდა დამიანეს სახელით დავით გარეჯის ლავრაში ბერად აღკვეცილიყო! ექვსი თვე იმეფა დავით მეხუთემ და მოულოდნელად გარდაიცვალა, რის შემდეგაც დემეტრე პირველმა ბერის ჩოხა გაიხადა და კვლავ ქვეყნის მართვას შეუდგა...

ცნობილი სომეხი ისტორიკოსი ვარდან დიდი დავით მეხუთის მკვლელობაში ხელს პირდაპირ მეფის ძმას, საქართველოს მომავალ ხელმწიფე გიორგი მესამეს – თამარის მამას ადებს და წერს – „ზოგი ამბობს, რომ ის, (დავით მეხუთე. დ.ჩ.) მოკლულ იქნა სუმბატ და იოანე ორბელიანების მზაკვრობის შედეგად, რადგან მათ ადგილს დააყენა თირქაში. ისინი შეთანხმებულნი იყვნენ დავითის ძმა გიორგისთან, რომ ის დანიშნავდა მათ მხედართმთავრებად!“ [22:165]

1154-1156 წლებში საქართველოში ერთმანეთის მიჯრით სამი სახელმწიფო გადატრიალება მოხდა. კერძოდ, ჯერ შვილმა – დავით მეხუთემ აიძულა მამა – დემეტრე პირველი ტახტიდან გადადგარიყო და ბერად აღკვეცილიყო; მერე, სულ რაღაც ექვს თვეში, დავით მეხუთე მოულოდნელად გარდაიცვალა, რაც აშკარად იმას ნიშნავს, რომ სახელოვანი პაპის სეხნიას ამ ქვეყნიდან წასვლაში „დაეხმარნენ“ და მეფე მხოლოდ მამის წყევლას არ მოუკლავს და ყველაზე

მთავარი – 1156 წელს დემეტრე პირველმა დაარღვია მაიორატის წესი და საქართველოს სამეფო ტახტზე თავადვე აიყვანა უმცროსი ვაჟი გიორგი მესამე – დიდი თამარის მომავალი მამა. არადა, ამ დროს აწ განსვენებულ მეფე დავით მეხუთეს უკვე ჰყავდა ვაჟიშვილი – მცირეწლოვანი დემნა ბატონიშვილი, რომელიც საქართველოს სამეფო ტახტის კანონიერი მემკვიდრე გახლდათ. ამ მზიდან გაივლის სულ რაღაც 21 წელი და მამის მსგავსად, დემნა ბატონიშვილიც უმწვავეს და სისხლიან სამხედრო-პოლიტიკურ ბატალიებში ამოყოფს თავს. ახალგაზრდა უფლისწული, რომელიც საქართველოს სამეფო ტახტის კანონიერი პრეტენდენტი იყო, ბიძის – გიორგი მესამის მიერ უღვთოდ გამეტებული, დასაჭურისებული და შეჩვენებული, ტრაგიკულად დაასრულებს სიცოცხლეს!

დემნა ბატონიშვილის გამოსვლა ნამდვილად იყო კლასიკური სამხედრო გადატრიალების მცდელობა, რომელსაც „ოქროს ხანის“ საქართველო ბეწვზე გადაურჩა. ყველაფერი 1177 წელს დაიწყო, როცა დემნა ბატონიშვილის აღმზრდელმა და სიმამრმა, საქართველოს ამირსპასალარმა იოანე ორბელმა, რომელსაც სომეხი ისტორიკოსი ვარდან დიდი, დემნა უფლისწულის მამის, მეფე დავით მეხუთე ბაგრატიონის მკვლელობაში ადებს ხელს, სიძის გამეფებისა და ანისის ხელში ჩაგდებას მიზნით, გიორგი მესამის წინააღმდეგ აჯანყების დროშა ააფრიალა. აჯანყებულები, რომლებიც კოჯორში იდგნენ და სახატეში მყოფი მეფის შეპყრობა ჰქონდათ განზრახული, მეფის ერთგულმა მსახურმა გასცა. გიორგი მესამემ თბილისში ჩამოსვლა და დედაქალაქის გამაგრება მოასწრო. მეფეს დიდად უერთგულა ყივჩაღთა რაზმის მეთაურმა ყუბასარმა, რომელმაც ხუთასი კაცი მაშინვე მიაშველა გიორგის... შეთქმულებს თავიანთი გეგმა მოულოდნელობის ეფექტზე ჰქონდათ გათვლილი, მაგრამ რაკი მათი ფარული ზრახვები გამჟღავნდა, ისინი დაიბნენ, შეშინდნენ და აირივნენ. გიორგი მესამემ სასწრაფოდ დაიკავა სამშვილდე

და აჯანყებულები კოჯრიდან გარეკა, რომლებიც ლორეს ციხეში, საქართველოს ამირსპასალარების რეზიდენციაში გამაგრდნენ. აჯანყებულთა საერთო რაოდენობა 30 ათას კაცს აჭარბებდა. გიორგი მესამემ დიდი გაჭირვებით ჩაახშო ეს აჯანყება და მოღალატეები უძკაცრესად დასაჯა. დემნას რომც გაემარჯვა, იოანე ორბელსთან მისი კონფლიქტი გარდაუვალი იყო, რადგან საქართველოს ამირსპასალარის პოლიტიკურ ამბიციებს საზღვარი არ ჰქონდა. უფრო მეტიც, იმ მომენტიდან, როცა იოანე ორბელმა გიორგი მესამეს დემნა უფლისწულთან ერთად სამეფოს გაყოფა შესთავაზა, [7:265]

აი, რა უმძიმესი შედეგები მოჰყვა დიდი დავით აღმაშენებლის ანდერძს, რომელიც სახელოვანმა და გმირთაგმირმა მამამ უფროს ვაჟს, დემეტრე პირველს რუდუნებით დაუბარა – „თუ ვარგ-იყოს ცუაბა, შემდგომად მისსა მეფე-ჰყოს მამულსა ზედა!“

ღიას, მეთორმეტე საუკუნის საქართველოში მთელი ერთსაუკუნოვანი პოლიტიკური პროცესი და სახელმწიფო გადატრიალებებისა თუ გადატრიალებების მცდელობათა მთელი კასკადი თავიდან ბოლომდე განსაზღვრა დავით აღმაშენებლის სწორედ ამ ერთმა მაგიურმა წინადადებამ და კიდევ იმ ფაქტმა, რომ „ქართლის ცხოვრების“ მიხედვით, მეფე დემეტრე პირველი იყო „მარჩევალი ძისა უმცროსისა“ [6:3]

რაც შეეხება დემნა უფლისწულსა და მის პიროვნულ ტრაგედიას, ქართველი მკვლევარი, მწერალი და პუბლიცისტი როსტომ ჩხეიძე მიიხნევს, რომ გენიალურმა შოთა რუსთველმა თავის უკვდავ ქმნილება „ვეფხისტყაოსანში“ გმირთაგმირი ტარიელის ტიპაჟის შესაქმნელად სწორედ დემნა უფლისწულის პერსონით ისარგებლა, ანუ დემნა ბაგრატიონი ტარიელის პროტოტიპია! ამ უადრესად ნაყოფიერი ავტორისა და ნიჭიერი შემოქმედის აზრით, დემნა უფლისწულსა და ტარიელს შორის ბევრი საერთოა...[11:24]

რაც შეეხება მეფე გიორგი მესამეს, ვფიქრობთ, მისი პიროვნება მიკერძოებულად და უსამართლოდ არ შეგვიფასებ-

ია, როცა ამ რამდენიმე წლის წინათ ქართული ბეჭდური სიტყვის ფლაგმანში, გაზეთ „ასავალ-დასავალში“ დაწვერეთ – „ბეთანიის წმინდა ტაძრის ფრესკიდან დიდი თამარ დედოფლის დეოთაბრივი ხატების ჩრდილქვეშ ერთი გულბოროტი და თვალეზადმოკარკლული გვირგვინოსანი გვიმზერს, რომელმაც ჯერ ძმა მოკლა, შემდეგ – ძმისშვილი და ასე ჩაიგდო ხელში სამეფო ტახტი, რომელიც მას არ ეკუთვნოდა!“ [11:25]

1178–1184 წლების საქართველოს სამეფო კარზე გათამაშებული ისტორიაც დიდწილად სწორედ მოსალოდნელი გადატრიალებით გამოწვეულმა შიშმა განაპირობა. ივანე ჯავახიშვილი საგანგებოდ აღნიშნავს: „დემნას განდგომამ, თუმცა ძლეულმა და დათრგუნვილმა, ძლიერი გავლენა იქონია გიორგი მეფეზე. მომხდარმა ამბოხებამ შეარყია სამეფოს მყუდროება და თვით მეფეზეც ძალიან უმოქმედია. [2:243] სწორედ ამიტომ იყო, რომ „შემდგომად ამისსა მეორესა წელიწადსა... შემოქცეული ღანუყით ნაჭარმაგვესა შემყრელმან შვიდთავე სამეფოთა მისთამან აწუია დედოფალთა დედოფალი და ბედნიერი და სუიანი ცოლი მისი ბურდუხან და შვილი მათი თამარ, ნათელი და ბრწყინვალეა თუალთა მათთა და, მანიაკი ყოველთა მეფეთ და გურიგუინი ყოველთა ხელმწიფეთა... განრჩევითა და გამორჩევითა, განგებითა და გაგონებითა ზენისა მის ხუედრისა შარავანდედთა მნებებელისათა მეფე ყო (თამარ) თანადგომითა ყოველთა პატრიარქთა და ებისკოპოსთა, იმიერთა და ამიერთა, ვაზირთა და სპასალართა და სპასპეტთა და დაადგა გვირგვინი ოქროსა თავსა მისსა“. [6:21-22]

იმის გამო, რომ გიორგი მესამე საქართველოს სამეფო ტახტზე მაიორატის პრინციპის დარღვევით იყო ასული და მეფობა განსვენებული დავით მეხუთის ვაჟს დემნა ბატონიშვილს ეკუთვნოდა, რომელიც უძეო ბიძამ ჯერ დაასაჭურისა და მერე მოკლა, მეფის ხელისუფლებას დიდ კომპრომისზე წასვლა მოუწია. ამ კომპრომისის აშკარა გამოხატულება იყო ის, რომ 1178–1184 წლებში, ჯერ გამე-

ფების, ხოლო შემდეგ მამის გარდაცვალების შემდეგ, თამარ მეფეს დიდებულების წინაშე ერთგულების ფიცის დადება ორჯერ მოუხდა. პარალელურად თამარი ასევე იძულებული გახდა დიდებულთა სხვა მკაცრი ულტიმატუმიც აღესრულებინა. როგორც ცნობილია, დიდებულები თამარს პირდაპირ ეურჩებოდნენ და მისგან კატეგორიულად მოითხოვდნენ მამის, მეფე გიორგი მესამის მიერ დაწინაურებული დაბალი სოციალური ფენის წარმომადგენელთა ანუ „უგვართა“ გადაყენებას და მათ ნაცვლად „გვარიანთა“ ანუ თავადთა დანიშვნას. აი, რას გვამცნობს თამარის პირველი ისტორიკოსი, „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის“ ანონიმი ავტორი, როცა თავადებს ალაპარაკებს – „აღარ ვეგებით ძუელთა ხელისუფალთა და გამგებელთა საქმისათა ფარმანს ქვეშე მყოფნი, ვინათგან მათგან დაძრცვილნი და უპატიოდ გასულნი ვართ, და გუარიათ და მსახურეულნი სახლნი უპატიოდ და უსახელოდ გასულნი ვართ უგუართა და უხმართაგან!“ [9:76]

1185 წელს საქართველოს მეჭურჭლეთუხუცესის ყუთლუ-ასლანის გამოსვლაც სახელმწიფო გადატრიალების მცდელობად უნდა შეფასდეს, რომელიც თამარმა გონივრული პოლიტიკით, უსისხლოდ ჩაფუშა და ქვეყანას თავიდან დიდი შფოთი ააშორა. რამდენად პროგრესული იყო ყუთლუ-ასლანის მოთხოვნები და რა სიკეთის მოტანა შეეძლო ქვეყნითვის მისი იდეების ფრთაშესხმას, ეს ცალკე მსჯელობის საგანია, რომელზეც აქ არ შევჩერდებით. თუმცა აკადემიკოსი ნიკო ბერძენიშვილი, რომელმაც ქართულ ისტორიოგრაფიაში „ერთნებაობა-თანადგომისა და მეფობის თანაზიარობის“ თეორია განავითარა, თამარის მეორე ისტორიკოსის ბასილი ეზოსმოდვრისადმი მიძღვნილ კვლევაში საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ „ყუთლუ მეფობას დიდებულებისათვის მოითხოვდა და მეფეს გამორიცხავდა. მისი მოთხოვნა „დასასრულისა ხელმწიფობასა მიმცემელი იყო“, მაგრამ ეს პროგრამა არ განხორციელდა, სამაგიეროდ განხორციელდა კომპრომისული

პროგრამა „მეფობის თანაზიარობა“, ე.ი. „თანადგომა-ერთნებაობა“. [3:213]

1956 წელს სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობამ გამოსცა პროფესორ იასე ცინცაძის უნიკალური წიგნი – „ძიებანი რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან (X–XVI სს.)“ ცხადია, ამ წიგნსაც აქვს თავისი ნაკლი, უპირველეს ყოვლისა, ალბათ ის, რომ „მეფე ქმრის“, კერძოდ, ამ შემთხვევაში გიორგი რუსის უფლება-მოვალეობების შესახებ მსჯელობა ძალიან გაწელილია. თუმცა ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ეს საკითხი არ წარმოადგენს ჩვენი ინტერესის საგანს; ჩვენ ამ მეტად საყურადღებო ნაშრომის ის ნაწილი უფრო გვაინტერესებს, სადაც სახლოვანი მეცნიერი შავით თეთრზე წერს – „ჩვენამდე მოღწეული ცნობებით, დიდგვარიანი და გავლენიანი აზნაურები აყენებენ რუსი უფლისწულის კანდიდატურას და თვით თამარ მეფის თანხმობის გარეშე იწვევენ საქართველოში... თამარის ისტორიკოსთა ცნობებიდან კარგად ჩანს, რომ საქმროს შერჩევა, მისი მოწვევა და ქორწილი ნორმალურ პირობებში არ მიმდინარეობდა. კანდიდატის შემრჩევი იქარიანი, დელავენი, უარით პასუხობენ თამარის წინადადებაზე – „კაცნო, ვითარ ღირს შეუტყუებელი ესე ქმნად? არა ვიცით კაცისა ამისა უცხოსა ქცევა და საქმე, არცა მხედრობისა, არცა ბუნებისა და არცა ქცევისა. მაცალეთ, ვიდრემდის განიცადოთ ყოველთა სიკეთე, გინა სიღრკეუე მისი“.[12:79]

ეს, ალბათ, ერთადერთი შემთხვევაა საქართველოს მრავალსაუკუნოვან ისტორიაში, როდესაც უმწეო ქალმა, – ქვეყნის მორონცხებულმა ხელმწიფემ დიდებულებს მუდარით მიმართა – „მაცალეთ!“ თამარი გიორგი რუსზე ქორწინებას ასე ნაუცბათევად არ თანხმდებოდა და მომავალი მეუღლის გასაცნობად დროს ითხოვდა, რაც საქართველოს სამეფო კარის მიერ შესმენილი არ იქნა. აკადემიკოსი ნიკო ბერძენიშვილი საესეებით სამართლიანად შენიშნავს იმ კარდინალურ ცვლილებებს, რომელიც ღავით

აღმაშენებლის ეპოქისგან განსხვავებით თამარის ეპოქას შლეიფად გასდევს – „დავითის პოლიტიკის მიხედვით მთელი ქვეყანა უნდა სამეფო საქონებელი ყოფილიყო, რომელიც აზნაურების სარგებლობაში იქნებოდა გადაცემული პირადი სამსახურის პირობით (მოსაკარგავე)...“ ხოლო „თამარის მეფობის დასაწყისს, როგორც აღვნიშნეთ, დიდებულებმა მოიგეს დიდი პოლიტიკური ბრძოლა: „უგვაროები“ დაამხვეს, მეფობის თანაზიარობის ფორმალური უფლებაც მოიპოვეს და ერისთავ-ვაზირობა თავთავიანთი სახლის პრივილეგიად გადაქცევა სცადეს... ამის შესაბამისი იყო, რომ თამარის მეფობაში თურმე ქვეყნები, რომელიც ამ დროს საქართველოს შემოუერთდა, სულ ერთიანად „გაცემულ“ იქნა ერისთავებსა თუ ვაზირებზე; მხოლოდ კარი დაუტოვებია თამარს სამეფოდ.“ [13:41]

ქართულ ისტორიოგრაფიაში დღემდე გაურკვეველია თუ რამ გამოიწვია სინამდვილეში საქართველოს მეფის ლაშა-გიორგის უეცარი სიკვდილი 1222 წლის 18 იანვარს ბაგაგანში (სავარაუდოდ დღევანდელი დასავლეთ აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე უნდა ყოფილიყო. დ.ჩ) ყოფნისას, სადაც გვირგვინოსანი ხელმწიფე მთელი ათი დღის განმავლობაში შირვანშაჰზე თავისი დის რუსუდანის მითხოვების ცერემონიალში მთელი სულითა და გულით იყო ჩართული. ძმის სიკვდილის შემდეგ საქართველოს მეფედ რუსუდანის კურთხევა, რომელსაც ქორწილი ჩაეშალა, კანონიერი მოვლენა იყო. მაგრამ ის, რაც 1230 წელს მოხდა, როცა ჯალალედინის მიერ აოხრებული თბილისიდან ქუთაისში გაქცეულმა რუსუდანმა სასწრაფოდ დიდებულების თათბირი გამართა და თავისი ხუთი წლის ვაჟი – დავითი თანამოსაყდრეს გამოაცხადა, სახელმწიფო გადატრიალებად უნდა ჩაითვალოს! ცნობისათვის, იმ თათბირს ქვეყანაში შექმნილი უმძიმესი მდგომარეობის გამო აღმოსავლეთ საქართველოს ერისთავები და მთავრები არ ესწრებოდნენ, რაც იმას ნიშნავს, რომ რუსუდანის გადაწყვეტილებას ლეგიტიმაცია არ ჰქონდა. გარდა ამისა, მცირეწლოვანი დავით მეექვსის (მომავალი

დავით „ნარინი“) თანამოსაყდრედ და მეფედ კურთხევის დროს არავის გახსენებია მისი ბიძაშვილი, ლაშა-გიორგის ვაჟი დავითი (მომავალი დავით მეშვიდე „ულუ“). რუსუდანი რომ უზურპატორი იყო, აშკარად გამოჩნდა მოგვიანებით, კერძოდ, 1236–1237 წლებში, როცა 20 წლის ძმისშვილი თავის სიძე-ქალიშვილთან რუმის სასულთნოში გაგზავნა და ალაღმართალი ჭაბუკის ზურგსუკან მოუფიქრებელი რამ მოიფიქრა – სიძეს, სულთან ყიასედ-დინს უბინძურესი წერილი გაუგზავნა, – დავითი თავის მამიდაშვილს, ანუ ჩემს ქალიშვილსა და შენს ცოლს, გარყვნილი სიყვარულით ყვარობსო!

1.2. სახელმწიფო გადატრიალება, როგორც უცხო სახელმწიფოთა მძლავრი იარაღი საქართველოს დასასუსტებლად

მთელი მეთხუთმეტე-მეთვრამეტე საუკუნეების ავბედით ეპოქაში, როცა დავითისა და თამარის ერთიანი საქართველოსგან აღარაფერი იყო დარჩენილი, სისხლიანი სახელმწიფო გადატრიალებები თითოეული ქართული სამეფო-სამთავროს ცხოვრების წესად იქცა... ტახტის ხელში ჩასაგდებად შვილი მამას იმეტებდა, ძმა ძმას კლავდა და მამის ხელები შვილის სისხლით იყო მოთხვრილი. ამის ნათელი დასტურია ის საშინელი ტრაგედია, რომელიც 1605 წლის 12 მარტს კახეთის სამეფო კარზე, ქალაქ ძეგამში დატრიალდა. ამ დღეს შაჰ-აბასის მიერ მოწამლულმა, გამაჰმადიანებულმა და გაქეზებულმა უფლისწულმა კონსტანტინემ, რომელიც თოთხმეტი წლიდან სპარსეთში იზრდებოდა, ფაქტობრივად, რუსი ელჩების თვალწინ საშინელი სასაკლავო მოაწყო და ძმას – გიორგისა და 78 წლის მოხუც მამას – კახეთის მეფე ალექსანდრე მეორეს (1574–1605 წ.წ.) თავები დააყრვეინა. როდესაც რუსი ელჩები სასახლეში ატეხილი ხმაურის მიზეზით დაინტერესდნენ და ამბის გასაგებად თავიანთი მოციქული – კამენევი გაგზავნეს, რათა კონსტანტინე-მირზა გაეფრთხილებინათ – სისხლი არ დაღვარო! – უკვე ყველაფერი დასრულებული იყო – „ალექსანდრე მეფე, გიორგი ბატონიშვილი, რუსთველი ეპისკოპოსი და მისი ძმა აბელ და

ხუთი სხვა კახელი დარბაისელი დახოცილები ეყარნენ. კონსტანტინე მირზას წინ ყიზილბაშ მხედარს მეფე ალექსანდრეს მოკვეთილი თავი ეჭირა.“ [17:485]

შეუძლებელია არ გაიზიარო ის შეფასება, რომელსაც აკადემიკოსი ნიკო ბერძენიშვილი 1605 წლის 12 მარტს კახეთის სამეფო კარზე მომხდარი სისხლიანი გადატრიალებისა და მისი შედეგების მეცნიერული კვლევისას აკეთებს – „ალექსანდრე მეფისა და გიორგი ბატონიშვილის სიკვდილით ბუტურღინის ლაშქრობა და საერთოდ, რუსეთის პოლიტიკა კავკასიაში, განსაკუთრებით კი ამიერკავკასიაში, საფრთხეში ჩავარდა. შაჰ-აბასმა მოუშალა რუსეთს საიმედო დასაყრდენი, საიდანაც მოსკოვი ფართო და აქტიური პოლიტიკის წარმოებას აპირებდა.“ [10:139]

როსტომ-ხანისა და თეიმურაზ პირველის ურთიერთობაც სხვა არაფერია თუ არა დაუნდობელი და სისხლიანი ბრძოლა გადატრიალების მომწეობსა და გადატრიალების მსხვერპლს შორის. თუმცა დაუნდობელი და შურისმაძიებელი როსტომ-ხანი გადამწყვეტ მომენტში თეიმურაზ პირველის განადგურებასა და ფიზიკურ ლიკვიდაციას ყოველთვის ერიდებოდა. ცნობილი ქართველი ისტორიკოსი პროფესორი იასე ცინცაძე ამ უცნაურ ფაქტს როსტომ-ხანის პოლიტიკური შორსმჭვრეტელობით ხსნის და ამბობს – „თეიმურაზის შეურიგებლობამ ირანი აიძულა დათმობაზე წასულიყო და როსტომს საშუალება მისცა მშვიდობიანი გზით ეკეთებინა ის საქმე, რის გაკეთებასაც თეიმურაზი იარაღით ცდილობდა!“ [14:6-7]

მართლაც, „იმ შემთხვევაში თუ თეიმურაზი აღარ იქნებოდა და კახეთშიც ყიზილბაშ ხანი დაჯდებოდა, ირანი როსტომისაგან უფრო მეტს მოითხოვდა – ე.ი. ეცდებოდა, ქართლიც, კახეთის მსგავსად, სახანოდ გადაექცია და შესაძლოა, თვით როსტომიც ყიზილბაშში ხანით შეეცვალათ!“ [15:325]

სახელოვან მეფე ერეკლეს გადატრიალებას ორჯერ უწყობდნენ – 1765

წელს ქართველები, ხოლო 1770 წელს – რუსები!

ყველაფერი 1752 წელს დაიწყო, როცა რუსეთიდან საქართველოში გამოიქცა ვახტანგ მეექვსის უკანონო შვილი პაატა ბატონიშვილი, რომელსაც რუსეთსა და ევროპაში ხეტიალის დროს საარტილერიო საქმე და ზარბაზნების ჩამოსხმა კარგად შეესწავლა. ერეკლემ უახლოესი ნათესავი თბილად მიიღო და ზარბაზნების საქმეც ჩააბარა, მაგრამ ნელ-ნელა პაატა ბატონიშვილის ნამდვილი ზრახვები გამოაშკარავდა და მისი მეთაურობით შეთქმულებმა ვინმე მარკოზაშვილის დარბაზში დაიწყეს საიდუმლო შეკრება...

როგორც ცნობილია, მუხრან-ბატონები ერეკლე მეორეს ქართლის სამეფო ტახტის პყრობას ვერ პატიობდნენ. მოგეხსენებათ, ერეკლე კახთბატონი იყო და ქართლის მეფობა კანონით მას მართლაც არ ეკუთვნოდა. პაატა ბატონიშვილში სწორედ ამ თავგერძობამ და პარტიკულარიზმმა იძალა და თანამოაზრენიც მალე გაიჩინა. ესენი იყვნენ: ელიზბარ თაქთაქიშვილი, გლახა ციციშვილი, ერეკლეს ძველი მტერი დიმიტრი ამილახვარი და მისი თხუთმეტი წლის ვაჟი ალექსანდრე, რომელმაც შემდეგ „გეორგიანული ისტორია“ დაწერა. შეთქმულებას ასევე შემთხვევით შეესწრო ცნობილი აშული საიათნოვა... ამკარაა, რომ შეთქმულებს თბილისელი ვაჭარ-ხელოსნები, ძირითადად სომხებიც გულშემატკივრობდნენ. აი, რას წერს „მარკოზაშვილის დარბაზელების“ შესახებ დავით ბატონიშვილი: „შეითქვნენ მეფესა ზედა ამილახვარიშვილი დიმიტრი სახლთ-უხუცესი, და ეს იყო მძახალი მეფისა, რამეთუ დაი მეფისა, ელისაბედ ჰყვა ძესა მისსა გიორგის, და გლახა ციცის-შვილი, და თაქთაქიშვილი ელისბარ. ამათ მისცეს პირობაი პაატას ბატონის შვილსა, რომელიცა იყო ესე არა-რჯულიერი ძეი მეფისა ვახტანგისა, რომელიცა იმყოფებოდა მეფისა წინაშე დიდითა პატივითა, გარნა იყო კაცი ესე ფრიად მეცნიერ, რათამცა წარწყმიდონ მეფე. სცნა რა ესე მეფემან, შეიპყრა ესენი; შეიკრბენ ქართველნი და

მოჰკვეთეს პაატას თავი და დაწვეს ცეცხლში თაქთქის შვილი ელისბარ და დიმიტრი პატიმარ-ჰყვეს და შეურაცხვეს ალჯდომითა მისითა კარაულსა ზედა, და მოჰკვეთეს ძესა მისა ალექსანდრეს ცხვირი, და გლახა ციცი შვილსაც მოჰკვეთეს ენა“. [21:9-10]

როგორც ცნობილია, ეს შეთქმულება სამშვილდელმა გლახმა დათუნა ფეიქარმა გასცა. შეთქმულების შესახებ, როგორც ჩანს, ინფორმაცია ჰქონდა თბილისელ სომეხს ვინმე ადალოს, რომელიც თურმე ერეკლესა და სომეხთა კათალიკოს სიმეონს შორის შუამავალი იყო. შეთქმულების შესახებ ასევე აშკარად საქმის კურსში იყო ვახტანგ მეექვსის შვილიშვილი ალექსანდრე ბაქარის ძე ბაგრატიონიც, რომელიც იმავე 1765 წელს რატომღაც მოზდოკში იყო ჩამოსული, მაგრამ ერეკლეს შეთქმულთათვის მუსრი უკვე გავლენიანი ჰქონდა. [15:635]

როგორც აკადემიკოსი ნიკო ბერძენიშვილი წერს – „მეფემ კარგად იცოდა, რომ შეთქმულებს სხვა მომხრეებიც ჰყავდათ. მეფემ დარბაზის სხდომა მოიწვია, საქმე გასარჩევად მას გადასცა და თვითონ-კი მოჩივარის როლში გამოვიდა. დარბაზმა საქმე განიხილა, დამნაშავეებს ქონება ჩამოართვა და მეფეს ნასისხლად მისცა, შეთქმულების მეთაურები-კი კანონის თანახმად დასაჯეს.“ [13:210]

1765 წლის შეთქმულების განადგურებით ერეკლეს გავლენა და ავტორიტეტი მთელ კავკასიაში კიდევ უფრო გაიზარდა..

13. რუსეთი, როგორც საქართველოში სახელმწიფო გადატრიალებათა მოწყობის დიდოსტატი.

რაც შეეხება ერეკლე მეფის წინააღმდეგ დადგეგმილი სახელმწიფო გადატრიალების მეორე მცდელობას, ეს ამბავი 1770 წლის აპრილში, ასპინძის ომის წინ დაიწყო და დროში გაიწვია. მოგეხსენებათ, გერმანული წარმოშობის რუსი გენერალი ტოტლებენი, რომელსაც რუსეთში სიკვდილი ჰქონდა მისჯილი, იმპერატრიცა ეკატერინე მეორემ დაინდო და საქართველოში დანაშაულის გამო-სასყიდად გამოგზავნა. ტოტლებენმა

რუსთხელმწიფის წინაშე ცოდვები იმით „გამოისყიდა“, რომ 1770 წლის 20 აპრილს ერეკლეს ასპინძისთან უღალატა და ქართველთა ჯარი თურქებისა და მათი მოკავშირე ლეკების პირისპირ მიატოვა. მოღალატე ტოტლებენი ქართლის მოსახლეობას იმპერატრიცა ეკატერინე მეორეს ერთგულებაზე იარაღის ძალით აფიცებდა და ერეკლეს დასამხობად ძალ-ღონეს არ იუშურებდა. ერეკლემ ტოტლებენს ხელფეხი შეუკრა და გასაქანი აღარ მისცა, რითაც რუსეთის გეგმა ქართლ-კახეთში სახელმწიფო გადატრიალების მოწყობისა და ერეკლეს ტახტიდან ჩამოგდების შესახებ, ჩაიფუშა. თუმცა ეს დროებითი მოვლენა იყო... ამის დასტურია 1792 წლის მაისში ეკატერინე მეორის მიერ კავკასიის ხაზის მთავარსარდლის გენერალ ივანე გუდოვიჩისადმი გაგზავნილი ერთი ტიპური წერილი, სადაც ვკითხულობთ – „ამჟამად საქართველოში ჯარის გაგზავნა მიზანშეწონილი არ არის, უნდა დაველოდოთ უფრო ხელსაყრელ დროს, რომლის შესახებაც არ ღირს ახლა მსჯელობა!“ [5:289]

რუსეთმა თავის მიზანს ერეკლეს გარდაცვალების შემდეგ მაინც მიაღწია და ქვეყანა მართლაც გადაატრიალა... იმპერატორმა პავლე პირველმა 1800 წლის 19 ნოემბერს უკვე მიიღო გადაწყვეტილება ქართლ-კახეთის სამეფოს გუბერნიად გადაკეთების შესახებ, ხოლო 18 დეკემბერს გამოაქვეყნა კიდევ მანიფესტი ქართლ-კახეთის რუსეთთან შეერთების თაობაზე. პროფესორი იგორ კვესელავა სავსებით სამართლიანად და საინტერესოდ შენიშნავს, რომ რუსთხელმწიფემ მანიფესტის გამოქვეყნება აშკარად იჩქარა. კერძოდ, პავლე პირველს, ალბათ, დიდი იმედი ჰქონდა, რომ ის სამსალა, რომლითაც პეტერბურგიდან თბილისს გარუსებული სომეხი გენერალი ივანე ლახარევი ქართ-კახეთის მეფის მოსაწამლად მოავლინეს, სწრაფად იმოქმედებდა და მანიფესტის გამოქვეყნების დროს მეფე გიორგი უკვე ცოცხალი აღარ იქნებოდა, მაგრამ ჰოი, საკვირველება, – ხელმწიფემ რამდენიმე დღით მეტხანს იცოცხლა და მხოლოდ 1800 წლის 28 დეკემბერს

აღესრულა. არადა, ქართლ-კახეთის სამეფო რუსეთის მიერ უკვე ათი დღის გაუქმებული იყო...[5:290-291]

აკადემიკოს ნიკო ბერძენიშვილის თქმით, „1783 წლიდან ვიდრე 1800 წლამდე ქართლ-კახეთი თანდათან ეცემოდა. იშვიათად განუცდია აღმოსავლეთ საქართველოს სხვა ასეთი ხანა: თითქოს მთელი მსოფლიო მტრად აუტყდა სუსტ ქვეყანას... გიორგი ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო, რომ რუსეთის მთავრობას მეფის სიკვდილის მოლოდინში უკვე მიეღო გადაწყვეტილება ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებისა და ქვეყნის რუსეთთან შეერთების შესახებ. ეს იყო 22 დეკემბერს 1800 წელს. ექვსი დღის შემდეგ გიორგი მეფე გარდაიცვალა. ადგილობრივი რუსის ჯარის სარდალს კარგა ხანია საიდუმლო განკარგულება ჰქონდა მიღებული, რათა დავით ბატონიშვილის მეფედ გამოცხადება არ დაეშვა. მაგრამ ამასობაში იმპერატორი პავლე პირველი გარდაიცვალა (1801 წლის 3 მარტი) და საქართველოს რუსეთთან შეერთების საკითხის მოგვარება წილად ხვდა ალექსანდრე პირველს, რომელმაც 1801 წლის 12 სექტემბრის მანიფესტით ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმება და ქვეყნის რუსეთთან შეერთება საბოლოოდ გააფორმა.“ [13:242]

1815 წელს სწორედ რუსეთის მიერ მოწოდებულ სამხედრო პოლიტიკურ გადატრიალებას შეეწირნენ იმერეთის დასავლეთ-ქართული სახელმწიფო და გმირი მეფე სოლომონ მეორე, რომელიც 1815 წლის 15 თებერვალს ემიგრაციაში, კერძოდ, ტრაპიზონში გარდაიცვალა. ქართველი ისტორიკოსი ახელ კიკვიძე აშკარად არაფერს აჭარბებს, როცა იმ საშინელ დღეთა ქრონიკას აღწერს – „მთელი ორი თვის განმავლობაში ტორმასოვის ჯარები ფეხით თელავდნენ იმერეთს. აჯანყებულთა გუნდებზე გამარჯვების ყოველ ცალკე შემთხვევაში მეფის სამხედრო და სამოქალაქო მოხელენი ჯარების თანხლებით იძულებით აფიცებდნენ რუსეთის მონარქის ერთგულებაზე იძულებით მორეკიდ ხალხს!“ [8:78]

1832 წლის შეთქმულება, რომელსაც „პირველ ქართველ ინტელიგენტად“ აღიარებული, სანკტ-პეტერბურგის უნივერსიტეტის ფილოსოფიის ფაკულტეტის კურსდამთავრებული სოლომონ დოდაშვილი მეთაურობდა, რუსეთის საოკუპაციო რეჟიმის წინააღმდეგ არშემდგარ სახელმწიფო გადატრიალებად უნდა მივიჩნიოთ, რომელსაც ქართველი პატრიოტების გარდა რუსეთის სახელმწიფოს სამსახურში მყოფი უცხოელებიც კი გულშემატკივრობდნენ. საფრანგეთის კონსულ ლეტელიეზე რომ აღარაფერი ვთქვათ, აჯანყების მიზნებს თავიდან ბოლომდე იზიარებდა თბილისის გენერალ-გუბერნატორი ეროვნებით პოლონელი პეტრე ზავილეისკი და თბილისის პოლიცმაისტერი, მელანია ერისთავის მეუღლე და თეკლა ბატონიშვილის სიძე ეროვნებით რუსი ანდრია მელნიკოვი. აჯანყების დაწყება ძალიან დაახლოებდა 1830 წლის პოლონეთის აჯანყებამ, რომელიც ლიტვას, დასავლეთ ბელორუსიასა და უკრაინის უდიდეს ნაწილს მოედო. გარდა ამისა, მოხდა ძალიან მნიშვნელოვანი ბუნებრივი მხდომილება – 1832 წელს „დეველორაკის მყინვარმა, რომელიც თავისი მძლავრი ყინულოვანი ჩამოხვავებით არის ცნობილი, დარიალვის ხეობაში მთელი რვა საათის განმავლობაში დააგუბა მდინარე თერგი... საბოლოოდ, როცა ჯებირი გაირღვა, წარმოქმნილმა დვარცოფმა ქალაქი ვლადიკავკაზი მიწასთან გაასწორა, ხოლო საქართველოს სამხედრო გზა გაანადგურა და ჩაკეტა“ [18:24]

აჯანყებულები მიზნად ისახავდნენ ბაგრატიონთა სამეფო ტახტის აღდგენას. მეფედ განიხილებოდა ერეკლე მეფის ღირსეული შთამომავლის ალექსანდრე ბატონიშვილის კანდიდატურა, ხოლო საქართველოში ცხადდებოდა კონსტიტუციური მონარქია... ეს იყო კლასიკური სახელმწიფო გადატრიალების მცდელობა, თავისი სამოქმედო პროგრამით – „აქტი გონიურით“, რომელიც მღვდელმა ფილადელფოს კიკნაძემ შეადგინა; მანვე შექმნა საიდუმლო ანბანი, რომლითაც თბილისის, სანკტ-პეტერბურგისა და მოსკოვის

ცენტრებს შორის კომუნიკაცია მყარდებოდა; შეიქმნა ფარული შტაბი – ალექსანდრე ორბელიანის, ელიზბარ ერისთავისა და სოლომონ დოდაშვილის შემადგენლობით და ასევე ჩრდილოვანი მთავრობა. კერძოდ, სამხედრო მინისტრი უნდა ყოფილიყო ცნობილი ქართველი გენერალ-რომანტიკოსი ალექსანდრე ჭავჭავაძე, ფინანსთა მინისტრი – ნიკო ფალავანდიშვილი, შინაგან საქმეთა და განათლების მინისტრი იაგორ ჭილაშვილი, საგარეო საქმეთა მინისტრი თავადი ბებუთაშვილი, ხოლო იუსტიციის მინისტრი – მუხრანბატონი. შეთქმულებს ჰქონდათ ჰიმნი, მოქარგეს დროშა და რაც ყველაზე მთავარია, შეთქმულებს გაწერილი ჰქონდათ აჯანყების კონკრეტული სამოქმედო გეგმა – „პირველი დამის განკარგულება“. ამ დოკუმენტის თანახმად აჯანყება 1832 წლის 20 ნოემბერს უნდა დაწყებულიყო, როცა თბილისში თავდაზნაურთა წინამძღოლი უნდა აერჩიათ. თბილისის რუსული მმართველობის დიდმოხელენი და უპირველეს ყოვლისა მთავარმართებელი ბარონი როზენი ალექსანდრე ორბელიანის ოჯახში ნადიმზე უნდა დაეპატიჟებინათ და იქვე გაესწორებინათ მისთვის ანგარიში. დამის პირველ საათზე თბილისში ყველა ეკლესიაში უნდა დაწყებულიყო ზარების რეკვა, უნდა აენთოთ შუშხუნები და დაეკრათ მუსიკა, რაც აჯანყების ნიშანი იყო. მოსახლეობა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენაზე უნდა დაეფიცებინათ და დიმიტრი ორბელიანს სასწრაფოდ აეღო ციხე. რაც შეეხება გიორგი რევაზის ძე ერისთავს, მას რუსის ჯარი ყაზარმებშივე უნდა ამოეხოცა და არსენალი დაეკავებინა. აჯანყება საწრაფოდ უნდა მოდებოდა მთელ ქართლ-კახეთსა და დასავლეთ საქართველოს. იგეგმებოდა რეგულარული არმიის შექმნა, რომელსაც სათავეში პოეტი-გენერალი ალექსანდრე ჭავჭავაძე, გენერალი ივანე აფხაზი და გიორგი რევაზის ძე ერისთავი უნდა ჩადგომოდნენ. [8:170-172]

შეთქმულები დიდ იმედებს ამყარებდნენ აჯანყების ერთ-ერთ ყველაზე უფრო აქტიურ წევრზე იასე ფალავანდიშვილზე.

მათ იმედიქონდათ, რომ იასე შეძლებდა და თავის ძმას – ნიკო ფალავანდიშვილს, რომელიც თბილისი სამოქალაქო გუბერნატორი იყო, აჯანყებაში ჩააბამდა! მაგრამ ყველაფერი პირიქით მოხდა – იმის გამო, რომ 20 ნოემბერს აჯანყება ვერ დაიწყო და ერთი თვით გადაიტანეს, 1932 წლის 9 დეკემბერს იასე ფალავანდიშვილმა ნიკო ფალავანდიშვილს მოსალოდნელი გადატრიალებში შესახებ ყველაფერი ჩაუკაკლა. ქართულ ისტორიოგრაფიაში დღემდე არ არის ბოლომდე გარკვეული თუ რატომ მოიქცა ასე იასე ფალავანდიშვილი...

ცნობილია, როგორ აწამეს რუსებმა ფილადელფოს კიკნაძე. ბედის ირონიით, ფილადელფოს კიკნაძის წამებაში უშუალოდ მონაწილეობდა რუსი ეგზარქოსი იონა ვასილევსკი...

ასევე ცნობილია აჯანყების მოთავეთა საბოლოო ბედი – ელიზბარ ერისთავს ფინეთში უკრეს თავი, ალექსანდრე ორბელიანს – ორენბურგში, სოლომონ დოდაშვილს – ვიატკაში, ალექსანდრე ჭავჭავაძეს – ტამბოვში, სოლომონ რაზმაძეს – პენზაში, დიმიტრი ერისთავს – პოლონეთში და ა.შ.

ჩვენი შეფასება ასეთია – „1832 წლის შეთქმულება აჯანყებამდე რომ მისულიყო, საქართველოს პოლიტიკური ფასი რუსეთის საიმპერატორო კარზე კიდევ უფრო გაიზრდებოდა და დამძიმდებოდა, მაგრამ ქართველ პატრიოტებს ქარქაშიდან ხმლის ამოღება არ აცალეს და მოღალატეებმა ყველაფერი რუსებს ჩაუკაკლეს!“ [18:25]

1921 წლის 25 თებერვლის ტრაგედია, რომელსაც საბჭოთა რუსეთის მიერ ჩვენი ქვეყნის ლეგიტიმური ხელისუფლების დამხობა, ტერიტორიის ოკუპაცია და ანექსია მოჰყვა, სწორედ გლობალურ კონტექსტში უნდა იქნას განხილული. გარკვევით უნდა ითქვას, რომ საქართველოს პირველი დემოკრატიული რესპუბლიკის კოლაფსი დიდწილად დასავლეთის სახელმწიფოთა და უპირველეს ყოვლისა პირველ მსოფლიო ომში მეფის რუსეთის მოკავშირე დიდი ბრიტანეთის პოზიციამ განსაზღვრა. პროფესორი იგორ კვესე-

ლაგა სავსებით სამართლიანად შენიშნავს – 1920 წლის მიწურულს დიდმა ბრიტანეთმა დატოვა საქართველო, ხოლო „1921 წლის დასაწყისში რუსეთთან ხელი მოაწერა შეთანხმებას სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობის შესახებ... 1921 წლის 25 თებერვლიდან საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლება დამყარდა, რასაც საქართველოს პოლიტიკური ხელმძღვანელობის საწინააღმდეგოდ, საერთაშორისო რეზონანსი არ გამოუწვევია. ოფიციალურად საქართველოს დაცვისა და საბჭოთა რუსეთთან ომის საკითხი არც წამოჭრილა. დასავლეთმა რუსეთის სასარგებლოდ გააკეთა არჩევანი.“ [20:55]

საუბედუროდ პირველი დემოკრატიული რესპუბლიკის ბედი გაიზიარა ზვიად გამსახურდიას ეროვნულმა ხელისუფლებამაც, რომელიც რუსეთმა სწორედ დასავლეთის, უფრო კონკრეტულად კი ამერიკის შეერთებული შტატების ლოცვა-კურთხევითა და აქტიური მხარდაჭერით გაანადგურა!

ABSTRACT

History of Georgia represents a continuous and centuries-old chronicle of the inextinguishable patriotic wars and bloody coups derived by Georgian nation to save the Homeland!

The Coups in the Pre-Feudal and Feudal epochs of the Kingdom of Georgia had prominently specific nature and was obviously exceptional from the similar precedents of violence that occurred in neighboring or distant countries.

In Particular, none of the coup d'etats, backed by the foreign states, has changed the royal dynasty.

The Situation was entirely changed after the Russian Empire decided to launch coup d'etats in Georgia. Russia had lunched five following coups in Georgia: demolished and abolished the Kingdom of Kartl-Kakheti, same happened to the Kingdom of Imereti, overthrew the first Democratic Republic, physically destroyed National Government of Zviad Gamsakhurdia and changed Eduard Shevardnadze's junta that was rotten to the core with pseudo-patriotic regime of Mikheil Saakashvili.

ლიტერატურა:

1. სიმონ ჯანაშია. „შრომები“, ტომი მეხუთე, გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1987 წელი
2. ივ. ჯავახიშვილი: „თხზულებანი თორმეტ ტომად“, ტომი მეორე. თბილისი 1983 წელი.
2. ნიკოლოზ ბერძენიშვილი „საქართველოს ისტორიის საკითხები“, წიგნი მეშვიდე, გამომცემლობა „მეცნიერება“ 1974 წელი)
3. კორნელი კეკელიძე: „ძველი ქართული მწერლობის ისტორია“. თბილისი, 1951 წელი.
4. ივორ კვესელავა: „საქართველოს ისტორიის ქრონიკები“, წიგნი პირველი, გამომცემლობა „უნივერსალი“, 2018 წელი.
5. „ქართლის ცხოვრება“ მეორე ტომი, თბილისი 1959 წელი. სახელმწიფო გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.
6. დავით ქობაირელი: „საქართველო რუსთაველის ხანაში“ თბილისი. 1966 წელი.
7. აბელ კიკვიძე: „საქართველოს ისტორია (მეცხრამეტე საუკუნე)“ თბილისი 1954 წელი.
8. „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთან“ კეკელიძის გამოცემა, 1941 წელი.
9. ნიკოლოზ ბერძენიშვილი: „საქართველოს ისტორიის საკითხები“, წიგნი მეოთხე, გვ. 139. გამომცემლობა „მეცნიერება“. 1967 წელი)
10. გაზეთი „ასავალ-დასავალი“, 2016 წლის 18–24 აპრილი, 16 (1119)
11. იასე ცინცაძე: „ძიებანი რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან (მე-X–XVI სს)“. სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა. თბილისი, 1956 წელი.
12. ნიკოლოზ ბერძენიშვილი: „საქართველოს ისტორიის საკითხები“ წიგნი მეორე, გამომცემლობა „მეცნიერება“. 1965 წელი
13. „ლიტერატურული გაზეთი“ 1963 წელი, 20 დეკემბერი. იასე ცინცაძე : „თეიმურაზ პირველი“

14. „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, ტომი მეოთხე, გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“. თბილისი, 1973 წელი.

15. „საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები“, სპეციალური გამოშვება, 2011 წელი. გიორგი ოთხმეზური: „დავით აღმაშენებლის ეპოქის ეპიგრაფიკული ძეგლები“

16. Белокуров Сергей Алексеевич: „Сношения России с Кавказом. Выпуск 1-й. 1578-1613 гг“. Издательство: Университетская тип. Москва. 1889 Год.

17. „ასავალ-დასავალი“ 2019 წლის 17-23 ივნისი №24 (1281)

18. ანდერძი დავით აღმაშენებლისა, „ქართული სამართლის ძეგლები“, ტომი მეორე. თბილისი, 1965 წელი. ისიდორე დოლიძის გამოცემა.

19. იგორ კვესელავა: „საქართველოს სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური პარადიგმები და დილემები“. თბილისი, „უნივერსალი“, 2014 წელი.

20. დავით ბატონიშვილი: „ახალი ისტორია“. 1941 წელი.

21. ვარდან აღმოსავლელი, „მსოფლიო ისტორია“, ნოდარ შოშიაშვილისა და ეკა კვაჭანტირაძის გამოცემა. თბილისი, 2002 წელი.